

MAGYARORSZÁG FELFEDEZÉSE

CIFRA NYOMORÚSÁG

A CSERHÁT, MÁTRA, BÜKK FÖLDJE ÉS NÉPE

ÍRTA:
SZABÓ ZOLTÁN

TARTALOM

CIFRA NYOMORÚSÁG

(Előszó helyett)

TÁJ ÉS NÉP

A TÁJ

A TÁJ SORSA

A TERÜLET

A NÉP

A LAKOSSÁG

FÖLD ÉS NÉP

PARASZTOK

MÉG PARASZTOK

IDILL A HEGYEK KÖZT

A BUJÁKI PÉLDA

A JÖVŐ

AGRÁRPROLETÁROK

A MÁSIK MEZŐKÖVESD

EMBER A BARLANGBAN

BUDAPEST VONZÁSÁBAN

ELSZIGETELTEK

TALAJTALANOK

FÉLFALUSIAK

A PARASZTTÁRSADALOM ALAKULÁSA

MUNKÁSOK

A »SALGÓTARJÁNI« BIRODALOM

A BÁNYÁSZOK

AZ IDYLL ÉS A KISPOLGÁR

A MUNKÁSHÁZ ÉS A MUNKÁS

A BARAKK ÉS A PROLETÁR

FÉLBÁNYÁSZOK

A RIMAMURÁNYI BIRODALOM

A SAJÓVÖLGY

AZ ÉRTELMISÉG

CIMERESEK

JÖVEVÉNYEK

A NÉP FIAI

EGY SZÁZAD GYERMEKEI

AZ ÉRTELMISÉG A TÁJBAN

»ÚRI KÖZÉPOSZTÁLY«

A FÜGGŐSÉG

AZ ÉRTELMISÉG ÖNSZEMLÉLETE

EURÓPASZEMLÉLETÜK

MAGYARSÁGSZEMLÉLETÜK

NÉPSZEMLÉLETÜK

POLITIKASZEMLÉLETÜK

ZSIDÓSZEMLÉLETÜK

VÁROSOK

BALASSAGYARMAT

SALGÓTARJÁN

EGER

MISKOLC

UTÓHANG

FŐBB FORRÁSMUNKÁK

CIFRA NYOMORÚSÁG (Előszó helyett)

Margit tizenhét éves. Ahogy előttem áll, egyszerűen és közvetlenül, egyenesvonalú vászon kisingében, sokkal fiatalabbnak látszik. Lábai gyerekesen nyúlnak ki az ing alól, karjai vékonyak, arcán a kimosdottság halvány pirossága. Megilletődöttség és izgalom nélkül áll a szűk kis szobában, a fehér falak fényében az ágy, a szekrény és az asztal között, ha nem tudnám is, rögtön arra kellene gondolnom, hogy gyöngyösbokrétás. Úgy fog kezét, mint azok a parasztlányok, akik jártak Pesten szerepelni, lámpaláz és különösebb szégyenkezés nélkül. Megszokta, hogy megnézik a ruháját, egymás fölül lapuló szoknyáit: e pompás-színes csomagolást, melybe fiatal testét a vásárnapok ünnepén betakarja. Tudja, hogy kuriozitás ő, sokat ült modellt a festőknek, akik százféle színben és modorban festették le és talán azt is tudja, hogy képével néha találkozni lehet a Vilmos császár út vagy Károly körút képíráskataiban.

Margit már szerepel. Biztonságosan és izgalom nélkül. Úgy fogadja a látogatót a kis parasztszobában, melyen nehéz szag ömlik el a földes padló kipárolgásától, mint a színésznők az öltözőben. A kicsi ablakon besüt a nyári nap és legyek donganak szüntelen buzgalommal az asztal és ablak között. Margit ma másodszor vált ruhát. Először a hegyi kápolna processziójára öltözködött, abba a ruhába, melyet mint menyasszony fog viselni egykor. Tiszta fehérbe öltözött és a fehérret csak néhány szalag lilája, pirosa és zöldje színezte. Így vonult fölfelé a menettel a meredek hegyi úton, nehéz zászlóval a kezében, míg háta mögött elnyújtott hangon, siránkozva és érzelmesen énekeltek az asszonyok s nehéz lépésekkel komoly nézésű emberek vonultak. A misén a fehér oltárterítő körül álltak fehérben, kicsit fáradtan a nagysúlyú szoknyák terhe alatt, az oltár előtt a hegyi rét olyan volt velük, mint egy sokféle színnel teleszórt nyugtalan mező. Most délben megint elkezdődik az egész, litániára új ünneplőbe öltözik anyja segítségével és a falon a róla készült nevezetesebb képek virítanak, mint primadonnák szobáiban a régi szerepek fényképe, a régi sikerek hervadt koszorúi alatt.

Első harangozás idején kezdődik. A harangszó elindul a dombtetőn álló nagytemplom magas tornyából, aztán lezuhan a mélyebben fekvő házak közé, megkerüli a déli napban kókadó fákat és besurran az ablakon. Ez a jel. A lányok ilyenkor már készen állnak, hajuk elől símára kefélt, fejük formájához simuló, hátrább szétborzolt és aztán copfba font. Megállnak a szoba közepén, mereven, a nőknek abban a vigyázz-állásában, mely a ruhák felpróbálását előzi meg. Aztán elkezdődik a szertartás. Mert e szertartásra öltözködőknek öltözködése maga is szertartás. A lábában hevernek a színes holmik, az asztalon kis dobozban a szalagok és mellettük pléhskatulyában a színesfejű gombostűk serege. Margit mereven és szinte mozdulatlanul áll, az anyja sűrög körülötte, úgy, ahogy izgatott menyasszony körül az öltöztetőnők. Margit fehér ingben, az anyja egyszerű feketében, meg-meghajolva, forgó-hajlongó derékkal. Margit a szertartás tárgya, anyja a szertartás mestere, afféle főrendezője az öltözködés ünnepének, aki felelős azért, hogy minden az előírt szabályok szerint menjen végbe és minden időre készüljön el. A lány szinte mellékes, passzív szerepet játszik az egészben. Ő a ruhák tartója, a pompa váza, az ünnepi öltözet próbababája. Csak néha szól bele a válogatásba, egyébként szép csendesen engedi, hogy öltöztessék, mintha törvényt töltene be ezzel, régi szokást, melyen változtatni a hét főbűnök közé tartozik és elképzelhetetlen. Így folyik le az egész, szokott mederben, egyéni szeszélyek nélkül. Az öltözködések állandó rendjébe csak az évszak szól bele néha, karmoló hidegével a tél. Az ember soha. Aki nézi, úgy érzi, hogy ezek most valami rendeltetést töltenek be, valami magasabb hatalom által előírt parancsot, mely alól nincs kibúvó és nincs menekvés.

Nehéz, sokkilós szoknyában fognak állni a tűző napon és veséjüket megszorítja a szoknya korca. Az orvos tiltakozni fog az egészség nevében, a pap a puritánul értelmezett erkölcs nevében, de mindez nem jelent majd semmit. A bujái lány csak így fog öltözködni hétről hétre még egy ideig. Egyazon szertartással, egyazon mozdulatokkal, egyazon körülményességgel. Anyja sűrögni fog körülötte lágy mozdulatokkal és miután lánya már felvette a hímzett nadrágot, a félinget, a harisnyát és a cipőt vagy csizmát, ráadja a két gyolcsalsót, aztán a két vasalt szoknyát. Az asszony két kezét a szoknya felső nyílásába dugja, így kifeszíti és ráereszti a lányára. Az feltartott, kissé ívesen befelé forduló karokkal csúszik bele az ezerráncúra vasalt és páncélosra keményített szoknyába. Később az igazítás ideje jön, a ráncok elrendezése, és minden ránc és minden vonal a maga helyére jut. Az anya hajlong és igazít, vigyázva, hogy a »szoknya úgy álljon, mint a tulipánt«, majd föladja a másik vasalt szoknyát. A kettőnek szépen egymásra kell simulnia, mint egy összecsucskódó virág egymásra fekvő szirmainak. Olyanok ezek a szoknyák, mint egy-egy tömzsi, rövid harang, kemény vászonból, alul széjjelnyílva és kitágulva, ingerlő ingásra készen. Utána a szertartás egyre ismétlődik, hatszor vagy hétszer, attól függően, hogy hány tarka szoknyát vesz föl a Margit, hatot vagy hetet. Ezeket is az anyja hordja a ládatól a lányig és vigyázva ereszti a derekára, hogy össze ne kócolja gonddal fésült haját, majd letérdel és a ragyogófejű gombostúvel megtűzi őket. Illő helyen, hogy mereven essenek és szabály szerint. A szoknyáknak nevük van és szépen redőzettek. »Halavány százszorszépnek«, »piros százszorszépnek«, »kék kázmérnak« nevezik őket. De van köztük »halavány, halavány selyemcsikkal« meg »fekete gangár, kék csicsóval«. Ezeknek mind szépen kell feküdniök, hogy szél ne fújhassa őket és ütemesen inogjanak. Egyszerre és egymáshoz tapadva, ahogy a lány egy lábáról a másikra lép. A legfelső szoknyán alul csikok futnak végig és mindnek neve van. Egyiket »szita haraszt«-nak hívják, másikat »virágos«-nak, harmadikat »sárga kamuká«-nak.

Ha alul kész a ruha, felül még a »puszrik« következik, amit óvatosan ad az anyja Margitra, vigyázó mozdulatokkal, mert ez nem »mulandó ruha«, amit sietséggel és vigyázat nélkül lehet fölvenni. E színes »csicsó puszrikon« is van mindenféle dísz, »fényes suta«, »haraszt« és »virágok«, melyek tündökölve vonulnak végig rajta. Aztán kivarrott »szakácsot« kötnek a leányra, ezt a cifra kötényt, melyre alul szőlőfürtöket hímzett az asszonyok keze és hátulra, ahol a deréktől kiugrik a szoknya, mereven és a testtől derékszögben elágaskodva, fodor kerül, piros széllel, »potya fodor«-nak hívják. A derekáról hátul a »fényes suta« két íves vonalban szalad föl és a szakácsra négy »pántlikabukrot« tűz az anya, megszabott helyre. A fésűre fekete bársonyszalag való, a bársonyszalagra kis piros papírrózsát szúrnak gombostúvel, a nyakára 23 sor »tejgyöngyöt« tekernek, mely fehéren virít és sápadt fényt vetít Margit arcára. A fehér tejgyöngyre 7 sor »fényes gyöngy« kerül és a gyöngyök alá, a mellére a »kutykás gyöngy«. Aranypántlika és piros pántlika fodrozódik itt kokárdaszerűen és mélyükben üveggyöngy fénylik, ha rásüt a nap.

Aztán még szalagokat fűznek Margit hajára, szoknyájába: sokszínű szalagokat sokszínű virágokkal. Leszorítják őket, mint mindent, hogy ne lobogjanak a szélben, ne bontsák a formák kerek összhangját. Mert ez a fontos: hogy semmi se legyen szabadon, semmi se legyen kötetlenül. Ezen a ruhán minden rabságban van és minden alá van rendelve valaminek. A tarka szoknyák a vasalt szoknya idomaihoz kénytelenek idomulni, a szalagoknak a gombostú parancsa szerint egyenes, alig hajló vonalban kell futniok a deréktől. Az előrehúzott szalag is szépen rá kell feküdjön a szoknyára, mely elől kidomborodik a keményítés vonala szerint. Rabságban van maga Margit is. Ő aki könnyen mozoghatott azelőtt, kisingben, most nehezen mozdul, csak előrefelé tud hajolni a ruha irányítása szerint. Oldalra alig, mert ezt tiltják a formák. Keze is, mely előbb szabadon lóghatott és mozdulhatott az oldala mellett, most meg-

szabott tartásra kényszerül. Ez a tartás ilyen: felsőkarja egyideig oldala mellett futhat, de könyökben a kidagadó szoknyák fölött meg kell törnie és előrenyúlania, úgy, hogy két keze egymáshoz közelítsen. A szoknya külön kéztartást parancsol neki, mintha arra kényszerítené, hogy összekulcsolt kezében elől imakönyvet, vagy néhány virágot tartson. Az imakönyv és a piros szegfű, amely a ruha formája szerint hajló kézbe kívánkozik, éppúgy tartozéka a ruhának, mint a többi, mint a sok »tarka szoknya«, mint a »puszrik« és a bársonyszalag a hajbatűzött fésűn.

Igy áll Margit a meszelt szoba közepén a döngölt földön, egy óra után és csak néha-néha tesz egy-egy, a ruha által engedélyezett, tétova és szabályos mozdulatot. Szoknyái valamivel térdén felül érnek és enyhén kerekedő hajlással húzódnak felfelé, ha meghajlik derékban. Dereka olyan mereven áll a szoknyák szorításában, mint egy kicsiny dombból kinőtt karcsú fa és kezei a templomba menő leány összekulcsolt kezei lettek. Egy óráig, néha azon túl is tart ez a különös metamorfózis, míg Margit kislányból valami furcsa formává változik, mely hasonlít virághoz, haranghoz, óriások kezébe való apró csengettyűhöz, melynek két lába van. Legkevésbé talán emberi testhez hasonlít, inkább emlékeztet az Isten szelídebb és színesebb teremtményeire és a mezőre illik, mintha odatermett volna. Ruháinak formáit a harangok és a virágok adták, nem az ő teste, mely nem szolgál másra, csak arra, hogy váza legyen ennek a dísznek, tartója a szoknyák harangjainak. Teste és alakja annyi a ruhának, mint csontváz a húsnak.

Igy készülődnek órahosszatt vasárnaponként, aztán susogva vonulnak fel a templom elé, kövekkel bütykös uccán a Margitok és Máriák, ruháikban, ezekben a bonyolult alkotásokban, melyekhez több mint száz méter vászon, félszáz gombostű és egy sereg apró dísz szükséges. A vasárnapjuk ezzel telik el, hogy e ruhában vannak, hogy a ruhát fölveszik, hogy a ruhát leveszik. Margit hétköznapja azzal, hogy hajnali négytől esti nyolcig dolgozik a szomszéd uradalomban. Mert Margitnak mása sincs, mint 40 szoknyája, 4 pruszlikja, 15 zabkája és 7 köténye, meg ő maga, aki viseli mindezeket. Van még egy házrészük is, ahol vasárnap öltözni és vetkőzni lehet. Más semmire. Summásmunkával keres valamit és él Bujákon. Vasárnap színesen, hétköznap szegényen, széljárta dombtetőkön húzódo földek és erdők alatt.

TÁJ ÉS NÉP

A TÁJ

E táj ideje az este. A palócok vidéke, a mai ország északi szegélyén, az Ipolytól a Hegyaljáig, azokban az évszakokban és órákban mutatja meg magát, mikor lágyak lesznek a színek és elmosottak a határvonalak. Koranyáron, mikor a tavasz bolond majálisa már elmúlt, és koraősszel, mikor a táj bűnbánatot tart a nyár gazdag tombolása után. Honttól Abaújig a hegyek és a dombok azokban az órákban ünneplik magukat, amelyek átmenetiek. Nógrád órája akkor jön el, mikor a nap már alulról süti a várromok barna köveit és a földek árnyalt szalagjait. A Mátra akkor mutatja meg magát igazi hatalmában és erejében, ha a nap már lement, de a sötétség még nem jött el, - ilyenkor megnő és felnyúlik az ég felé, hatalmasan és erejére büszkén. A Börzsönyhöz is ez az óra illik, a Bükk szelídebb és komoly hegyeihez a koraeste és mindegyikhez az a perc, mikor elmúlt valami és elkezdődik valami, mikor változnak a színek, alakulnak a fények és valahonnan érkezni kezdenek a szelek. Az átmeneti órák és az átmeneti évszakok ezek és hogy éppen ezek mutatják igazi képében a tájat, talán azért van, mert a táj maga is átmeneti, félút két szélsőség, síkság és hegység között.

A palócok földje nem hegyvidék, mert nem völgyek süllyednek a hegyek közé, és nem alföld, mert seholsem sík és mindenholnan látni hegyeket. Az Ipoly felől a Börzsönyt látni, Nógrád északkeleti felében a Karancsot, déli részén Cserhátot, a Zagyva mellől a Mátrát, a Sajó mellől a Bükköt, a Hernád mellől a Sátor gerincét. Az ember itt nem hódította meg a hegyet, mint a Kárpátok egyes vidékein, csak éppen meghúzódott alája. A falvak úgy állnak a hegytömbök körül, mintha lecsúsztak volna róluk és a házakat megállította volna a surlódás a síkabb vidéken, ahol már nagyobb volt a surlódás ereje, mint a lejtő parancsa. Ezen a tájon nincsenek hegységi emberek, akiknek arcát érdesre fújta a szél és nincsenek alföldi emberek, akik komolyak, nyugodtak, puritánok mint a síkságok arca. Ez a táj közvetítő, afféle híd két pólus között, kiegyenlítő és kibékítő. Ha délről közelít meg, átmenet a Kárpátok összefüggő magas gerincei felé, ha északról: előőrse az Alföld laposságának. Ha dél felől jössz: dombjai is hegyeknek látszanak. Ha északról: biztosan tudod, hogy hegyei is nagyranőtt, hivalkodó dombok, melyek hiába dicsekszenek magasságukkal, formájuk mégiscsak a domboké. A hegység és a síkság ezen a vidéken utolsó nagy hódító erőlködéssel igyekszik arra, hogy területeket szerezzen meg egymástól. A Felvidék előre küldte ide pionírnak a Börzsönyt, a Mátrát és a Bükköt, az Alföld igyekezett felnyomulni a folyók mentén. Most mindkettejükből van valami ebben a tájban, mely egyikükhöz se tartozik.

Az utazó, aki az emelkedőkkel nehezen küszködő, zörgő vicinálisok ablakából, vagy kevély, benzinszagú autóbuszok üvege mögül szemléli ezt a tájat, ritkán hatódik meg itt s idegent nem visznek, egy-két divatos hely kivételével, erre a vidékre. Talán azért, mert az átlagember a nagy végleteket szereti. A nyugtalanító magas hegyeket, melyek úgy szöknek fel az ég felé, mint egy hangverseny hatalmas és patetikus befejezése és félelmesek, mint az éjszaka. Vagy a pusztát, mely síma és ijesztően nyugodt, mint a szintén félelmes és csodálatos délidő. Az átmeneteket kevesebb ember érti, hogy ezeket szeresse valaki, ahhoz elmélyedni kell tudni nemcsak megdöbenni. Ez a táj ilyen: csodálni nem lehet, szeretni nagyon; értő, szelíd és nyugodt szeretettel. Nem látni kell ezt a vidéket, hanem nézni, szenzációtlan estéken, mikor szél se nagyon jár és hazafelé mennek a parasztok. Nem egészen véletlen az, hogy olyan sok kolostor van erre, teli Szent Ferenc szelíd és barna szerzeteseivel, akik föl-alá sétálnak a zöld fák keretében, hasonlítva a barna fatörzsekhez. Keveset beszélnek és sokat elmélkednek ők, a tájban, mely maga is elmélkedőnek látszik és elmélyedőnek. Nem egészen véletlen, hogy e vidék lelkét nem érti meg senki első pillantásra. Csak később kezdi érezni és érteni a

szépségeit, ugyanúgy, ahogy az igazi jó vers csak a második olvasásra mutatkozik meg. Lehet elgondolkozni azon, hogy az Alföldön a Bánk bán született, itt, Nógrádban Madách Tragédiája és lehet elgondolkozni azon, hogy Kiskőrös tüzes Petőfit, Szalonta higgadt Arany Jánost adott a hazának, ez a vidék pedig óvatos és szomorúan tréfálgató Mikszáthot, akinek minden írása teli van fordulatokkal, szelíd meglepetéssel, mint a palócvidék mindenütt.

Mert rengeteg változást, fordulatot, új és újabb szint tartogat ez a vidék annak, aki észre tudja venni a kis dolgok fordulását, a fények játékait és azt, hogy miként futnak le a domboldalon a fák és bokrok, óvatos rohamra induló sereg szétszórt katonái gyanánt. Itt minden vasútvonal tele van kanyarokkal, minden út nehéz emelkedőkkel és lehúzó lejtővel. Minden fordulónál más táj és más domb mutatkozik be és szeszélyes formájú romok hirdetik itt-ott a mult idő hatalmát. Régi templomok állnak eléd utaidban, festői falvak és vén kúriák a mult század elejéről. Az apró folyók is úgy kanyarognak, mintha azon gondolkoznának, hogyan szerezhetnek legtöbb meglepetést annak, aki csónakkal akarna végigmenni rajtuk. Ez a táj bujócskát játszik a látogatójával, tréfálgat vele, megcsalja és jó útra vezet, elbújik előle, hogy aztán újra átöltözve tűnjék elő, megbízhatatlan és szellemes. Kiismerni szinte lehetetlen, mert mindig és mindenütt más formákat mutat és annak, aki az életet akarja vizsgálni, nehéz kérdéseket ad fel. Ha az Alföld hasonlít egy képhez, mely lenyűgöző és hatalmas, itt egy-egy megye hasonló egy képkiállításához, melyet különböző stílusú művekből állítottak össze. Az élet, ami itt folyik, dombok közé húzódva, elszigetelten a szomszéd világoktól, néha még szomszédok életétől is elkülönül. Talán csak egyben egyeznek az egyes vidékek, melyeknek mélyében, mint kagylóban a gyöngy bújik meg a falu: a szegénységben, mely ha okaiban mindenütt másmilyen is, megjelenésében mindenütt ugyanaz.

Mert ez a szegénység csakúgy hozzátartozik a tájhoz, mint a szépség. A föld, mely változatos az utazónak, nehéz a parasztnak.

Ugyanannyi vetőmag kell bele, mint az Alföldön, de kétannyi munkával feleannyi termést hoz. Olyan ez a föld, mint a parasztnak, akik rajta élnek: cifra és nyomorúságos egyszerre. A ruhája ennek a tájnak szép és pompás, antik ékszerei a várromok, színei a sokféle erdő zöldje, a földszalagok sokárnyalatú barnája. De a mélye szegény és nélkülöző. Ezt a szegény földet úgy rejti a táj, mint sovány testet a sok cifra szoknya.

A táj élete olyan volt mindig, mint az átmeneti vidékéké. Innen nem indult semmi esemény az ország sorsának megfordítására, nem fűjtak dühös szelek a hegyek közül, ennek a vidéknek a népe alig vett részt bármiféle megmozdulásban. Itt semmi sem kezdődött sem régen, sem a közelmúltban, itt nem estek hősi nagy erőfeszítések, hogy mást csikarjanak ki a földből, mint azt, amit adni szokott. A táj egészében történelmi, talán még a Dunántúlnál is történelmibb és emlékekkel telítettebb, bár a történelem itt mindig inkább csak zajlott, mint készült. Itt van a legtöbb régi templom, apró falvakban árpádkori tornyok nemes vonalai rajzolódnak az ég felé, ezen a vidéken vannak a legtisztább barokk épületek. És mégis a kultúra itt inkább nyomokat hagyott, mint elkezdődött, inkább csak jól be tudott ide fészkelődni, de nem innen indult el soha. A táj nagy szülőttei és közszereplői inkább a védelem hősei voltak, mint a kezdeményezésé, mintha valami elrendeltség lett volna rajtuk, valami környezetbeli kötelezés. Sokféle védekezésben forgácsolódtak erői a történelem folyamán és sokféle befogadásra mutatkozott képesnek. De a vidék népéből nem indultak parasztnozgalmak, mint a Viharsarokban, nem indultak hatalmas gazdasági erőfeszítések, mint a Duna-Tisza közében. Talán a táj is belejátszott ebbe, mert nehézségeket ad a kéznek és gyönyörűséget a szemnek, szelíd, vidám és változatos, elmélyedésre, múgondra és belenyugvásra ingerlő. A nép ebben a tájban csakugyan

inkább művészkedett, mint lendületbe jött, inkább ruhát szépített, mint lázadt és harcba kezdett.

Közvetítő volt ez a vidék mindig, mindenben benne volt egy kevéssé és mindenből kimaradt egy kevéssé. Már közel volt a felső vidékhez, de azért az igazi városok följebb, az igazi Felvidéken jöttek létre. Közel volt az Alföldhöz, de mégsem kapcsolódott egészen hozzá és legnagyobb részét hegyek zárták el a lenti világtól. A táj mezőgazdasági képe évszázadok óta nem változott, ha a birtokok egykor egy darabban, hosszan terültek el a hegyekből kinyúló dombokon, máig csak nagyobb úri birtokokból kisebb úri birtokokká alakultak. Köztük a keskeny dombrafutó földszalagok egyre keskenyedtek. A régi nagyurak várait, melyek ma már rokkant kövekkel állják nagynehezen a szelek meg-megújuló támadásait, kisebb kúriák váltották fel. De ez sem a táj képében, sem a nép életében nagyobb változást nem hozott. Az élet nagyjából mindenütt megállott, a fejlődésnek alig-alig volt látszatja, a városokban székelő hatalmasságok kis vasútvonalakkal is nagyon elégedettek voltak. Vannak falvak, melyek ma, az autók és a jobb utak korában csakúgy szigetként élnek, elzárva szomszédoktól és világtól, mint régen. A kapitalisztikus fejlődés csak néhol eredményezett változást, Salgótarján körül, az ózd-borsodnádasi vidéken, Hatvan mellett és a Sajó mentén, ott, ahol bányák és ipartelek létesültek, kéményekkel tarkítva a táj arcát. E kémények ma hatalmasan és téglapirosan nyúlnak fel, néhol magasabbra, mint a templomok tornyai. A hegyekre egy-két szálló épült, de egyes vidékek és erdők zártan maradtak, még az idegenforgalom varázsigéje sem nyitotta meg őket az élet számára. A sors átmenő vidékből határszélé tette az egész tájat, súlyos csapást mért néhány városra és elsorvasztott vasútvonalakat meg falvakat, melyek a hegyek északi lejtőjén élve a Felvidék felé kacsintottak.

Ma néhány területrészt kivételével régi emlékek, színes népviseletek és egyhangú, lendületlen szegény élet gyűjtőhelye e táj. Az emberek úgy élnek benne, ahogy a hegyek és a föld-birtokviszonyok engedik, sínylődve természeti és társadalmi parancsok terhe alatt. Mert a hegyek itt kemény parancsot, életet formáló tényezőt jelentenek. A Cserhát elállta Nógrád felső felének az Alföld és Pest felé vezető útját és északra utasította a népet, a Felvidék felé. A Börzsöny útjába állt a mögötte lakóknak, a Mátra önmaga és a határ közé szorította a háta mögött élőket. A hegyek mindenütt parancsoltak, beleszóltak a fejlődésbe és a társadalom kialakulásába. Az egész vidéken mindenütt látni őket és akármerre nézel is, figyelmeztetnek hatalmukra, mely igába kényszeríti az embert. Egykori kevély urak és jó katonák várakat emeltek kiugró bérceikre s ezek gazlepte falaikkal és tornyaikkal, melyeknek réseiben megfészkelt a fű, szintén figyelmeztetést jelentenek: egy másik figyelmeztetést. Mutatják annak az erőnek a hatalmát, mely hajdan várral, ma vár nélkül beleszólt a »nyomorult adózó nép« életébe. A romok és a csúcsok szép, harmonikus egységben állják el mindenütt a látóhatárt és romantikus-misztikus kellékekkel díszítik a szelíd dombokat és zordabb hegyeket. Estéknént, mikor eljön ennek a tájnak az órája, furcsa, tompa fényben tündökölnék fel az enyhe csúcsok és barna várromok. Egy-egy tornyuk úgy mutat az égre, mintha azt jeleznék, hogy hová jutott, aki eszeveszettül támadni merte a várat és lakóit. Másutt mint égbemarkoló kéz rajzolódik fel kuszált árnyékuk az égre és őszidőn, ha ködök úsznak a völgyekben, úgy emelkednek magasan a szürke foszlányok fölött, mint valami fenyegető égi jel. A táj északon, ott ahol a Felvidék felé fordul, ilyen misztikus színekkel teli. Csak délen, az Alföld felé nyúló lejtőkön derültebb és barátságosabb. Arra már jó bor terem és közel van a huszadik század jele: a kettősvágányú vasútvonal.

A TÁJ SORSA

Egyes vidékek helyzetéből és népük állapotából mindig évszázadok szólnak. Elmúlt küzdelmek, erények, hibák és bűnök emléke lebeg az egyes tájak fölött és talán egy más országrész sincs Magyarországon, melyen ennyire érezni lehetne a mult kezenyomát, mint a mai ország északi részén. Ha ezen a tájon jársz, ugyanaz a szorongás fog el, ami meglep akkor, ha a magyar történetet olvasod. Érzed, hogy mi lehetett volna belőle és látod, hogy mi lett. Tele van ez a vidék történelemmel és tele van annak bizonyítékaival, hogy ez a történelem sohase válhatott igazán javára. Sorsa magyar sors volt: ha az ország közvetítő volt Európa nyugatja és keletje között, ez az országrész közvetítő volt az ország nyugatja és keletje között. Ha az ország védőbástya volt keletiek útjában Európa előtt, ez az országrész védőbástyája volt az országba fölnyomult kelet ellen az országban megmaradt nyugatnak. Kicsiben mindig arra a sorsra rendeltetett, mint maga az ország: nyugtalanságra és szüntelen küzdelemre. Sokfelé harcolt mindig és ha a haza népek ambícióinak csatatere volt, ez a vidék volt a csatatér frontja. Megnyugodni és magának élni, békén fejlődni és csendben gazdagodni nem tudott soha; hol külső ellenségek gyötörték, hol belsők és ha győzött, többnyire csak urat cserélt. Területén nagy csaták és sorsdöntő ütközetek folytak le néha, de mindig itt folytak az igazán pusztító guerrillaharcok, a harácsoló, rabló, fosztogató állóháborúk.

Vannak hegyek, melyek húzzák magukhoz a rossz időt, az esőket és a viharokat és vannak tájak, melyek a szerencsétlenséget és a csapásokat szívják magukhoz. A palóc vidék is ilyen volt, a történelmi viharok, melyek az ország más részén átfutottak, itt megálltak és százados csapássá váltak. A vidék parasztjai nem tudtak megnyugodni török vagy német, kuruc vagy labanc alatt, hol az egyiket kellett nyakukra venniök, hol a másikat és rendesen mindkettőnek adózniok. Még Giskra cseheinek lovai is lerohantak néha idáig és mindenki idejött portyázni. A tájnak a legrosszabb sors jutott, ami tájat érhet: végvidékké kellett lennie, állandó csetepaték színterévé. A történelem ádáz ostromokkal támadta ezeket a hegyeket és mindig akadálya volt annak, hogy e táj építő szerepet kapjon az ország történetében. Ha nem erre rendelte volna a sors, ma másként lehetne írni róla. Ha nem védenie kellett volna a Felvidék gazdag városainak nyugodt polgárosodását, ő maga is polgárosodhatott volna és Miskolc ma talán olyan város lenne, mint Kassa. Így csak barna romokat őriz zöld hegyein a táj, versek éneklük várainak dicsőségét, néhány gyönyörű vén templomát csodálják, akik eljutnak elzárt falvaiba. A nehéz mult végzetei lebegnek fölötte, csataképek véres színeit képzelheted békés dombjai közé, nem pedig lassan, de céltudatosan építő századok eredményeit láthatod itt. Védelem és harc volt itt mindig, a védelem kemény kapitányokat és harcos urakat kívánt a várakba és ezek hatalmasak voltak és mindenkor erőszakosak. Ha volt ellenség: az ellenség ellen, ha éppen nem volt ellenség: a várak alatt élő nyomorult nép ellen.

Vidéket semmi sem tehet annyira nyomorulttá, mint az, ha a történelem rajta, az ő testén zajlik. Nagy dicsőség, de nagy kár is, ha sok hősi mondát beszélhetnek róla az utódok és taníthatnak a mesterek. Ez a vidék is így nyomorult: falvainak nevéből néha szép és szívet melengető elbeszéléseket találhatsz a történelemkönyvekben, de a tájat ez a kényszerű hősi sors évszázadokkal vetette vissza. Pedig helyzete szerint a Dunántúl mellett ő is képviselhette volna Európát a hazában. Példa lehetett volna, táj, mely mindig előbbre van egy-két lépéssel a társadalmi fejlődésben, mint más vidék.

Az ősemléknek jól rejtő barlangokkal és balta fejűl alkalmas kövekkel szolgált e vidék, a hazát foglaló magyaroknak gyepek alkalmas széles és járhatatlan erdőkkel. A dús erdőkkel

borított hegyek alatt a kabarok három törzse ült meg, a Mátra alatt az Aba-nem, a Bükk alatt az Örösúr nemzetség, a Bükk keleti lejtőjén, a Sajó völgyében a Bors- vagy Miskolc-nem. Az Abák Abádot és Gyöngyöspatát telepítették, itt ma is álló öreg árpádkori templom tanúskodik a falu nagy multjáról. A Borsok alapítása Borsod és Miskolc, az Örösúr nemzetség Sajó-Öröst és Örösújvárat alapította. Az egykor vándorló törzsek egy ideig még nem tudtak nyugodtan megülni települőhelyeiken, téli szállásról nyári szállásra vándoroltak, marháikkal, lovaikkal és asszonyaikkal. Az Aba-nem télen a Tisza-parton ült meg, nyáron közelebb húzódott a hegyekhez és erdőkhöz, a Mátra alá. Az Örösúrok téli szállása a Sajó-torkolat vidékén volt, nyáron a Bükk aljába húzódtak. Morotvák lettek a természetes váraik és az erdők természetes határaik, a Mátra és a Cserhát az Árpádok szállásföldjének vetettek határt. Erről az időről főként családi és egyházi értesüléseink vannak, például arról, hogy a föld egyik ura, az Aba-nembéli Sámuel feleségül veszi Géza lányát, vagy arról, hogy Anasztáz érsek Szűz Máriának tiszteletére megszervezi a váci, Szent János tiszteletére pedig az egri egyházmegyét. Később Nógrád és a Bükk erdei a király földesúri hatósága alatt vannak és Heves, Borsod meg Gömör vára az első 39 vár közé tartozik. A mai megyék legnagyobb része még erdőség volt akkor, vadak lakóhelye és emberek terjeszkedésének határa, a nép pedig alig-alig szerepel a történelemben. Csak egyik gazdája, Aba Sámuel szól bele a magyar ügyekbe, nem tűrhetvén Pétert, a velenceit, aki »telhetetlen szívvel falta a fenevadak módjára ordító németekkel és fecskemódra csácsogó olaszokkal« az országot. Vele átmenetileg királyt adott e föld a hazának, királyt, aki nem nagyon volt kegyelt az urak előtt, »mert megvetvén a nemeseket, mindig parasztokkal és nem nemesekkel fogott össze, s úgy gondolta, hogy »az uraknak mindenük közös a szolgálkalk«, és »tanácsának legtiszteltebb urait, mint valami barmokat, vagy oktan állatokat fütykössel, karóval merészkedett agyonveretni«. Működése ilyen elvek mellett nem is lehetett hosszú. Szülőföldje nem sokkal később történelmi esemény színhelye lesz, mert Vata úr, ki hajából csimbókot eresztett és »magát az ördögnek ajánlá« itt, Hevesújvárnál találkozott Levente és András hercegekkel s a nép tőlük is valószínűleg reménykedve várta »a régi világnak a visszatérését, mikor még minden magyar egyforma volt«. A régi világ nem tért vissza, egyes urak, köztük a bejött idegenek is, hatalmasan uralkodtak roppant területeken. Így a német származású Hont ispán, akitől Hont megye a nevét kapta, vagy a szintén idegen Tibold ispán, akitől valószínűleg Tibolddaróc neve ered. I. András idejében Lüttich vidékéről való vallonok települnek Eger környékére, László idejében az országszervezés kitolódik a gyepük szélére, tehát területünk gyepüből lassankint települőhellyé és vármegyékké válik. A XII. század második felében az egri püspökség mellett Pásztón van ciszterci apátság, Tereskén, Sáron, Tapolcán, Boldván bencés monostor. Hevesújváron, Nógrádon és Honton királyi vár. Mindez arról tanúskodik, hogy ebben az időben már nemcsak meghódították, hanem el is foglalták a hegyek közé csúszó völgyeket, megtelepedtek, éltek bennük és a nemzetségek nagyjainak utódai lassan megyényi földek uraivá lettek. Róluk alighanem volt egy s más a »parasztnak hazug meséiben«, de a valószínűleg Párizsban tanult és nyilván sznob Anonymusz ezeket nem kívánta figyelembe venni. Így az osztályellentéteknek alkalmasint erős ütemben megindult kifejlődéséről csak Honorius pápa leveléből sejthetünk valamit. Ő 1222-ről ezt írja: »A roppant sokaság elvesztvén az ész által parancsolt szerénységet, nehéz és igazságtalan dolgot követelt királyától, hogy a gyűlölt főurakat és nemeseket méltóságaiktól megfosztva országából száműzze és javaikat a nép közt felossza.« E tiltakozó serviensek és várjobbágyok, akik esztelen szerénytelenséggel léptek föl, természetesen nem érthettek el semmit, a nagyurak nagyurak maradtak, sőt egyre nagyobb urak lettek, míg az ő barmaikat roppant marhavész pusztította és az ország kiszámított biztonsággal haladt Mohi elé. A csata után a Bükk és a Mátra erdei jó rejtkehelyeket nyújtottak az Ákos Ernye diósgyőri uradalmán át menekülő Bélának és a mongolok mindenütt a hegyek alatt és az Alföld szélén vágatva szétverték a vidék alsó részének falvait, majd fölfelé portyáztak a Hernád völgyén, vissza-

vonulóban Nógrádot is meglátogatták. A parasztok rémulten menekültek előlük, a házaik ottmaradtak martalékul. Mikor a mongolok visszavonultak, újra felépítették őket, de megint csak a tatárok számára, mert László 1285-ben maga hívta be a kipcsaki és dnyeperi kánok hordáit, akik az északkeleti hágókon törtek be és így megint Heves, Borsod és Abaúj esett az útjukba, mint olyan terület, mely alkalmas az elpusztításra. Időközben a szegény nép igen kevésbé szerepelt a történelemben, csak annyit tudunk róla, hogy erkölcei időnkint megromlottak. Ezt a korabeli urak arról vették észre, hogy vonakodtak a tizedet megfizetni.

E korszak a tájnak ó templomokat és gót ablakíveket hagyott örökül, következő korszak várakat adott a vidéknek. Mai romjaik a hegyeken ülnek és messzire látszón hirdetik, hogy multja van a hegyeknek. A tájnak ez az arca körülbelül a tatárjárás utáni évszázadban alakult ki. Akkor épülhettek a meglevő kevés királyi vár mellé a többi várak. Legalább is a tatárjárás utáni évtizedekből származó oklevelek már nagyrészt tudnak ezekről. Hogy csak néhányat említsünk: Buják, Hollókő, Drégely, Szanda, Éleskő, Dédes ezekben az évtizedekben már szerepelnek a feljegyzésekben. A falvak is jórészt megvoltak már, a különbség az akkori táj és a mai között lényegben csak az, hogy akkor a várak voltak épebbek, ma a falvak s akkor a várakhoz tartoztak a falvak, ma mint semmire se jó különlegesség, a faluhoz tartozik a vár. Az akkori élet tulajdonképpen középpontjai a hegyi vár mellé épült falvak voltak s a többi falu ezekhez tartozott. Akkor Szirák tartozott Bujákhöz, mert Bujákon volt a vár. Ma Buják tartozik Szirákhöz, mert Szirákon van a szolgabíró. Az élet és hatalom akkor minél magosabban ült meg, meredek hegyek csúcsain, kemény kövek és tornyok között. Ma közelebb húzódik az úthoz, mint az éghez. A várak a tizenharmadik század közepétől egyre szaporodtak ezen a vidéken és minthogy a várakhoz nagyurak is tartoztak, a vidék története az ő történetük. Tisztségeket viseltek a királyi udvarnál és egyre hatalmasabbak lettek, egyre több lett a vár, és egyre kevesebb úr kezén volt.

A XIV. század elején a Rátótok, Ákos István, Csák Máté és Aba Amadé osztottak ezen a vidéken. Az Amadé-fiak és Ákos István fiai azonban fellázadtak és Abaúj, Heves, Gömör uralmában felváltotta őket Druget Fülöp, akit a király a vidék pacifikálásával bízott meg; később az egész felsővidék övék lett. 1433-ban már az egész táj egy család, a Rozgonyi atyafiság kezén van. Hogy a nemesi közösség zártságán véletlenül se eshessek sérelem, már V. István az egri püspökség kiváltságainak megerősítésekor régi szokásnak mondja, hogy egri püspökké csak »kétségtelenül nemes származású« embert lehet választani. A hagyomány szerint Verböczy Nógrádban írta később a Hármaskönyvet s ő különben közjogi-elméleti működése közben magában Nógrád vármegyében megszerezte Alsópetényt, Csesztvét, Bujákot, Ceredet, Kisbágyont, Kutasót, Nagylócot, Nőtincset, Medveshidegkutot, Ósagárdot, Szentét. Mindez azonban nem sokáig maradhatott magyar kézen, mert Mohamed budai pasa 1544-ben felnyomult a vármegyébe és elfoglalta Nógrád várát, majd visszafelé menet Hatvant. A megye ettől kezdve végvidékké, állandó harcok és portyázások színhelyévé vált. 1552-ben Achmed pasa másodvezir hosszabb ostrom után elfoglalja Drégelyt, aztán a többi nógrádi vár. Gyarmat, Szécsény, Hollókő, Buják különösebb ellenállás nélkül esik a kezébe és Nógrád, Szécsény, Hatvan besoroztatnak a budai vilajetbe. Ugyanebben az évben Eger még visszaveri az ostromot. Pár évtized múlva már Eger a török végvár, viszont a nógrádi várak Szanda kivételével újra magyar kézben vannak.

A jobbágy, aki ezen a vidéken a hadjáratok sarcolásait is túri, kétfelé adózik, úrnak és töröknek. A vármegyék királyi részén a nemesi univerzitás továbbra is együtt van és ügyesen örökösödik azon, hogy a hódoltsági birtokjogok valahogy el ne évüljenek s hódoltsági jobbágyaik fizessenek csakúgy, mint azelőtt. Mivelhogy nemcsak a kereszténység és Európa védőpajzsai, hanem saját jogaiknak is vitéz védői voltak. Mikor a törököt sikerült leszorítani erről a

vidékről, a felkelések átvonuló területe lett a táj és ha a törökidőkben északról délre, meg délről északra vonultak át rajta hadak és csapatok, ekkor keletről nyugatra, meg nyugatról keletre való vonulások és ütközetek színhelyévé vált. A szerencsétlen romhányi csatával aztán megszűnt a vidéknek, mint hadszíntérnek szereplése, a történelemben. Urai is idővel kisebb urak lettek, a várakból kastélyokba költöztek át és lemondván némely őseiknek egyik birtokpolitikai eszközéről, az »átállásról«, igyekeztek méltón folytatni a másik birtokpolitikai tevékenységet, a házassodást.

A török idők folytonos harcai, harácsolásai és sokféle adói erősen elnéptelénítették e felsővidéket, például Hevesben az összes lakosság 1570-80 körül 41.000, 1650-ben már csak 18.500, 1680 körül pedig 11.700, tehát száz esztendő alatt a vármegye lakossága csaknem egynegyedére csökkent. Ugyanekkor sokan kiemelkednek a jobbágyságból; a XVI. század végén a nemesek Heves lakosságának negyvenedrészét, a XVII. század közepén már több mint egyhatod részét, 1680 körül pedig már egyharmadrészét teszik ki. Az ármális, egyébként kevésbirtokú, de nemadózó nemesség számának ez emelkedése nyilván nagy gondokba sodorta a pénzügyi szakembereket, a lakosság számának roppant csökkenése pedig a földesurakat. A nógrádi szlovák telepítések alapoka is ez. Heves »hazátlan menekültjei és szökött jobbágysai« közben a török idők alatt a hajdúkhoz álltak, Bocskay seregében küzdöttek, vagy messzire vándoroltak és elkallódtak, ugyanígy voltak a nógrádiak is s a török kivonulása után visszatérő földesurak, megtalálván a földet, de nem találván hozzá népet, kóbor és szegény tótokat kellett, hogy hozassanak. Máig ez a nógrádi szlovákság, mely szegényen indult pótolni a töröktől pusztított magyarság helyét, elég alaposan meg tudta vetni a lábát és aránylag életképesnek mondható birtokviszonyok között él Nógrád egyes falvaiban. 1687 után, mikor a terület minden részéből kiverték már a törököt a keresztény hadak, gyors ütemben áll helyre a rend. Ezalatt többek között az is értendő, hogy a vármegye sikerrel tudja megakadályozni a jobbágyok »kóborlását«, mely bizonytalanná tette a termelést és a jobbágnak lehetőséget adott arra, hogy meneküljön a kemény földesúr elől. A jobbágyok apáról fiúra szállnak, mint a marhák és a szerződéses jobbágy is csak földesura által adott elbocsátólevéllel távozhatott. Szekfü szerint: »Község, bíró, kapitány a vármegyéktől megszabott síneken működtek, kellett működniök, anélkül azonban, hogy a község népe bárminő kezdeményezési, vagy önálló cselekvési és gondolkodási lehetőséget élvezett volna.« A konszolidáció a török utáni században, csakúgy mint napjainkban, sok tekintetben a lehetetlen társadalmi állapotok megszilárdítását is szolgálta e felső vármegyékben is. A történészek csak elvétve akadnak olyan vigasztaló bizonyítékokra, mint amilyen Nógrád házi fizikusának, Berliczynek a könyve. Ő »szegények számára való házi orvosságokról« ír közérthető és hasznos művet, írásait »kedves magyarainak, de főként a Nógrád vármegyében levő városokon és falukon lakozóknak« hasznára bocsátja ki, a hatósági orvos teendőit írja össze és orvostudományi fakultás alapításán ábrándozik környezetének, a rendiségben restitúált Nógrádnak alighanem teljes közönye mellett. Egyébként ha a vármegyék ellenállnak a kormány által szünetlenül emelni kívánt adóknak, az északi megyék erősen résztvesznek a protestálásban, »különösen az olyanok, melyekben erős és független középbirtokososztály van«, így Nógrád, Borsod, Gömör is. Ilyenkor a nemesség bőven és sokat hivatkozik a jobbágyok terhek alatt való szüntelen görnyedésére és közben ugyanezeknek a jobbágyoknak a terhére maga vet ki adót, hogy gazdagítsa vármegyéje házipénztárát. A vármegye nemessége ekkép szinte súlyosabban terhelte a jobbágyot, mint az állam és e teher »súlyát elképpelve ítélnék meg, - írja Szekfü - ha tudjuk, hogy például Borsod megyében 1817-ben a háziadó 143.438 forintot tett ki s ugyanekkor a hadiadó, az állami kontribúció csak 66.336-ot. Miskolc mezőváros hadiadója 4308 forint volt, ezzel szemben domesticája (háziadója) 9316 forint, ugyanilyen a helyzet minden egyes faluban! Ezt a háziadót a jobbágy terhei felsorolásánál sohasem vették

tekintetbe, holott egészen új és ugyancsak reális szolgáltatás volt.« A jobbágyság aligha viselte túlságos szeretettel e sokféle terheket és az 1831. évi kolera idején a hatóságok víztisztító, azaz ez alkalommal áldásos működését roppant gyanúval nézik. E kétségtelenül szokatlan közegészségügyi tevékenység számukra egészen új és képtelen veszélyeket rejtő különös akciónak tűnik fel és alkalmat ad arra, hogy a nyugtalanság kitörjön. Abaújban híre terjed, hogy az urak és zsidók rontják a kutakat. Megfigyelik, hogy az orvosok zacskót hordanak a nyakukon, melyben klórmész van. Ez elég bizonyíték nekik arra, hogy az urak megmérgezik a vizet és ki akarják irtani a parasztokat. E parasztirtási szándék gyanúja valószínűleg már előbből datálódik. E gyanúnak nem szülője, hanem csak újabb tápláléka lehetett az, hogy a hatóságok új és szokatlan akcióba kezdtek. Hogy száz eset közül, melyekből azt a következtetést vonták le, hogy a parasztságot újlag sanyargatni és kiirtani akarják, éppen a százegyedik feltevés volt egészen alaptalan, az csak jó tanulság. Arra, hogy az erőszakkal tudatlanságban megtartott szegény nép megtanulván, hogy az urak feléjük irányuló akcióinak jó vége nem lehet, éppen akkor fog visszaütni a sérelmekre, mikor segíteni akarnak rajta. Akkor éppen azzal robbantották ki az elnyomott lelkek zugaiban elviselhetetlenül nagyra nőtt úrgyűlöletet, amivel éppen segíteni akartak a népen és az északkeleti megyék parasztsága zordonan megindult az urak, zsidók és szolgabírák ellen. A zendülésben főként a szlovákság vett részt, kastélyokat rabolt, pincéket tört fel. Az ivott borból új dühöt merítvén szolgabírákat és földesurakat kínozta, gazdatiszteket ütlegett. Emlegették azt is, hogy »minden nyírtfejúeket megölnék«, mindaddig, míg a királyi biztos katonasággal és halálbüntetésekkel véget nem vetett a fejtelenség és egészében határozott cél nélküli lázadásnak. A megnyugodott urak nagyjából azt a tanulságot vonták le a dologból, hogy erősebben kell tartani őket és szilárdítani az előjogok bástyáit, a reformerek pedig arról beszéltek, hogy »ezt az elhanyagolt, a tudatlanság sötétségében tévelygő szegény népet minél előbb emberi viszonyok közé kell helyezniük«. De az efféle beszédeket az urak már akkor sem kegyelték. Alig valamivel később Borsodmegye nézete szerint: a paraszt nem érett a birtokjogra és »jaj annak, ki az idők és a sors történeteit vigyázatlanul s idő előtt sietteti, mert ez a képzelte boldogság helyett csak romlást okozó gyújtó fáklyákat szór és hajigál el a polgári társaság csendessége kebelén«. Valóban a »polgári társaság csendessége« volt a főszenpont akkor is, ma is és ez a csendesség és nyugalom ömlik el e felsővidéki tájnak azon a harmadik képén, mely ebben az utolsó században alakult ki.

Mert a vidék sokhelyütt már végleges és máig se változott képét, ebben a században, a XVIII. század elejétől a XIX. század közepéig eltelt időben kapta meg. Ekkor épült Eger barokkjá, mely nemcsak építkezési stílust, hanem uralkodási formát is jelentett és a futó időkkel keveset változva máig is áll. Ekkor épültek azok az úri kúriák, melyek csakugyan a csendességnek és a klasszikus nyugalomnak szentelve állanak, nagy fák hűvösében, elzárva a közeli falvak dülöngélő és kucsmatetejű házeitől. Ezekből a kúriákból ezen a vidéken, különösen Nógrádban minden faluban van kettő-három, ha nem több és mint a házak általában, pontosan vallanak lakóikról. Ezek a lakók elzárkóztak a falutól, magas jegenyékkal és széles élősövényekkel keretezték mondvacsinált nyugalmukat és vigyázva őrizték zavartalanságukat. Talán abban a reményben, hogy ha ők nem fejlődnek az idővel, az idő sem fog továbbhaladni fölöttük és előjogaik fölött. Hogy közben negyvennyolc volt és azután szabadságharcos seregek, hogy osztrák hadosztályok masíroztak keresztül a táj halmai fölött és hegyei alatt, hogy abszolutizmus következett és kiegyezés, álliberalizmus és kivándorlás, másutt parasztmozgalmak, az országban agrártörvények - az mit se változtatott a tájnak oszlopos kúriák adta jellegén. Bennük, ha kissé változott formában és változott jogcímeik alapján is, de úr-élet folyik még ma is. Csak északon a Mátra és a Bükk mögött, meg itt-ott a Sajó partján, Miskolc uccáin és Diósgyőr kezdődő halmai között bontja meg a táj roppant feudális nyugalma a kémények,

kapitalista nyugtalansága és modern épületek őszinte nyíltsága, jelezvén, hogy az országban a feudalizmusra hivatalosan kapitalizmus következett.

A paraszt is, mindennek magja és országnak gyökere, egy-két város környékét, egy-két iparvidék falvait leszámítva lélekben ugyanaz maradt. Nógrádban és Hevesben, Borsodban és Abaújban ma is ugyanúgy tér ki nehéz szekérével a könnyű úri homokfutó elől, árok szélére billenve, mint száz év előtt, ugyanolyan esett tartással és ugyanúgy lógatott kalappal áll meg köszönésre ura előtt. És minthogy palóc, ugyanolyan béketűrő, tréfás, barátságos és semmiért nem lázadó, mint a régi időkben. Ha meg tudott maradni, vagy meg kellett maradnia parasztnak, élete se változott sokban, tudása tán több lett valamivel, de bizalmatlansága ugyanaz maradt. A kolerazendülés szomorú szimbóluma ma is aktuális. Becskén 1937-ben tífuszjárvány volt, de a parasztok csak az ötvenedik eset után hitték el, hogy járvány van. Addig nem. Mert urak mondták és nekik már nem hisznek. Kitalálásnak nézték az egészet, sanyargatásra jó ürügynek. A szelídebbek a »járvány« emlegetését üres szóbeszédnek tekintették, a keményebbek újabb formának a parasztság birizgálására és emberi szabadságainak korlátozására. Mindnyájan igyekeztek nehezíteni az orvosok dolgát és harcát a járvánnyal szemben. Mert az urak dolgának nehezítése tapasztalataik szerint javukra szolgált mindig. A környék értelmisége természetesen elkeseredetten beszélt a »parasztok buta bizalmatlanságáról«. Erősebb kéz szükségét emlegették, mert - amint vélték - íme: korlátolt és ostoba a paraszt, zendülni és urat gyűlölni kész. Arra kevesen gondoltak, hogy a szegénység és tudatlanság homályában sínylődő parasztokat, inkább fölemelni kellene, mint szidni és fegyelmezni. Csakúgy, mint száz év előtt.

A TERÜLET

A táj, melynek multjáról merészen szökkenő gót boltívek, vén várromok, barokk templomok és neoklasszikus kúriák beszélnek, az Ipolytól a Sátorhegység gerincéig terjedő területet foglalja magában. Mint táj körülbelül egységes. Alsó lépcsőt alkot a Kárpátok felé és vulkanikus hegyei alatt egyformán enyhe vonalakkal hajlanak a dombok. Prinz Gyula a Magyar Földrajzban tájegységnek veszi ezt a vidéket és tudományosan »Délalföldnek«, népiesen »Mátraerdőnek« kívánja nevezni. E terület északon és északkeleten valamivel túlnyúlik a mai határon, délen pedig nem éri el azoknak a vármegyéknek a határát, melyekre e vidék felosztódott inkább hagyományok és közigazgatási szempontok, mint táji egység alapján. Nógrád-Hont, Heves, Borsod-Gömör és Abaúj csak részben fekszenek e délföldi vidéken, különösen Heves és Borsod mélyen belenyúlik az Alföldbe és a Budapest-Hatvan-Mezőkövesd-Miskolc között futó vasútvonal alatti részei tájilag is, társadalmilag is teljesen az Alföldhöz tartoznak. E vidéket már nem palócok lakják, településére az alföldi nagyobb falvak a jellemzőek és ha közigazgatásilag a borsodi, vagy hevesi megyeházához tartoznak is, voltaképpen részek az Alföldből. A tulajdonképpeni »Délalföld« és a tulajdonképpeni palócföld is ott kezdődik el, ahol a hegyek. Ott, ahol dombok kezdenek kiállni a lapos vidékből, mint szelíd előhírnökei a későbbi csúcsoknak. Abaúj is meglehetősen elüt a másik három vármegyétől, legfőként azért, mert nem palócok lakják. A terület magja tehát, mely tájilag is, néprajzilag is úgy-ahogy egységesnek vehető: az Ipoly és a vele, majd tőle a Belső Kárpátok lejtőin húzódó országhatár, a Bodva, a miskolci vasútvonal és a Cserhát déli lejtői által bezárt terület. E kötet nem követvén a vármegyék határait, legfőként ezzel a területtel kíván foglalkozni. E vidék táji jellemzőjét az öt hegycsoport (Börzsöny, Cserhát, Mátra, Karancs, Bükk) és a belőlük hullámzó dombok adják és ez a mai ország legnagyobb kiterjedésű felföldi jellegű tája, mely még falvainak településformáiban és házainak típusaiban is élesen elüt az Alföldtől.

A vidék mezőgazdasági képének főjellemzője az, hogy a terület tekintélyes részét erdők borítják. A Börzsönyt, a Bükköt és a Mátrát egészben, a Cserhát és a Karancs vidékét legnagyobb részét erdők fedik. A Mátra és a Bükk déli oldalán jelentékeny a szőlőtermelés és csak Nógrád belsejében, meg a hegyek és az Alföld érintkező sávján uralkodó az ekeföld. Az egész területet, mely a bükkös erdők övébe tartozik és a növényföldrajzban az »Ősmátra« (Matricum) nevet kapta, kevert lombdóval körülvett bükkös hegyek borítják. E növényföldrajzi tájegység északon kezdődik a Sátorhegységnél, aztán délnyugat felé szabálytalan határvonalú sávban nyúlva le, magában foglalja a Vértes, Bakony és a balatonvidéki hegyek vonulatait is, területünkön a Bükköt, Mátrát, Cserhátot, Karancsot és Börzsönyt ölelve magába. E táji adottságból következően az erdőgazdaság az uralkodó, csaknem egyenrangú kísérője a földművelés, a pásztorkodás pedig jelentéktelen. E vegyes mezőgazdasági jellegből folyik, hogy ez a terület egyik mezőgazdasági termékünknek sem a legfőbb termelőhelye, noha minden mezőgazdasági terményünk megterem rajta. A táj jórésze a Dunamedence alacsonyabb termésátlagú búzatermő övébe tartozik, kukoricatermelése csak az Alföld felé eső részeken jelentékeny, a cukorrépa-termelés főterülete tőle nyugatra, a krumplitermelés főterülete tőle északra van. A táj mezőgazdasági jellegében is *átmeneti*, hidat alkotó vidék, a felvidékről érkezőnek búzaföldjeivel már jelzi a búzatermő Alföld szomszédságát, az Alföld felől indulónak a tiszántúli jelentéktelen burgonyatermelés után jelzi a Felvidék burgonyatermő földjeit.

A házak a tájban a vidéknek ugyanezt az átmenetiségét és közvetítő szerepét jelzik. A Cserhát-Mátra-Bükk vonala alatt kezdődik el a kizárólagos sárépítés területe és a táj északi határa fölött kezdődik el a kizárólagos faépítés területe. Vidékünkön az építési anyagok körülbelül ugyanúgy keverednek, mint a hegyvidéki és alföldi termelvények, mint az erdők és szántóföldek. Házak épülnek kő alapra, sárból, fa-tornáccal. Jelezvé, hogy mindegyik szomszédos táj építkezési anyagát átvették, de egyiket se vették át egészen. A sár és fa a házakban testvéri szomszédságban él. Ez a vegyes jelleg természetesen nemcsak az egyes házakon belül van meg a házak anyagában, hanem egyes egészen közeli falvak is így váltják az Alföld és a Felvidék képeit. Például Nógrádban Hollókő tipikusan felvidéki falu és ugyancsak Nógrádban, nem is messze Hollókőtől vannak széles-poros főuccájú, erősen alföldi településekre emlékeztető községek. A városokban a városközép rendszeren ad valamit a felvidéki városok hangulatából, a templom mintha onnan származott volna ide és például Szécsény fölfelé igyekvő főuccája lehetne északabbra is, nagyobb hegyek környezetében. Ezzel szemben a városszélek rendszeren az alföldi városként szereplő nagy falvak képét idézik. Végeredményképpen az épületek is azt mondják erről a tájról, amit a táj képe, sorsa és térképen való elhelyezkedése mond: közvetítő szerepre rendeltetett, hídnak szélsőségesen ellentétes tájak közé, minden hatások befogadójának, alkalmazójának és továbberesztőjének. Erről a szerepről beszélnek városai is, melyek akkor virultak fel és nőttek meg, ha áteresztőhelyek, átmenőhelyek voltak, mint Miskolc és elhervadtak, ha csak székhelyek maradtak mint Balassagyarmat.

A szerep ez volt: közvetítőnek lenni, útnak az ország belseje felé. Ha a történelem századokon át nem akadályozza meg ezt a vidéket abban, hogy e természetes szerepét betöltse, ma feladatához hozzáfejlődött vidékkel és talán társadalommal is találkozhatnánk rajta. Így azonban a tájnak évszázadokon át nem annyira kulturális hatásokat lehetett, hanem hadakat kellett közvetítenie. Időközben, - még a múlt század második felében - azzal, hogy északi részében, a Karancstól a Sajóig az országnak Budapest után a legnagyobb iparvidéke épült ki, új célokat is kapott. A fejlődés nem haladt volna rossz úton, hogyha az ország urai előtt nem lett volna százszor szent a különben rettenetesen eladósodott és dzsentrikezekből immár legtöbbször hitelezőkezekre vándorolt földbirtok megosztási rendje. Így azonban a népnek szegénysége miatt nem állt módjában sem észrevennie, sem hasznosítania a sokféle jó kulturális hatást, amit itt utak és tájak találkozóhelyén kaphatott volna és így maradt tengődő sorban minden fejlődésre képtelenül. Végül is Trianon hatalmi szóval szölt bele a vidék fejlődésébe és a határ megszüntette e táj eredeti áthidaló, közvetítő szerepét. Nem maradt más út számára, mint a lefelé való út és ott, ahol a vasútvonal megvolt, a vidék parasztjai rá is léptek erre az útra és elindultak napszámosnak Budapest felé, vagy földjeik egyre jobban aprózódván, már a kimaradt szlovákokat is ők helyettesítették a summásmunkában.

A határ közbenyomulásával ez a vidék, mely közvetítő volt a felső és alsó ország között, maga »lépett elő« Felvidékké. Ez történt minden tekintetben. Akár ha azt nézzük, hogy mennyire a szlovákokat is helyettesítik a palócok, e könnyen kizsákmányolható, béketűrő, derűs és sokban a szlovákhoz hasonló, csak fortélyosabb kedélyű fajta, a nagybirtokon. Akár ha azt nézzük, hogy a megmaradt hegyeken a kicsire szorult ország igyekezett berendezni a maga szerény Felvidékét, Tátra híjján fölfedezte a Mátrát meg a Bükköt, nyaralóhellyé léptette elő azokat a falvakat, melyeknek azelőtt csak a nevét olvasta a vasúti kocsiából kihajló utas, nagyobb hegyek felé menet. Ez új szerep néhány szép és néhány pompás szállodát hozott a vidéknek. De ez az új cél és új szín, mellyel az utóbbi időben gazdagodott, természetesen nem pótolhatja a régi talán kevésbé pompás, de jobban a testére szabott és több érték termelésére alkalmat adó szerepet, melyet a palócok földje vitt a Kárpátok kebelében. Ma ez a föld megint végvidék lett, szegényen tengődő, feladatára nem találó. Hogy nem talált feladatára, abban a világtörténelem és saját tunyaságunk körülbelül egyformán részes.

A NÉP

Széljárta völgyekben és pataklocsolta tájakon élnek s e hegyek közé szorult népről régóta, mint palócokról emlékeznek meg a tudósok, írók és hazafiak. Számukat vitatták, eredetüket kutatták és a szeretetteljes dicséret hangján írtak róluk magasztaló sorokat. Sokat vitatkoztak származásukról, saját koruk divatja szerint optimista módon, minél régebbi családfát keresve nekik és enyhe fejsóválással válaszolgatva azoknak, akik esetleg nem színmagyar eredetű népet akartak látni bennük. Igyekeztek megállapítani a palócok számát és ha hibát kellett elkövetniök, igyekeztek úgy elkövetni, hogy minél több palócot mutassanak ki az ország északi felében. Néhai való jó Magda Pál egykori statisztikájában például így számítja ki a hevesi palócok számát: »Hevesben a lakosok száma 198.000, kik között 689 a nem egyesült Görög, 922 Zsidó, a Német és Tót kevés: tegyük hát, hogy 5000 és így marad 191.389 Magyar. Ezek között 11.600 a nemes, tegyük, hogy a máshonnan oda származott magyarok száma 6000, mégis marad Palócz... 173.789«. Ugyanilyen kivonásos úton számítja ki a borsodi, gömöri, hevesi, nógrádi és honti palócság számát, mondván, hogy az, aki nem zsidó, nem görög, nem német, nem tót, nem bevándorolt és nem nemes, az »Palócz«. Ilyen módon statisztikájának végén arra az optimista eredményre jut, hogy »a Palóczok száma könnyen felmegy 490.237-re«.

Utódai a palócszámlálásban már nem voltak ilyen bátrak, Jerney János 1855-ben mindössze 48 tősgyökeres palóc falut számlál össze. Pintér Sándor pedig, aki némi lokálpatrióta ízzel és a tágabb családnak szóló szeretettel foglalkozik a palócsággal, óvatosabb számíttatással 150 községben 120.324 palócot vél fölfedezni. Farkas Pál is 150.000-re teszi a palócok számát és 150 faluban leli fel őket. Persze számításaik alapja többé-kevésbé ingadozó. Csakúgy, mint azok a feltevések, elgondolások és elképzelések, melyek a palócok eredetét, származását és eredeti fajtáját igyekeznek kimutatni. Sokszor több jóindulattal, mint kritikával.

E jóindulat és buzgalom egyik oka, legalább a múlt század elején, az volt, hogy a palócokat inkább gúnyolták, mint ismerték. Ez persze kevés hátrányt jelent az ország többi fajtáival szemben, mert azokat sem ismerték, csak éppen nem is gúnyolták. Afféle Göre-Gáborként jelent meg a palócság a magyar képzeletben, falvai pedig az ország Rátótjaiként, ahol körülmenyesen gondolkoznak a cifra és elcsavart beszédű parasztok. Nemesurak kúriáik ámbitusán, ha kifogytak az elmúlt idők siratásából, minden bizonnal a palócot figurázták. Efféle nemesek, ha esetleg szatírárt volt kedvük írni az ország sorsának intézéséről, időnként szívesen bújtak palócbőrbe, mint azt az egri lyceum könyvtárának egyik ó kézirata bizonyítja. E kézirat, »Pasquilli mixtarum mentium opera« címmel számos, hol verses, hol prózai gúnyiratokat fog egybe és olyan tízparancsolatokat tartalmaz, melyeknek egyes pontjai: »Emlékezz rá, hogy második Józsefet ocsmányolnod kell«, vagy: »Ne végy magadhoz sem szolgát, sem leányt, sem szamarat, sem tehenet, mely német, vagy némettel való, hanem gyűlölettel üldözz mindent, ami német«. Ennek a pamfletgyűjteménynek egyik darabja »Egy Mátra megett Istenmezeje nevű faluban lakó palócnak a mostani ország gyűléséről való versekben foglalt elmélkedései«. Persze a palóc címke csak reá van ragasztva »a jó öreg Gvadányi« diákos nemesi gondolkodására, így az együgyű mondatokat hihetőbbé teszi, és ekkép szapulhatja a diétát: »Együtt az ország, de semmit se téssen. Isznak esznek, hogyha szakács vagyon készen, a Hecz és Theátrum töllök hasznot véssen«. Körülbelül ilyenformán szerepeltek a palócok. Ha az urak álruhát kívántak, felvették az ő ruháikat, s rosszabb esetben adomák tárgyai voltak, furcsabeszédű, különös és együgyű nép.

Az áhítatos hazafi, a derék néhai tudományos rajongó, egykori Horvát István természetesen nem tűrhette azt, hogy ilyen gunyoros-szatírás színben tüntessék fel az északi részek népét és a Tudományos Gyűjtemény 1834-es évfolyamában erősen megvédi a palócokat, bizonyítván, hogy mennyire történelmi értékek lebecsülése a palócokat »nevetséges fajtának« tartani. Persze, híven természetéhez, a kelletténél jobban védi meg őket. Gondolatmenete röviden a következő: bizonyítgatja, hogy a palócok Arameában, vagyis Arméniában laktak. Ezzel kapcsolatban kifejti, hogy azokon a helyeken, ahol a Biblia aramaeusokról beszél, voltaképpen palóc értendő. Bizonyítékul felhossa például azt, »hogy a régi Aramaeának, vagyis Arméniának egyik tartománya Mati Ene nevet viselt, az bizonyos. Nem ettől eredett-e a matyó nevezet?« Így kérdez a felfedezés izgalmával. Régi munkákban szereplő »Tatari Borkenses« elnevezések nyomán bizonyítottnak veszi, hogy arrafelé *barkók* laktak és megkockáztatja azt az állítást, hogy »a Kunok és Palótzok között már Ázsiában is sok Sidó lakott, sőt sok Kun és Palótz egyenesen a Sidó vallást is elfogadta«. Állításainak elismeréséért rengeteg idézettel és szent elszántsággal harcol: »Különösen figyelemreméltó pedig, hogy az Aramaeai, azaz: Palótz nyelv nemcsak Assyriában is keletben volt, hanem a Sidóktól is értetett és más idegen népektől a Fejedelmek előtt, sőt még köz levelezésekben is a hajdani időkben használtatott«. Ebből aztán keményen kimondja, hogy »A Palótz nyelv, melyet mi elég helytelenül Nevet-ségesnek szoktunk nevezni s a melyet sokan vagy utálnak, vagy kiirtani akarnának, hajdan fölötté nagy keletű, és tekintetű nyelv volt.« A palóc nép régi kiválóságára említ egy orosz hőskölteményt, mely szerint a »polowci«, azaz palócok rettentő csapása voltak az orosz birodalomnak, a mongolokhoz és besenyőkhöz hasonlóan. Megemlíti, hogy »Moses egyenesen az Armeniai Ararát hegyen szállítja ki Noét a bárkából«. És minthogy Arméniában palócok laktak, ebből világosan következik, hogy Noé bárkája az akkori Palócföldön kötött ki.

Igy védte Horvát István derekas és szent elszántsággal a palócokat, ezt a nagymultú népet, mellyel íme: méltatlanul bánnak a tudatlan utódok. Révültebb pillanataiban bizonyosan meg volt győződve arról, hogy Ádám is palócul beszélt, vagy legalább székelyül. Vele a palócok eredetének ultraromantikus kezelése véget is ért. A palóc eredet kutatásában jött későbbiek már nem érték el Horvát Istvánt lelkesedésben és fantáziában, viszont meghaladták tudományban. Bár számosan voltak a későbbiek között is, akik, mint Malonyay írja »büszkén vallották magukat palócoknak« és legalábbis gyanítható, hogy szűkebb fajtájuk dicsérete és szeretete erősen befolyásolta látásukat. E kutatások végeredményükben nem tudnak megegyezni a palócok származásának kérdésében. Sokan indulnak el az orosz iratokban található »polowci« elnevezéséből. Jerney kunoknak tartja őket, Hunfalvy szintén és betelepedésüket Szent László uralkodása utáni időkre teszi, megállapítva, hogy »akármilyenek és akármik voltak is a palóckunok eredetileg, azokká itt lettek, amicsodák most«. Pintér Sándor szerint a honfoglaló magyarokkal jöttek be és Árpád hadához Kióvnál csatlakoztak, Vámbéry Ármin szerint bessenyő nemzetiségű törzs voltak. Hóman Bálint szerint a mai palócterület jórészt »a kabarok vezető nemzetségei - az Aba-, Örösür- és Bors-, vagy Miskolc-nemek - a Mátraalját és a Tisza-kétparti Hevesújvár és Borsod területét ülték meg...« A felfogások általában két csoportra oszthatók, némelyek úgy vélik, hogy a honfoglalás után kunokkal jöttek be és maguk is kunok voltak, mások azt állítják, hogy a honfoglaló magyarsággal jöttek be. Ezek szerint a mai palócvidek a honfoglalás óta települöhely és bár valószínű, hogy kun és esetleg, mint nemrég a matyók egyik ismerője állította, tatár elemek keveredtek az eredeti néphez, nincs miért nem hinni, hogy a palócok az itt letelepült kabar-nemzetség leszármazottai. Egy bizonyos, bármint települtek is le erre a vidékre és bármikor, talán az ország minden vidékének népei között ők őrizték leginkább a régi hagyományt, szokásokat. Fodor Ferenc például Nagyvisnyóról kimutatja, hogy a régi hadszerkezet még ma is megvan. A családok

változatlanul Visnyón maradtak, vagy eltávozván, újra visszatértek és a falu lakosai egyenes leszármazottai a régi visnyóiaknak. Életük folytatása az elődök életének, társadalmuk az ősök társadalmának, szokásaik az ősök szokásainak, szegénységük az elődök szegénységének.

Nem véletlen, hogy a kutatók csak származásukat kutatták, azt, hogy honnan jöttek. A népek van eredete és van állapota, de történelme alig. A történetet kívülről és fölöttől csinálták, a fiúk élete az apák életének ismétlődése és a tudósok aligha vitatkozhattak volna annyit azon a kérdésen, hogy: mint éltek? mint amennyit azon vitatkoztak, hogy: honnan jöttek?

Palóc: ez a szó sokszor fordul elő, ha e vidék népéről esik szó, de alig-alig fordul elő e vidék népe között. Ez az elnevezés valójában sokkal inkább szerepel az irodalomban, mint az életben, a palócok nem nevezik magukat palócoknak. Olyan név, ez, melyet viselője használ a legritkábban: Malonyay szerint, ezt a nevet maguk a palócok kicsinyesnek tartják. »A palóc éppen olyan epitheton ornans, mint német honfitársaink sváb elnevezése« - mondja egy helyen és számos példát sorakoztat fel arra, hogy azt a nevet maga a nép nem vállalja. Így: »Benkóczy Emil hallott egy egri palóc leányról, aki csak azért adta ki udvarlójának az utat, mert arra társai ráfogták, hogy palóc, mivel Felsőtárkányon született«. Vagy: elmondja, hogy a fel-németi paraszt aratáskor szürkeszínű gatyát ölt, hogy ne lássék meg rajta egyhamar a piszok. Erre már a tarkányi palóc ezt mondja: »Nem csuda, hogy a felnémetyinek fekete a gatyája, hiszen palóc, csak nem tagadja meg a fajtáját«. »Német József felsőtoldi legény azt mondotta nekünk jó palóc dialektusban, hogy a palócok Sámsonházán vannak, mert ott tótul beszélnek.« »A salgótarjáni állomáson egy szomszéd falubeli legény azt vallotta, hogy ők nem hívják egymást palócnak, csak a magasabbállású emberek mondják rájuk: ezek csak olyan palócok, vagyis parasztok. Szerinte a palóc annyit jelent, hogy: paraszt. - Egy pásztói ember ezt mondotta: »Hallatszik, hogy palócnak hívnak bennünket, de tudja az Isten ez honnan jön... Mára már nem volna jó a faluban mondani, hogy palócok vagyunk, mert a paraszt is uraskodik mindenhol.«

Mindez arra mutat, hogy e felsővidéki parasztok a palóc nevet, csakúgy, mint a barkó- vagy matyó nevet csúf névnek fogták fel és valószínűleg eredetileg az is volt. Sokáig sokféle gúny céltáblája lehetett a palócság, palóc név és palóc nyelv, amint Horvát István heves védelme is tanúsítja, tehát egyre élesebben igyekezhetek egyes falvak más falvakra tolni át ezt a ragadványnevet. A palócság dícséretéről és arról a részint tudományos, részint irodalmi működésről, melyet jószándékú urak a »palóc-nevetségesség« eltüntetése céljából végeztek, ők természetesen nem tudtak. Még ma is sok tekintetben úri huncutságot, kiismerhetetlen, gyanús és talán veszedelmes praktikát éreznek abban, hogy a nadrágos ember el akarja különíteni őket ezzel a névvel a többi paraszttól. E névnek tulajdonképpeni gyakorlati tartalmát ők nem érzik. Ezzel a névvel sosem a palócok büszkélkedtek, nem maguk a parasztok, hanem azok, akik soraikból az intelligenciába kerültek fel és jónak látták a palóc eredet dícséretét, mert ezzel burkoltan saját eredetüket és úri, palóc személyüket dícsérték. Valószínűleg ilyen utakon és azért, mert a tudomány és irodalom a vidék népét így nevezte, jutott be ez elnevezés annyira a palócokon kívüli köztudatba. És valószínűleg azért nem jutott be a palóc köztudatba, mert ők még mindig az egykori gúnynevet, a gyanús megkülönböztetést, a rejtett célú és nem egészen észszerű és érthető külön-elnevezést látják benne. Valamit, ami az uraktól jön, amit az urak cinkos módon megértenek, valamit, ami mögé az urak olyan külön-tartalmat gondolnak, mely nekik érthetetlen és felfoghatatlan. Nem fűződnek hagyományaik ehhez a névhez, hiszen a »palócok« a XIX. századig ezen a néven sehol sem szerepelnek és dalaikban vagy meséikben soha sem nevezik magukat palócoknak. Csak kívülről jövők, vagy visszatérők érezhették és nevezhették őket »palócoknak«. Ők maguk életükbe bezártan tájszólásuk szavaival és művészetük eszközeivel élve nem láthatták azt, amit lát, aki kívülről jön: a sok azonos vonást a különböző falvak és különböző tájak lakói között.

Ezeket a jellemvonásokat a palóc nép kutatói alig-alig tudták kifejezni. Még Malonyay is, aki vastag, becsületes munkát írt a palócok művészetéről s bőven folyik tolla alól a szó, hogyha köntösökről, subákról, faragásokról, templomtetőkről és hímzsmintákról beszél, dadogni kezd, hogyha a palóc lélekhez ér és jellemezni akar. Talán érezte maga is, hogy egy népcsoportot jellemezni mennyire nehéz, a lélek mélyein meghúzódó tulajdonságok, a gondolkodásmód titkai és a vérmérséklet rejtélyei mennyire bonyolultabbak annál a hímzésnél, vagy cseréptányérnál, mely a kezük alól kikerül. E jellemzésben nem is igen tud általánosságoknál, szólalomknál és egy kaptafára készült dícséreteknél egyebet mondani és még ő is mindent óvatosan mond, ilyen formán: »Szeretnek tanácsot kérni, de a maguk eszén járnak«.

Mit lehet látni és megmutatni ilyen jellemzésben? El lehet mondani, hogy vendégszeretők, hogy »poharazás közben eleven bőséggel szólnak«, hogy vitézül megállják a sarat, ha dolgozik bennük az ital, a csendőrszuronnal szemben is, hogy »gondolkodásuk kiforrott és józan.« A palócokban rendszeren a kutatók is megtalálnak mindent, amit keresnek, aminthogy minden másik emberben könnyű megtalálni azt, amit keresünk. Lisznyay Kálmán »lélek-örömmel tapasztalta szerelmi viszonyaikban, enyeltéseikben a legszeplőtlenebb erkölcsi erőt«, de elbeszélések, népdalok és tapasztalatok már sokszor nem erről beszélnek. Hogyan jellemzik őket? Összetett mondatokkal, ahol a mellékmondat »de«-vel kezdődik. Úgy, ahogyan óvatos meteorológiai jelentések jósolják az időt: »Változó, helyenkint napsütés, helyenkint zápor«.

Alapjában azért e jellemzések nem minden alap nélkül valók. Hiszen a palóc lélek, mint minden lélek ilyen: ellentétek és ellenmondások találkoznak benne, s el lehet mondani az ellenmondó tulajdonságok egyik, vagy másik felét is. De azt, ami az ellenmondások mögött van nehezebb lett volna kifejezni és kimondani, erről csak beszélni lehet, villanásnyi utalásokban rámutatni. Ezért reménytelenek és kilátástalanok a lexikonok jellemzései, melyek csodálatos naivsággal állapítják meg, hogy a »palócok szegények, de azért jókedvűek«, ezért süketek a tudományos jellemzések, a rövid analízisek; kicsiny volt az alázat íróikban a nép bonyolult élete és sokszínű belső világa iránt. A legnagyobb dícséretek között is, az elismerő, vállveregető és jóindulatú szavak mögött is alig voltak számukra mások, mint a »nép egyszerű gyermekei.«

Az író számára viszont téma voltak, föld, amelyben olyan mélyre lehet ásni, amilyen mélyre az író erejétől telik. Ezért mond többet a külsőségek, a ruhák, az eredet és a szokások mögötti lélekről a »Jó palócok« némelyik darabja, mint mindaz, amit - bár nem hiába és nem haszontalanul - a palócok eredetéről és művészetéről összeírtak. Ezért mondana többet róluk egy dalaikból összeállított anthológia, mint bármilyen hosszú néprajzi tanulmány és ezért mutatja meg őket jobban egy boros este, mint ezer fénykép, melyeken parádésan, népviseletük minden díszével és a szokatlan helyzet minden merevségével állanak vasárnapon a templom előtt.

Jellemezni és megmagyarázni nem lehet őket, ábrázolni igen. Ezért volt, hogy ezt a szót, »palóc« tulajdonképpen csak Mikszáth töltötte meg igazán tartalommal. Az a Mikszáth, aki sokat hordozott magában a palócság jó és nem éppen jó tulajdonságaiból, aki számító volt, gúnyolódó és kissé cinikus, mint közülük sokan s közben hitt a babonákban, csodákban és a misztériumokban, melyek közel a hegyekhez születnek. Mit látott belőlük és mit keresett bennük? Nem kereste az egyes tulajdonságokat, nem kereste, hogy mint viselkednek az élet dolgaival szemben, hanem látott néhány figurát, ismert néhány életet és értett néhány babonát. Ha megkérdezték volna, hogy mit tart a palócságról, aligha tudott volna egyenes mondattal válaszolni, legfeljebb egy történettel, melyben talán nem is szerepelt volna ez a szó: palóc. De

a tájakat úgy sütötte volna a nap, mint Nógrádban és Gömörben. A parasztnak ruhái talán nem lettek volna néprajzilag hitelesek, de emberileg hitelesek lettek volna a mozdulatok. Tájakat, népeket mindig csak írók tudtak jellemezni igazán, közvetve és sokszor a nélkül, hogy ezzel a szándékkal indultak volna. Mikszáth így ír róluk: »A palóc nép babonás, szereti a misztériumokat, hisz az ördögben és a rémlátásokban. Egy sötét holló röpdös fölötté, a végzet. Szárnya suhogását találgatja. Titkos, homályos köd veszi körül, s hova el nem lát a szem, benépesíti a helyeket árnyékkal, borzalmas, csodálatos dolgokkal. Fantasztikus népmesék elhullatott morzsáit összegyűrja s azok hitté keményednek lelkében.«

Ennyit beszél a palócokról. Aztán beszélteti őket, megjeleníti a fölöttük röpdöső sötét hollót, a végzetet. Ez a végzet sokszor a Bágy-patak formáját veszi magára, máskor egy gyárosét, harmadszor egy öreg boszorkányét, negyedszer egy pár kis csizmáét. Szűz Mária szőkekoronás arca tükröződik a kutak mélyén, az Ipoly a lányok testét sodorja és kegyetlen és érzéki az élet, mint egy harapás. Balladásan tömör tragédiák játszódnak le, az emberek félszóból értenek és félmozdulatokkal eldöntik a maguk sorsát. Különös világ ez, a férfiak akkor zordanak, mikor mindenki azt várná, hogy megenyhülnek és akkor válnak szeliddé, mikor senki se látja őket. Az érzékiség olyan csodákat tesz, hogy a Bágy-patak megindul a medrében visszafelé és mithoszok kacérkodnak azzal, hogy leszálljanak a valóságba és megmentsek a lelkeket. Nagy gyűlölségekkel és nagy megenyhülésekkel, nagy haragokkal és szelíd jósággal teli nép ez, végletek sarkai között hányódva él, pogányzú mondák és áhíthatos legendák között.

Akik beszéltek róluk, csak az ellentéteket tudták felsorolni és nem vették észre, amit a »Jó palócok« minden egyes novellája megmutat annak, aki érti. Így látom őket: a palóc lélek az ellentétek közötti feszültség, út a végletek között, az az idő, ami a vihar és a szivárvány között van, a harag mosollyá torzulása, a bizonytalanság és kettősség. Az, hogy valamiből lehet öröm és lehet tragédia és nem az emberen múlik, hogy melyik lesz belőle. Mert nem csodák nélkül való ez a vidék, »Az öreg Bogát-hegy, ha kilép a ködből, a földszakadékok színes kavicsai beleavatkoznak a jó palócok dolgába. Erdők, mezők, tavak, folyamok, nádasok zordonan beülnek a bírói székbe.« A palóc sokféle ítékezés és sokféle hatalom alatt élő nép és életének misztikus színeit, hol vidám, hol komor, hol józan, hol kegyetlenül és zordan elvetemült világát e sokféle függőség szabja meg. Lehet érezni és szeretni, lehet csodálni és lenézni szertartásos cifraságait, de magyarázatok alig vezetnek célhoz. Aki magyarázni akarná, úgy tenne, mint az asszony a déltengeri mesében, aki a patak tetején szép gyümölcsöt látott himbálózni. De valahányszor utánakapott, mindig megzavarodott a pocsolya vize és eltűnt a gyümölcs. Akkor gondolt egyet és kimerte a pocsolyát és ezzel végleg elvesztette képét is a gyümölcsnek, mely ott lógott fölötté a fa ágán. Körülbelül így tesz az, aki meg akarja fogni a palóc lelket, tulajdonságokat keres és jellemezni kíván. Kapkod a kép után, melyben nincs benne a valóság. A lényeg egészen másutt van, mint ahol keresni szokták; mint héjban a mag, úgy rejtőzik a »csacska énekekben«, a táj hangulataiban és az emberek életében.

Északon fal volt ez a palócság kifelé, míg befelé a maga színes, kissé misztikus és szegényes életét élte. Történelmi szerepe az volt, hogy mint a magyarság északi nyelvhatárán egy tömbben élő nép, útját állta a szlovákság leszivárgásának. Akit maga közé fogadott, azt elmagyarosította, sőt elpalócosította, úgy élt falvaiban, mint egy eleven, saját kultúrájában és művészkedésében élő emberekből álló hatalmas erő, mely útját állotta annak, hogy a fajta testébe idegen elemek kerülhessenek. Talán a palócság volt az egyetlen magyar törzs, mely nem hajolt meg és nem alkudott. Míg másutt magyar falvak románosodtak, itt szlovák falvak palócosodtak el, a nyelvi határt híven és biztosan őrizte a palócság. Talán éppen azért őrizte olyan biztosan, amiért egyidőben neveltséges volt, mert külön tájszólása volt, külön paraszti kultúrája, önmagában élő szigetként vitte tovább az életét és erős volt, mint egy ősi közösség,

mint a »had«, mely itt-ott még falvaikban feltalálható. A török hevesen áradó és a szlávosság lassan szivárgó erői nem tudtak erőt venni rajta, a palócság északon őrizte magát és a magyarságot. Alighanem azért őrizte jobban, mint másutt a magyarság más csoportjai, mert nemcsak egyszerűen magyar volt, hanem palóc is ráadásul.

Ma már nehéz és nem egészen helyénvaló róluk, mint palócokról beszélni, bár ugyanúgy élnek ugyanazon a vidékeken, mint eddig elődeik. Mert a palócság jegyei néprajzi értékekben és tájszólásban nyilatkoznak meg gyakorlatilag és ezekre a néprajzi értékekre és tájszólási különlegességekre már kimondta a maga ítéletét az idő és a kor. Hogy helyes-e és hasznos-e ez, nincs sok értelme firtatni. A fejlődés azt parancsolja, hogy a palóc földművesből és palócból egyszerűen földművessé válják. Az iskola a tájszólást irtja, a kor a néprajzi különlegességeket. Aligha telik bele sok idő és a palócság, legalább külső jegyekben, ruhában és beszédben nehezen lesz megkülönböztethető más tájak parasztjaitól. Ez a folyamat már elindult és meglehetősen előrehaladt. Nagyon sok olyan falu van már, melyekről még Malonyay, mint tipikus palóc falvokról beszél, s amelyek népének beszédén, magatartásán, ruháján ma már alig érződik a palóc jelleg. Ezért e könyv már nem annyira a palócokról, hanem a valósághoz hívebben már inkább a Cserhát, Mátra és a Bükk lakosságáról szól.

A LAKOSSÁG

Nógrád-Hont, Heves, Borsod-Gömör és Abaúj lakosságának száma az 1930. évi népszámlálás idején 989.558 lélek. Azaz közel egy millió ember lakik ezen a területen, az egész ország lakosságának 11·4%-a, vagyis körülbelül egykilencedrésze. Az ország háromezer és negyedszáz faluja közül 602 fekszik a vármegyékben, vagyis az ország összes falvainak az egyötöde. A tájat végtelenül és majdnem kiismerhetetlenül változatossá teszi a rengeteg falu, melyek a vármegyék tulajdonképpeni területénél lényegesen kisebb területen húzódnak meg, hiszen a Mátra, Bükk és Börzsöny hegyei, mint lakatlan foltok állanak ki a települöhelyekből. A falvak a táj egyes részeiben alig öt kilométernyi távolságban élnek egymás mellett és rendszeren százféle színben különböznek egymástól. Szinte falunkint változik a népi viselet stílusa és a zsellérsors nyomorúságának formája. Éppen ezért a vidék népének élete és helyzete sokkal bonyolultabb, nehezebben kutatható ki és világítható meg, mint az alföldi nagyobb egységek élete. Szinte minden egyes falunak más és más a főjellemzője.

Hogy a táj és társadalom struktúrájában mekkora szélsőségek jöhettek létre, annak megvilágítására talán elég két számadat. Heves vármegye legalsó, alföldi járásában (tiszafüredi) 10 községben él harmincnégyezer ember, Borsod vármegye egyik északi járásában (edelényi) pedig 39 községben él harminchétésfélezer ember. Ugyanez a két szélsőség, mely az egyes falvak nagysága közti különbségben mutatkozik, megmutatkozik mindenben. Az egyes szomszédos falvak jellege közötti különbségek néhol óriásiak. A rengeteg kicsi települöhelyen élő nép körülbelül ugyanolyan különböző jellemben, életformában, amilyen változatos a táj, mely befogadja őket.

A népesség csaknem teljes egészében magyar anyanyelvű. Német anyanyelvűt 6376-ot, szlovák anyanyelvűt 9425-öt számoltak össze 1930-ban. A szlovák eredetű nép száma azonban lényegesen nagyobb, hiszen Kászonyi szerint a vármegyék területén közel száz szlovák falu magyarosodott el, jórészt a palócság felszívó ereje folytán. Ez elmagyarosodott szlovákság már csak nevében őrzi egykori eredetének emlékét, sokszor palócabbak a palócnál, teljesen beleilleszkedtek a palóc életformába, viseletükben átvették és gazdagították a palócok viseletét. Még ott is, ahol valamennyire megőrizték eredeti nyelvüket, egészen kifogástalanul beszélnek a palóc tájszólást. Az a szlovákság, mely még beszéli nyelvét, hordja népviseletét és tartja szokásait, legnagyobbbrészt Nógrádban lakik, a vármegye déli részében a palócság és az alföldi magyarság között, a Börzsönytől keletre, a Cserhát lejtőin és följebb a dombok között. Borsodban a szlovákság csak egy-két falut foglal el, Hevesben elszórtan és kevesen vannak. E szlovákság általában a hegyek háta mögötti palóc övben elmagyarosodott, ha viszont ezen az övön túlvándorolt és a Bükk vagy a Mátra eldugott völgyeiben ült meg, megtartotta nyelvét. A németség legnagyobbbrészt Hontban a Duna mellett és a Börzsöny nyugati lejtőjén lakik.

A csaknem 16.000 nem magyar anyanyelvű lakos közül mindössze 2000 van olyan, aki magyarul nem tud, tehát a nem magyar anyanyelvűek egynolcada és nyilván az az egynolcada, mely a gyerekekből rekrutálódik.

Vallás szerint e vármegyék lakosságának legnagyobb része katolikus. Nógrádban 83·4%, Hevesben 89·7%, Borsodban 59·2%, Abaújban 46·9% a katolikusok arányszáma. A reformátusok száma Abaújban és Borsodban meghaladja a 30%-ot, Hevesben 6·5 és Nógrádban 3·5%-ot tesznek ki. A zsidók Abaújban vannak a legtöbben (5·2%), számuk a többi vármegyékben 3·2% és 3·3% között mozog, a városok lakosságának pedig általában egyötödét, egyhatodát teszik ki. (Miskolcon 19·8%.) A katolikuság az egész vidéken körülbelül egy tömbben lakik, ez a tömb magába foglalja egészében Hont-Nógrádot és Hevest, Borsodból a Hevessel határos

részeket, így főként az ózdi járást, ezen felül a matyók is katolikus tömböt alkotnak a református falvak közé ékelődve. E résztől keletre már vegyesen laknak katolikusok és reformátusok s a táj szerkezetének hatása mintha itt is érvényesült volna. A dél felé erősen nyitott Sajó-völgybe és a Bükk déli lejtőire fölnyomult a reformált vallású, tiszai magyarság. A délfelé többé-kevésbé zárt Nógrád szükségképpen maradt katolikus jellegűnek, és ugyanígy szükségképpen csaknem egészében katolikus az Eger körül és jórészen egri egyházi birtokokon vagy birtokok mellett élő hevesi magyarság.

Foglalkozás szerint Abaúj lakosainak háromnegyede, Heves lakosainak kétharmada, Borsod lakosainak csaknem a kétharmada és Nógrád lakosainak valamivel több mint a fele őstermelő. A földművelésből élők arányszámában Borsodban, Hevesben és Nógrádban, 1920 és 1930 között, jelentékeny csökkenés mutatkozott. Ez egyrészt arra mutat, hogy volt iparosodás, másrészt arra, hogy a vidék lakossága szívesen cseréli fel, ha van rá mód, a földműves-sorsot, az ipari munkás sorsával. Borsodban az őstermelők 1920-ban az összes lakosság 66·5%-át teszik ki, 1930-ban már csak 61·5%-át, Hevesben 1920-ban 71·5% az őstermelő, tíz esztendővel később csak 68·2%. Nógrádban 1920-ban 62·5% él földművelésből, 1930-ban 55·8%. Borsodban az ózdi, Nógrádban a salgótarjáni iparvidék és a Pest sugárkörébe eső falvak lakóinak pesti munkába vándorlása eredményezi ezt az eltolódást. Hevesben pedig egy-két bánya és a hatvani cukorgyár szerepe hozta magával az arányszám csökkenését. Azontúl, hogy a vidék földbirtokeloszlása szinte parancsolóan írja elő, hogy a táj lakosainak fel kelljen cserélnie a paraszti sorsot a munkássorssal. Az ipari foglalkozású lakosság arányszáma e tíz év alatt mind a négy vármegyében emelkedett és például Nógrádban ma másfélszer annyi az iparban foglalkoztatottak száma, mint 1920-ban s a statisztikai adatok arról vallanak, hogy erős vándorlás van az egyes foglalkozási ágak között.

FÖLD ÉS NÉP

E színekben és változatokban gazdag táj az Ipolytól a Hegyaljáig, s a Tiszától a Karancsig a bányák, gyárok, ipartelepek, erdők és városok ellenére is nagyjából agrárvidék. Az itteni nép osztályalakulásának okait, az agrártársadalmak állapotának meghatározója: a nép és a föld viszonya szabja meg.

A statisztikai kiadványok három részre szokták bontani az országot. Ezek: a Dunántúl, az Alföld és Észak, mely megyéinken kívül még Zemplént foglalja magába. E három országrész közül a Dunántúl 334, az Alföldön 337 és Északon 367 lakos esik 1000 kat. hold mezőgazdasági területre. A felsővidéki 367-es átlaggal szemben az országos átlag is csak 336. E néhány adatból világosan látszik, hogy e vidék az országnak legsűrűbben lakott területe. Heves megye mezőgazdasági népsűrűsége (412) például második helyen áll az ország összes vármegyéi között, csak Zala előzi meg. Akkora földterületen, amekkorára a Dunántúl, vagy az Alföldön 11 ember jut, itt 12 ember él, noha a föld keményebb, nehezebben művelhető, több munkát kér, kevesebb termést ad és a terjeszkedésnek a nagybirtokokon kívül a hegyek is határt szabnak.

E négy sűrűn lakott vármegye e mellett még erősebben szaporodik, mint az ország többi vármegyéi. Csak négy vármegye (Szatmár, Szabolcs, Győr és Zemplén) halad előtte magasabb szaporodási arányszámmal. Hevesben, Borsodban és Nógrádban a gyors szaporodás folytán a lakosság száma az utolsó hatvan esztendő alatt a felével növekedett meg. A négy vármegye területén lakó közel egymillió ember, aránytalanul sűrűn él, csak helyenként (az iparvidékeken) független a földbirtokeloszlás tényeitől.

A közel egymillió népeségű négy vármegye földterülete egymillió másfélszáz ezer katasztrális hold. Ebben azonban benne foglaltatnak a Börzsöny, Cserhát, Mátra és Bükk tekintélyes erdőterületei, úgyhogy a vidék agrártársadalma ennél jóval kisebb területen szorong. A hegyek közé zárt területeken belül pedig még a nagybirtokok is szorítják a népet. A sok ember és kevés föld viszonyát, azaz a parasztság életszínvonalának és osztályalakulásának meghatározóját így a birtokeloszlás adatai szabják meg közelebről:

A vármegyék területének egyharmadát foglalják el 500 holdnál nagyobb, tehát nem parasztkézen levő birtoktestek. Az 50-100 holdas birtokok, melyek e vidéken jórészt szintén nem parasztkézekben vannak, további 24%-ot vonnak le abból a földterületből, mely a parasztságnak jut. Az életképes parasztbirtok (5-50 holdig) csak az összes terület egyharmadát foglalja el. Az ország összes megyéi közül, a tipikus nagybirtokos megyék (Fejér, Somogy, Komárom) után rögtön Nógrád földjéből foglal el legtöbbet a nagybirtok és többi megyéink sem állanak különbül. Bár e vidék nem tartozik a tipikus nagybirtoktájak közé, mert nincsenek rajta a Dunántúl, vagy az Alföld némely vidékén található roppant latifundiumok, melyek szinte országok az országban. Viszont sok kisebb nagybirtok van s némelyik tájon, mint Nógrádban, sok az úri középbirtok. A különbség csak az, hogy azt a területet, melyet másutt egy hatalmas birtok foglal el, itt rendszeren több kisebb nagybirtok foglalja el. A nagybirtoknak a birtokon kívüli népeség életére gyakorolt hatása azért itt éppen úgy, illetve a nagyobb népsűrűség rosszabb föld, stb. miatt néhol még élesebben mutatkozik meg, mint másutt.

Ha összehasonlítjuk az egyes országrészekre vonatkozó öt holdon aluli, tehát életképtelen törpebirtokokra vonatkozó számadatokat, azt találjuk, hogy e vidéken a birtokok 69·8%-a törpebirtok, míg az Alföldön 67·3%, a Dunántúlon pedig 61·8%. Tehát itt a legnagyobb az életképtelen törpebirtokok arányszáma, s viszont az életképes parasztbirtokok arányszáma itt a

legkisebb. Az Alföldön az összes birtokok 30·2%-a életképesebb parasztbirtok, a Dunántúl 37·1%, Északon 28·8%. Ezek szerint az ország három fő tájéka között ezen a vidéken van a legtöbb életképtelen és legkevesebb életképes parasztbirtok. Ennek következtében:

1. E tájban az ország többi tájainál is kevésbé tudott kifejlődni az önmaga földjéből megélő, életképes kisbirtokkal rendelkező parasztsztyály.
2. Ezzel szemben a saját földjéből megélni nem tudó életképtelen törpebirtokon tengődő parasztság itt »fejlődött« ki legjobban és itt teszi az agrártársadalom legnagyobb hányadát.

A vidék agrártársadalmának legszélesebb rétege ezek szerint a törpebirtokos szegényparasztság, közhasználatú nevén: a zsellérség. A kisbirtokos, úgynevezett »jobbágy« réteg sokkal vékonyabb. Számban és jelentőségben ugyancsak jóval kisebb a gazdasági cselédség. A falvak zömét e tájban mindenütt a zsellérség adja. A »jobbágyosság« társadalmilag elkülönülten él mellette s ugyancsak elkülönülten él a »külterületi lakóhelyeken« a gazdasági cselédség.

A táj életére a szegény parasztság élete jellemző. Ez az élet az egész területen két helyről szedi az önfenntartáshoz szükséges javakat. E szűkös »javak« egyik forrása a kicsiny »birtok«, másik forrása a bérmunka, amiből a kevés saját földjén termett kenyérét e zsellérség kiegészíti.

A vidék táji helyzete ennek a másik kereseti forrásnak kínálásában folyik bele a táj népének az életébe. Ezzel a tulajdonképpen mindenütt meglehetősen egyforma vízszintes osztálytagolódásban élő népet a táji helyzet függőlegesen is tagolja.

Ha e táj néprajzi szempontból a palócok földje, társadalomrajzi szempontból a zsellérség területe. E zsellérség többé kevésbé ellátatlan ezen a tájon és ezért menekülésre kényszerül. A menekülés módja, ha keletről nyugat felé haladunk, így festett és így fest: Abaújból egy életre kivándoroltak, Borsodból nyaranta elvándorolnak, Nógrád-Hont egy részéből hetente Budapestre vándorolnak, a bányavidéken a földről a föld alá vándorolnak. A kivándorló hazát cserélt, a summás szűkebb hazát cserél, a pesti napszámos életformát, a bányamunkás osztályt. Maga a táj azzal folyik bele a szegényparasztság életébe, hogy milyen módot ad a menekülésre: a hegyek néha úgy szerepelnek, mint megtartó és körülzáró fal, néha úgy, mint kiszorító erő. A vasútvonalak mindenképpen mint a menekülés útjai.

A menekülés végpontjai szerint a vármegyék területe két részre osztható. Az egyik - és nagyobb - rész az, mely a fölösleges és menekülni kényszerülő agrárlakosságnak a maga területén nem tud kenyeret adni. A másik rész a három bányavidék területe, ahol a fölösleges agrárlakosságnak a bányák többé-kevésbé adnak kenyeret és új életformát. A különbség a két táj között társadalmilag az, hogy a bánya és iparvidékeken a parasztság részben átalakul, a többi tájakon pedig csak bomlik. A paraszti életforma csődbe jut, új nem jön helyébe és a nép proletarizálódik. E két vidék között természetes választóvonal a Mátra és a Bükk. A Mátrától északra, a Bükkötől északra és keletre terülnek el az iparosodó és bányavidékek, a hegyek gerincétől délre és nyugatra, továbbá Abaújban vannak a proletarizálódó és szétbomló paraszttársadalom vidékei. Ez agrárvidékeken belül vannak egyes falvak, melyek elzárt táji helyzetükben szigeti életet élnek és még bizonyos mértékig a régi paraszti életforma tüneteit és jellemző vonásait mutatják.

Ha a vidék társadalmát a szerint tagoljuk, hogy az adottságok és lehetőségek hogyan formálják a paraszttársadalmat, négy tipikus életformát és ennek megfelelően négy tipikus tájat különböztethetünk meg:

1. Vannak szigeti, magános falvak a tájban. Hegyek hónaljában, vagy hegyek árnyékában, olyan vidéken, ahol az útviszonyok és közlekedési viszonyok rosszak s nincsenek a közelben munkásfelvevő centrumok. Ezek világtól elzártan élnek, egyre aprózódó földeken. E falvak népe sokszor még a régi zárt és földhözragadt paraszti életformában él s rendszeren e vidékeken található még a régi palócélet rekvizitumai. Itt tündöklik a népviselet és itt nehezítik az orvos munkáját a babonák. E falvakban a parasztélet bomlása még nagyon kezdeti stádiumban van. Népük többnyire nem él meg a saját elaprózódott birtokaiból, de ellátására még valahogy elég az a munka, ami a falu határában levő nagybirtokon adódik. Tehát bérmunka van ugyan, de a falu határán belül s elvándorlás - legalább nagymértékben - nincs.

2. Ott, ahol a parasztbirtok elaprózódása már annyira haladt, hogy a környékben adódó alkalmi és napszámos munkák nem elegendők a vidék népének ellátására, a nép elvándorlásra kényszerül. E területek adják az ország nagybirtokai számára a summásokat. Az előbbi és e csoport között az a különbség, hogy míg az előbbieket inkább saját földjükön élnek és munkába csak elmennek, e csoport tagjai csak az év felében élnek otthon, másik felében idegenben. Tehát életük már sokkal inkább a bérmunkára alapozódik, mint amazoké, vagyis létbizonytalanságuk súlyosabb. Sokkal inkább proletárok, mint az előbbieket, és sokkal kevésbé paraszttal. E summáság nagyjából a vidék minden falujában megtalálható, a földbirtokeloszlástól és a környékben adódó munkáktól függően nagyobb vagy kisebb tömegekben. E réteg jellemző vonásai és életszínvonala legtisztábban a Bükk déli lejtőin és a Matyóvidéken mutatkoznak meg.

3. Hont-Nógrád nyugati felében Budapest helyettesíti a summást-felvevő nagybirtokot. E vidék zsellérsége hetenként pesti napszámosmunkába vándorol. A falut várossal cseréli fel, a földművelést építkezési munkával, a falu erkölcsi világát városi hatásokkal. A paraszti élet teljes felbomlását e vidékek népe mutatja legélesebben. Létbizonytalanságuk és függőségük roppant nagy, szemléletük ingadozó és bizonytalan, ők maguk se paraszttal, se munkások. Területük: a Börzsöny lejtői s Nógrád két Budapestre futó vasútvonalának falvai.

4. Nem bomlik, hanem - bizonyos mértékig - átalakul a szegényparasztság ott, ahol bányák és ipartelepek vannak a közelben. Itt a paraszt életforma helyébe, legalább a bányába járó parasztság egy részénél, lassan a munkás életformája lép. E tájakon népének egy részénél érezhető, hogy itt a parasztéletnek inkább átalakulása, mint bomlása folyik. Ez átalakulás különösen a többi vidékekhez viszonyítva egészségesebb, noha széles rétegek számára a bányamunka ma se több, mint bármilyen más időszakos bérmunka. E típus a három bányavidéken (Salgótarjáni medence, Ózd-borsodnádasi medence, Sajóvölgy) található meg és mind a három bányavidéken külön, sajátos jellemzői vannak.

A négy típus közül csak a két utolsónak, a pesti munkába és a bányákba járó rétegnek van önálló és élesen elkülönülő területe. A még többé-kevésbé paraszti szemléletű s önmaga zárt világában élő nép és a summásparasztság elkeveredve él a vidéken és itt is, ott is található ilyen túlnyomórészt szigeti életet élő, vagy túlnyomórészt summásmunkából megélt falvak. Közös mindegyik tájon az, hogy a parasztélet és parasztvilág felbomlóban, a társadalom alakulóban van. A parasztság távolodik a csődbejutott parasztételtől és közeledik a proletár-élethez. A típusok ez esetben a parasztételtől való távolodásnak, illetve a proletárosodásnak fokozatait is jelentik. Ha a táj átmeneti ezen a vidéken, a társadalom is átmeneti, meg nem állapodott, lökések, körülmények és lehetőségek szerint változó és minden részében alakuló. És ezt az alakulást sehol sem lehet igazi fejlődésnek tekinteni.

PARASZTOK

A parasztság a viharsarokban lázad, a Duna-Tisza közben polgárosodik, ezen a vidéken tűr. Szelíd táj ez és inkább dalokkal, mint indulatszavakkal gazdagítja az országot s a parasztság e tájban nem csinálja, hanem elviseli a történelmet. Passzív nép ez és illik rá e szó nem teljesértékű fordítása: szenvedő. Inkább hasonlítanak egy tóhoz, melyet időnkint felborzol a szél, mint magához a szélhez.

Vérükbe lágybeszédű, babonás szlávok vére keveredett s a táj körülöttük inkább a kedvesnek az otthona, mint a nagyszerűnek. Az Alföld népének komoly és egyszerű fekete-fehér világa fölött, ők a tarkaság, a szemük is más, mint a lenti népeké. Azok élesen, kissé hunyorítva néznek, nagyon messzire, ezek közelre látnak lágy hajlatokra, mozgásuk gyorsabb és szellemesebb és beszédjük édesebb ízekkel teli. Amazok lejjebb zsoldárokkal rengetik a protestáns templom csupasz falait és imádságuk majdnem fenyegetés, emezek elnyújtott, lassú énekekben könyörögnek Mária fiához. Nem messze tőlük vallásos hegylakók élnek és zömök fák törzse eltévedt gyerekekre vigyorog éjszaka. E táj kedvez a misztikának. Nem annak az elszánt, keserű és sötét misztikának, ami a szektások életén fátyol, hanem egy szelídebb, vallásosabb és elégedettebb misztikának. Számukra tápláléknak elég az, amit a vallás megenged és fűszernek az, amit a babona sejtet. Romlásuk is más, mint másvidéki népé. Ha másutt harangok némulnak el és púpos vén bábák hajtják el az asszonyok gyerekét, ha másutt a mániákusok verik magukat földhöz és asszonyok mint levesbe sót, kevernek ételbe arzént, itt csendesebb a világ, szenzációtlanabb. Romlásuk sem olyan, mint a lentieké, nem olyan elszánt, predestinált, keserű és pátoszos protestáns romlás. Inkább szelíd, engedékeny és alázatos katolikus romlás.

Hasonlítanak a vízhez, mely felveszi annak az edénynek a formáját, amibe öntik. E nép inkább formáltatik, mint formál, inkább eltűr, mint cselekszik, inkább alakul, mint alakít. E csendes, bölcs és a magyar viszonyokhoz reálsan illeszkedő passzivitás legjellemzőbb tulajdonsága ennek a vidéknek és nem jelenti azt, hogy e nép elégedettebb lenne, mint a többi. Csupán annyit jelent, hogy sorsára sokkal jellemzőbb az, ami vele történik, mint az, amit ő tesz.

Az állapot és a körülmények a táji helyzet erői és a társadalmi helyzet adottságai e népet, éppen azért, mert beletörődőbb, vagy apathikusabb, mint másutt a parasztság, sokkal teljesebben meghatározzák. Társadalmuk a külső alakítóerők nyomása szerint sokkal engedelmesebben alakul, mint másutt, sokkal kevesebb az ellenállás és ezért sokkal nyomasztóbb, sokkal véglegesebb a teher. Ha tüzesebb, elszántabb és aktívabb vidékeken a népre politikai mozgalmi, közösségi élete, együttes akciói a jellemzőek, e vidéken a népet legjobban a helyzete jellemzi és jórészt a helyzet tagolja a táj társadalmát is. E társadalmat vizsgálván, tehát elsősorban nem azt kell vizsgálnunk, hogy milyen e társadalom politikai aktivitása, hanem azt, hogy milyen tényezők és hogyan alakítják e társadalmat és hogy *külső* tényezők nyomása alatt a paraszti sorsnak milyen típusai alakultak ki e felsővidéken.

A nagygazdák vékony és a szőlősgazdák bizonyos részeken csoportosuló s nem túlságosan jelentékeny és inkább kivételként, mint típusként felfogható rétege alatt a szegényparasztságnak tulajdonképpen két jellemző típusa található. Az egyik az elszigetelt falvakban élő, egyre szegényedő, de saját földjénél maradó, magának termelő földműves, aki világszemlélete és nézetei szerint még paraszti ember. A másik a proletárszemlélethez közeledő gondolatvilágú mezőgazdasági bérmunkából élő munkás, melynek legjellegzetesebb evidéki típusa a

summásmunkás. A két típus között életszínvonalban nem túlságosan nagy, de gondolkodás-módban jelentékeny a különbség. Mindkét típus létrehozója a nagybirtokrendszer és amely vidéken nagyobb darabot hasít ki a nagybirtok a földből, ott több a summás, amely vidéken kisebbet, ott több a még paraszti gondolkodású szigeti ember. A summások ezenkívül a nyíltabb vidékeken, az utakhoz és vasutakhoz közelebb eső falvakban teszik a parasztság nagyobb részét, viszont a maguk fogyó földjén tengődők a hegyek közti elzárt és félreeső vidékeken.

MÉG PARASZTOK

E vidék parasztja alatt a közhit rendesen cifraruhájú embert ért, akinek mellékesen kérges a tenyere és naptól barnított az arca. A táj parasztsága mint tarka és pompás ruhák viselője él a magyar képzeletben, asszonyaikra, mint eleven néprajzi próbababákra gondolnak, kiknek gyöngy fénylik a nyakán és pirossal hímzett a köténye. A palócvidéki emberről szólván mindenki rendesen »parasztot« mond és népviseletet gondol. Egy-két vasárnapdélelőtti falura emlékszik és arra, hogy mint vonultak napsütötte házak között misére az asszonyok és a lányok, parasztbútorokat képzel, melyeknek faragását élénkszínűre festette a művészkedő mesterek keze. Az evidéki parasztság ma nem mint társadalmi réteg, nem mint emberi sors jelenik meg a magyar tudatban, hanem mint néprajzi különlegesség, mint különös és festői ruhák hordozója, mint érdekes és tüzes táncok eltáncolója, népdalok éneklője. Ezt a kialakult képet fényképek serege erősíti. Rajtuk apró asztal mellett kicsi és pompásan felöltözött gyerekek kanalaznak bádogedényből bádogkanállal jó leveseket s a lányok zárt sorokban fegyelmezett tartással sétálnak a falu főuccáján. Így látják őket: vasárnapi pompában és ünneplő díszben, tarkán és kiöltözötten. Itt a parasztság fogalma a tarkaság fogalmával kapcsolódott össze. Még a vidék értelmiségének élesebb látású tagjai is a szerint különböztetik meg az egyes falvak népét, hogy milyen ruhát hordanak, nem pedig aszerint, hogy milyen réteghez tartoznak és hová kapcsolja őket helyzetük és az élet, mely nekik osztályrészül jutott. Számukra ruha teszi a parasztot.

Pedig igazán paraszti életformában, a parasztélet törvényei és szabályai szerint már roppant kevesen élnek ezen a tájon s a népviselet is csak idejétmúlt, vagy újra feltámasztott hagyományos ruha a népen. Jórészüik már kivetődött a parasztok zárt életéből, hányódiik munkahelyek között, az ország egyik sarkából a másikba, egyik fajta munkából a másikba. Akik parasztok közülük, azok is inkább: még parasztok. De már menekülnének ebből a sorsból és ebből az életből más sors és más tájak felé. Ha vannak is falvak, ahonnan nem igyekeznek kifelé, csak azért van, mert nincs számukra kiút s így megadóan és hangtalanul kell senyedniök falujuk és paraszti sorsuk zárt keretei között. Ezen a tájon van néhány vidék és számos falu, amelyekhez nem ért el a huszadik század. Vagy ha elért is, riadtan visszahúzódott, látván, micsoda hatalmasságok uralkodnak a falu fölött. Hegyek között fekszenek, útjuk nyáron van csupán, akkor is csak esőtlen időben. Télen megrekednek és elzáródnak egymástól, az élet ütőereitől s a házak közé is gátat emel a sár. A táj legdúsabb és legmagánosabb vidékei ezek. Rendesen közel vannak a régi várak romjaihoz és messze vannak a vasútállomásoktól. Magosan fekszenek, festőknek szép vidékeken, ahol töméntelen témát talál az ecset és rengeteg nehézséget az eke. Messze van tőlük minden, piacuk nincsen, csak azt termelik, ami maguknak kell. Még jó, ha tudnak termelni annyit, amennyi nekik elég. A régi, zárt és röghözkötött, önmagának termelő és önmaga termését fogyasztó parasztélet kényszerű őrzői ők.

Tájunkon ennek az elsüllyedt életnek sok faluja és több főterülete van. Nógrádban a Cserhát falvaiban élnek így, közel az uraságok erdőihez. Szécsény fölött, az Ipoly felső folyásánál vannak ilyen falvak vannak a Mátra s a Bükk hátsó lejtőin, festői romok alatt, Mályinka, Dédes és Visnyó vidékein. Szomorú és pénztelen, nem kiáltó, de nem is változó szegénységről beszélnek e falvak, csinosak és néha művésziek, szomszédságukban bor terem és bennük az embereknek az év jórészében van valahogy ennivalója, de nincsen pénze. Életük nagyon egyszerű körforgásban telik le, piac és kereskedelem bonyodalmai nélkül. Megeszik, amit a föld ad nekik, aztán odaadják magukat a földnek. Közben nem sok történik velük és a faluval.

Legfeljebb annyi, hogy egy emberöltő után megint csak keskenyebbek a nadrágszíj-földek, mint egy emberöltővel előbb voltak. Néha, az élet kiismerhetetlen megpróbáltatásai és apró billentései nehéz helyzetek elé állítják e népet. Szegénységük és elesettségük megható tüneteiről külön könyvet lehet írni. Olyan sorsok szerepelnének benne, mint a szakali legényé, aki katona volt és hazatérvén aratásra, katonaruháját vissza kellett küldenie a kincstárnak. Más ruhát nem tudott venni, a faluban kölcsön se kaphatott, hát riadtan várt egy ideig a szobában, szégyentől pirulva, szomorúan és már alig reménykedve. Végre valakitől nehezen ugyan, de kapott egy fürdőruhát. Azon a nyáron gyakran lehetett látni őt az erdő fái között osonni a földek felé munkába. A rendes úton nem mert járni, szégyellte magát a különös, nem testére szabott fürdőruhában. Ilyesmi történik némelyikükkel. A legtöbben egyszerűen élnek, a gyomor örömei nélkül. Levesen és kenyéren, vagyis kenyéren és vizen, mint valami különös börtönben, melynek rácsai a szomszéd erdők és nagybirtokok.

IDILL A HEGYEK KÖZT

A Cserhát északra, az Ipoly völgye felé néhány nagyobb hullámot vet, aztán hullámozása elcsendesül a síkon. Rimóc felől, ahol öreg templomba járnak vasárnaponként a rövidszoknyás parasztasszonyok, már látni a hollókői várat. Magasan ül ez a vár a Cserhát utolsó hullámának egyik taraján és körülötte furcsa hegyek vannak, púposak és vének, mint egy régi mese, mely száz meg száz öregasszony száján kopott el. Esténként ez a táj misztikussá és valószínűtlenné válik. A hegy tetején romló vár olyan ilyenkor felnyúló tornyaival, mint óriási barna, égbemarkoló kéz, melynek ujjai szenvedőn és valami szörnyű fájdalomtól görbén kapkodnak a felhők felé. Lenn a falu elzártan él a tájban, mint dióban a bél, vagy kagylóban a gyöngy.

Rimóc felől rossz út vezet fel, kerékpárnak már járhatatlan és szekérnek is nehéz. Hegyen, az út végén ülnek a házak, két gerinc között. Előttük a meredek oldalakon szőlők kapaszkodnak. Azt tanúsítják, hogy a nép szorongatottságában már e meredek oldalakon is megpróbálja megvetni a lábát. E nép Hollókőn szép fatornácos házakban él. Olyan ez a falu, mint egy illusztráció valamely meséből, melyben a kövek időnként elvigyorodnak és megrémítik a falusi gyerekeket. A szűk és szemnek szép tájjal a települők nehezen küzködhettek, mert ferde alapot ad az épületeknek. Így aztán a hollókői házak hátul alacsonyok, elől pedig magasan felpolcolva könyökölnek az utcára, körülöttük fából erkély kínál sétálóhelyet a lakóknak. A falu mögött eget látni báránnyelűvel, a falak fehérek és szép tiszták idefenn. Köztük középen kicsi kápolna áll, fatornyát megszurkította az idő. Gótvágású apró ablakai vannak, s különös templom ez, nem nyúlik a házak fölé, mint nyáj fölé a pásztor, hanem elbújik közöttük, barátságosan és szorosan hozzájuk simulva. Vasárnaponként litániára járnak ide az asszonyok és órahosszat énekelnek egymaguk, pap és kántor nélkül, éles paraszti hangon, Mária-énekeket. Ruhájuk egyszerű és fekete, csak itt-ott ékes fehérrel és pirossal, különös szépformájú főkötőjük mongolos, kemény arccokat takar. A legények előtt fekete kötény, apró piros hímzéssel az alján, a kislányok haját szökere szíjja a nap. Ha az asszonyok és lányok fölfelé indulnak a templom felől, megtelik velük az utca, ilyenkor szalagjaikat megbillenti a szél és festők rajzolják őket sietve. Ruháik színeiben még él a falu-idill e jólevegőjű hegyek között s Hollókő talán a mai ország legszebb és legharmonikusabb faluja. Asszonyai régi táncokat táncolnak, legényei magosak és karcsúk. Életük szépnek és zavartalannak látszik a romantikus rom alatt, enyhe hegyek, meredek lejtők és szép fehér házak között. Kicsiny templomukban a fából faragott szent Márton köpenyegét a koldusra teríti.

Az élet már szomorúbb a külső színeknél. A falut a hegyeken kívül a szomszéd birtok is körülöleli s e táji és jogi ölelés kettős szorításában Hollókő egyre küzködőbb életre van ítélve. A nép már régóta szeretett volna parcellázást, vagy legalább kisbérletet a nagybirtokból, de a birtokos inkább bérlőnek adja, mint parasztnak, mivel attól fél, hogy akkor nem kerül vissza hozzá a föld. A falubelieknek az uradalom alig ad munkát és a parasztnak állítása szerint, ha adott is néhanapján régen, a fizetés gyakran elmaradt. A bérlő nem fogad a faluból napszámot és a hollókőiek már kénytelenek útra kelni, hogy valahogy munkát találjanak. Favágásra mennek és bányába, Kisterenyére. Favágással kéthárom pengőt keresnek naponta. Sokuknak kétszáz négyszögöles darabokban fekszik a földje, összevissza a határban s piacra nem igen termelnek. Egyrészt azért, mert nincs hol, másrészt azért, mert nincs kinek, hiszen nincs vevőjük. Egymás közt házasodnak és szorosan egymás mellett élnek, bár újabban egyre többet hajt el közülük a szegénység. A közelmúltban már körülbelül százhuszan mentek el fát vágni Pest megyébe. A hollókői »akár szegény, akár boldog, nehezen él«, mondják az emberek és okos, komolybeszédű gazdák keserűen emlegetik, hogy sokan a faluból »könnyen

kommunisták volnának«, ha lehetne, persze »kommunista« alatt a falusi intelligenciától tanult fogalmazás szerint minden elégedetlent értenek ők is.

Hollókön, amint mondják, az emberek nem szoktak hosszan betegeskedni, hanem röviden meghalnak. Az orvos havonta egyszer jár ki és a beteg csak akkor jut orvos elé, ha kihúzza addig, amíg az feljön a faluba. Felhozatni sohase tudják, hiszen nagyon sokba kerül s ha a gyarmati kórházról beszél nekik az ember, legyintenek a kezükkel. Hiába szép a kórház, ha messzire van és négy pengőbe kerül benne egy nap. Hiszen ez annyit jelent, hogy egy napi kórház három-négy napi munkabért emészt és ha valamelyiküknek egy hónapot kellene bennfeküdni a gyógyulásért, csaknem egész évi készpénzkeresete rámenne. Annyit nem ér - gondolják magukban és inkább meghalnak szép csöndesen odahaza. Bábaasszony nincs a faluban: volt idő, hogy egymásután három asszony halt meg Hollókön gyerekszülés közben. Telefon nincs, minek is lenne, a posta is csak hetenként háromszor, kedden, csütörtökön és szombaton jön fel. A világ messze van innen és ország-világ felől a hollókőiiek szép csöndesen elpusztulhatnának szép hegyeik között és romantikus várromjuk alatt.

Pedig komoly és okosbeszédű nép ez. Okosan szólnak és bölcsen e higgadt parasztok. Talán éppen azért nem kapnak se földet, se bérletet a szomszédból, mert tudják róluk: ha egyszer megállanak a földön, nehéz lesz kiforgatni belőle őket. Kétszáz hold bérlet kellene nekik összesen, de eddig a falunak még bérletként sem jutott semmi. Csak a bírónak sikerült pár holdat szerezni, bizonytalannal minden falupolitikai ellenszolgáltatás nélkül. Ha a bíró még csak gazdagodik valahogyan, de a falu semerre se tud terjeszkedni s az emberek lassan belátják, hogy körül a nagybirtok határa merevebb és áttörhetlenebb minden sziklafalnál. Nem reménykedhetvén gyökeres megoldásokban, már csak a mai magyar koreszme: az idegenforgalom ad nekik némi reményt sorsuk jobbrafordulására. Itt Hollókön talán nem is egészen alaptalanul; a falu szép a várrom alatt s legutóbb még hegyi strand is épült. Házai tiszták és kedvesek az úri szemeknek, a nép barátságos és vendéglátásra termett.

Igy élnek. Nem olyan kitaszítottan és szegényen, mint másutt a földnek rossz sorsú munkásai. Tiszta házakban laknak és üde levegőt szívnak, de nincs reményük fejlődésre és gazdagabb jövőre. Asszonyaik homloka felett a főkötő úgy fut össze, mint a széles ladikok orra és embereik még egyenes tartásúak. De a jövő kilátástalan, még a gazdagabbak számára is. A »nagyobb gazdák« tizenhárom holdja ötfelé, tíz holdja hatfelé fog oszlani és az öregek, akik a fehér szobák falmelletti padkáin ülnek, tiszta ingben és kefélt ruhában, vasárnaponként aggodalommal gondolnak a halálra. Kettős halál ez, furcsa halál. Elviszi őket és szétszórja földjeiket. - Magyar halál.

A BUJÁKI PÉLDA

Ha Hollókő szinte remekmű formájában adja mindazt a szépet és harmóniát, ami ez elhagyott falvak képeiben megmutatkozik, Buják annak példáját adja, hogy mint kell élnie az ilyen hegyek közé szorult falunak és szép ruhákba burkolt népének. Csak egy útja van, Apc és Jobbágyi felé. A vasútállomás közel húsz kilométerre van innen, a legközelebbi nagyobb falu ugyanennyire. Szirák, a közeli járásszékhely számukra inkább bíróságot és szolgabírójt jelent, mint piacot. Ha Hollókő jellege szerint komoly falu, Buják tarka és meggondolatlan, érzelmes és lágy, derűs és nyugtalan. Az út csak nyáron járható könnyen, télen, ősszel és tavasszal sárba süllyed és hegyekről lecsurgó vizek használják medernek. A menekülés útja a vasút és célja az ipartelep. De mindez messze van s Buják úgy él, mint évtizedekkel ezelőtt, magába szorultan, csöndben a csöndes hegyek közt. A technika eszközei megálltak a falu határán, vetőgépe, vagy cséplőgépe senkinek sincs itt és villanyvilágításból csak drót van, meg lámpafoglatok. Valamikor volt áram is, de az uradalom 1914-ben épült villanytelepét 1933-ban szétrontották, állítólag azért, mert a kazánok elromlottak. Most üresen ásítognak a körtetlen foglatok, szépen példázván a technika, a huszadik század, a civilizáció és a vívmányok sorsát a faluban.

Bujákra biciklin jutottam, a lágy, majd egyre meredekebb nógrádi dombok és halmok között. Az út porából felhőt vertek a hazatérő csordák és kondák, sötét fák közt kastélyok álltak a falvak szegélyén s némelyikből ádázan törtek elő a kutyák. Petróleumfényű ivókban szlovák parasztok ültek, arcukat szépen árnyalta a fény, szótlanok voltak s néha ittak. Templomtornyok nyúltak fel a sötétben és ahogy este lett, a jegenyék nyögtek, mintha régóta lennének betegek. Erdőkön és töltések mellett vitt az ösvény, helyenként sárba ragadtunk és buckák árokba dobták az embert. Éjjel a parasztházban, ahová megérkeztünk, már mély volt a sötétség. A lámpa nehezen gyulladt és legyeket lehetett látni a világosságnál, amint békésen és feketén pihentek pár kisgyerek szája körül. A csíkos dunyhák nyirkosak voltak és a zárt ablakok mögötti szobákban lassan párologott a föld. Másnap a hegyi templom búcsújára mennyegzői ruhájukba öltöztek a lányok és zászlókkal vonulnak a hegytető felé. Eléjük mentem és néztem őket. Elöl lányokat lehetett látni fehérben, aztán fejkendős asszonyokat, majd fekete parasztokat. Énekeltek és lassan vonultak e körmenetben, mely szép volt és áhítatos. A füvek világoszölden fénylettek körülöttük, a zászlókat meghajtották a Kálvária előtt s ott hinnem kellett a népi katolicizmus erejében és a hitben, mely őket e körmenetbe hozta. E hit együgyű és tiszta, mint az apostoloké, gondoltam s a kápolna éles fehérén ragyogott a kék ég előtt. Ahogy odaértek, a lányok kétoldalt álltak fel a zászlókkal, a pap letette a Szentséget, levetette a karinget és elindult felém. »Van-e valami igazolványa?« - kérdezte Isten szolgája s a nép plébánosa körmenet után és mise előtt. Kissé értelmetlenül néztem rá és miközben igazoltam magam, valamennyit haboztam azon, mondjam-e neki, hogy eddig ismeretlen típust fedeztem fel benne: a csendőrtérmetű papot. Aztán csak legyintettem és lementem a körmenet után. Lenn a faluban már várt néhány paraszt és érdeklődtek, hogy mi bajom volt a »linardóval«. Hamar kiderült, hogy e néven a papjukat nevezik és sokan vannak, akik »fegyelmező természetű« miatt nem járnak templomba hosszú idő óta. Ekkép módomban volt elmélkedni azon, hogy milyen lehetőségei is vannak néhol annak a népi vallásosságnak, melyet oly szépnak láttam fölfelé menet? A falu békésen pihent a hullámos fennsíkon, mintha dombos tenyérben fészkelő különös ékszer lenne.

Később láttam Bujákot. Elzártságának a nép életében kétféle hatása mutatkozik: egyik a szociális helyzetben, másik a parasztság magatartásában.

Az elzárttság hatása e falvakban gazdasági téren: a szegényparaszt nem *a* nagybirtoknak, hanem *egy* nagybirtoknak van kiszolgáltatva. Így a bujáki embernek a munkavállalási szabadságban rejlő kicsiny ellenállási lehetősége is meglehetősen illuzórikus. A bujáki uradalom a többi uradalmaknál is kedvezőbb helyzetben van, hiszen, aki nem szegődik hozzá kisebb bérért, annak nagyon messzire kell mennie nagyobbért. A táji elzártásból adódó helyzeti előnyt az uradalom ki is használja és 20-30-40 fillérrel kevesebb napszámot fizet, mint például a csecsei birtokos. Mikor némely bujákiak emiatt panaszt tettek a gazdatisztnél, természetesen ez volt a válasz: azt a pár fillért csak megéri nekik, hogy a falujuk határában dolgozhatnak, otthon alhatnak és nem kell messzire gyalogolni munkába. Amint ez egy példából is látható, a falu elszigeteltsége kitűnő alkalmat ad az uradalomnak arra, hogy szinte »totálisan« uralkodjék a falu szegényparasztságán. Ez az uralom néha keményebb, másszor enyhébb, aszerint, hogy milyen ember a gazdatiszt és a gazda. Volt idő, hogy a bujákiak nem panaszkodtak, ma panaszkodnak. De mindig teljesen függő és kiszolgáltatott helyzetben éltek, ha valaki a bujáki uradalomban nem kap munkát, akár mehet is el Bujákról, mert Bujákon nincs más úr és nincs más munkaadó.

Hogy e »totális uradalommal« szemben milyen élesen lobognak a bujákiakban az indulatok, arra jó példa, hogy mint beszélnek a nemrég lefolyt birtokcserével kapcsolatos intézkedésekről. Keményen szólnak ezekről és e szelíd népnek is villan a szeme, ha arról esik szó, hogy minden ötven éven felüli cselédet elbocsátottak. »Vén ganajok nem kellenek« - mondták a parasztok szerint és elküldték őket. Az elbocsátottak közt volt egy gépész, aki 20 éve állott az uraság szolgálatában és azzal menesztették, hogy nem kell gépész, mert nem vesznek gőzekét. Alighogy elment a gépész, ott volt a gőzeke. Egy hatvanesztendősi tiszt kocsis, aki körülbelül harminc évet szolgált, szintén fölöslegesnek bizonyult. Ma napszámomunkából él. Egy másik kocsist, aki ráadásul 25%-os rokkant, ugyancsak elküldték. Most két hold földön és napszámomunkán tengődik. Egy ötvenkét éves, hatgyermekes bujáki embert kocsisból béressé fokoztak le és aztán kidobták. Elbocsátottak egy közel hatvanéves kocsist, pedig nyolc gyereke van és egy másik kocsisnak (ötven év után) szintén mennie kellett. Megtette kötelességét és félszázadig szolgálta az előző uraságot, hát mehetett. Arról panaszkodnak mind, hogy az uradalom minden apróságban igyekszik őket megrövidíteni. Újabban tizenöt-tizenhat éves fiúkat, akik már csaknem a felnőttek munkáját végzik, gyerekfizetéssel vesznek fel. Télen férfiaknak 80, asszonyoknak 60 fillért fizetnek napszámba. A fa árát duplájára emelte az új birtokos helytartója, sőt, amint a parasztok mesélik, annakidején egy napi munka árért lehetett egy csomó gallyat kapni, most három napi bérért lehet megvenni ugyanannyit. Ez természetesen annyit jelent, hogy félannyira és harmadannyira fűtenek a faluban. Közben a vármegye egészségügyi vezetői erősen panaszolják, hogy Buják áll talán a legrosszabbul Nógrádban tbc dolgában. Tehát nem elég, hogy az uradalom elveszi a falu határának jórészét, hanem még ráadásul lefaragja az amúgy is minimális napszámbéreket és ügyes »üzempolitikával« kitűnően tudja kihasználni azt, hogy a falu ki van szolgáltatva neki. Ellenállásról természetesen szó sem lehet.

Az elzárttság lelki hatása abban mutatkozik, hogy e falvak népe megőrizte a jobbágyszemlélet maradványait. A bujáki, mint másutt is a szigeti ember, türelmes, nagyot köszön urainak, Bem lázad, legfeljebb szobájának meszelt falait feszítik békétlen dohogásai. Az úr szinte természetfeletti hatalom, minden nadrágos embertől jött csapásba rendesen ellenállás nélkül törődnek bele. A falu általában nem áll ellen és nem tiltakozik. Bizonyos apáthia érződik rajta és ha ellenszegül is valaminek, ez a szembeszállás mindig csak passzív. Ezért e falvak társadalmán a letargián kívül bizonyos atomizáltság, szétbomlottság is érződik, ami még magában a faluképben is megmutatkozik. Bujákon például minden csinos és tiszta, ami az egyénhez, minden elhanyagolt és gondozatlan, ami a közösséghez tartozik. A népet alig-alig lehet közös célokra

összefogni, magában él, elzárkózva a többiektől, ugyanolyan szigetként falujában, amennyire sziget faluja a többi falvak között. A jegyző legutóbb tejszövetkezet szervezett és tele volt panasszal a nép bizalmatlansága miatt. Arról beszélt, hogy irtóznak minden újítástól. Ez világosabban annyit jelent, hogy bizalmatlanul fordulnak el mindentől, ami az uraktól jön. E falvak népét, akár jóra, akár rosszra izgatni nagyon nehéz lenne, gyanakvók mindennel szemben és elsüllyedten élnek, időszerűtlen zárkózottságban és maradiságban. E maradiság aztán minden kizsákmányolásra alkalmassá teszi őket. Bárki jogban járatos ember, ha elég lelketlen hozzá, rengeteg módot találhat arra, hogy e vidékek népe közt garázdálkodhassék. Különféle kölcsönök és pénzügyi műveletek útján roppant könnyen lehet e falvak népét kiforgatni kicsiny vagyonkájukból. Rimócon, Varsányban, azonfelül az Ipolymenti falvakban már számos parasztház került nadrágos ember kezére. E robinsoni falvak népe minden további nélkül áldozata lesz a nyomorúság vámszedőinek, ha akad ilyen. Pedig akad.

Az elzárttság e két hatása, a gazdasági és a lelki, mindenképp csak a munkaadónak használ. A nagybirtokos, vagy helytartója kétféle hatalom birtokosa. Az egyik: a munkaadó kapitalisztikus megjelenésű gazdasági hatalma, a másik a földesúr feudális-patriarchális megjelenésű úrihatalma. Erre az utóbbira legfőként az ad módot, hogy ezeken a zárt vidékeken az idő megállt, a parasztság megmaradt a jobbágyszemlélet és jobbágyalázat fokán s így a nagybirtokban és helytartójában nem annyira munkaadóját, mint inkább urát látja még mindig. Ez ellen természetesen ritkán tesznek azok, akik bár nem boldog birtokosai, de hű kiszolgálói e kettős hatalomnak. A falusi értelmiség, ha egyideig esetleg tusakodik is, később törvényszerűen beadja a derekát és engedelmes lesz és szelíd. Balassagyarmaton olyanok, akik régebben voltak Bujákon, erősen állították nekem, hogy az intelligencia egy része keményen küzd az uradalom impériumváltásával kapcsolatos igazságtalanságok ellen és többekhez utasítottak. Mire Bujákra értem és felkerestem a mondottakat, azok általánosságokról szóltak, és szelíden beszéltek arról, hogyha valaki átvesz egy mezőgazdasági üzemet, akkor természetesen bizonyos »átrendezéseket« hajt végre. Mikor kérdeztem tőlük, hogy hát mégis: voltak e panaszok az új rend ellen, még az értékesebb emberek is elmélázva válaszolták: »lehet, hogy voltak, de a bujákiak hivatalosan panaszt nem tettek« és a falu erkölcsi világára terelték a szót, mely szerintük igen sok tekintetben nem megfelelő.

Ez az értelmiség e falvak állapotából csak a falvak ruháját veszi észre és pillanatnyilag e ruhákat sokkal jobban félti a pusztulástól, mint viselőiket. Legalábbis sokkal több szó esik köztük arról, hogy ki mennyire hordja még a népi ruhát a parasztlányok közül, mint a falu állapotáról és roppant igyekezettel dolgoznak azon, hogy a népet hagyományos ruháiban megtartsák. Ma még erről az alapján becsületes igyekezetről is csak lemondóan lehet beszélni. Hiszen ez az intelligencia éppen akkor törődik oly kizárólagos aggodalommal a parasztság ruháival, mikor válságban van a parasztélet. Ebből a válságból nem veszik észre a zsellérsors nyomorúságát és a parasztélet jövőtlenségét. De észreveszik a cifra színek fogyását és a ruhák szintelenedését. E féltő aggodalom a népviseletért nagyon szép lehetne, de nem az. Mert e parasztok érdekében tulajdonképpen nem tesznek semmit. Csak ezt.

Az illetékesek valóban nem sokat gondolnak ezekkel a falvakkal. Legfeljebb annyit, hogy ha helyzetük tűrhető, akkor buzgón dicsérik, hiszen őket, az asszonyok szép fejkötőit, a férfiak engedelmes köszönését. Ha helyzetük tűrhetetlen, egyszerűen nem vesznek tudomást róluk, hiszen ezeket az úttalan falvakat nagyon könnyű nem észrevenni. Általában mostohagyerekék ők, talán éppen azért, mert olyan engedelmesek és kérni is alig tudnak, nemhogy követelni. A két falu, melyeket itt például felhoztam: Hollókő és Buják, aránylag kedvező helyzetben van, csak az átlagos magyar parasztsorsnak a részese. A sors és a kézzelfoghatóbb hatalmak keze nem őket taszítja a legszomorúbb sorba.

De vannak falvak másutt, amelyeknek egyáltalán nincs útjuk, csak holmi patakmeder vezet össze-vissza álló házaik felé. A Mátrában Ötházhután öt család is lakik némely házban és a szegény erdei szénégetők asszonyai, gyerekei kizárólag krumplival élnek. Arrafelé még a föld is szegény, nemhogy az emberek. Kultúrának, miegyébnek nyoma sincs, egy tanteremben száz iskolaköteles gyerek szorong, a tanítónőnek másra alig is marad ideje, mint arra, hogy »fegyelmre szoktassa« őket. Megszületnek, dolgoznak, koplalnak és meghalnak. Minden különösebb céció nélkül, mert az orvos itt is messze van, így a halál dolga erősen leegyszerűsödik. Az egész falu két családból áll és mindenki mindenkinek rokona. A község úgy állhatott elő, hogy e két család egyre hevesebben szaporodott. Mert az, hogy Ötházhután megtelepedjen valaki, aki máshonnan jött, alig képzelhető el. A szegény szénégető szlovákoknak egyetlen örömük van, az ital, a szlovák beszéd és a magyar káromkodás. A beszéd legkevésbé, mert keveset beszélnek. Éppencsak élnek. Szegények még idegenforgalmat szeretnének csinálni, hiszen ott a Mátra, meg a kilátás, még a Tátrát is látni lehet néha tiszta időben csúcsainak cukorsüvegalakú láncolatával. Efféle céltalan, reménytelen és tengődő falvak vannak mindenütt. Életük zaja és nyomorúságuk mordulása halk és elvész a hegyek ködöt marasztaló völgyeiben. Ki hallja meg?

A JÖVŐ

Ezek az elzárt falvak, még annak az átalakulásnak kezdeti pontjain vannak, mely a zárt parasztélettől a proletár ingadozó, sokféle függőséggel tele életéhez vezet. Ez a folyamat e falvakban még csak elindult, de a mai birtokviszonyok és szociális viszonyok mellett az elproletárosodás föl nem tartóztatható. A parasztságnak ezekben a falvakban, ha semmi nem történik értük, csak két lehetőség között lehet választania.

Az egyik lehetőség az, hogy egyikével próbálja kiegyensúlyozni az ember szaporodását, és azt, hogy a föld nem szaporodik vele. Nógrádszakalban már ilyenfajta jelenségeket lehet észrevenni. Háború előtt 200 gyerek volt az iskolában, 1937-ben már csak 56. A gyerek számukra már nem munkaerő, hanem szegénység növelője, ételek fogyasztója, család tönkretévője. Viszont Mihálygeregyn, ahol a háború alatt adósságra vették meg a parasztok a parcellázott birtokrészeket és a pénz elértéktelenedése révén alig fizettek érte valamit, jómódban élnek és sok a gyerek. De ilyen szerencsés esetek sajnos nagyon ritka helyen fordulnak elő s így ez egykezés felé haladó falvakra a sívár tengődés és az önmagát emésztő élet vár. Nem tudván földjeiket szaporítani magukat fogják fogyasztani.

A másik lehetőség: az elvándorlás. Ha a kivándorlás szabad lenne, kivándorolnának, de minthogy erre nincs lehetőség, a periodikus elvándorlásra szorulnak. Ebben az esetben e falvak népe majd lassan proletarizálódik és idővel eljut oda, ahol a summások, az ország különféle országrészeiben hányódó napszámosok vannak. A nemzet számára e két »fejlődési lehetőség« egyikében sem maradnának igazán produktív, erős, jogainak és erejének birtokában élő nép. Az ő pusztulásuk és szegényedésük, az ország csendes belső pusztulását és szegényedését is jelenti.

Ma még e kilátástalan jövőt kevesen látják. A helyi vezetők jobbjai is csak itt-ott igyekeznek foltozgatni, de sehol sem gyötrik magukat gyökeres javításért való hősi küzdelemben. A nép pedig kicsi remények és súlyos kétségek között él ruháiban. Időnkint külföldi művészek jönnek, lerajzolják szoknyáikat és házaikat, lefényképezik őket és magukat velük. Akik mélyebben értik és nézik őket, szeretettel hallgatják beszédjüket, mely fordulatos és változatoskal teli, mint egy erdei ösvény. Falvaikban az ódon várak egykori urai kevés újat találnának, ha letekintenének rájuk a hegyek csúcsairól. A parasztok között még régi babonák élnek. Házaik falában »házi kígyó« tanyázik, majomfejű lidércek rémítik őket, forrás mellett tündérek laknak és megölik azt, aki kezükbe kerül. Szurdokpüspökön a »Morkoláb megeszi a holdat«, a Mátra vidékén nem is régen a mestergerendát tartó cifrázott oszlopot a »baódoganyát« megcsókolták a gyerekek lefekvés előtt és a Cserháton, mikor a koporsót a házból kiviszik, háromszor az ajtó küszöbéhez verik, hogy a halott haza ne járjon. Némely vidéken, ha áldott állapotban halt meg az asszony, a koporsóba kisinget tettek, meg egy szál viaszgyertyát, meg egy kis pénzdarabot. A kising arra kellett, hogy a halott asszony gyerekének, aki majd megszületik, a koporsóban legyen mibe öltöznie, a gyertya arra, hogy annak világánál keresztelje majd Szent János a kisedet az utolsó ítélet napján, a pénz meg arra, hogy legyen min vásárolnia az újszülöttnak világosságot a másvilágon. E babonákban, élet-halál, föld és ég, valóság és túlvilág még együtt él a vénasszonyok száján. Halotti toron ott ül a halott is közöttük, a tányérja mögött a helyén, csak éppen nem látják őt; - a régi koporsókban pedig fiatal nők sarka alatt tyúktojást lehetne találni. Van vidék, ahol Szent György éjszakáján kimennek a mezőre, lepedőt húzogatnak el a harmatos fű fölött és otthon a kicsavart harmattal pogácsát gyúrnak. Az ipolymentiek lovagi játékot szoktak játszani, úgyhogy a májusfáról sorba lelövik a szalagokat és kikiáltják annak a lánynak nevét, akit ezzel megtisztelnek.

Rimócon olykor a legények sorba állanak, egymással szemben, a két kezüket összekulcsolják és összekapcsolódott kezeiken, mint valami ősi pogány szertartásban, cifrán és pompásan öltözöttek, végigsétál rövid szoknyájában a lány. Az Ipolyban harminc évvel ezelőtt e gyermeki nép még meztelenül fürdött, lányok együtt a férfiakkal, s a szokások mélyén még ma is a régi paraszti lélek homályos sejtelmei élnek. Ludányban az arra utazó Petőfi olyan szép főkötetőket talált, hogy megkívánta majdani felesége számára, húsz-harminc évvel ezelőtt még szép figurás padokra faragtak különös jeleneteket, fiatal erdőket és bámuló őzeket. Ma már alig van ezekből. Csak egy-egy szeszélyesrajzú szuszék pihen itt-ott a szoba sarkában, szürkén a szürke földön, meg néhol öregek kezében régi bot mutatja, hogy valamikor faragtak a palócok s a ládákból régi vásznak kerülnek elő, melyeknek hímzését fakóvá tette az idő. A bizonyítékokat e magukbasüllyedt falvak népének találékonyságáról már a múzeumok őrzik. Így a gyarmati múzeum Szent Antal-kaptárja beszél egy ravasz palócról, akinek kaptárjából mindig kilopták a mézet. Az öreg gondolt egyet és az új kaptárt Szent Antal formájára faragta. Azzal a megjegyzéssel, hogy »Szent Antalból csak nem fogják kilopni a mézet«. De a faragások és díszek immár a múlthoz tartoznak, nem a jelenhez és ez elzárt falvak fiataljai már gyárakkal álmodnak nyugtalan éjszakáikon. Gyárakkal, melyekben 8 óra a munkaidő és ősszel is van munka. De ilyen boldog sors nem juthat nekik, csak békén szegényednek és egyszer, ha már nagyon apró lesz a föld, ami nekik örökül jut, majd felkényszerülnek a waggonokba, amelyek szállítják a nagybirtokokra az embert. Ma még parasztok és egyhelyben élők, de holnap már agrárproletárok lesznek és kétlakiak.

AGRÁRPROLETÁROK

Nógrádtól Baranyáig és Mosontól Szatmárig láthatja őket az utazó. Ők hajladoznak a barnaszín rögök fölé, ütemesen, mintha egy ütésre törne meg a derekuk, az ő kezükben lendül a kasza és ők hevernek zsúfolt szállásaikon százszám egymás mellé szorulva nyári éjszakákon, a nagybirtokok közepén. Vasárnap énekelnek és isznak, mert még nem fogyott ki belőlük az életerő. Egészségesebb és öntudatosabb paraszti vidékek népe kis ellenszenvvel nézi őket, mert olcsók és alázatosak, lógókaruak és kalapjuk gyorsan kerül le a fejükről. Velük lehetett letörni az aratósztrájkokat, nem azért, mert ők talán ellenszegültek a közösség akarátának, hanem mert roppant szegények voltak mindig és kizsákmányolhatók. Ők utaznak zsúfolt summásvonatok marhavagonjaiban tavasz elején az ország különböző részeibe; előbb bandagazdájuk ordít velük, aztán az ispán. Ők azok, akik a termelés szempontjából legtöbbet szenvednek, mert még csak nem is szolgák, akiknek elhullásával veszteség érné a gazdát, csupán summások és napszámosok. Szétszórt csoportjaiknak színes foltjait mezei munkák idején ott látni mindenütt a magyar glóbuszon, szűkebben a magyar glóbusznak azon a harmadán, amit nagybirtok foglal el. Férfiak és asszonyok vannak köztük vegyesen és ott vannak velük a gyerekek is. Sokszor hét-nyolc éves koruktól kezdve dolgoznak velük, noha csaknem száz éve van törvényünk a gyermekmunka ellen. Hónapokon át nyomorult zugokban alszanak rövid órákat, aszerint, hogy a termelés érdekei mint engedik meg, mert hiszen náluk nincs szó munkaidőmaximálásról. A férfiak megsoványodnak és fáradtak lesznek ebben a munkában, az asszonyok idő előtt megöregszenek. Szülniök nem szabad az uradalomban, mert akkor hazaküldik őket. Életük rettegésben és eröltetésben telik, ők az állandóan féligmunkanélküliek, félesztendeig inuk szakadtáig dolgozók, félesztendő után munkátlan tengődők és kevés kereseten élőködők. Egy munkátlan nyár egész életüket tönkreteheti és végső nyomorba döntheti. A nagybirtokon ők aratják a más gabonáját, ők törik a más kukoricáját. Ahogy Tardon láttam, őszre lefognak mindig. Átlagban keresetük minden tízpengőset testsúlyuk egy kilójával fizetik meg.

E summások a palócvidéken mindenütt megtalálhatók, övük a legrozogább ház a faluban, övük a legbizonytalanabb élet - néha az éhezés, nagyobb betegségek esetén a koldulás szélére szorulnak. Nógrádtól Abaújig ők teszik ki a falvak fölöslegét, azokat, akik sehogysem tudnak odahaza megélni. Nagylóctól Sajókazáig és Istenmezejétől Szentistvánig a bányavidék kivételével szinte minden faluból vannak summások. Évjük két nagy évszakra oszlik: a téli tétlen évszakra és a nyári munkás évszakra. A téli tétlen évszakot otthon töltik, a nyári munkás évszakot a magyar haza legkülönbözőbb tájain, hol Mezőhegyesen, hol Mosonban. Levest esznek mindig és néha valami kevés húst is hozzá. Szalonnájukon több a só, mint a zsír. Származásuk szerint parasztok, életük szerint proletárok, létbizonytalanságban élők és kiszolgáltatottak. Legsűrűbben ott élnek, ahol a legkevesebb földön legtöbb a nép, Mezőkövesden, Kövesd körül, a Bükk aljában, matyó falvakban és hegyoldali községben, barlangokban, pinceházakban és sárviskókban. Életük kizárólag a földbirtokeloszlás és a népsűrűség következménye és kétszeresen függvénye a nagybirtoknak. A nagybirtok miatt summások és a nagybirtokos határozza meg, hogy mennyit kereshetnek, mint summások.

Sorsuk, ha a mai nagybirtokhatárok nem változnak, teljesen kilátástalan, hacsak szaporodásukat meg nem akadályozzák. Mert így ugyanakkora »lehetőségekre« egyre kisebb saját földterületen egyre többen lesznek és a munkáskínálat lenyomja majd a béreket. A konjunkturális emelkedéseken és lejtőkön túl általánosságban egyre lejjebb. Jogaik érvényesítésére és igényeik kikövetelésére módjuk nincsen, mindenféle fegyver kivételével a kezükből.

A summásság főterülete Mezőkövesd vidéke. Mezőkövesd maga, mint népviselet lelőhelye, mint a legszínesebb ruhájú magyar vidék él a magyar képzeletben. A matyók Istvánffy és mások szerint is a palócság egy törzse és van olyan feltevés is, hogy tulajdonképpen a matyók a leghalócsabb palócok. Nevükről több vélemény van forgalomban, 1860-ban például Vachot Nagy Naptára így ír róluk: »Mezőkövesd, Szentistván és még Tard népes községekben egy tájszólás, viselet, szokás, jellemvonás tekintetében mintegy különváltó népfaját képviselik a magyar népnek. Nevüket Mátyás királytól vették, aki őket, Mezőkövesd lakosait több szabadsággal megajándékozta, sőt egy okmányt részökre Mezőkövesden adott ki és írt alá, ahonnan Mátyás fiainak és végre matyóknak neveztek el később és nemcsak a kövesdi, hanem a tulajdonságaikat elsajátított két szomszédbeli lakos is. A tardiak ugyan a tatárjárásból ittmaradt néhány tatár ivadékának leírni mondatnak, amit... soknak kiváló arcvonásai és a falu felett levő Tatár halomnak nevezett domb is lehetővé tesznek«.

Valószínűbb föltevés, hogy a »matyó« a református vidékbe ékelődött katolikus sziget népének ragadványneve. E nép, noha egységes matyó arctípus nincsen, nagyjából egyforma jellemvonásokat mutat és életük feltételei is körülbelül egyformák. A nagybirtok egész területüket csaknem teljesen körülveszi, terjeszkedési lehetőségük nincs. Legrosszabb a helyzete Mezőkövesdnek, valamivel jobb Tardé és még aránylag a legjobb Szentistváné. E területen körülbelül 27.000 lélek lakik, ezekből 20.806 esik Mezőkövesdre. E kétszer tízezer lélek 16.748 hold földön él. Ennyi Mezőkövesd egész határa. Kövesden az egy holdnál kisebb birtokok összes területe 448 hold, viszont e földek száma: 1217. Szentistván és Tard valamivel jobb birtokmegoszlási viszonyai a palócvidek átlagos viszonyainak felelnek meg.

A Matyóföld mai állapotának és jellegzetességeinek kialakulása két tényezőre vezethető vissza. Az egyik a társadalmi-történeti tényező, a másik gazdasági és népszaporodási.

A társadalmi-történeti tényező, mely e vidéket egységessé kovácsolta bizonyos faji adottságokon felül az volt, hogy a szabad királyi várossá emelt Mezőkövesd némi jogi különállást élvezett. Különállásuk később azáltal maradhatott meg, hogy e három településhely népe katolikus volt s a matyók a protestáns környezetben csak egymásközt éltek. A matyó ragadványnevét valószínűleg szintén hozzájárult e különállás erősítéséhez. Mindez meglehetősen önálló népviselethez vezetett és ez ahhoz, hogy a Matyóföld, ma mint egy jellegzetes, külön színekkel és varázssal bíró terület szerepel a magyar köztudatban.

A gazdasági tényező a föld és nép viszonyában mutatkozik meg. A földbirtokeloszlás az amúgy is szűk területet a matyóság számára még szűkebbé teszi és a táji helyzet nem ad más módot megélhetésre, mert a környéken nincs ipartelep, vagy egyéb munkásfelvevő centrum. Viszont a nép például Kövesden az utóbbi 50 esztendőben pontosan megkétszereződött. Hogy mennyire zsúfoltan szorong itt a nép, arra jó bizonyíték néhány statisztikai adat. A 10.000-nél nagyobb lakosú községek népsűrűségi indexe 106·2, viszont Mezőkövesd indexe 213·6. Tehát Kövesden kétszer annyi nép él ugyanakkora területen, mint más 10.000-nél több lakost számláló településhelyeken. Borsod megye négyzetkilométerenkinti 76-os népsűrűségével szemben Mezőkövesd népsűrűsége 94·5. Terjeszkedési lehetőség e túlszúfolt területen szinte semmi sincs, tehát a matyóságnak ki kellett szorulnia saját földjéről. Ezáltal ez a fajta lett a summásnépnek és summásorsnak legtisztább és legvilágosabb példája. Annak a summás-munkára vagy napszámomunkára kényszerült rétegnek, mely e palócvideknek szinte minden falujában megtalálható, a matyóság a tipikus képviselője.

Kövesd, a táj középpontja már síkságon áll. Hatalmas templomtornyának kivilágított óramutatója az Alföldnek világít és csak a szomszéd falvaknál, Tardnál és Bogácsnál kezdődnek a

dombok, a következő falvaknál pedig a hegyek. Dél felé a matyóvidékkel a palócföld már véget is ér és síksági részek következnek, melyek a Tisza füzes partjai felé hajolnak és lefelé gravitálnak az Alföld felé. A húszezer lakosú Mezőkövesd, mely másutt, a világ más tájain kisváros lenne, itt falu. Nagy széles falu, ahol csak a főutca rendezett, a szomszédos utcák már sárba süllyednek, szélükön összevissza állnak kidült-bedült kerítések mögött a házak. Útvesztős utcákban sorakoznak e házak, kívül fehéren, belül piszkosan és a szennyvíz magacsinálta árkokban szalad a Hór-patakba. Az udvarokon rakás szemétdombok állnak és a szalmatető kis házak úgy hasalnak a tájban, mintha valami gigantikus erő földhöz lapította volna őket. Bizonytalanság, nyomorúság és apáthia érződik a főutcán kívüli falun. A templom belsejének nehéz és súlyos szaga van, földes szobák szaga ez, mely beszívódik az asszonyok vásznaiba és a férfiak mellényeibe. Fojtó és nyomasztó ez a szag, olyan, mint maga a szegénység. Szent-istván kisebb, kimeszeltebb, tehát kevésbé nyomasztó. Tard görbe utával, dombnak kanyarodó és völgyben ülő házsoraival, ház előtt bókoló fáival és aprócska gémeskútaival: vidámabb. De Mezőkövesd, - az idegenek színpadi Mezőkövesdjén kívül - már végtelenül szomorú, elhagyatott és sötét. A házak olyan aprók, hogy aki vonatról nézi őket, nem is igen tudhatja elképzelni, hogyan fér el bennük egy megtermettebb ember kinyújtózva. A gimnázium magas épülete csak kiemeli a házak kicsinségét és a főtér szegényes boltjaival és nyomott kocsmájával olyan, mintha valahol keleten lenne, kicsiny városkában, távol Európától, kultúrától és Istentől.

Az élet egyik forrása: a föld a zárt határok között mostanig teljesen elaprózódott és azonkívül, hogy kevés, rendezetlen is. Az utolsó tagosítás 1882-ben volt és már akkor minden gazda 13 darabban kapta ki birtokát. Ma a 2300 gazda földje összesen harminchatezer parcellára szakadózva terül el a község határában, tehát egy parcella átlagban is alig fél hold. Egy-egy birtokos életképtelen »birtoka« sokszor 15-20 tagban fekszik a határ legkülönbözőbb részeiben. Némelyik gazda helybeliek számítása szerint munkaidejéből két hónapot is elveszt azokkal a gyaloglásokkal és kocsizásokkal, melyekkel a földjére jut. Belterjes gazdálkodás ilyen viszonyok mellett lehetetlen és a föld egyre veszít a termőerejéből részint a háromnyomásos gazdálkodás, részint a tagosítatlanság miatt. A földek trágyázása az állatállomány fogyása miatt egyre gyengébb és a szegényebbek a trágyával inkább fűtenek, mint trágyáznak. A kevés kövesdi föld így még egyre rosszabbodik is. Az állattenyésztés is egyre romlik. Kövesden 1870-ben félannyi embernek, mint ma, csaknem tizenkétezer juha volt. Ma már csak egy juhtartó gazda van a faluban száznegy állattal. Ma húszezer lakosnak alig valamivel több marhája van, mint 60 évvel ezelőtt tízezernek volt s a legelőterület is kicsiny. Kövesden minden ugyanazt mondja: az utolsó fél évszázadban csak az ember szaporodott, az állatok száma maradt, vagy fogyott, a határ nagysága maradt. A föld egyre erősebb aprózódását és szétszóródását még a matyók hagyományoszeretete is segíti, az örökösök rendszeren minden darab földet külön szétosztanak egymás között. A népesség szörnyű feszítőereje a zárt határban egyre erősödik.

Az élet másik forrása: a summásmunka. Az itteni summás a mezőgazdasági munkának legkiszolgáltatottabb fajtája, hosszú időre szegődik és neki az állandó cselédnek minimális és szegényes biztonsága se jár ki. A tavaszi embervásárok szomorú képét mutatják annak, hogy mint veszik és viszik őket hathónapos kiszolgáltatottságba. Nincsen semmiféle szervezetük, semmiféle módjuk arra, hogy nagyobb bért, vagy jobb bánásmódot csikarjanak ki maguknak és mindenben az ispánok emberségétől függnek. Csak Kövesden 3630 ilyen summáscsalád él, családtagjaikkal együtt körülbelül 13.000 lélek. Az a kövesdi emberfölösleg, amely így keresi a kenyerét, körülbelül hatezer főre tehető. E hatezer ember a summásgazdától függ elébb, aztán az ispánoktól. Volt idő, mikor a summásgazda a munkásság vezetője és érdekeinek

védője volt, ma nem az. Voltaképpen kereskedik velük. Munkájukat eladja a nagybirtoknak és lehetőleg úgy adja el, hogy ő ne károsodjék. Hogy a munkás ne károsodjék, az másodlagos követelmény.

A nagybirtokra nem mint szervezett munkásközösség érkeznek, hanem csak csoportban, amely gyöngé, engedelmes és kijátszható. Azért a nyolc mázsa búzáért, meg 36 pengőért, amit hazahoznak, azért a kenyérért, levesért, szalonnáért, amit megesznek, teljesen ki vannak szolgáltatva. Bérük rendkívül ingadozó és ki van téve a mezőgazdasági konjunktúra változásainak. Az utóbbi időkben valamivel javult, de e javulást rajtuk kívülálló körülmények hozták, a béralakításba ők alig-alig tudnak beleszólni. Bérük alakítását két tényezőnek, leginkább a mezőgazdasági konjunktúráknak és ezeken belül a munkaadó becsületének a függvénye, ők a béralakítást nem végzik, hanem szenvedik. Létbizonytalanságuk csaknem annyira teljes, mint a városi proletároké. Erre egy példa: az agrárválság idején 1932-ben Kövesdről mindössze 3122 summás tudott elszegődni, 2196-an nem jutottak szerződéshez és ezek közül körülbelül másfélezernek másfél esztendő alatt semminemű keresete nem volt. Hogy miből éltek akkor, maguk se tudják.

A munkába énekelve mennek el és énekelve jönnek vissza, mint valami különös népvándorlás gyűrött csoportjai. Csak azok mennek szívesen közülük, akik még nem voltak el, a nagyon fiatalok, akiknek tetszik az egykorúak társasága, a messzi út élménye és odamenet elfelejtik azt, hogy mi vár rájuk. Már szöknének mindnyájan ebből a munkából más tájak és más munkák felé, elég sokan vándorolnak el Kövesdről és a lányok a templomban azért imádkoznak, hogy adjon nekik Kövesdre gyárat az Isten. De se gyár, se bánya, se más kereseti alkalom, hát csak így vannak, félig otthon, félig idegenben. Velük mennek a fiatal gyerekek is »félkezesnek« és iskolásokat kényszerít munkába a család szegénysége. Ezek számára még külön iskolát is kellett létesíteni, az úgynevezett »summásiskolát«, melyben a tanítás csak a téli hat hónapon át tart, november 1-től, mikor a summások hazatértek, április 10-ig. Ez időben, tavasz vége felé már rendszeren éheznek. A nagybirtokon jóllaknak ugyan, de mindig bableves-sel, vagy húsleves-sel és mindig kenyérral. Sorsuk a mai állapotok közt teljesen vigasztalan, szavukat nem tudják hallatni, érdekképviselőjük nincs, reménytelenül és jövőtlenül élnek. »Két ünnepük van, - írta róluk egy mezőkövesdi pap - halottak napja és Karácsony, s a többi már a pusztában éri őket s ott még a harangszó sem igen lel rájuk.« Más nem is igen keresi őket, mint a harangszó, nemigen van, ki szóljon értük olykor, a közélet igazán nem az ő bajuktól hangos. Talál rájuk az Illyés-vers sora: »Mint levesből a legyet hallgatag, pöccintjük félre a summásokat.«

Éhenhalás kétféle van. Az egyik a hirtelen, a másik a lassú. A hirtelen éhenhalás akkor áll elő, ha valaki semmit nem eszik, a lassú akkor, hogyha valaki eszik, de nem annyit és nem olyasmint, amivel egészségét fenntarthatja. Ilyenkor a halottkémi jelentések rendszeren valami közelebbi okot hoznak fel a halálra: tüdőbajt vagy hülést és minthogy nem céljuk mélyebben kutatni, nem jelölik meg a távolabbi okot így: a halál oka a szociális helyzet. A matyónép a törpe földön termett és a birtokon keresett jövedelmének kicsinysége folytán ennek a második fajta éhenhalásnak a határán jár. A községi orvos a gyerekek útján szerzett adatból állított össze statisztikát a kövesdiek táplálkozásáról. 3540 étkezésről érkeztek be hozzá adatok. Az összes étkezésekben *háromszor* szerepelt főtt tojás, *kétszer* rántotta (3540 étkezésből!). Tej az összes étkezéseknek 1·35%-ában fordult elő, és ebben benne vannak az iskolai tejadagok is. Szűzkenyér és olajos kenyér az összes étkezések 41·28%-át teszik. Gombotalevest esznek és lebbencslevest, rántottlevest, csiklevest és krumplilevest, ez az ebédjük. A vacsorájuk csaknem mindig, az ebédjük igen sokszor kenyér. Szalonna az összes étkezéseknek mindössze

5-67%-át teszi ki. Ha ehhez hozzávesszük »A tardi helyzet« körülbelül azonos adatait, megkapjuk a summás-törpebirtokos falvaknak táplálkozási színvonalát. És ezzel megkaptuk annak a roppant széles, területünk egész lakosságának több mint kétharmadát kitevő szegényparaszt rétegnek a táplálkozási színvonalát, mely számánál fogva a nemzet gerincét teszi, magyar, sőt palóc. Hogy ez a táplálkozási színvonal egyre romlott és hogy a történelem és az idő nem ennek a néprétegnek, hanem inkább ez ellen a népréteg ellen dolgozik, arra jó bizonyítást adnak azok az 1870-es adatok, melyek szerint akkor még a vidéken fejlett állattenyésztés volt. Tehát ezzel kapcsolatban tekintélyes hús-, túró-, sajt- és juhtejfogyasztás. Ma már mindez nincsen. Az idők fejlődése e nép számára azt jelenti, hogy egyre rosszabb sorsba süllyed, egyre silányabb étel kerül az asztalára és nem utolsó sorban: egyre kevesebbet eszik. Ez a »haladás« Mezőkövesden. Az igazi haladásnak nem voltak meg az előfeltételei itt és nem voltak meg az előfeltételei abban a rétegben, melyen ennek a népnek a sorsa múltott. Ma már ott tartunk, hogy azok az értelmiségiek, akik mindezt látva a Matyóvidéken segíteni igyekeznek és tenni valamit, szinte semmit sem tudnak elérni. A kövesdiek a kertben sem hajlandók zöldséget termelni, üres belsőségeiken nincsenek konyhakertek. Gyümölcsfát nem ültetnek. Fásult és elfáradt világ ez, már nem is igyekvő és nem is törekvő, belenyugodott a szegénységébe.

A házaik is erről beszélnek. Zegzugos uccákban ülnek rendezetlenül. Csupa zsúpfedeles ház és földes padlójú szoba és »8-10 tagú családok - írja Sándor István - valóban minimális légköbméterek mellett senyvednek«. A hálónak használt helyiségben, amit inkább kamrának lehetne nevezni, mint szobának, legtöbbször kályha sincs, az egyetlen kályha az istállóban melegíti a tehéneknek, ha vannak, és a télire melléje húzódó embereknek. Az a pompa, mely a főuccán vasárnaponként színek csillogásában mutatja magát az idegennek, itt még rend és tisztaság formájában sincs meg. A házakban bezárt ablakok között romlik és párlódik a levegő; egy mondás szerint Kövesden azért van jó levegője, mert az emberek nem nyitják ki a házak ablakait. E házak reménytelenek, lakóik apátiáját és szegénységét hirdetik. Már nemigen törődnek velük és nemigen tisztítják, díszítik őket. Kövesden még annyira se, mint a szomszéd és parasztibb életet élő falvakban. 1930-ban a tisztiorvosi jelentés, mint a mintajárás egészségügyi szolgálat egyik eredményét említi fel, hogy »Mezőkövesd község intenzív ellenőrzéssel elérte azt, hogy ma már a házak 60%-a rendes árnyékszékkel van ellátva«.

Ha a nép és föld viszonya, továbbá a summásmunka és summásbérek együttes eredményeként ilyennek mutatkoznak a táplálkozás és lakásviszonyok - a matyó nép egészségi helyzete viszont e táplálkozási adottságoknak és e lakásviszonyoknak egyenes következménye.

A pénztelenség és a gyenge táplálkozás a népviseletes nép hagyományhűségével és maradiságával súlyosbítja a népbetegségek legjobb tenyésztőhelyévé tették e tájat. Tardon a halálozások felerészben szociális okra vezethetők vissza és a szervezet népbetegségekkel válaszol a helyzetre. Mezőkövesden a tuberkulózis az 1925-26-os évek átlagában évenkénti 50 tbc-áldozattal szerepel. A tbc-kutató Pirquet-reakciók eredményei szerint a 12-13 esztendősi fiúk fele, az ugyanilyen korú lányoknak pedig több, mint a harmadrésze volt tbc-fertőzöttnek mondható. 1922-29-ig átlagban a csecsemőknek közel egynegyede ért részben a szociális helyzettel, részben pedig a gondozatlansággal magyarázható korai halált. Fiatal papok, tanárok, akik Mezőkövesdre kerültek, kétségbeesve látják a helyzet sötétségét és ha élénkebb képzeletűek, nyomasztó telek idején szinte látják a halált ágálni Mezőkövesd házai fölött. E visszamaradott és még többi falvaink között is szinte példátlanul rossz egészségügyi állapotnak megjavítására a Rockefeller-alap segítségével 1928-ban itt szervezték meg az első mintajárást. Az orvosi gondozás a körülményekhez képest jelentős eredményeket tudott elérni.

Például a csecsemőhalálozás arányszámát sikerült visszaszorítani 22·1%-ról 15·7%-ra, a tbc-halálozást körülbelül a felére. Azonban e segítséggel, mely társadalompolitikai szempontból mégiscsak tüneti kezelésnek számít, többet, vagy gyökeres javulást előidézni nem lehetett. Ezt az orvosok is látták. Jelentéseik arról beszélnek, hogy itt már a betegség gyógyítása nem elég, és a pusztulás megelőzésére a társadalom gyógyítása és a szociális helyzet megváltoztatása volna szükséges. Dr. Bielik Tibor, a mintajárás volt vezetője 1935-ben tett jelentésében azt írja: »a gazdasági és szociális körülmények a lakosság életét, illetőleg egészségét olyan értelemben és mértékben befolyásolják, amilyen értelemben és mértékben ezt a hatást munkánk ellensúlyozni nem képes, minthogy eszközei erre elégtelenek. Az ötéves periódusban elért javulást aligha leszünk képesek megismételni hacsak nem következik a lakosság szociális és gazdasági körülményeiben lényeges javulás.«

Kicsiny eszközökkel és kevés anyagi erővel az orvos alig tud eredménnyel küzdeni a szociális bajok hatásai ellen és küzdelme többé-kevésbé reménytelen. Mezőkövesden nincs kórház, a »járványkórház« egy parasztházban van elhelyezve, nincs szülőotthon. Az emberek között egyre jobban terjed a trachoma, a trachomás szembetegek száma közel 1600, a summásságban a közös mosdó és a közös törülköző csak segíti a bajt terjedésében. Az orvos munkájával ősi babonák szállnak szembe, melyek nyirkos szögletekben, a nedves falak alatt, úgy tenyésznek, mint a gomba. Ha teljes és gyökeres szociális átalakulás nem jön, akkor a mezőkövesdi nép sorsa minden orvosi segítség mellett is reménytelen.

A nép érzi e reménytelenséget és amint a szaporodási adatokból látható, levonja a maga következtetéseit. Mindazt, amit a mintajárás orvosi gondozása elért az utóbbi időkben a halálozási viszonyok följavításával - lerontja a születések csökkenése.

A születések fogyása már arra mutat, hogy a szapora matyóság kezdte felismerni helyzetének tarthatatlanságát és azt, hogy e kicsiny területen e roppant sokaság már sehogy el nem fér. Legalább ezt mutatják a következő adatok: A természetes szaporodás arányszáma 1000 lélekre 1921 és 24 között 14, 1925-28-32. évben 11·6, 1932-36. évben 9·8. 1925-ben az élveszületetek száma 783 volt, 1935-ben már csak 472, tehát e két év számadatai 40%-os esésről számolnak be. Ugyanekkor 1930-ban a hivatalosan bejelentett abortusok száma 19 volt, 1935-ben pedig ez a szám már 45-re emelkedett. Képzeltető, hogy a be nem jelentett abortusoknál ez az emelkedés mennyivel nagyobb számokban mutatkozik meg. A születések csökkenésének a matyó sors reménytelenségén kívül közelebbi és gyakorlatibb okai is vannak. Így az, hogy a gyerek megnehezíti a fiatalasszonynak a summásmunka vállalását, tehát jelentős kárt jelent a családnak. Hogy mit jelenthet egy ilyen birtoktalan matyó szegényparaszt életében a sok gyerek, arról megrázó történetek beszélnek. Egyik ilyennek szereplője egy kövesdi apa, feleségével, 7 gyerekekkel, nyomorék félkarral. Nagynehezen félkarja ellenére is fölvtették munkára és boldogan ment el. De mivel bérét csak a hónapok végén kapta volna ki és addig nem lett volna miből élni a gyerekeknek, a hét közül ötöt becsempészett a vagonba s a csendes és jóságos cinkosok segítségével magával vitte őket a nagybirtokra. Ott az ételmezt, amit ő kapott, azt a lebbencslevest, kevés szalonnát és heti két kenyert az öt gyerekekkel megosztotta. Közben maga koplalva végezte a nehéz munkát. Feleségének, aki éppen tizenegyedik szülését várta, ilyen levelet írt: »Édes feleségem! Tudatom, hogy hála istennek szerencsésen megérkeztünk. Nem tudom mi lesz velünk, mert az a két kenyér, amit egy hétre kapok, nagyon kevés hatnak. De az Isten majd megsegít. Csókolnak a gyerekek is. Isten áldjon a kicsinyekkel. Mikor jön?« Mikor jön a nyolcadik gyerek, kérdezte az apa, az az apa, aki két kenyerét öt gyerekével osztotta meg. Városibb ésszel ilyen helyzetben öngyilkosok lesznek az emberek. Az asszony már nem válaszolt, mert a levél holtan találta, ezt a szülést már nem bírta ki. Tizenegyedszer szült gyereket és nem kérdezte miért és mire? De mi lesz, ha ezekben

az anyákban egyszer fölmerül ez a kérdés? Ha egyszer fölmerül az a kérdés, hogy érdemes-e gyereket szülni arra, hogy majd hatan éljenek két kenyérből? Ilyen tragédiák zajlanak Kövesden, mely a magyar falvak királynőjének nevével büszkélkedik néha és ringó járású leányokkal és reneszánszvonalú ruhákkal kápráztatja az idegent. Közben a házak zugaiban gondok ülnek, a falu fölött a halál uralkodik s a nyomorult kicsi földeken sok az ember, kevés a búza.

Mikor egy kövesdi orvos nem bírta már látni a járás nyomorúságát és keserűségében megpróbálta a reménytelent, jelentést tett a hatóságnál, hogy a környező falvakban az emberi létminimum alatt élnek tízezrek. Patópáli mosollyal fogadták, gúnyosan és elnézően, hogy ím egy nadrágos ember idáig jutott és ilyen szomorú dolgokkal zavarja optimista köreiket. Azt válaszolták neki: »Hja barátom, ez csak annyit jelent, hogy a létminimumot annakidején magasabban állapították meg, mint az a valóságban megvan.«

A MÁSIK MEZŐKÖVESD

Ezen a vidéken, mely valami különös fókuszban összegyűjti a mai magyar élet minden nyavalyáit és szinte reflektorfényben mutatja a sebeket, - színpadot rendeztek be idegenek, látogatók és autós átutazók számára. Micsoda szörnyű ellentét, hogy éppen a legnyomorultabb magyar falu közepén teremtettek egy Potemkin-kocsmát, ahol idegenek gyönyörűségére a talmi magyar élet pompáját mutogatják! A roppant árnyék mögött e kicsi és mesterséges fény csak még szörnyűbb világításba helyezi a Matyóvidék állapotát, mert az tükröződik benne, hogy csak ezt tették velük. Nem azt vették észre, hogy summások és pusztulnak, nem azt, hogy sehol ilyen aratása a népbetegségeknek, nem azt, hogy itt egy ősi és tiszta magyar fajta, egy szép és szívós nép vergődik a szűk határ ölelésében. Hanem azt, hogy a ruhájuk cifra és kedves a szemnek. Most mutogatjuk őket: Ime ilyenek vagyunk! Az autósoknak az idegenforgalmi csárdában a barackpálinka mellé matyó lányokat és gatyás matyólegényeket szolgáltatnak fel, hogy táncoljanak velük. Sokszor láthatod, hogy kövér idegenek kiállanak az udvar közepére, előveszik a pénztárcájukat és kétfilléresek szórnak az ott ácsorgó díszbeöltözött gyerekek közé. Aztán rengő hasukat fogva röhögnek azon, hogy mint marakodnak a színes szoknyákban és feszes nadrágban tündöklő gyerekek a kétfilléresek, mint kutyák a csonton. Micsoda lealacsonyítása a népnek, a népi öntudatnak, és még azt állítják, hogy mindez használ az országnak az idegenek előtt! Használ azoknál, akikre semmi szükségünk, akik ide is mulatni jönnek, komoly ember szégyenkezik, meggyalázva érzi magát ilyen jelenetek láttán és csömörrel, szomorúan utazik, talán színtelenebb, de emberméltóságosabb vidékek felé. Itt emberméltóságról szó sincs, itt a fontos az, hogy kiszolgáltassuk őket, hogy napi egy pengőért gigolónak és alkalmi táncosnőnek alacsonyítsunk le matyólegényeket és matyó lányokat. Mert az autós látogató számára a paprikáscsirkés ebéd, jó tokaji borok és némi pálinkák után új és nagy szenzáció gyenge és karcsú parasztlányokkal (vagy esetleg matyóruhába öltözött kereskedő lányokkal) táncolni!... És micsoda érzés a női látogatóknak kemény és izmos parasztleányekkel, a »nép egyszerű gyermekeivel« táncoltatni magukat! Talán még arra is gondolnak, hogy íme ők most bensőségesen érintkeznek a néppel, közelebb hozzák a faluhoz a várost, áthidalják az osztálykülönbségeket. Valószínűleg elérzékenyülten távoznak haza a kövesdi parasztbárból, hogy íme milyen népszerűtők voltak.

Nálunk szerettek a festők méltóságosan ballagó parasztot festeni, aki erejének és jól végzett munkájának tudatában tér haza kicsi falusi házába. Hát fessék meg melléje ezt is, véres színekkel ezt a karikatúrát, hogy nem volt elég a többi kiszolgáltatottság, most már ez is kell, szórakoztató egzotikumnak használják őket. Ha csoportban állnak az előkelő átutazók bottal bökik meg őket, mint állatkertben a tevéket, hogy megforduljanak és jobban lehessen látni ruháikat. Fessék meg ezt a szörnyű szatírárt »népszerűtűnkéről, hogy minden jött-mentnek kiárusítjuk a népviselet mellé, hogy teljesebb legyen az élmény, a parasztokat is. Aki látni akarja, hová alacsonyodtunk, jöjjön el egyszer ide - ne igyon semmit, csak álljon meg a kapunál, ott, ahol az autók megállnak és nézze ezt a szomorú komédiát. És gondoljon arra, hogy ezen a vidéken a küzdő orvosok tehetetlenül eresztették le a karjukat, mert tovább nem tudtak semmit se tenni, vagy arra, hogy köröskörül barlangok vannak a domboldalakba vájva, tetejükön esők idején csurog a víz és emberek élnek odabenn. (Franciaországban a nagy forradalom előtt, mikor inség söpört a francia tájakon, mikor állandó válságban volt a kormány és apró lángok lobbantak a francia vidéken, mikor pusztultak a falvak és nagy viharok előjeleit lehetett látni az ég alján, a hercegasszonyok és főrangú hölgyek kastélyuk mellett kicsi parasztházakat építettek maguknak az óriási Lenotre-kertek zugaiban. A házakba parasztbútorokat vittek s kecskéket és sok kölnvizet látott kezükkel maguk nyomogatták a kecskék és

tehenek tőgyét. Szolgálatukra parasztlányok is voltak ott, csakúgy, mint kecskék, és ha igazán falu-idillt akartak élvezni, ide vonultak vissza. A nép Párizsban és messzebb a szép francia vidékeken már készülődött és ők közben nyugodtan játszották azt a népet, mely megindult ellenük, hogy elérje igazát és végrehajtsa ítéletét, mely szerint kő kövön nem maradt...)

A népi világ, melynek elkorcsosult, nem is eredeti és semmiképpen sem ősi mai kifejezője a Matyóföld színpompája, sokkal régiebb, mint a matyóruha. Emlékét, a hadak csoportos településeinek nyomát őrzik a nyájként összebújó házak, melyeket úgy választanak el az uccák, szűk mesgyék, mint az egykori hadakat. »A had területét élő sövény vagy patak választotta el a másiktól - írja Dala József István - s ma több ucca ilyen kiszáradt patakmeder helyén fekszik. Az egy vérségi kötelékhez tartozó had házai homlokzatát különböző fonással díszítette, amit ma is »vértelenek«-nek hívnak. Ma is Márton had. Murányi had stb. néven hívják a kiterjedt s hatalmas családot alkotó ősök leszármazottjait. Az egész huszonegyezer lakosú falu csupa ángyom, csupa sógorom, csupa rokonság. Nem nőültek idegenből, még a másik uccából sem. A legények csoportosan járnak ma is udvarolni s nem is olyan régen még véres csatákat vívtak a másik ucca legényeivel.« - A hagyományokhoz, a régi keretekhez, a régi életforma maradványaihoz sokáig hű volt a matyóság és még ma is hű bizonyos mértékig. Ennek a hagyományhűségnek, mely sok tekintetben a maradisághoz áll közel, nagyjából kétféle hatása észlelhető a mezőkövesdi társadalomra. Az egyik hatás külsőleges, ez eredményezi azt, hogy a matyók még mindig népviseletben járnak. A másik hatás belső, súlyosabb és tragikusabb. A hagyományvilág külső maradványát, a népviseletet, ápolja, észreveszi a vidék vezetősége és az ország, a másik hatásról alig vesz tudomást valaki. De ez anakronisztikus szemlélet döbbenetes és riasztó eredményeit csak az látja, aki mélyebben vizsgálja a szociális helyzet nyomása alatt élő kövesdi társadalmat, melynek fáradtsága, fejlődésképtelensége és tétlensége sok tekintetben e népi hagyományvilág idejétmúlt csökevényeinek is köszönhető.

A kövesdi viseletnek az 1860-as Nagy Naptárban a matyókról írt cikk mellé közölt rajzban nyoma sincs, ami természetesen nem jelenti azt, hogy e ruha gyökereiben és formáiban nem lehet régiebb 80 esztendősnél. Fölfedezése az ország számára 1910-ben történt, ez a fölfedezés jellemző volt és magában hordta a matyó ruha karrierjének jövőjét.

Az esztendő vidám és még gondtalan farsangján Tarnay Gyula borsodi alispán Izabella főhercegasszony egyenes kívánságára az operabálon mágnásszereplőkkel matyólakodalmat rendezett. A ruhákat a mágnásszereplők számára Mezőkövesdről vitték és a matyó színpompának ez operabál után hirtelen híre ment és a matyóság divatba jött. Akkor még nem maga Mezőkövesd, hanem csak a matyó ruha és legfőként a matyóhímzés. Így kezdődött az úgynevezett »matyóhímzés« inváziója a középosztálybeli lakások ellen. Ma már mindenütt ott található ezeket a műmatyó térítőket régimódi ebédlőasztalokon, lila, rózsaszín, hupikék és más egyáltalán nem népi és nem ősi színekben pompázva, mint szomorú bizonyítékait annak, hogy középosztályunknak a népi kézimunkából csakúgy, mint a népdalból mindig inkább kellett a hamisított, mint az eredeti. Pesti kereskedők hamarosan megszimatozták az üzletet és egyre több ilyen álmatyó holmi került piacra. Ma már a hazai piacról ezek a műmatyó termékek csaknem teljesen leszorultak, a kereskedők külföldre adják el őket. E holmik már csak részben készülnek Mezőkövesden. Nagyjából Pesten hímeztetnek tele különféle grenadinblúzokat ízléstelen és rossz mintákkal s a külföld ezt a holmit egyelőre még tízezres tételekben veszi át. E tucatárúk gyártóinak üzleti szempontjai mellett a jóízlés szempontjai még halványan sem érvényesülnek.

Ez persze kicsiny baj lenne akkor, ha e matyóságtól indult és a matyó motívumoktól eltávolodott kézimunkatermelés a matyóságnak hasznot hozna. Azonban az a haszon, mely ezáltal a

faluba jut, csaknem elenyésző s a matyó kézimunkának országos híre jutása és e műmatyó ízléstelenségeknek világszerte való elterjedtsége tulajdonképpen csak arra ad alkalmat, hogy a pesti kereskedők kizsákmányolják a matyó asszonyokat. A napszám, amit e kézimunkákért fizetnek, téli hónapokban 30-50 fillér között mozog, de 15-20 filléres díjazás (napi!) is előfordult. 60-70 fillért csak némely, ritka tünetképpen becsületes munkaadók fizetnek egy napi munkáért a legjobban dolgozó hímzőasszonyoknak. Nyáron, mikor a nép jórésze mezőgazdasági munkába vándorol el, kisebb lesz a munkáskínálat és nagyobb a kereslet. Ezáltal előfordul, hogy egypengős és pengőhuszas napszámot is elérnek, tehát a kereskedőknek még ilyen napszámok mellett is érdemes foglalkozni a »cikkkel«. Azaz a 80 filléres-egypengős különbözet, amivel kevesebbet fizetnek a nagyobb munkáskínálat idején, nyilván az ő zsebükbe vándorol. Mert ha a nagyobb napszám mellett nem lenne érdemes dolgoztatniuk, akkor csak télen dolgoztatnának és nyáron nem keresnének hímzőasszonyokat. Ez viszont annyit jelent, hogy a hímzőasszonyok valamilyen megszervezése útján a munkakínálatot szabályozva lényegesen magasabb béreket lehetne elérni, mint amilyeneket elérnek ma. Persze efféle szervezkedésre vagy megszervezésre semmi remény nincsen és így a híres kövesdi kézimunka csak azt eredményezi számukra, hogy újabb alkalom nyílt kizsákmányolásukra. E kizsákmányolást egyáltalában nem menti az, amit hangoztatni szoktak, hogy ha az a kis napszám se lenne, még sokkal rosszabb lenne.

Ha pedig netán valakinek naiv és romantikus képzelgéseik lennének arról, hogy ez effajta »népművészet« az országnak és matyóságnak jó propagandát és derék hírverést jelent, elég legyen fölemlíteni: e »matyó« áruk egy típusa a lipcsei árumintavásárokkal kapcsolatban rendezett ízléstelenségi kiállítások egyikébe is bejutott. Mint elrettentő példa.

Maga a matyóviselet, mely régi formáiban igaz értékeket mutat, ezzel a »népművészeti« iparral párhuzamosan egyre hanyatlott. A régi matyórózsák, melyekből egy öreg rajzolóasszony még ma is kétszáznál többet tud papírra vetni, szép lassan lekerültek a kötényekről és helyüket bizáncian merev pávatollszerű formák foglalják el. Ezeknek már semmi közük a régi mintákhoz. Végeredményképpen az történt, ami a népdalokkal is történik, mikor a parasztok a műnépdalok kedvéért elfelejtik az eredetieket. A romlás nem állott meg azoknál a tárgyaknál, melyek kikerülnek Kövesdről, a rossz minták rákerültek még azokra a ruhadarabokra is, melyek benmaradtak Kövesden. Így az epigon tönkretette az eredetit.

E folyamat egészen egyszerű és bizonyos ízlés-szociológiai tanulságokat is rejteget magában. Ugyanis nálunk népművészet, vagy népi termék, éppúgy mint a »népies« irodalom csak akkor remélhet sikert a középosztály szélesebb rétegeiben, ha a népit lefordítja a középosztály nyelvére. E lefordításban a népit a középosztály ízléséhez alkalmazza, elrontja, higgá és szentimentálissá teszi. A nép már ezt a hamisítványt kapja vissza s mivel a felülről jött »kulturkincset« mindig szívesen fogadja, hozzá hasonlítja a maga holmijait. Ekkép a népi holmiknak és a népi művészetnek ilyen értelmű és stílusú propagandája tulajdonképpen visszafelé sül el. Azzal, amivel a középosztály úgy véli, hogy régi értékeket ment meg, voltaképpen végső csapást mér a régi értékekre.

Mindez a gyakorlatban roppant egyszerűen folyik le. Az eredeti matyó kézimunka és ruha fölkerül az operabálra mágnáskisasszonyok testére. Ott nyilván némi alakításon megy át. Híre megy a középosztályhoz, melynek azonban nem úgy tetszik amilyen, hanem igyekszik rajta változtatni. Ennek következtében a holmit már ilyen változtatott formában vásárolja. Erre a kereskedő rájön és ilyen formákat és mintákat rendel a faluban. A falubeliek, akikben a régi egységes népi szemléletet a modern idő megingatta, látván, hogy ez tetszik az uraknak és minthogy sokszor tanították őt arra, hogy minden úgy szép és jó, ahogyan az uraknak tetszik, e

középosztályi ízléshez alkalmazott holmi mintáit és színeit viszi át a matyó kézimunkára. Így kerülnek a kötényekre a pávatollak, melyek olyan szimmetriák szerint osztódnak el, mint népi holmik soha, így kerülnek olyan színek a ruhákra, amilyenek eredeti holmikon sohase voltak találhatóak. Vagyis: középosztályunk fejletlen ízlésű része még akkor is tönkreteszi a népi értékeket, ha rajong értük.

A matyóművészet hanyatlása tehát tulajdonképpen e matyóművészet propagandájával kezdődött. Bármilyen furcsán hangzik is ez, annak számára, aki a népművészetet, mint a parasztélet egyik megnyilvánulását és kísérőjelenségét tekinti, tulajdonképpen semmi újat nem mond. Csak egészen naiv lelkek képzelik azt, hogy a népművészetet megmentik azzal, hogy színpadra viszik, idegenforgalmi kocsmákban szerepeltetik, vagyis azzal, hogy a nép színeit a középosztály szemeinek élvezetére bocsátják. A népművészetre kimondta a maga ítéletét az idő és a parasztság társadalmi fejlődése. A középosztály a helyett, hogy azon dolgozott volna, hogy e fejlődés minél kedvezőbb körülmények között menjen végbe, a népművészet furcsafogalmazású megmentésére vetette rá magát minden erővel. Ami az élet tartozéka volt, azt színpadra vitte; ami hagyományokból következett, azt szerepekre kívánta fölvétetni a paraszttal. Ezzel akaratlanul is hozzájárult ahhoz, hogy a parasztság a népviseletet már lassan urak számára teljesített szolgáltatásnak tekintse. Erre számos példa akad. Több helyt előfordult, hogy parasztok fenyegetőztek a kivetkőzéssel, ha valamit el akartak érní. Ma már a népviselet olyasmí, amí sok helyen az uraknak való kedvezésként jelenik meg, s öntudatosabb nép akkor sem vállalja ezt, hogyha ténylegesen saját ősi viseletéről van szó.

A népviselet-föltámasztás eszközei búbájosan naivak. Példának okáért az egyik módszer ilyen: Kövesden egyidőben az, amí színes kötőben ment a bálba, nem fizetett beléptídíjat. Ennek következtében a legények e színes kötőket szépen becsomagolták ujságpapírba és elvitték a kocsmá ajtajáig. Ott fölvették, bementek belépődíj nélkül és kijövet ismét ujságpapírba csomagolva vitték haza a kötőket. Egyébként már a kékfestőtől vásárolt kötényeket hordják. Volt, amí minisztériumi segélyből 20-30 pengőt ígért a legényeknek, ha lobogós ínget varratnak és ünnepnapon azt fel is veszik. A legények azzal a megokolással, hogy ők ugyan nem cirkuszolnak, hagyják őket békében, már nem is jelentkeztek a pénzért. A TESz is ajánlott pár száz pengőt, hogy azzal díjazzák a viseletet, de eredménye természetesen ennek se volt. A legények arra az egy alkalomra kölcsönként ruhába öltöztek, felvették a pénzt, aztán hordták újra különös ruhájukat, mely csizmából, furcsaszabású lovagló nadrágból, szvetterből és micisipkából áll.

E ruha már maga is azt mutatja, hogy a matyóság a proletarizálódás útjára lépett. E paraszti emlékekkel és proletár ruhadarabokkal vegyes ruházat szinte pontosan jelzi, mennyire félig paraszt, félig proletár ez a nép. A régi darabok szétszóródnak, a házak bútorai már régen pesti lakásokba kerültek, a cseréptalak is elvándoroltak Kövesdről, az eredeti ruhákból, melyeken még régi szép minták fénylenek, már alig találni példányt. Helyettük van: műmatyóberendezés az állomás másodosztályú várótermében, műmatyóberendezés az idegenforgalmi kocsmában, epígon matyóruha az asszonyokon és lányokon, surcot utáézó egyszerű kékfestőtől való kötény a legényeken. Vagyis a mezőkövesdi viselet elköltözött onnan, ahol Kövesd él, oda, ahol Kövesd szerepel. Oda is rossz, változott, az étellel már kapcsolatot nem tartó formájában.

»Nem cirkuszolunk« - mondották a kövesdi legények elszántan és büszkén, mikor lobogós íngujjakról volt szó, és vonzó ez a beszéd, öntudatot, büszkeséget eláruló. Bármennyire fájdalmas legyen is, hogy a már amúgy is veszendő és elromlott népi cífróság és hamissá vált értékek halálos ítéletét, végleges ítéletét jelenti, mégis vigasztaló az, hogy a kövesdi legény immár keményen megáll a talpán és nem kíván színházat játszani átutazók számára. Még

egyhónapi keresetnek megfelelő díjazásért sem. Arra mutat, hogy megelégték már ezt a népi értékekkel folytatott hazug játékot, mely hagyományos kincseiket nyárspolgárok passziójára alacsonyította és szertartásos ruháikat vasárnapos szereplés kellékeivé. Valami nyiladozó, komoly és konok munkásöntudat nyilatkozik meg ezekben a szavakban, amely e vidék parasztságának langyos szenvedélytelen és akciótlan magatartásában szívet vidámító meglepetés, kemény szó, az a hang, melyhez parasztságunknak joga van, csak sajnos ritkán él vele. Azt jelenti, hogy a mezőkövesdi társadalom fiatalabb korosztálya a maga kiszolgáltatott szegénységében sem kapható mindenre és hajlandó némi harciasabb magatartásra is. Mondja ugyan azt is ez a két szó, hogy ha Kövesden volt is igazi népviselet és van is romlott népviselet - a jövőben nem lesz semmiféle népviselet. De viszont valami reményt ad arra, hogy a mai tengődő és önmaga igazáért alig harcoló nép helyett lassan elszántabb és bátrabb korosztály nő fel, mely a saját jogaiért talán majd egykor kiállni és küzdeni kész. Ez pedig nagyon biztató jelenség azok számára, akik tudják; a nép mégiscsak fontosabb, mint a ruhája.

Népviselet és matyóház természetesen nem akadályozza a proletárosodás folyamatát. E proletarizálódás egyik eredménye, hogy a matyó nép egyre inkább osztályokra szakad, osztályellentétek keletkeznek és élesen elválnak egymástól az egyes, különféle anyagi állapotú rétegek. Így a gazdatársadalom elkülönül a törpebirtokos summásoktól és azok ismét elkülönülnek a vagyontalan és teljesen szegény summásoktól. Hogy az idő mennyire belefolyt a matyó társadalom alakításába és mennyire szétrombolta a hagyományos kereteket, arra jó bizonyíték, hogy az egykori családi jellegű hadszerkezet függőleges tagolódása helyébe máig teljesen az osztályszerkezet vízszintes tagolódása lépett, mely az adott körülmények között csak egyre erősödni fog. A jövő e »fejlődés« perspektívájában teljesen kilátástalan: az egyre szélesedő proletariátus az egyre fejlődő orvosi gondoskodás ellenére is pusztulni fog s a mai közigazgatási nyomás és jogfosztottság eredményeképpen alig remélhető, hogy e pusztulással szembe tudjon szállni. S mert még a régi paraszti szemlélet is él bennük, még az is alig remélhető, hogy e pusztulással akarjanak szembe szállni. A jövő alighanem csak a születések csökkenésével fog válaszolni a jelen bűneire, egy különös proletár-egykevel, mely szerint a gyerekek nem azért nem kívánatos, hogy egyben maradjon a föld, hanem azért, hogy kevesebbnek maradjon meg a munkaalkalom. Ha a matyóság helyzetén változtatás nem történik, nem is tehet mást, mint kivétlenül kezéből az aktív ellenállás és a harc eszközei, befelé fogja fordítani a kard élet és önmagát fogja csökkenteni. E néma sztrájk láthatatlanul fogja pusztítani a magyarságnak ez értékes törzsét és a lassú szétbomlás után azok, akik a matyóságból a színeket akarták látni és nem a problémákat, majd elmélkedhetnek és bűnbánatot tarthatnak. Ha ugyan képesek erre.

Ha a nép vigasztalan képet mutat Mezőkövesden, az értelmiségiek e parasztvárosban magasan a magyar városok középosztályának szintje fölött állnak. Legalább néhány képviselőjükben. A gimnázium tanári kara, sokban a közigazgatási tisztviselők egy része is példáját mutatja annak, milyennek kellene lennie a középosztály vidékre rendelt képviselőinek. Elsősorban az bizonyíték erre, hogy egyetlen magyar városról vagy faluról sem jelent meg ottélők tollából annyi komoly és alapos tanulmány, mint éppen Mezőkövesdről. Nem tudok e vidéken más helységet, ahol a nép segítségére annyit és oly hozzáértően kiálltak volna az intelligencia tagjai, mint Kövesden. A kövesdi plébános évről évre utána utazik summás híveinek a nagybirtokokra, a gimnázium egyik tanára 14 éve vezet egy népfőiskolát, 180 hallgatója van, jórészt summások. Évek alatt nagyon szépen kiműveli az embereket, rákapatja őket az olvasásra és ekkép történhet meg az, hogy például egy Paul Bourget-ről szóló előadás után egy parasztember felállt és elmondta, hogy olvasott ettől az írótól egy könyvet, ez meg ez a

véleménye róla. A gimnázium is szépen teljesíti feladatát, mely szerint a középosztály alsóbb rétegekből való felfrissítésére épült. A gimnázium hatása alatt ma már az elemi iskolák is rendezettebbek, bár nemrég még 200 és még több gyerek szorongott tantermeikben padokban, a padok mellett és a küszöbön. A kövesdi intelligencia egyes tagjai egész komoly akciókat indítottak a matyóság megmentésére, átgondolt tervekkel álltak elő, alapos és gyökeres orvoslást követeltek. Persze sorsuk a magyar messiásoké maradt és semmit se tettek. Hogy mégis kísérleteztek és próbálkoztak, az magyar vidéken ritka lelkiismeretességre, az pedig ahogyan kísérleteztek, jó szociológiai szemléletre mutat.

Mindennek mélyebb oka néhány igaz ember személyén kívül valószínűleg az, hogy ebben a parasztvárosban nincs bennszülött értelmiség, dzsenti, vagy dzsentroid klikk. Nagyrészt idehelyezettek vannak, akik rémülten látták a matyóság állapotát és első rémületüket ki kellett kiáltaniok és kiáltásukat tettekkel kellett folytatniok. E nagyrészt parasztokból felkerültek, vagy máshonnan idekerültek tudták látni a nép bajait és ha valahol, Kövesden igazán nem az értelmiség jobbjai hibáztathatók azért, hogy semmi sem történt. Hősi és reménytelen küzdelmüknek és szándékaiknak bizonyítást látszott volna eredménye e matyóvidéken, ha annyi szavuk lett volna az ügyek intézésében, amennyire ismerték huszonhétezer ember helyzetét és problémáit. Így csak meddőn próbálkozhattak és magukban dohoghattak, s minden okos tervelgetésük a matyóság pusztulásának víziójával végződhetett. Az, aki messzebről jött el hozzájuk, csak csodálkozva és tisztelettel állhatott meg előttük, mert tudták, amit a legkevesebb ember tud: reménytelenül küzdeni és tenni valamit ott, ahol tehetnek, nem fásulva el és nem fáradva bele sem gáncsokba, sem a hihetetlen akadályok megkerülésébe. Szólottak és szólnak, de hazai szokás szerint szavaiknak legfeljebb tapsolói akadtak, követői alig.

Mezőkövesd, Tard és Szentistván ma is ünnepelten és gondozatlanul él pompás nyomorúságában. A lányok »karulva« járnak a vasárnapi uccán és arcuk száz fényképen mosolyog az idegenforgalmi plakáton. A legények az uccasarkokon összefont karral, szvetterben és micisapkában nézik a színes lányokat és az öregasszonyok, e fekete, barázdáltarcú, főkötős varjúsereg, sietve és kissé meggörnyedve húz el az uccasoron. Vasárnaponként kitanyáznak a ház elé és néznek. Esténként a szűk ablakok apró világot vetnek az uccákra és nyáridőn por száll fölfelé. Néha egy legényből kitör az oktalan düh, mely Arany János parasztyával elverette azokat a kalászokat, amiket a jégverés épenhagyott és bottal támad az ártatlan Szent Imre szobornak. De egyébként békések, tűrők, szenvedők, jók és hívek. Nem láznak és nincs sok parázs a nyomorúság hamuja alatt. Csend van a házaik fölött éjszakánként, de ez a csend nem viharelőtti, nem lázító és nem fenyegető. Beletörődött, nyugodt, békés csend ez, állott és mozdulatlan, mintha valami tó fenekén járnál, ahol az iszapba hang nélkül és jaj nélkül belefűl minden élet. Az a csend ez, mely Juhász Gyula verseiben érződik, mikor »elhervad a hold« és »a határban a Halál kaszál«.

EMBER A BARLANGBAN

Ha a Matyóvidéken a külszín takarja és színezi a nép állapotát, körülötte a falvak képe - kifejezi. A Matyóföld fölött, a Bükk kezdődő lejtőin, Mezőkövesd körül félköralakban ugyanolyan summásfalvak helyezkednek el, amilyenek a matyó községek. Csakhogy e falvaknak külön nevezetessége van: a barlanglakás. A mezőkövesdi járásban, a Bükk oldalában 805 ilyen barlanglakás van és 4000 lélek lakik bennük. A barlanglakások a következő községekben vannak:

Község	Házak száma	Barlangok száma	Barlanglakók
Andornak	172	2	3
Bogács	512	3	12
Cserépfalu	500	12	36
Cserépváralja	213	58	226
Káca	169	22	114
Kistálya	295	76	366
Noszvaj	406	70	249
Ostoros	454	120	450
Sály	403	55	270
Szomolya	502	172	820
Tibolddaróc	453	215	1459

Tibolddaróc lakóinak 60%-a él barlanglakásban, Szomolyának 37,2%-a. A többi falvakban az első három falu kivételével átlagban a lakosság egyötöde lakik barlangban. Tibolddarócon 32, Szomolyán 10 az életveszélyes barlang. Egy-egy tibolddaróci barlangban átlagban 7 lélek lakik, de ha ehhez hozzávesszük a barlangba bevitt állatokat is, akkor ennél sokkal több élőlényt találunk telenként egy-egy odú szűk üregében. A Zöld Kereszt-lap e barlanglakásokat szűkszavúan és szárazon is így jellemzi: »A barlanglakások mind alacsony, kis alapterületű (legfeljebb 10-20 négyzetméter) riolittufába vájt üregek. Az ablakok szűkek, a falak nedvesek, eső idején a tetőn a víz beszivárog, a levegő dohos, az ételek megpenészednek. Néha ember, állat egy szobában van. A nap alig süt be. A lakás tisztítása a sötétség miatt nehéz és a sötét, nedves levegőben a betegséget okozó gombák, a baktériumok vígan szaporodnak. E miatt a csecsemőhalandóság és a gümőkórhalandóság háromszor annyi, mint egyebütt. A vízbeszerzés nehézsége miatt legfeljebb ivásra hordanak vizet, mosásra nem jut elég víz. Árnyékszék nincs, a szemétdombra, a bokrok mögé járnak, e miatt a lakások környéke a vérhasnak és hastífusznak melegágya. Az állatok is vagy a lakásban, vagy közvetlen a lakás mellett levő ólban vannak. A porózus közeg teleszívódik ürülék-alkatrészekkel és azoknak bomlása miatt, főleg nyáron, kellemetlen szag van a lakás körül.«

A barlangokban vagy mellettük szomorú szegénységben élő emberek társadalmi helyzete és állapota körülbelül olyan, mint a matyóké. Azonos földbirtokeloszlási viszonyok ugyanúgy elvándorlásokra kényszerítik őket. Azzal a különbséggel, hogy a falvak legtöbbszörében nem lévén summásgazda, Mezőkövesdre kell bejárniok, hogy elszegődhessenek. Ezért sokszor előfordul, hogy elkésnek és munka nélkül maradnak, mert a »banda kivan« - ahogy mondják.

Lakásaik, e barlangok, számukra egyáltalán nem azt jelentik, amit a szörnyülködő nézők számára. E barlanglakásokat a látogatók rendszeren kurióznak tekintik, nyomorkülönlegeseknek, speciális valaminek. Olyasminek a házak közt, mint valami különösen nyomorék koldus az emberek között. Egy előkelő úr, mikor erre járt és látta e falvak különös képét, a hegyoldalban húzódó, fehérre meszelt falú, tátongó szájú üregeket, »borsodi Abesszíniának« keresztelte el e tájat. Holott azok egyáltalában nem ilyen afrikai különlegességek. A barlanglakások léte és lényege az itteni agrárproletár helyzetéből folyik, annak egyenes velejárója és következménye. A barlanglakás nem táji kuriozitás, hanem az itteni summásmunkás zsellérség helyzetének pontos és plasztikus kifejezője.

E falvakban a földműves szegénység valóban addig nyújtózik, amíg a takaró, azaz a keresete ér, tehát barlangokban lakik. Bármennyire furcsán hangzik is, a barlang illik ahhoz az élethez, amit neki élnie kell. Ezt maguk is tudják s az egészségügyi kutató csodálkozva említheti, hogy »A szegény nép ragaszkodik a barlanghoz, mert egy szoba vételára 100-200 pengő, szoba, konyha és kamrából álló lakás pedig 200-600 pengő. Évi adója 7-10 pengő. Ezenkívül a lakás nyáron hideg, télen pedig meleg és pár gallyal be lehet fűteni.« Amit vesztenek azzal, hogy a barlanglakás roppant egészségtelen, tüdővész, vérszegénység, angolkór okozója, azt nemigen veszik észre. De azt észreveszik, hogy nem kell fűteni, hogy aránylag kevés rá az adó, hogy jól meg lehet húzódni benne, hogy nem rak rájuk nagyobb terhet, mint amekkorát szegénységük elbírhathat.

A barlanglakások keletkezésére kétféle föltevés van. Az egyik föltevés kiindul abból, hogy e táj egészen ősi településhely, ahol első települési koruk színvonalának megfelelő barlangokat vájtak. A másik feltevés szerint a vidék egykori földesurai a síkon elterülő szántóföldekből sajnálták a helyet a jobbágyok házhelyei számára és így azoknak a semmire se használható köves domboldalban kellett odut vájniok maguknak. Valószínű, hogy mind a két feltevés helyes, a tájon volt néhány ősi odu s ez adhatta a földesuraknak azt az eszmét, hogy ide telepített zselléreiknek nem kell a föld felett házhelyet adni, mert hiszen lehet őket a föld alá is utasítani. Nagyon lehetséges, hogy e barlanglakások keletkezésénél afféle földesúri önkény játszott közre, aminőre Fényes Elek is említi egy példát épp Tibolddarócról: »Említésreméltó egy kút, melynek a vize a nép által a köszvény ellen csodálatosan használtatott, mígnem bizonytalan ok miatt a tulajdonos által behányatott.« A tulajdonos nyilván nem nézte atyai örömmel jobbágyainak köszvénykúrát és ez okozta a gyógyító kútnak szomorú végét.

A lakás fejlődésében természetes sorozat ez: barlang, odu, verem, kunyhó, ház. A borsodi barlanglakásokat helyesebben inkább odulakásoknak kellene nevezni, mert hiszen ezek nem természetadta barlangok, hanem embervájta oduk. Az odu pedig az emberi lakás második fokát jelenti s ezen a fokon állott meg itt négyezer magyar. A táji kép, melyet e barlanglakások sorozata e Bükk alatti falvakban kialakít, erősen hasonlít a kínai Hoang-ho táján lépcsőzetesen vájt terraszokhoz, itt is szinte emeletesen egymás fölé vájták a barlangokat, apró terraszokkal, mint valami olyan függőkertet, ahol nem gyümölcsfák vagy virágok, hanem emberi nyomorúság tenyészik. Jobbmódú helyeken Európában is, hazánkban is ezek az odulakások szép lassan átváltak pincévé és ilyenkor a befogadott bor tiszteletére ki is szépültek.

A vidék népe nemigen gondolkodik róla, hogy honnan lettek ezek a barlanglakások. Vannak, mondják és ez a fontos. Néha még meg is vannak elégedve és ha betegség viszi el a gyereket, rontásnak tulajdonítják, nem a lakásnak. Általában úgy gondolják, hogy a török meg tatár elől menekültek ide a népek, meg hogy az uraság nem adott másutt helyet a meghúzódásra.

Abból, hogy a nép e tájon nem tudott előjönni a barlangokból, tulajdonképpen a táj és a történelem szól. A táj arra adott alkalmat ennek a népnek, hogy barlangokba húzódjék, a történelem arra nem adott alkalmat, hogy kihúzódjon belőlük. Ez a sors nem speciális és nem barlangvidéki sors. Csak része a magyar parasztság általános sorsának, mely a történelem folyamán nagyon ritkán engedélyezte helyzetének jobbrafordulását. Itt ez azt jelentette, hogy barlangokban kellett maradnia, másutt azt jelentette, hogy meg kellett maradnia régi határai között, vagy elszigetelten a világtól. Egyébként ez a nép nem keres rosszabbul és nem él rosszabb életkörülmények között, mint a mezőkövesdi matyó, mint a nógrádi vagy hevesi summás, vagy általában mindenütt a szegényparaszt. Az uradalmakban ugyanazt a hármasság komenciót kapja, tenyérnyi földje ugyanúgy nem terem számára eleget, mint más vidékeken. A specifikum, amivel ez a nép a többitől elkülönül, tulajdonképpen csak maga a lakás és az abból folyó rosszabb egészségi viszonyok, több betegség, gyorsabb öregedés, szomorúbb halál és szomorúbb élet. Mert itt már az élet is sírban folyik le.

Az a borsodi falu, ahol legtöbb a barlanglakás és ahol mintegy összegyűjtve és kristályosan jelennek meg e föld alá szorult szegényparasztság bajai: Tibolddaróc. A Bükk lábainál fekszik a »partokon«. Lépcsőszerű lejtőn vájódnak odui a talajba és ha valami óriás ezen a lépcsőn indulna fölfelé a Bükkbe, úgy járhatna, hogy minden lépését házak tetején teszi meg. Az oduk szoroson egymás mellett húzódnak el, engedelmesen követve a domboldal hajlásait, messziről, különösen, ha szembejövő fény világítja meg a fehérre meszelt sávokat, fantasztikus a kép. Minden barlang előtt kicsi előkert van, a disznók, a szemét és a gyerekek számára. Illetve többnyire a szemét és a gyerekek számára, mert disznóik nem mindig vannak. Az oduk belseje sötét és nyomott, alacsonyak és tetejük girbe-görbe, nagy bemélyedésekkel és kidomborodásokkal, néhol pléhvel, mely a mennyezetre szögeltetett, hogy a likacsos tető által áteresztett vizet a pléhlemez felfogja az ágy fölött. Ekkép a nedvesség nem az ágyra és az ágyban fekvőkre, hanem melléjük csurog. Van olyan ház, amelyik úgy fekszik a fölötté levő ucca alatt, hogy ablaka egy gödörre szolgál, mely mélyebben van az útnál. Tehát, ha elered az eső, a víz a domboldalon lecsurog az uccákba, az uccából belecsurog a gödörbe, onnan a »lakás« ablakán át a szobába. Kovács Imre leírja, hogy »sok lakás a ferde hegyoldalokban oly szerencsétlenül helyezkedik el, hogy a szomszédos disznóól valamivel magasabban van, és a disznók áttúrták a vékony falat s most a szűk nyíláson állandóan szivárog a trágyalé a lakásba. Időnként megjelenik egy-egy disznófej is, hogy figyelmeztesse az embereket hovatarozandóságukra.«

A barlangok emberei állandó bizonytalanságban élnek. Némelyik lakás mennyezete már erősen inog és meg kell támogatni. A lakók éjjel sokszor felriadnak és figyelik »nem perdül-e a fal«. Volt eset, hogy enyhe földlökéseket éreztek, ilyenkor az egész falu rémülten szaladt ki oduiból, mert félt, hogy a barlangok, melyek az élők kriptáiként szolgáltak eddig, betemetik őket. Egy öregasszony odujában tizenegy évvel ezelőtt nagypénteken beomlott a tető és koporsószerű úr támadt. Az asszonyoknak itt tizenegyszer kell szülni, hogy négy-öt gyerekük életben maradjon, már a kicsit gyöngye szervezet is korai halálra van ítélve ebben a levegőben. A falakon és a tetőkön, mint a nyomorúság sötét hullafoltjai barna nedvességgörök terjengenek, az emberi és állati piszok szaga összekeveredve »illatosítja« a »szobákat«. Ostorosan a barlanglakóknak egyáltalán nincs árnyékszékük. Ha lenne is, gyerekek sohase használják, nyáron a kertben, télen a szoba padlóján végzik el szükségletüket, ahol éppen adódik, mint a csirkék. »A fekáliát aztán lapátra teszik, a tűzbe dobják; vagy kiszórják az udvarra, a helyét pedig homokkal hintik be« írja Boros Margit. A járványos betegségek ilyen módon roppantul terjednek és az ellenük való küzdelem alig ér eredményt. Hogy milyen az életük? Boros Margit feljegyezte egy öregasszonnyal folytatott beszélgetését: »Rosszabbak-e most az emberek, mint régen? - Kevés az ennivaló, hiányzik a kenyér, hát rosszabbak. És szomorúbbak.

Nincs mulatság, kevés a lakodalom. - Milyen volt az élete? - Mindig nehéz. Hol a munka csigázott el, hol a gyerek. Sohasem voltam üresen. Hol terhes voltam, hol szültem, hol szoptattam. - Siratja-e a férjét, sajnálja-e, hogy meghalt? - Hát igen. Mindenkinék fáj a hitves halála. De bár én is mennék utána. Az öregnek semmit sem ér az életyi...«

Állapotukért nem okolnak senkit, nem lázadnak és nem tusakodnak. Csak bizalmatlanok és keserűek. Ostoroson az a közmondás járja, hogy »Nem jó a parasztnak egy tálból enni az úrral a cseresznyét, mert (az úr) meglövi a magjával.« Néha különösen az idősebb férfiak keseregnek arról, hogy ők az ország mostohagyermekai, amit adóba fizetnek, abból flaszter épül a városi ember számára, hogy azon pipiskedhessen és aztán lenézhesse a buta parasztot. De ezek csak afféle belső dohogások, e falvak túrnek és meghajolnak és néha valami kis mezei lopásért, apró verekedésért elmennek »rabnak Kövesdre«. Egyébként vannak községek, ahol évenként 10-15 késeles esik és néha halál. A virtus e téren vet lobot bennük, rendszeren nagy lakodalmak idején, mikor életében egyszer ül ünnepet az ember és asszony. De akkor aztán magyar módon, szinte egyévi keresetét költi a lakodalomra és vannak, akik az ötödik gyerek után még mindig nyögik a mennyegzős adósságot. Ilyenkor, hacsak lehet, városba mennek vásárolni az asszonyok, boltba. Sok pénzért vesznek és lehetőleg fölényesen alkudozva a boltossal. Van ebben valami primitív öröme annak, akinek mindig parancsoltak, hogy egyszer kiszolgáltathatja magát a nadrágos emberrel. Így élnek. Nagyjából egyhangúan, változás és remény nélkül. Az asszonyok félig a temetőnek, félig a bölcsőnek szülik a gyerekeket, mert a gyerekek fele meghal. A zugokban gombák és babonák tenyésznek. Ha a csecsemő hasmenést kap, az anya kimegy a temetőbe. Éjfélkor kilenc sírdombról szed füvet, ezt teszi a gyerek fürdővizébe és harangszókor fürdeti meg másnap. Szamárvizelettel, ráolvasással, rácsaholással, kámforgugli (golyó) rámetélésével és zsákkal, vagy piros kendővel való bekötözéssel gyógyítanak ma is. Hogy miben halnak meg, nemigen tudják. Csak meghalnak szép csendesen, különösebb kiáltás, vádaskodás vagy tusakodás nélkül. Barlangban.

A bükkaljai barlanglakások kiáltó és ordító nyomorát még a magyar illetékesek se túrhették minden hang és cselekedet nélkül. Egy miniszter Tibolddarócon átutazván megrémült e látványtól és építtetett egy házat saját költségén. Azzal a szándékkal, hogy megmutassa: ilyenek kellene lenniök a barlanglakók házainak. A ház ma ott áll Tibolddaróc közepén emléktáblával ellátva, piros tetővel és barátságos két ablakkal. E ház később egy magánvállalat reklám-áldozatkészségéből elszaporodott és most negyven ház épül Tibolddarócnak alsó részén, melyet az adakozó vállalat kívánságára Mikszáthfalvának kereszteltek el. Szobakonyha-kamrás kis házak épülnek itt tornáccal, apró kétszáz négyszögöles telken, ahová fokozatosan átköltöztetik a barlanglakókat. Részint érdem szerint, részint a szerint, hogy melyikük lakik életveszélyes odukban. E szociális akció egyik szépséghibája az volt, hogy a házhelyeket szolgáltató földet a vidék viszonyaihoz képest roppant magas áron vásárolták meg a helybeli földbirtokostól. Ez ekkép jelentős hasznot húzott abból, hogy az ő területére volt szükség a szociális akcióhoz. Az természetesen eszébe se jutott, hogy az ő birtoka is hozzájárul ahhoz, hogy a daróciak ilyen állapotban élnek, mert hiszen a falu határának több mint a felét foglalják el a nagybirtokok, tehát ezzel kapcsolatban némi szociális kötelességeik lennének. A másik szépséghibája az volt, hogy kimondatott: a daróciaknak pedig évi 20 pengőt kell fizetniök az új házakért. Húsz pengő valóban nem sok, de a barlanglakók évi jövedelmének közel egytizedét teszi. A cél is, hogy ez összegekből majdan kórházat építenek számukra Kövesden, meglehetősen mondvacsinált és az ő számukra nagyon nehezen megérthető. E húszpengős teher jelentékenyen meg fogja terhelni az egykori barlanglakókat és ugyancsak meg fogja terhelni az, ami a katonásan jótékonykodó vármegye részéről szintén kimondatott, hogy mezőkövesdi műmatyó bútorokkal kell berendezni az új házat, nem pedig

meglevő szedett-vedett holmijaikkal. Ugyancsak nehéz tétel lesz számukra a fűtés is és mindennek tudatában a megyei urak elhatározták, hogy mihelyt átköltöztettek egy barlanglakót, fel is robbantják az egykori barlanglakást. Nyilván két okból. Egyrészt azért, mert így lehetlenné válik, hogy a nyakas és nyomorúsághoz ragaszkodó daróciak visszamenjenek a barlanglakásba, ahol csak 7 pengő adót kell fizetni, azonfelül fűteni sem kell. Másrészt azért, mert ezáltal eltűnnek ez országos szociális szégyennek a nyomai.

Mindamellet az akció mindenképpen áldásos volt önmagában, hiszen negyven családnak ezáltal emberi lakóhely jutott, ami az akció megszervezőinek, illetve az eredetileg másként elgondolt akció idefordítóinak érdeme. Azonban Mikszáthfalva társadalmunk inkább karitatív, mint szociális szemléletére is jellemző példa. Példája annak, hogy ma miként képzelik el nálunk az orvoslást és segítséget. A tibolddaróci barlanglakók állapotának oka az, hogy az adott daróci határban megélni nem tudnak, a nagybirtokon kapott bér pedig életüknek emberi fenntartásához alig elég. Ennek következtében a tényleges orvoslás az lett volna, ha földet kapnak, hogy éljenek vele és építsenek házat ők maguknak. Ilyen módon a tibolddaróciak élete javítottatott volna meg és nemcsak a lakóhelyük lett volna szebb.

Ezzel szemben az történt, hogy az ok megmaradt, csak a következmény tűnt el. A koldust jobb ruhába öltöztették, amitől az nem lett kevésbé koldus, csak nem kellemetlen látni őt a szemnek. Most borsodi urak kedves szándéka szerint rozsmaring és rezeda nyílik majd az egykori barlanglakók kertjében. De bérük ugyanaz marad és ugyanolyan kiszolgáltatott proletárok lesznek mint azelőtt. Most puli, komondor és más fajmagyar kutyák fognak kötelezőleg ugatni az udvaraikon, miután gazdáikat »hivatalosan leszakíjják« a domboldalról. De kenyerek nem lesz több, szalonnájuk nem lesz vastagabb, ebédjük nem lesz ízesebb. És főként, legfőként viszonyuk a világgal nem fog megváltozni. Ugyanolyan kevésbé lesznek önálló és maga lábán, maga földjén élő nép, mint eddig. Ugyanolyan bizonytalanul fog életük a bérkonjunktúráktól függeni, mint eddig. Ugyanolyan proletárok lesznek, mint eddig. Csak legföljebb a megyei átutazók szíve fog derülni, hogyha meglátják Mikszáthfalvát, ahol szép, rendezett kis falu épült és minden házban muskátli pirosodik és virág illatozik és szépszőrű magyar kutyák ugatják meg az urakat, parasztok kutyáinak a szokása szerint. Talán viszonzásul azért, hogy az urak kutyái pedig a parasztokat ugatják. A mikszáthfalvai építkezés tehát - bármennyire is kell örülnie mindenkinek, hogy végre történt legalább valami érdekükben - mégis csak szomorú társadalmi tünet. Arra példa, hogy az illetékesek, még ha segíteni akarnak is, akkor sem hajlandók a hibák gyökeréig nyúlni és a barlanglakóknak nem az életét akarják megváltoztatni, hanem csak néhányuk lakásait.

BUDAPEST VONZÁSÁBAN

A nép, mely a Börzsöny lejtőin meghúzódó falvakban él, olyan, mint a napraforgó. Gyökere a földben van, de arca délfelé fordul, Budapest felé. Életüket tulajdonképpen az szabja meg, hogy milyen közel, vagy milyen távol vannak Budapesttől és hogy falujukból milyen utak visznek Pestre. A területen két vasútvonal fut át, az egyik a Duna mellett Szobtól Pest felé, a másik a Börzsöny keleti oldalának lábánál Balassagyarmat-Vác és Budapest között. Az Ipoly mellett műút megy végig a hegység nyugati oldalának aljánál és a falvakat részint Szobhoz, részint Drégelypalánkon át Balassagyarmathoz köti. A föld egy-két falu kivételével mindenütt kevés, a nagybirtok hatalmas darabokat hasít ki abból a területről, amit az erdő még meghagyott. A vámosmikolai és szobi járásokban például a terület 59 százalékát 500 holdnál nagyobb birtokok foglalják el (ebben a területben benne vannak a Börzsöny erdői is).

A táj és nép a Börzsöny lejtőin három élesen elkülönülő egységbe sorozható. Külön világ a Dunamellék, külön világ az Ipoly baloldali völgye és külön világ a Börzsöny nógrádi lejtője. E tájilag is különböző három rész társadalma is élesen elüt egymástól és példának okáért a régi Hont megyéhez tartozó rész (Ipolyvölgy és Dunamellék) együtt is egészen más világ, mint a Börzsöny nógrádi lejtője. Az egész terület közigazgatásilag Balassagyarmathoz tartozik. A valóságban Budapesthez tartozik, vagy kellene, hogy tartozzék. Budapest hatása mind a három tájra nézve másként jelenik meg.

A Dunamellék Budapestnek távolabbi és nyári »Budája«. A hegy és víz vonzó kettősége és a főváros közelsége Budapest szerényebb rétegei számára nyaralóhelyül kínálja ezt a tájat. Úgyhogy e Dunamellék ma a pestiek számára Budapest üdülőtelepe, a falvak lakói számára Budapest külvárosa. A táj életét, alakulását és jövőjét e kettős szerep szabja meg. Ugyancsak ez szabja meg a társadalom alakulását. A falvak lakói a faluban laknak, de Budapesten dolgoznak és a parasztsorsot táji adottságok miatt szükségképpen fel kellett cserélniök a munkás (gyári-építőipari munkás), legjobb esetben altiszt-sorral. Ez jelzi az átalakulás egyik irányát. A másik, talán még szembetűnőbb változást pedig a nyaralók igényei hívták életre. Ez igények bizonyos polgárosodást eredményeztek. E polgárosodás természetesen csak felszínes, minthogy nem azáltal jön létre, hogy a házak lakói a polgári életformába jutottak, hanem csak azáltal, hogy polgárokkal kerültek érintkezésbe.

A Börzsöny és a határ közt elterülő területnek, az Ipoly balpartján, valójában szintén Budapesthez kellene tartoznia. Egyrészt azért, mert észak és nyugat felé az új határral lezáródott az útja, másrészt a főváros közelsége miatt. Sajnos ez a közelség csak a légvonalban látszik közelségnek. A valóságban egy-két déli falut, (Ipolydamásd, Letkés) leszámítva ez a terület, mivel a Börzsönyön át nem vezet használható út, távol esik Budapesttől. Régi szerepét, amely szerint inkább a Felvidékre nézett, mint Budapest felé, elvesztette és újat helyette nem kapott. A Felvidéktől elvágták, de Budapesthez nem juttatták közelebb. Így ma elszigetelten és tengődve él, roppant rossz birtokviszonyok között és zsellérjei meg nincstelen parasztjai össze-vissza vándorolnak a közeli, szobi és börzsönyi kőbányába munkára. Holott természetes szerepe voltaképpen az lenne, hogy a Dunamelléket és nyaralóit élelemmel, gyümölccsel, zöldséggel lássa el. Pesthez való közelsége miatt a kisgazdaságokban üzött minőségtermelésnek is nagy jövője lenne. Részint nyaralóknak, részint Pestre szállíthatnának és e táj, mely ma tengődő és értelme, külön célja nincsen, ezzel fontos szerepet kaphatna.

A harmadik egység: a Börzsöny nógrádi lejtője, úton van arrafelé, hogy maga is lassan szerényigényűek nyaralóhelyévé váljon, afféle másodosztályú Dunamelléké. Ott, ahol strand

van, mint Diósjenőn, jelentékeny számban fordul meg nyaraló, de ennek hatása még inkább csak a lakosok valami kevéssel jobb állapotán érződik, mint a falvak képén. A polgárosodás nem indult meg, még felszínesen és külső jelekben sem. Viszont zsellérjeit már csaknem száz százalékgig Budapest szívja fel, azzal a különbséggel, hogy ezeknek sokkal rosszabb sors jut osztályrészül Pesten, mint a marosi vagy zebegényi németeknek. A marosi vagy zebegényi németek kőművesek az építkezéseknél, az e vidéki palócok viszont csak nekik segédkező napszámosok. Gyárimunkás sorba alig-alig tudnak feljutni. E vidéken a kispolgári életszínvonalra való feljutás Pest közelsége mellett is teljesen lehetetlen és voltaképpen csak az történik, hogy a nincstelenek és zsellérek az agrárproletár sorsát felcserélik valami félig agrárproletár, félig ipari proletár sorssal. Ebben semmiféle fejlődés sem fedezhető fel, voltaképpen nagyszámú réteg mindenütt többé-kevésbé fölösleges és alkalmi munkákban hányódik oda, ahol éppen munkaalkalom kínálkozik.

A vidék lakóinak életét ezek szerint a következő erők alakítják:

1. A Dunamelléken a táji helyzet, az Ipolyvölgyben a táji helyzet, a határ és a birtokeloszlás, a Börzsöny keleti oldalán a birtokeloszlás teszi lehetetlenné, hogy a terület lakói saját falvaik keretén belül, mint parasztok éljenek.

2. A néhány kőbánya és a kevés munkást foglalkoztató nagybirtok nem veszik fel a zsellérséget, tehát e népréteg, mely az egész terület lakóinak körülbelül a kétharmadát teszi, máshol kell megkeresse a kenyerét. Minthogy a legközelebbi munkaadó központ Budapest, Budapesten.

3. Ezek szerint a vidék lakosságának életszínvonala változatlan földbirtokstruktúra mellett a budapesti, főként építőipari konjunktúrától és az építőiparban fizetett napszámberék nagyságától függ, továbbá attól, hogy mennyire képes falvait nyaralóhellyé átalakítani.

Mindennek következtében a három vidék háromféle sorsot mutat. Legrosszabb a helyzete a zsellérségnek az Ipolyvölgyben, mely még az átalakulás kezdetén tart és Pesthez való közelsége ellenére is meglehetősen az elzárt és önmagukban tengődő tájak jegyeit mutatja. Valamennyire enyhíti ezt, hogy a földbirtokeloszlás némelyik faluban kicsivel jobb, mint a nógrádi részben. A nógrádi rész életszínvonalát a napszámberék és az szabja meg, hogy palócai a legalacsonyabbrendű munkások az építkezéseknél, előbbre alig jutnak és állandó létbizonytalanságban élnek. Legjobb a Dunamellék életszínvonala, részint a nyaralók, részint pedig a miatt, hogy e németek a társadalmi capillaritás útjain még valahogy följebb tudnak jutni, míg a nógrádi palócoknál ez a legritkább eset. Mindhárom vidék lakóinak életét és magatartását a pesti munka, a paraszti életforma föladása és az ipari proletárnak a mezőgazdasági proletár létbizonytalanságától eltérő létbizonytalansága szabja meg.

ELSZIGETELTEK

Északon a drégelyi vár romja, délen a szobi vasútállomás őrzi azt a területet, mely az Ipoly és a Börzsöny között húzódik lankás dombjaival. Ezekre a lankás dombokra keskeny, hosszú földszalagok futnak fel. Hegyek alatt végződnek ott, ahol már az erdők sötét határa látszik. Innen előbb enyhén, aztán hirtelen meredeken emelkednek fel a Börzsöny oldalai, az egyes magaslatok szinte egymásnak támasztják oldalukat, mint valami félős nyáj, melyben a bárányok egymás közelében, majdnem egymáshoz dőlve állanak. Ezeknek a hegyeknek inkább háta van, mint csúcsa, síma és nem szögbefutó vonalakkal fordulnak az ég felé, csak az egy Nagy Galla emelkedik ki közülük és előttük mint magános őrszem. Ő az egyéniség a többi hegy között, melyeknek önmagukban alig van jellemzőjük, itt nem a hegyek jellegzetesek, hanem a hegység, a Börzsöny maga. Tömött hegység a Börzsöny, olyan, mint valami fal, melyen kevés rés nyílik az átkelőnek. Ez a hegyekből összeállt fal állja el ennek a vidéknek a látóhatárát délkelet és Budapest felé. A meredeken kapaszkodó hegyek között, csak nehezen járható ösvények vezetnek. Sokáig senkinek sem volt fontos, hogy ezen a hegységen átjuthasson az ember, ellenkezőleg az volt a fontos, hogy ne juthasson át. A közlekedést nemcsak a »domborzat« nehezíti, hanem különféle szabályok is tiltják, minthogy az erdő inkább erdei vadak nyugalmanak őrzésére, semmint emberek üdülésére szenteltetett. Keményen és visszaparancsolva áll eléd ez a hegy, hogyha át akarsz menni rajta, nem is mehetsz másképp csak gyalog és gyalog is csak bizonyos ösvényeken. Éppen Budapest irányában zárja el a mögötte élő falvakat és nincs erre út, melyen a szekér elmehessen.

A hegyekkel szemközt az Ipoly folyik, lankás partok és érzelmes fűzek között. Nagyokat kanyarodik, mellette üde rétek nyúlnak el, mezei virágokkal és tikkadt falvak sárviskókkal. Nyáridőn szerényen meghúzódik a víz a meder fenekére és mindig nagyon elhagyott a folyó. Csak néha járnak benne halászok, akik padmalyok alól hajtják a hálóba a halakat. Egyébként nagyon elhagyottak a partok, bár olykor az országhatárok felől teljesen tájékozatlan libák átúsznak a másik oldalra, hogy ott a homokon lepergessék tollukról a vizet. Ezt a homokot a környékeliek »másoldali« névvel jelölik meg és barátságosan gondolnak arra, hogy odaát harmadannyiért lehet cipőt kapni, mint ideát.

A nép, 8 falu közel 11.000 lakosa e két határ között él. Az Ipoly, az országhatár és a Börzsöny, a tájhatár között. Mindkét határt őrzik. Az országhatárt határőrök, a tájhatárt vadőrök. Bármilyen furcsán is hangzik, az országhatáron, az Ipolyon át nagyobb a forgalom, mint a tájhatáron, a Börzsönyön át. Az emberek átjárnak megművelni a földjeiket, átcsémpészni, amit ott és visszacsémpészni, amit itt kedvezőbbben lehet eladni. Apró birtokaik a két határ és a nagyobb uradalmak között szorongva nyúlnak el, ők maguk pedig élnek ezekből a földekből és egyéb nehezen adódó munkákból. Úgy, ahogyan a hegység, az Ipoly és a földbirtokeloszlás megengedi.

A földbirtokeloszlás a helybeli intelligencia véleménye szerint kielégítő, a statisztika adatai szerint nem egészen. A statisztika igaza mellett szól, hogy a terület két kapuján, a drégelyin és a szobin, ahol a hegy és a határ, meg a hegy és Duna között keskeny rés nyílik a kiútra, sokan járnak át az itteni falubeliek közül munkaadóbb vidékekre. Vámosmikolától délre, Ipolytól-gyes, Letkés, Ipolydamásd elhanyagolt, sokszor vakolatlan vályogházakban élő lakosai Szob felé indulnak és rendszeresen megállnak a szobi kőbánya üzemében, de sokuk továbbmegy Pestre az építkezésekhez. Ha van valami kis föld, megműveli az asszony, ha nincs, akkor vár a szombatokint hazaérkező családfőre és a vele érkező keresetre. A Vámosmikolától északra

fekvő falvak Perócsény, Bernecebaráti, Tésa, Hont lakosai a drégelyi kapun jutnak ki abból a szorítóból, melyet a hegység és a határ alkot számukra. Ezek már a legkülönbözőbb munkákkal próbálkoznak, fuvaroznak, mezőgazdasági munkára mennek.

A vidék központja Vámosmikola. Kétezeregynéhány lakosa közül 55 *kereső* tisztviselő van és körülbelül negyven kereskedőcsalád. A vidék kevés terményéből valamennyire fogyasztanak a mikolaiak és amit ők nem fogyasztanak el, azt a délebbre fekvő falvakból nyaranta beviszik háton, kosárban a dunamelléki nyaralótelepekre, ott háznak vele a parasztasszonyok Zebevényben és Nagymaroson. A kevés és össze-vissza termelt gyümölccsel ugyanígy vannak, rendszertelenül hordozzák az éppen kínálkozó piacokra, néha húsz kilométernél is messzebbre a remélt pár pengő haszonért. A terület közepén Szobtól Drégelypalánkig autóbuszjárat van, főként az urak használatára, mert a parasztok nem igen tudják megfizetni. A falvak népe Vámosmikolára nem ezen az autóbuszon jár be, hanem gyalog, néha piacra, gyakrabban hivatalos ügyben, az adóhivatalba, vagy az ügyvédekhez és legkevésbé az iparosokhoz. A Börzsöny és Ipoly közti táj ipari szállítója Csehszlovákia, cipésze a Bata-gyár.

Vámosmikolán tizenhat elkeseredett suszter lakik. Valamikor ők látták el a vidéket lábbelivel, ők szállítottak a falvakba cipőket búcsúra, húsvétra és csizmákat télre. Ma már tizenhatuk közül csak kettő folytatja rendszeresen a mesterségét, a többiek tizennégyen nyaranta géphez mennek dolgozni. A paraszttal haragos viszonyban vannak, mert azok protestálnak az ellen, hogy a suszterek elvegyék néhányuk elől azt a kevés kenyeret, ami aratáskor kínálkozik. E cipészek valamikor meg tudtak keresni heti 25-30 pengőt, most jó, ha két-három, munkához jutó suszter megkeres heti tíz-tizenöt pengőt. A cipőért átmennek a vidék falvainak lakói a határon túlra. Ha véletlenül nagy a víz, megvárják, míg alacsonyabb lesz és csak akkor vesznek cipőt. Aki nem mer, vagy nem tud maga átmenni, bércsempészt fogad. Az átviendő, vagy áthozandó áru súlya szerint alakul a fizetség a csempészetért. Általában két pengő körül mozog. Ez az az összeg, amiért ezt a nem egészen veszélytelen mesterséget a vámosmikolaiaknak és a többieknek folytatni érdemes. Előfordult az is, hogy valamelyiküket meglőtték, de ez a csempészetet nem csökkentette. Két pengőért már érdemes életet kockáztatni. Ezekben a falvakban körülbelül mindenki, akinek ép a keze-lába és nem él különös jómódban, átjár a határon és körülbelül tízen vannak, akik hivatásszerűen űzik e »mesterséget«. A dolog a helybeli intelligencia tudtával és elnézése mellett folyik, egyik része azért nem veszi zokon az ügyet, mert maga is a gazdaságosabb cipőbeszerzést választja, másrésztük szociális indokokból. A csempészet és a Bata-gyár ilyenmódon tönkretette Vámosmikola egyik szerepét és nem tud az lenni, ami lehetne: e szűk vidék kisipari szállítója és piaci központja. A táj elszigetelten, különösebb cél, vagy szerep nélkül él, nem találja meg a maga új formáját és feladatát. Éppen csak vegetál, napról-napra, ahogy lehet. Ez a vegetálás sivár és reménytelen. Cselédnek mennek és summásnak. Perócsényből tavaszunkint az egész falu összepakkol és elmegy. Igyekeznek munkát szerezni a beékelt kisebb nagybirtokon, ahol a bérlő heves ember és volt úgy, hogy megpofozta egyik napszámosát. Az a sarkára állt, perelni akart, de végül kétszáz pengőben kiegyeztek. Az élet kerete ezen a birtokon is olyan, mint másutt. Javulásra kevés a remény, még akkor is kevés, ha felülről a javítás érdekében történik valami. Idén egy alkalommal, mikor az egyik birtokon a béreket vizsgálták, nem azt kérdezték az emberektől, hogy mennyi a bér? Hanem azt, hogy meg vannak-e elégedve vele? Előzőleg természetesen jelezte nekik a bérlő, hogy mi a sorsa annak, aki nincs megelégedve. A bérlőnek különben van érzéke az intenzívebb termelés iránt: rendszer nála, hogy egy ember húsz fillérrel több napszámot és félliter bort kapjon azért, hogy gyorsabb tempót diktál a többieknek a kapálásnál. A kicsi helyen nagy a munkakínálat és a munkaadók éppúgy, mint másutt egyes fufangokkal játsszák ki azt a kevés szociális kötelességet is, amire kötelezték őket. A nép sorsa kétségtelenül a táj sorsával van összefüggésben és ha nem is feltűnően rossz, de mindenképpen kilátástalan

helyzetüknek legfőbb oka a határ, másik oka az a koncepciótlanság, mellyel ezt a vidéket mindeddig kezelték. Az idegenforgalmi eszméktől zajgó hazában a Börzsöny szép erdői és a Mátránál ugyan alacsonyabb, de erdősebb és dúsabb hegyei és Pesthez való közelsége ellenére is mindig mostohagyerek volt. Lehet, hogy némely előkelő vadászok keze játszott közre ebben, akik meg akarták őrizni a Börzsönyt annak, ami: kevesek vadászterületének, szép-agancsú szarvasok és őzek tápláló erdejének. Talán ezért nem visz át rajta út és ezért nem épülnek benne nyaralóhelyek. Pedig ha épülnének, ennek a vidéknek lenne célja: ellátni a dunamenti és a hegyek közti vidéket zöldséggel és gyümölcscsel. Ehhez persze a mai formában művelt nagybirtok helyett minőségtermelésre és kisbirtokokra lenne szükség. Erre azonban kevés a remény, a nép izgatott politikai atmoszférában él, csempészkedve és civódva, éles ellentétek indulataival telve. Asszonyok mesélik, hogy leggyakoribb ételük a »biciklileves«. Vagyis nagyon híg rántottleves. Azért hívják így, mert: »keresztülszalad az ember belsején, mint a bicikli«.

Ma már a nagybörzsönyi németek is erősen panaszkodnak, pedig valamikor hatalmasan és fejlődve éltek, sokfelé szállítva és egyre-másra vásárolva a szomszéd magyarok földjeiből. Ebben az időben építették polgáros-izléstelen házaikat festői fekvésű falujukban. A házak ajtaján színes üvegek virítanak, az üvegen a házigazda neve áll. Rengeteg virág az udvarokon, ablakaikban gótbetűs német áldásokkal hímzett függönyök fehérlenek. Nagybörzsöny még ma is vidám és polgárosodott helynek látszik az ipolymenti vályogos, rongyosvakolatú és hiányostetejű házakkal zsúfolt magyar falvak mellett, de még Vámosmikola mellett is. Pedig ott sok bolt van, köztük olyan is, mely azt hirdeti, hogy tulajdonosa »úri és magyar ruhákat« szab, s ekkép tesz különbséget bölcsen urak és parasztok között. Vámosmikola széles és gödrökkel teli utcáin száll a por, Nagybörzsöny viszont ízléssel épült, rögtön a hegyek alá, utcáiba bejutnak az Ipolymögötti hegyekből jövő szelek. A börzsönyiek ma teljesen elszigetelve élnek, még az autóbuszjárártól és a szob-drégelypalánki múúttól is távol. Őszönkint minden arra járónak liter bor jár egy szép köszönésért, hiszen úgyse tudják eladni. A Börzsöny nyugodt alsó lejtőin termelik a szőlőt, mely valaha gazdaggá tette őket, ma nagyivókká. A falu mellett magos dombon szép templom áll, körülötte beomlott alacsony fal. A fal tetején, a kövek közt megragadt kicsiny földbe kapaszkodva, bátor és igénytelen mezei virágok küszködnek a szelekkel. A falközi kertben dúsán nő a fű, látszik, hogy nem jár erre senki, az árpádkori templom testes román tornya nyolc oszlopos ablakával és hozzánemillő bádog-tetejével árván néz ki az Ipoly völgyére. Hátral nagy hegyek gömbölyödnek, ezeknek mintegy öre a templom és fal kerek szentélyével, szép nyugodt és egyenes vonalaival. A szentély hátsó falán a hegyekre félkörben tizenkilenc faragott fej pislog. Koponyájukon nincs haj, álluk erős és lelógó bajusszal szemlélődnek a világba, zordan, konokul és kissé értetlenül, hogy ilyen tatár-pogány külsővel keresztény szentély falára kerülhettek, és ma németek laknak körülöt-tük.

TALAJTALANOK

A budapest-vác-balassagyarmati vasútvonal mellett Verőcénél és Magyarkútnál még a zöldben elszórt villák vannak, később már csak kisebb hegyek következnek, lombos erdők és szeszélyesen kanyargó völgyek futását követi a sín. Nógrád előtt síkabb tájakra ér az utazó és messziről látni a nógrádi várat, mely külön dombon áll, mint egy sereg vezére, a Börzsöny torlódó hegyei előtt. A vár kopott falai közül, mint egy vádoló és figyelmeztető mutatóujj nyúlik fel a torony egyik falának rongyoltkörvonalú maradványa. Később Diósjenő áll a vasút mellett a Börzsöny árnyékában, strandján nyaranta pestiek fürödnek. Keletre már laposabb dombok fekszenek, sűrűn ülő falvakkal és a jenői tó kéken fénylik a gyér fák között.

Nógrádban a vár alatt szlovákok laknak. A lányok vasárnap ünnepi díszben ülnek a padkákon, a tisztafehér csinos házak előtt és magyarul énekelnek a litániákon. Ruhájukon derekuktól a válluk felé szép ívelt vonalban ritkásan hímzett piros virágok futnak. A férfiak frissfehér ingben és feketében járnak a kocsmába. Itt újságot olvasnak magyarul és megjegyzéseket fűznek hozzá szlovácul. Beszédükbe csak ritkán keverednek magyar szavak, akkor is olyanok, amelyeknek nem tudják a szlovák megfelelőjét. Magyarok a kedvenc káromkodásaik és a munkahelyek megjelölései, ezeket már nem fordítják vissza az anyanyelvükre. A posztógyárat posztógyárnak mondják, »öt perc szünet«, mondják magyarul és az »eridj a fenébe«-t zamatos magyarsággal használják. Ruhájuk bársony, ingjük fehér, kalapjuk fekete. A házak, melyekben laknak, alulról csinosak és tiszták, de ha felülről nézi őket az ember, rom-felkiáltójel-tornya alól, rongyoltak és megrogyottak a tetők, szürkén és vigasztalanul fekszenek a szétdúlt vár alatt. Pedig a nógrádiaknak, mint általában a vármegye nemzetiségi lakosainak, van földjük és még tudnak élni rajta. A szomszéd magyar falvakból sokkal többen járnak el a vasútvonalon, mely Pestre viszi őket, pesti munkába.

Nagyoroszi 72, Dejtár 94 kilométerre van Budapeستől, Patak körülbelül hasonlóképpen, csak éppen távolabb a vasúttól. Viszont Balassagyarmattól alig tizenkét kilométernyire van Dejtár és 32 kilométernyire Nagyoroszi. Mégis mindegyik sokkal inkább tartozik Pesthez, mint Gyarmathoz, Dejtár szinte Pest külvárosából egy részlet. Gyarmatra sokkal kevesebben utaznak ezekről az állomásokról, mint Pestre, azok is jórészt urak és másodosztályú utasok. A harmadosztályú utasok Pest felé utaznak, ha utaznak egyáltalában és szombat esténként egész biciklirajok érkeznek Dejtárra Pestről. Dejtárt a vasút mellől látni ugyan, de csak látni. A vasút nem áll meg Dejtár mellett, hanem két kilométerrel odébb. A járatlan idegen töprenghet az okán annak, hogy miért van az állomás másutt, mint a falu? Aki kérdezősködni kezd, hamar mondhatja: az állomást nem a falu lakosainak, hanem az uradalom répájának építették. Az uradalom cukorrépájának szállítási szempontjai szerint készült az állomás és a dejtáriak az egykori szempont miatt ma is két kilométert gyalogolnak a megállóig. Közben aligha gondolnak szeretettel az uradalom közlekedéspolitikai alapelveire. Az uradalom különben félköralakban veszi körül a falut, Patakot nemkülönben. Ölelése szoros és életet fojtó, e szorításból a menekülés útja: a vasút és a pesti napszámosmunka. Dejtár lakosságának egy-negyede bejár Pestre építkezésekhez, különösképpen állványozásokhoz. Egy kis hányada csempészséssel foglalkozik, másik rész kupeckedik. Helybeliek becslése szerint harminc-negyven család él csempészetből. A csempészésnek határozott taksája van. Ötven kiló búza vagy rizs átvitele öt pengőbe kerül. Vagy 50 dejtári él marhakereskedésből és rendkívül kevés él a dejtári földből, melyből átlagban alig jut egy-egy fél hold egy-egy lélekre, vagy két és fél hold egy családra. Néha nemcsak cipőt, hanem asszonyt is hoznak »cseholdalról« és ők maguk lemennek egész Hatvanig-Jászberényig kupeckedni. Régen, mikor még nem tanulták ki a

különbözőféle fortélyosabb pénzkeresési módokat, valószínűleg csak egyszerűen elvándoroltak. Legalább is ezt bizonyítja, hogy az ország különböző vidékein sokféle élnek Dejtári nevű emberek és e név nyilvánvalóan azért ragadt a jövevényekre, mert Dejtárról érkeztek. Ma már a menekülésnek nem ezt az egyszerű és közönséges módját választják, hanem harcba szálltak a körülményekkel, az adottsággal és a helyzettel. Férfiak-nők aggályok nélkül.

A nép szaporodott, a föld maradt és a dejtáriaknak, patakiaknak másutt kellett keresniük életük szükségleteit. Más nép talán lassan senyvedni kezdett volna, szegényedni a földek osztódásának arányában, de a dejtári megállt a talpán. Kemény és ravasz férfiak, akikről dicsérettel szólnak a katonák, nem hagyták magukat, szépnövésű asszonyai is levonták a helyzet következtetését minden gátlás nélkül. Minthogy nem élhettek jól abban a rendben és azok szerint az erkölcsök szerint, amelyeket a kor és a vallás rájuk parancsolt, feladták ezeket az erkölcsöket. Nem suttymban, titkolózva és büntudattal, hanem bevallottan, nyíltan és különösebb szégyenkezés nélkül. Ma már rendszer lett abból, hogy módszeresen nem veszik figyelembe az erkölcs parancsait, s a vármegye urai, ha nagyon szapulni akarnak egy falut, őket szidják, erkölcstelenségüket részletezik több-kevesebb megértéssel. De vannak olyanok is, akik készséggel elismerik, hogy annak, hogy Dejtár ma a megye botrányköve, ahol állítólag szívesen lopnak a férfiak és teljes rutinnal szolgáltatják ki magukat az asszonyok, végeredményképpen a birtokeloszlás az oka, mely lehetetlenné tette, hogy a dejtári nép a maga erkölcsi, formái szerint megéljen a maga területén.

»Dejtáron, Patakon, nincs az asszony lakaton« - ez a kis verses mondás közismert egész Nógrád férfiainak között. A mondás csak szabadosságra céloz, de a valóság ennél sokkal súlyosabb, lévén Dejtáron nem a szabadosság, hanem a prostitúció a rendszer. Hangsúlyozni kell, hogy nem kivételes esetben, hanem faluszerte, bevetten, elismerten, megszokottan és még a falusi erkölcsök primitív ellenőre, a pletyka is eltűnt Dejtárról. Férfiak, apák és anyák kevés kivétlnivalót találnak már ebben. Ha más faluban az találkozik szembe a közvéleménnyel, aki az általános erkölcsök ellen vét, itt szinte mondhatni az, aki az itt általános »szokásokhoz« nem idomul. A folyamat, ami két falu lakosságát ebbe a rendszerbe juttatta, világos és tiszta. Kezdődött azzal, hogy az itteni nép nagyon szép palócfajta és éppen e miatt a szokottnál nagyobb mértékben kellett egykor a szokásjog által szentesített asszonyadót az uradalom tisztjeinek és a nadrágosoknak szolgáltatnia. Mikor a vasút lehetőséget adott arra, hogy a dejtáriak meneküljenek a kilátástalan földhözragadt szegénységből a pesti munka felé, a legényekkel a lányok is mentek. Az építkezési munkánál szokásos ideiglenes szállásokon, húsz-harminc hálóba beszállva egy helyiségben, azonfelül kívül voltak falujuk egykor még szigorúbb szokásain és légkörén. Természetesen a szabályok, melyeket nehéz volt betartani, hamar megbomlottak. Minthogy az építkezési munkánál a dejtáriak, e kevésbé szédülős, bátor és vakmerő nép nagyon bevált, mindig kaptak munkát, nehéz időben is, sőt egyes magasépítkezéseknél egyenesen Dejtárról kérnek munkásokat a vállalkozók. Ekképp ez a munka rendszerré vált és a munkával együtt rendszerré vált a szekszuálerkölcstől a munkahelyen megszokott szabadossága.

A dejtáriak, akár napszámosok, akár cselédek, elsőrangú munkaerők; csak - a dejtári cseléd-lányok a városban reggelig soha nem kerülnek haza és ezt az éjszakai kimenőt mindig meg is követelik. Ettől már csak pár lépés a szabályszerű prostitúció és a helybeli intelligencia szerint igen sokak számára csak jogcím az, hogy cselédnek mennek, az alibi alatt egészen más szerep bújik meg. Ma már gyakran előfordul, hogy a dejtári apák elküldik lányukat Gyarmatra, mert kifogyott a pipájukból a dohány, azzal a kimondott megjegyzéssel, hogy »szeress össze apádnak egy kis dohányravalót«. Ha idegen nadrágos ember végigmegy az uccán, a dejtári lányok kiállnak a kapuba és félreérthetetlenül néznek a szemébe, az egyik gyarmati kocsmá

előtt állandóan ők szolgáltatják a fel-alá sétálókat. Mindez rendszerré vált és ma már megjavíthatatlan. Hogy kifejlődött, abban nem kis társadalmi tanulságok mutatkoznak. Megmutatkozik legfőként az, hogy a napszámosmunkából élő félparaszt-félmunkás réteg teljesen elvesztette lába alól a talajt és életszemlélete bizonytalanra vált.

A nők erkölcsi normáinak a felbomlásával együtt haladt a férfiak szemléletének átalakulása és belső megingása, természetesen más vonalon. A munka, mely merészséget, bátorságot és súlyos erőfeszítést igényel, egész szemléletükben és otthoni életükben is érezteti a hatását. A csempészség fölemlegetése ezen a téren nem lenne helyénvaló, hiszen a csempészség e vidék népének, sőt értelmiségének nézete szerint is, még véteknek sem jelentékeny. Viszont az üzletszerűen üzött bércsempészség, mikor nem ki-ki a maga számára szerzi be olcsón, amit a határokon belül csak drágán kaphatna meg, már más és súlyosabb elbírálás alá eshetik. Ugyanígy súlyosabb a »vállalkozó-csempészség«, mikor a dejtári ideát, vagy odaát olcsón összevásárolja az árut, átviszi a határon és aztán drágábban eladja. E vakmerő »vállalkozások« már arra mutatnak, hogy a nép erkölcsi skrupulus nélkül és a paraszt-mult minden hagyományának sutbadobásával igyekezik úgy érvényesülni, ahogyan tud. A környékbeliek egyhangú állítása szerint a dejtáriak közül sokan lopnak, szinte virtusból és vitézül. Építkezésnél szerzett tudásukat ügyesen használják ezen a téren. A kistarcsai gépgyárból például hatméteres falon keresztül loptak gépszíjat, öszönkint gyakran bontják ki a pincéket és isszák meg a bort, a vonati tolvajlásokkal már eleve őket gyanúsítják.

Bort sem legális kocsmákban isznak, hanem leginkább zugkocsmában. »Fekete bika«, »Bábrongyos« és egyéb ilyen neveken hét zugkocsmában működik a faluban, ezekben a rendes kocsmákban kimért borok sokszorosát fogyasztják el az emberek. Életmódjuk, mely ilyen módon színes és változatos, merész és gátlások nélküli egyebekben is érezteti hatását. Föllépésüket bátorra teszi, keményen ellenszegülnek a hatalomnak és a vármegye embereinek dejtáriszapulása mögött kis félelem bújjik meg. A választásokat itt csak katonasággal lehet lebonyolítani és ha az alispán utat akart építtetni Dejtárba, a dejtáriak keményen megtagadtak bármilyen csekély hozzájárulást. Meg akarták üzentetni az alispánnak: ha azt akarja, hogy ne rázza őt az autó, amikor errefelé jön, csinálja maga a megye az utat. Ők *azért*, hogy az alispánnak kényelmesebb útja legyen, a kisujjukat se hajlandók megmozdítani.

A pesti munka, a merész vállalkozások jelentős öntudatra ébredést és önbizalmat eredményeztek náluk, sikerrel szállnak szembe olyanokkal is, akik előtt más falubeliek a cselédek esettartásával, lógó karral és levett kalappal, topogva mernek csak megállni. Természetesen a baj az, hogy ez az öntudat nem megalapozott és komoly öntudat, hanem inkább csak valami hetyke szembehelyezkedés, nem abból folyik, hogy tudják helyüket és szerepüket a világban, hanem abból, hogy fölismerték, aki ügyesen próbál és okosan mer, annak minden sikerül. Ennek a sikernek a bizalma ott van a nézésükben és a magatartásukban, a dejtári asszonyok túlságosan közelről ismerik az urakat, ahhoz, hogy tiszteljék vagy akár csak féljék őket és egy-egy bizonyítvány megszerzése, mely más falvak népe számára megoldhatatlan nehézséget jelentene, a dejtáriaknak gyerekjáték. Ilyesminek elintézésére már csak az asszonyt küldik, aki nagyon rövid idő alatt meg szokott szerezni mindent, amire szükség van. Kikristályosodott módszerük van a nagyobb szabású és körültekintéssel megszervezett csempészségre is. Ezek végtelen változatosak, az asszonyok intim szolgálatokkal szerepelnek bennük.

A dejtáriak csöndes cinkosságban élnek és minthogy csak ilyen módon tudnak gyarapodni, a maguk kis közösségében bevették, elfogadták és erkölcsi aggály nélkül alkalmazzák módszereiket. Minthogy a szerelmi erkölcs lazasága a városi prostitúcióhoz hasonlít, e révén jelentkeznek az élet városias kísérőjelenségei is. Például: nagy a szappanfogyasztás. A kanász

lánya háromféle arckrémot használ és a kereskedők legkeresettebb áruai a liszt mellett a pipere-cikkek. A Gyarmatra járó kereskedelmi utazók ki szoktak járni Dejtárra »egy kis kalandra«. Lányok és asszonyok fogamzást gátló szereket hordanak maguknál, »baj« esetén pedig a lányok tollszárral vérzést idéznek elő, bemennek a gyarmati kórházba, ahol aztán mentik a menthetőt. Magzatelhajtások is vannak, ezeket szokás szerint rendesen a férfi fizeti meg. Természetesen ilyen módon a gyerek roppant kevés Dejtáron és sok az egykés család. Ez az egyke semmiben sem hasonlít a baranyai egykéhez, inkább a városi középosztálybeli egykéhez áll közel, mert a dejtáriak már nem azért nem akarnak gyereket, hogy a föld együtt maradjon, hanem kényelmi szempontok miatt. Híresek a megyében arról, hogy náluk tart a legtovább a betegség, állítólag értenek hozzá, hogy kis sérüléseket nagyobbá tegyenek, tudják, mint lehet sokáig húzni a táppénzt.

Az urak Nógrádban szívesen beszélnek a dejtáriakról, kicsit megbotránkozva, de azért nem tagadva meg magukban a férfit, nyelvükkel csettintve az elbeszéléshez. Ha elrettentő példát akarnak felhozni arra, hogy nálunk mi mindenre képesek a parasztok, Dejtárra hivatkoznak és semmiképpen sem akarnak a jelenség okaival foglalkozni, csak éppen történeteket beszélnek s amint illik, felháborodnak. Aligha hiszik el magukban, hogy Dejtár tulajdonképpen társadalmi jelenség. A dejtári tünetek csak bizonyítékot szolgáltatnak, hogy mire jut egy nép, hogyha nem tunya és nem apatikus, hanem gátlás és félelem nélkül levonja helyzetének következményeit úgy, ahogyan ma levonhatja. Dejtár végső fokon egy sokfelé és sok mindenben megmutatkozó társadalmi folyamatnak szélső példája. E folyamat szükségszerű, hiszen a dejtáriaknak el kellett menniök hazulról, más életet kellett keresniök, tehát szemléletet kellett váltaniök és e váltásban az erkölcsi normák meg kellett hogy inogjanak. Az uradalom ma alig harminc családnak ad kenyeret. Ezen a lényegen keveset enyhít az, hogy újabban tataroztatta a cseléd-lakásokat, tiszta mellékhelyiségeket építtetett és kötelezővé tette azt, hogy virág legyen a cselédházak ablakaiban. A dejtáriak szükségképpen kerültek fel úton és vonaton Pestre az építkezésekhez, szükségképpen alakultak át ezzel kapcsolatban. Ennek az átalakulásnak természetesen nem csak az az oka, hogy a pesti munkásszállásokon együtt alszanak legények és lányok, hanem az is, hogy a paraszti sorsot fölcserélték proletársorssal. Már nem parasztok és még nem munkások. Veszélyes és vállalkozó szellemet igénylő munkájuk mellett könnyen kitanulták annak fortélyait, hogy mint lehet olyan eredményeket elérni az urakkal szemben, amilyeneket a becsületesebb és skrupulózusabb paraszt sohasem érhetett volna el. Látták, hogy ami nem megy becsülettel, sikerül kerülő utakon, asszonyok segítségével. Más társadalmi körülmények és más viszonyok között a dejtári kemény, öntudatos nép lenne, a talpán erősen megálló és hatalmas eredménnyel dolgozó. Így riasztó példa arra: mint fordíthatja rosszra tehetségét egy életrevaló nép, mely megakadályoztatott abban, hogy jóra fordítsa képességeit.

Átalakulásuk még nem végződött be teljesen és erre jó bizonyíték az, hogy a dejtáriak nagyrésze a lisztet is boltban veszi, - de ez még szégyennek számít. Mégis már inkább proletárok, mint parasztok. Feltűnően sok újságot olvasnak. Még azok is, akik földjükön dolgoznak, sokszor szántás közben is olvassák a lapot és naponta átlag 200 újságpéldányt fogyaszt el a falu. Közigazgatási szakemberek, mint az egyik »legnehezebben kezelhető« faluról beszélnek Dejtárról, az itteniek nem engedik, hogy egyszerűen kibabráljanak velük. Ügyeiket nem hagyják félben, mindennel bemennek Gyarmatra és néha Pestig szaladnak az igazukért. Étrendjük is inkább a munkás, mint a paraszt étrendje, sok húst vesznek a székben és a mészáros már két házat vett abból a haszonból, melyet a húst gyakran vásárló dejtáriakon keresett. Sokan vannak már olyanok is, akik kenyerüket nem otthon sütik, hanem a péknél és a parasztélet színei már csak az asszonyok ruháin csillannak meg vasárnaponként, mikor templomba mennek imádkozni és a templom elé kacérkodni.

A falun széles, két csordának is elég főucca fut végig. Ennek oldalánál állnak sorjában a házak. Nem kis parasztházak ezek, hanem hosszúak, olyanok, mintha valamikor cselédházak lettek volna. Egyik arcuk az uccára néz, másik hátra, a rétek felé. Öt-hat család lakik egy ilyen házban, egymás mellett, az udvaruk közös. Az öregasszonyok az udvar kövén ülnek guggolva és ráncos arccal, mint összekuporodott fekete kísértetek. Egy-egy család házrészével szemben a melléképületek állanak. A melléképületek után a következő hosszú ház jön. Ennek hátsó fala és a melléképületek hátsó fala között szűk kis köz van, olyan piszkos, mint a városi házak világítóudvara, csak világosabb. Ez a dejtáriak reterátja. Hogy deszkából építsenek, az nem divatozik. Van ugyan néhány ilyen magosabbrendű építmény is, itt-ott trágyadombokon, de ezeket ritkán használják, mert sok családra szólnak. Minden ideiglenesnek látszik itt, félbenmaradottnak és gondozatlannak. A házakat nem rendezik be olyan szeretettel, mint a parasztok, az udvarok elhanyagoltak. Olyanok ezek a lakások, mintha valami furcsa falusi nyomorultak zugai lennének, akik soha nincsenek otthon és akkor is csak ágyukba térnek aludni, nem pedig az otthonukba élni. Van ház, amelyben hét család - huszonhét lélek - lakik egymás mellett, hol haragos, hol barátságos szomszédságban, összezsúfolva. A fiatalok ritkán vannak otthon, tizenhat éves koruktól ötvenig bejárnak Pestre munkába, vagy átjárnak a határon »vállalkozni«, a lányok tizenhét-tizennyolc éves koruktól teszik ugyanezt. A pesti munkába járók, húsz-harminc pengőt keresnek egy héten. Nagyon vállalkozó, nagyon bátor nép ez, jó katona és kicsit »vagány« és büszke. Talán arra, hogy megtalálták a módját annak, mint lehet eredményeket elérni a mai társadalomban.

A mai erkölcsökön csak néhány öreg csóválja a fejét, azok se nagyon. A kevés gazda, a faluban és a szomszédban, lenézi az állványozókat, ezeket a »hátizsákosokat«, kiszorítottakat és napról napra élőket. Az urak megvetéssel beszélnek róluk és szidalommal, de élnek asszonyaikkal. Pedig csak az ítélkezhetik rajtuk, aki jobb és emberibb életet akart volna adni nekik, vagy az, aki tudja, hogy mint dolgoznak magosan a járda kövei fölött, kevés bérért, szegényen élve a város kirakatai előtt. Az, aki tudja mint alszanak, Pesten pincékben, csupasz földön, külvárosokban, egymáshoz szorulva gorkiji menedékhelynek is silány helyiségekben és munkájukkal, bérükkel nem tudnak megvásárolni mást, mint a napi életüket. Az életet, mely bizonytalan és üzemi balesetek hősi halálával fenyegető és egészében talajtalan és kilátástalan.

Ha Dejtár elrettentő példa és kivételes jelenség, példája annak, hogy a sorsváltásban hová juthat egy falu népe, szomszédainak élete egyhangúbb, nem ily rikító színekkel ékes, de általánosabb. E vasútvonal körüli falvak: Patak, Érsekvadkert, Drégelypalánk, Nagyoroszi és a többiek nagyjából ugyanazon erők súlya és taszítása alatt élnek, csak éppen nem jutottak az erkölcsi szemlélet megbomlásában oda, ahova Dejtár. Tulajdonképpen középpontjuk Budapest és mint más vidékek népének a summásmunka, úgy jut nekik osztályrészül az építkezési napszámosmunka. Körülbelül úgy is élnek ebben a munkában, mint a summások a nagybirtokon. Tarisznyából esznek, bőven kenyeret és szűken szalonnát, hogy minél kevesebbet költsenek saját élelmezésükre, míg munkában vannak és minél többet vihessenek haza. Az építkezéseknél ők a segédmunkások, mindenki inasai, akik teherrel a hátukon és súllyal a kezükben szaladgálnak az ingó deszkákon naphosszat. Sokuk gyalog jár be nyolcvan kilométer távolságból is, hogy a vonat költséget megtakarítsa. Kevésbé vállalkozó szelleműek és kevésbé bátrak, mint a dejtáriak, mert azok állványozók lévén jórészt magosabb helyet foglalnak el az épület körül dolgozó munkások ranglétráján, mint a segédmunkás vadkertiek és a többiek. Gereblyés László az építőmunkások életéről szóló tanulmányában így ír pesti szállásaikról: »huszan heti 1 pengőért (másutt 12-en 2 pengőért) a csupasz földön alszanak«. Olyan pincékben is, »ahonnét a legutolsó felhőszakadás úgy kiöntötte őket, mintha csak ürgék

lettek volna«. Az épületek aljában a malter és téglák között is látni lehet éjszakánként egymás mellé bújó csoportjaikat. Ahogyan csak lehet, egymáshoz szorúlnak, hogy melegítsék egymást és legtöbbször ujságpapír a lepedőjük, rongy a takarójuk. A bérből, amit hazavisznek azért rendesen kikerül valami, cipő, vagy öltözet ruha és minthogy pénzt keresnek, nem terményt, lassan inkább a munkásproletárok, mint az agrárproletárok szemléletéhez idomulnak. Életük, sorsuk és kerestetük nagyon bizonytalan, építkezési konjunktúráktól függ. A város függvényei ők, akik még falun húzódnak meg. Palóc viseletük élénkebb színeit még úgy-ahogy őrzik, Dejtáron is, másutt is, de alapjában Pesthez tartoznak. Kevés közülük van a földhöz, mely nem az övék. Szépen példázzák, hogy mai viszonyaink között mivé lehet a paraszt, aki nem tud már paraszt maradni.

FÉLFALUSIAK

Micsoda táj! - mondja kissé áhítatosan, kissé elragadtatva és csodálkozva az utazó, aki hajón utazik erre Szob és Nógrádverőce közt. Szobnál kezdődik. A síma vidékből meredeken kapaszkodnak fel a hegyek és sötét erdők nézik magukat a vízben, mely szélsőséges időben olajos símán csúszik át a hegyek szorításában. A hegyoldalakon riadtan és erősen fogódzva kapaszkodnak a fák és bokrok, a balparton a vasúti sín alatt az országút fehér korlátja világít. Az éjszaka misztikus ezen a tájon, különös halvány fényekkel és árnyékokkal teli. A Duna, mint fényes fémlemez tündöklök a holdfény alatt, a Börzsöny és Pilis, az erdők és árnyékok sötét keretében. Korábban, napnyugtakor piros fényel szegi a nap a lankás pilismaróti földnyelvet, ahol fürödni szoktak a homokos parton. Hósi mondákhoz és borzongató mesékhez illik ez a táj. Visegrád, kopott szürkésfekete romjaival és a romok alatti parton az élőknél pirosabb vidám hajlékaival, illő díszlet a hegyekhez. Úgy illeszkedik, olyan engedelmesen, olyan szükségesen és elválaszthatatlanul a hegyek sötétjébe, mint a régi mondákba a harc, a bukás és a győzelem. A Salamonról nevezett torony is talán olyan embertől kapta a nevét, aki inkább értett a táj levegőjéhez, mint a történelemhez és szerencsétlen sorsú királyt képzelt ide, aki vastag falak között rácsos ablakon nézhette, milyen szép, milyen fenyegető, milyen változatos és milyen elszomorító odakinn az a világ, mely szűk és vigasztalan benn a falak között. Hegyeket láthatott onnan, melyek mint zöld óriások hatalmas lábukkal belelépnek a Dunába és széles vizet, mely azzal válaszolt a testébe tolokodó hegyeknek, hogy megkerülte őket. Vidám nyaralókat lát ma az ember a lejtőkön, itt-ott ó templomokat, dúslombú fákat és bokrokat, melyek szívósan kapaszkodnak a fövénybe, akkor is, ha a víz tavaszonként ellepi őket. A folyó kövér hajókat és karcsú csónakokat hordoz a hátán, télen korhadt gallyakat, nyári estéken pedig különféle zenéket a partokról, amit egyik part üzen a másiknak. Nagy harc lehetett itt valamikor a Duna és a hegység között, a víz győzött, győzelmének ára az a néhány nagy kanyar volt, mely nélkül alig tudta volna áttörni a hegyek erős bástyáit. A két nagy erő küzdelmének eredménye még ma is érezteti hatását a parti ember életében.

Az ember e tájban két erő közé szorult. A nógrádi parton Zebegényig egyre közelebb jönnek a hegyek a Dunához, Zebegény és Szob között aztán megint hátrább vonulnak, hogy helyet engedjenek az Ipoly völgyének. Az ember a nemzetközi Duna és az állami vadászterület között él. A házak mögött kincstári erdők vannak, bennük szépen, nyugodtan élnek a vadak. Ezek az erdők éppolyan tilosak a közönséges embernek, amilyen tilos a Duna az úszni nem tudóknak. A víz és a meredek hegyoldalak szorításában élő nép igyekszik kibújni szorult helyzetéből, mint ahogy igyekszik kihúzni a lábát a csizmából az, akit szorít a csizma. A szorításból való menekülésnek egy útja van: a vasútvonal Pest felé. Ez a 63 kilométer hosszú vasútvonal kétféle szerepet tölt be.

Az egyik szerep: reggel elviszi és este visszahozza azokat, akiket a keskeny part és erdő közötti sávról kiszorít a hegy és a víz. Pestre viszi őket dolgozni és Zebegénybe, Marosra, Verőcére hozza vissza aludni, vagy vasárnapot ünnepelni. A másik szerep: nyár elején kihozza és nyár végén visszaviszi azokat, akik ide jönnek nyaralni a hegy és víz közé. A nógrádi part falvainak életét így szabja meg a Börzsöny és a Duna. Ami az utazónak táji szépség, a lakónak parancsoló hatalom, a vonat, mely az utazónak közlekedési eszköz, a lakóknak lehetőség a szabadulásra. Mód arra, hogy városi munkából éljenek a falun, ahol nincs hely arra, hogy falusiakként éljenek. A Börzsöny és a Duna reggel kiszorítják és este újra maguk közé fogadják a népet, ezen a vidéken Szob a vasútvonalból, Zebegény, Nagymaros, Kismaros, Nógrádverőce a vasútvonal által él. A falvak naponta Pestnek adják a munkájukat és a falusiak nyaranta pestieknek adják a lakásukat.

A Börzsöny és a Duna szorító ereje Verőcétől Szobig egyre erősödik és egyre kevesebb teret enged a földből való életnek. Ahogy közeledik egymáshoz a hegy és a Duna, úgy fogy azoknak a száma, akik a hegy és Duna között nemcsak lakhatnak, hanem élhetnek is. Verőcénél még kisebb hegyek vannak, itt-ott művelhető dombokkal és szélesebb a köz a meredek oldal és a víz között. Nagymarosnál már kisebb ez a köz, Zebegénynél a legkisebb, Szobnál valamivel nagyobb, de ott egy-két a területhez viszonyítva jelentékeny birtok segítségével siet a hegyeknek és a Dunának. A folyó és a Börzsöny erejének hatása egészen pontosan meglátható a statisztikai adatokból is. Nógrádverőce és Kismaros keresőinek 33%-a él földművelésből, 38%-a iparból. Nagymaroson már csak 24% az őstermelő és 50% az ipari munkás. Zebegényben 18% él a zebegényi földből és 45% pesti munkából, vagy másutt vállalt munkából. Szobon 13% az őstermelő, 16% az iparos és - 52% a közlekedési alkalmazott. Tehát az őstermelésből élők száma, amint a hegyek közelednek a Dunához, egészen egyenletesen esik, az iparban ellátottaké, akik jórészt Pesten dolgoznak, csaknem egyenletesen nő.

Ugyanez a szabály szinte matematikai módon érvényesül a falvak idegenforgalmában. Ilyenformán minél közelebb jönnek a hegyek a Dunához, annál szívesebben és annál többen jönnek a nyaralók és annál többet is fizetnek a lakásért. Marosra többen mennek, mint Verőcére és Zebegényben jobban fizetik meg a szobát, mint Maroson. Szob, mint határállomás ebből a nyári nyaralóhullámból nem kap, viszont a határhivatalokból él. A hegy és víz ölelésében élő népnek tehát nincs más lehetősége, mint naponta megjárni azt az utat, mely Pest felé vezet és ez az út nemcsak Pestre visz, hanem a városiasodás és a polgárosodás felé. E polgárosodást a természeti erőkön kívül a nyaralók is előmozdítják, hiszen a vidéken, ha odavaló ember épít, már ma úgy épít, hogy a nyaraló polgár igényeinek legyen megfelelő és segítségére siet ennek a polgárosodásnak az is, hogy e táj lakói igen nagy százalékban németek. A hivatalos statisztika szerint Szobnak 6-5, Zebegénynek 61, Nagymarosnak 20%-a német, ami persze nem jelent annyit, hogy ennyi a német eredetű, hanem csupán azt, hogy ennyien vallják magukat német anyanyelvűnek. A három legfontosabb tényező: a városi munka, a nyaralókra való beállítottság és a német eredet egyértelműen és egyirányban szolgálja e dunamelléki nép felszínes városiasodását. Munkahelyük a város, otthonuk városiak ízléséhez alkalmazkodó nyarankinti kiadásra berendezett ház. A falu csupán lakóhelyük. Félábrában élnek benne, mindennap, vagy hetente elvándorolnak és ha van egy kevés földjük, az már egyre inkább telekké válik. E dunamelléki vidék falvai, mint falvak befejezték életüket. A falvak népe polgári ruhát öltött és a parasztház lassan szállodává válik. Lakói már nem a földből élnek, hanem a tájból.

A falu elpusztul, az üdülőhely fölépül. Zebegényben az utolsó évtizedben parasztház nem épült, viszont épült húszegynéhány nyaraló az úgynevezett Malomvölgyben, síma falakkal, vaskeretes, széles ablakokkal, nagy erkélyekkel és terraszokkal. Vidám és színes bútorok hirdetik bennük, hogy a pihenést szolgálják, nem a munkát. A nagymarosi kőművesek, ha nem volt munkájuk az utolsó évtizedben, saját házukat alakították minél városiasabbá. A nyaralók száma egyre nő. Maroson az utolsó esztendőben ötszázegynéhány kiadott szoba után fizettek adót, míg tíz év előtt 2-300 körül mozgott csak az egész nyárra kiadott szobák száma. Kispénzű kereskedők családja jön ide és szombatonként megjelenik a családfő is hétvégi pihenésre. Élelmiszerekkel felpakkolva, mert olcsóbb Pesten vásárolni, mint Maroson. E falvak ugyanis csak szállásadásra tudnak berendezkedni, a nyaralók táplálására már nem. Vácról és Pestről kapják az élelmiszert, nemcsak a nyaralók, hanem a falusiak is. Bevett szokás például, hogy hat-hét család fogad egy napszámot, beküldi Pestre és bevásároltatja vele mindazt, amire szüksége lesz egész héten át. Zebegénybe még a túrót és tejfölt is a túlsó partról, Pilismarótról hozzák, más élelmiszereket a messzefekvő Vámosmikoláról. De csaknem az egész

part hosszában Pestből és Pestről élnek, mert a vidék, mely jóillatú mezőket, hűvös erdőket ad a nyaralóknak, nem ad földet a parasztnak.

A rendszer legtöbbször ez: az ember munkába jár Pestre, esetleg a közelebbi kőbányákba, az asszony és a lánygyerekek pedig művelik a nagyon kis földet. Kevés szeretettel, még kevesebb igyekezettel, mint mellékes munkát végzik ezt, éppen csak azért, hogy teremjen valamijük és ne kelljen mindent venniük. A falvak állapota ma csaknem kizárólag az ipari és nyaralási konjunktúráktól függ. Nagymaros sorsa szorosan össze van kötve egy, a körúton kívüli kereskedőréteg üzletmenetével. Ha ezeknek nem éppen rózsás a helyzetük, a marosiak alig vesznek be a lakáskiadással havi 10-20 pengőt a nyári hónapokban. Zebegény helyzete már sokkal kedvezőbb. Szébb és regényesebb tájai miatt jobbpenzű nyaralók látogatják, itt sokkal több új nyaraló épült, mint Maroson s mert kisebb, könnyebb lesz átalakulnia faluból üdülőhelyé.

E félfalusiak házáin, ruháján, magatartásán már városiasodás látszik, primitív polgárosodás. Ez a polgárosodás persze éppolyan tökéletlen, mint az a magyar »polgári szellem«, melyhez ez a nép hasonlítani kíván. A földdel már nem szívesen bíbelődik, sőt a környékbeli kőbányákban is többnyire nem e dunamenti falvak népe, hanem a Börzsöny és a határ közti községek lakói dolgoznak. És olyanok, akik egészen messziről jöttek ide. Pest vagy Fejér megyéből, hogy kötőrészel keressék meg a kenyérré való. A bányákban a vidék lakosságából csak az elesettebbek dolgoznak, a »jobb emberek« bejárnak az Istvántelki főműhelybe, vagy Pestre az építkezésekhez.

Régebben, míg ez a »városiasodás« nem indult meg ennyire, a vidék helyzete sokkal szomorúbb volt, mint manapság. Lőherer Andor 1899-ben írt tanulmánya (Zebegény parasztagdái-nak monográfiája) az egyik gazda háztartásáról készített felvétel alapján megállapítja, hogy hat katasztrális hold birtokosa, H. J. zebegényi gazda, bevesz terményből, fuvarozásból, törvénybírói fizetésből, tejből és nyaralók által fizetett bérből 325 forintot. Ezzel szemben »háztartási kiadásai majdnem a nélkülözésig összehúzza« is kitétek 409 forintot, tehát egy évi deficitje 85 forint volt. Természetesen így adósságai egyre szaporodtak. Körülbelül ugyanezt a helyzetet mutatja ki más gazdánál is, megállapítja, hogy tojást, gyümölcsöt Zebegény nem ad a nyaralóknak, mindezt messziről hozzák parasztagasszonyok, batyuban és többórás utakat téve meg néhány fillér haszonért. »A közigazgatást csak mint végrehajtót ismeri a csendőr és a fiánc megjelenésében« - írja a községről és számításai szerint egy napra egy lélek ellátására átlag 19 krajcár esik, egy egészen jómódú családnál, melynek feje már asztalosmunkából és nem a földből él. Felrója, hogy az erdei vadak átjönnek a földekre és hatalmas károkat okoznak a termésben, amiért viszont a kincstár kártérítést természetesen nem ad. Ezzel szemben, ha a vadaktól nincs is elkerítve az emberek földje, az emberektől el van zárva a vadak erdeje. Lőherer idejében még nem városiasodott el annyira Zebegény, mint manapság, a munkát inkább a közvetlen környéken kereste, mint Budapesten. A márianosztrai kőbányák-ból jártak haza esténként a két és félórás úton, csapatbaverődve, fáradtan a kötőrésztől és már ő megállapítja, hogy, aki csak teheti, mesterségre adja fiát, mert belátta, hogy Zebegényben a földből megélni nem lehet.

Ami akkor kezdődött, mára befejeződött. A község átalakult és mivel bebizonyosodott, hogy a zebegényi szűk földekből a nyári lakáskiadás segítségével sem lehet megélni, a földműves falu ipari munkások telepévé változott. Körülbelül ugyanez a folyamat Nagymaroson, azzal a különbséggel, hogy ott nehezebben megy az átalakulás és már inkább kőművesnapszámba járnak a marosiak, mert állandó alkalmazásra kevesebben tudnak szert tenni. Ez eléggé szoros összefüggésben van azzal, hogy Marosra szegényebb nyaralók járnak, mint Zebegénybe. A Zebegényben nyaraló előkelőbb urak könnyen hozzák be a zebegényieket valamilyen altiszti

állításba, de a marosi nyaralók nem igen pártfogolhatják szállásadóikat. Az ipari munka bére, megtoldva a nyári lakbérrel és azokkal a terményekkel, melyeket az asszony és az otthonélő gyerekek keze csal ki a földből, már tűrhető jövedelmet biztosít és ezen nagyon keveset ront az, hogy nyáron a családok felköltöznek a padlásra, vagy az ólban alusznak, sok gyerekkel kicsiny kamrákba húzódva. Nem lehetetlen, hogy a jövőben egyre jobban ki fognak szorulni Zebegényből a zebegényiek. Marosról a marosiak és Verőcéről a verőceiek. Beköltöznek Pest valamelyik külvárosába és házaik helyét villák fogják elfoglalni.

A ház egyre kevesebb lesz, a villa egyre több, a táj, mint a mágnes vonzza a szép vidékek, a hegy és a víz rajongóit, mert aki esténként kiül a partra, akár magas hegységben is érezheti magát, hegyi tó öblében, ahol friss szelek járnak és a fényeket élesen veri vissza a víz. Mindegyik falunak van valami idegenforgalmi vonzóereje. Verőcének a lankásabb, kezdődő hegyek és az, hogy e hegyek alá rejtőző falvak közül Verőce van legközelebb a fővároshoz. Nagymarosra a strandja miatt mennek az emberek és Visegrád miatt, mely romantikus romjaival festőien áll túl a vizen. Zebegényben legszebb a táj és legmagasabbak a hátul felsorakozó hegyek.

See bejött - mondták bámulva a Mainzból idetelepített németek, mikor kiértek a partra és meglátták a széles vizet nagy öbleivel és benyúló félszigeteivel. Így tartja a szájhagyomány. Innen vezetik le a falubeli svábok ennek a szónak az eredetét, meg onnan, hogy valamelyik királynő a török elől menekültében, megpihent a hegyen és így szól »zebeg én szívem« (»zebeg« alatt szepeg értendő.) Ez a táj azóta is megfogja az erre utazónak a szemét. Egy úri hölgy Bécsből jövet a hajóról meglátta a vidéket, kiszállt és kastélyt építtetett a partra, hegyi kastélyok stílusában, toronnyal, mely sötét fák közt nyúlik felfelé és éles hegyes vonalakkal áll be a hegyek és a víz közé, méginkább osztrák hegyi tavak képének jellegét adva a tájnak. Messzebb a Dunától a Börzsöny belsejébe nyúló völgyekben a kispénzüek építik a nyaralókat, ezek kicsit hirtelen készülnek, modernek, de nem éppen ízlésesen. A falak gyorsan kopnak, de vidám, széles erkélyeken este hűvös szelek alatt lehet vacsorázni, a fák és a rétek zöldje kedves a szemnek.

A Börzsönybe, Kóspallagra, ebbe a minden közlekedéstől távoleső faluba szűk ösvények visznek, szekérnek járhatatlanul. Ezekről az ösvényekről, melyek elhagyottan vesznek el a sűrűben már a Börzsöny különös formáit lehet látni, a meredeken emelkedő hegyoldalakat, melyek fölött a hegyhát megszelídül és lankás vonalakkal fordul az égnek. Mérgeszöld erdők nőnek a zuhanó lejtőkön, csak néha járnak erre turisták, többnyire hangos kiránduló nyárspolgár turisták, akik imádják a természetet, a bridzset és a vacsorát a túra után. Kóspallag fölött menedékházuk is van, ahol társaséletem élnek, harsányan beszélnek, férfiasan lépnek nehéz cipőikben. Beljebb, Kóspallag fölött már mohó kirándulóktól mentes az erdő, csak néhol áll egy-egy vadászház és a Börzsöny két oldalán megbújó falvakat nem köti össze olyan út, mely járható a forgalom számára is. A Börzsöny, e lakatlan és elhagyott és ősi erdőkkel tele hegység hatalmas fal itt, melyet csak megkerülnie lehet életnek, forgalomnak - megmászni nem.

A PARASZTTÁRSADALOM ALAKULÁSA

Ha valahol, a palóctájon látható legtisztábban, hogy hatalmas erők hová szorították a paraszttársadalmat. A parasztság gyűjtőfogalma alá foglalt különböző rétegek útja az erők taszítása miatt ma sem a fejlődés útja, hanem csak egy nyaklótlan átalakulásé. Ez az átalakulás ma sem halad határozott és világos célok felé, s a táj paraszttársadalma hasonlít egy hangyabolyhoz, mely a rásúlyosodó nyomás alatt megroppant és a hangyák menekülni készülnek belőle, - ki merre lát.

Mindennek távolabbi okai történelmieket, közelebbi okai: politikaiak. Az utolsó évszázad magyar politikája sohasem gondolt a politika tulajdonképpen nagy feladatára: a társadalmi fejlődés irányítására. Felülről nem munkáltak az egészséges fejlődésen, mert a magyar politikai szemlélet nem alakult át a kellő időpontban közjogi szemléletből szociális szemléletté. Alulról pedig a parasztságnak nem volt módja a fejlődést kiharcolni, mert az ellenfelek nagyon erősek voltak.

Az eredményt látjuk. Nem vették észre, hogy vagy a nagybirtokrendszer bomlik fel, vagy a paraszttársadalom. Így aztán fejlődés helyett szétszóródást látunk és az egyes rétegek elindulnak a pillanatnyi lehetőségek által adott utakon, melyekről tudjuk, hogy hol kezdődnek, de nem tudjuk hová visznek.

Mi lesz velük, ha minden így marad? - ezt a kérdést ők e tájon még kevésbé vetik fel, mint másutt. A politika pedig erre a kérdésre nem felel. A helyzet ennek következtében bizonytalan, az átalakulás pedig nem látja célját.

A régi értelemben vett paraszttársadalom szétbomlását gazdaságilag a nagybirtok és népszaporodás, időben a huszadik század, kulturálisan a civilizáció leszűrődő javai elkerülhetetlenül előidézték.

E régi értelemben vett parasztság helyébe nem léphetett modern értelemben vett paraszttársadalom, amilyen a mai Dániában, Finnországban stb. van. Először azért, mert az utolsó évszázad politikai rendszere semmit sem védett oly hevesen, mint a nagybirtokrendszert. Másodszor azért, mert a parasztságnak nem adtak oly mértékű politikai jogok és olyan mértékű szervezkedési szabadság, hogy az effajta társadalmi átalakuláshoz szükséges demokratikus politikai formát kivívja és a szükséges politikai súlyra szert tegyen.

E régi értelemben vett parasztság birtoktalanná vált és elszegényedett, elemeiből egészséges és szervezett földmunkástársadalom nem alakulhatott. Hiszen még a szociális biztosítás minden legkisebb kísérletével is szembeszegült a folyamatosan uralkodó rendszer, jórészt a nagybirtok rentabilitása érdekében, nem is szólva a szervezkedés szabadságáról. E tájon a paraszttársadalom e része sem jelentett soha politikai erőt, legfeljebb politikai problémát, azt is kevesek számára.

Tehát: a régi (jobbágyi) értelemben vett paraszttársadalom felbomlása után nem volt lehetőség arra, hogy a parasztság maga földjén élő önálló kisbirtokososztállyá alakuljon, mely annyit jelentett volna, hogy régi osztályát a parasztságot felcseréli egy új, sajátosan magyar színezetű kispolgári jellegű agrárosztály állapotával.

És nem adatott lehetőség arra, hogy biztosított és jogaihoz jutott, tehát nem létbizonytalanságban élő és proletárértelemben vett munkássá alakuljon. Így e parasztság egyes rétegei a maguk régi jobbágyi rendjéből nem egy modernebb értelemben vett olyan osztályba kerültek, melynek megvan a maga külön szemlélete és szerepe a nemzet életében. Mi lesz a parasz-

sággal, a nemzet legszámottevőbb rétegével? - ez volt a kérdés. - E kérdést felülről nem látták meg, megoldását alulról nem tudták kivívni. A diagnózis, amit e táj egyik legtipikusabb falujában, Tardon jellemzőnek láttam, a vidék egész parasztságára jellemző: nem adatott számukra lehetőség az emberi életre a parasztságon és földjeik határán belül és nincs hely számukra falujukon és a parasztságon kívül.

A végeredmény: a paraszti életformából ugyan kivetkőznek, de nem tudnak eljutni semmiféle más réteg életformájába. A szegénységen kívül ez e társadalomrajznak a táj parasztságának helyzetéről megállapított legszomorúbb és legsúlyosabb tanulsága. Ha anyagi állapotuk már biológiai értelemben vett életüket veszélyezteti, magatartásukat a társadalomban való bizonytalan elhelyezkedésük teszi a nemzetre nézve végtelenül károsan ingadozóvá és kiszámíthatatlanná. Mert igaz ugyan, hogy a parasztságnak e tájon sokhelyt nincs a szó mélyebb értelmében öntudata és ezért kevésbé veszélyezteti a fölötte levő rétegek bástyáit. De igaz az is, hogy ugyanez okból elhelyezkedése a nemzet életében, álláspontja a nemzeti élet esetleges kritikus pillanataiban teljesen kiszámíthatatlan, bizonytalan, kétséges és tisztázatlan. Magatartásuk és szerepük a nemzet, mint közösség életében pontosan ugyanolyan ingatag, mint amilyen bizonytalan elhelyezkedésük a nemzetben, mint társadalomban. Márpedig e táj paraszttársadalmában az egyes felsorolt és ismertett típusoknak éppen a legjellemzőbb tulajdonsága az, hogy teljesen bizonytalanul és ingatagon helyezkednek el a nemzet társadalmának egészében.

A »Még parasztok« cím alatt ismertetett típus, mint társadalmi réteg bizonytalan, mert jelene ugyan még a régi parasztélet külszíne alatt folyik, de jövője, ha a nagybirtokhatárok megmaradnak, már e külszín sem őrizheti majd meg és a nép falujából és jelenlegi életformájából menekülni kényszerül, emigrálni, kivándorolni más életformába. Ezekben a falvakban a jelen ugyan őriz még bizonyos külső jellemvonásokat, de a jövőben a bomlás és szétszóródás megindul. Hogy hová indulhatnak azok az elemek, melyeknek jelenlegi életük folytatása a jelenlegi körülmények közt nincs biztosítva, az olyan kérdés, melyre korunk politikája nemcsak hogy feleletet nem ad, hanem e kérdést még problémának elismerni is vonakodik.

Az »Agrárproletárok« című fejezetben megrajzolt summásréteg félúton van a birtokából élő paraszt és a bérből élő munkás között. Sem mint paraszt nem tud magának emberi életet biztosítani, sem mint munkás. Világszemlélete nem az önálló paraszt és nem az öntudatos munkás világszemlélete, hanem ingadozó valami a kettő között. A parasztélet olyan mult neki, mely szerint élni már nem tud, a summásság pedig nem jövő. A summásság számára csak periodikus alkalmi munka, mely valahogy lehetővé teszi, hogy éppen megéljen, de nem út egy másik réteg felé, egyáltalán nem a társadalmi fejlődés egy állomása. Csak éppen hely, ahol meghúzhatja magát. E társadalmilag teljesen bizonytalan helyzet, a szükségmunka rányomja bélyegét az egész rétegre és megmutatja, hogy ebben a rétegeknek szintén nem fejlődése tétetett lehetővé, hanem csak éhenhalása akadályoztatott meg.

A »Budapest vonzásában« élő rétegek árnyalatilag más képet mutatnak. Ha az eddigiek a paraszttársadalomnak a földművelésen belül való fejlődésképtelenségére mutattak, e rétegek azt mutatják meg, hogy mennyire nincs módja egészséges elhelyezkedésre e parasztságnak, a földművelésen kívül. Az »elszigeteltek« azt példázzák, hogy még Budapest közelében is pontosan ugyanolyan elmaradt tengődésben élhetnek csak, mint a legeldugottabb falvakban. A »talajtalanok« élete és mentalitása azt mutatja be, hogy a pesti munkába járó réteg jórésze nem egészséges munkásszemléletre tett szert, hanem csak régi erkölcsében ingott meg s most anyagilag is, világszemléletben is bizonytalanul inog valahol félúton a pesti napszámos és a falun élő paraszt között. A »félfalusiak« azt példázzák, hogy még ott is, ahol a népnek bizonyos polgáriasodásra volt lehetősége, ez milyen felszínesen, mennyire nem szervesen, mennyire bizonytalanul zajlott le.

A földbirtokeloszlási adatok és a szociális helyzetre vonatkozó adatok mind azt bizonyították, hogy e paraszti rétegek már a saját határukon belül a földművelésből a jövőben nem élhetnek. Az egyes bemutatott típusok bizonytalansága, ingatag volta és labilis elhelyezkedése az amúgy is atomizált és egészségtelen magyar társadalomban azt bizonyítja, hogy a paraszti sorból való kiemelkedés - ha rétegekről van szó - nem biztosított egy szerves társadalmi fejlődés útján. E típusok anyagi életük szerint mind szegények a nyomorúság határán, társadalmi elhelyezkedésük szerint meghatározhatatlanok, politikai szemléletük szerint bizonytalanok és apathikusak. Egytől egyig mindegyik típus azt bizonyítja, hogy itt nem szerves társadalmi fejlődés folyik, hanem csupán a parasztságnak a lehetőségek keretein belül való fejvesztett menekülése, más, de ugyancsak bizonytalan és ugyancsak proletár sors felé. Az egész tájon nem található réteg vagy csoport, mely osztály lenne a szó mélyebb értelmében. Az atomizált társadalom egyes össze nem forrt és ingatag csoportjai összességükben egy ingatag és kiszámíthatatlan társadalom képét mutatják.

E bizonytalanság kettőt eredményez. Egyrészt azt, hogy bármely kisebbség bármily kicsiny eszközökkel hatalma alatt tarthatja e közvéleménytelen, szétporlott és felülről sokféle irányba sodort társadalmat. Másrészt azt, hogy ha az országot bármely külső veszély éri, e rétegek belső bizonytalansága, ingatagsága azonnal a legtragikusabban fog megmutatkozni s az a bizonytalanság, amely bizonyos fajta politikusként hasznos és kívánatos, a nemzet számára végzetesen veszélyes lehet. Most utolsó óráit éljük annak az időnek, mikor e társadalom szétporlását még egészséges fejlődéssé lehetne változtatni. Ha ez nem történik meg, minthogy mégis csak ők a nemzet többsége, java és törzse, a magyarság történelmének olyan veszedelmei elé néz, mint eddig Mohácson kívül soha. Ez esetben e rétegek hazaszeretete egyre gyöngébbé, politikaszemlélete egyre közömbösebbé, életszemlélete egyre apathikusabbá válik majd és e társadalom olyan lesz, mint fáradt öregek, akik a világ dolgaira már csak bólintanak, de nem kívánnak résztvenni bennük. Ez esetben egy lehetetlen szociális helyzetben, egy szétporlott és véleménytelen társadalommal, egy fáradt és közönyös nemzettörzsszel fogunk szemben állni azokkal az európai népekkel, melyeknek nem tartozik létérdekei közé a mi létezésünk és európai szerepünk. Társadalmunk legalsó, leggyökeresebb és legmagyarabb, mondhatjuk egyedül fajmagyar rétegeinek e szétporlása ezért az egyetlen, igazán mélyen súlyos és legelőbb megoldandó kérdése ennek az országnak.

MUNKÁSOK

Területünkön három tájon nyílt volna alkalma a földjükből megélni nem tudó rétegeknek arra, hogy a parasztságból kitaszítatva más osztályba lépjenek s ne csak szétszóródjanak vízben megállapodni nem tudó porszemekként a magyar társadalomban. E három táj: a salgótarjáni szénmedence, az ózd-borsodnádasi iparvidék és a Sajóvölgy. Az alkalom pedig az iparosodás, illetve a bányászat volt. Hogy ez osztálycserére csak három tájon nyílt alkalom, az természetesen nem jelenti azt, hogy másutt nem váltak parasztok munkássá. Hiszen jelentékeny bányászat folyik az eger-putnoki vasútvonal mellett számos helyen (pl. Egercsehi). Kisebb területre nem jelentéktelen a hatvani cukorgyár hatása s az ország egyik legjelentősebb vasgyára Diósgyőrött van. Mindezek azonban nem oly tiszta jelenségek, mint a fentebbi három táj s azok közül is különösen a salgótarjáni medence és az ózd-borsodnádasi völgy.

A hatvani cukorgyár csak felszívott munkásokat a parasztságból, de már méreteinél fogva sem alakíthatott át egy tájat. A hevesi és borsodi kisebb bányák csak egyes munkaalkalmakkal szolgálnak egyes falvak számára, de nem jelentenek egy vidék társadalmára ható átalakító erőt. Diósgyőr pedig, ha közigazgatásilag nem is, de valójában Miskolc külvárosa és munkássága nem vidéki munkásság, hanem egy város perifériájának munkássága. Mindezeknél sokkal jellemzőbb a salgótarjáni bányavidék és az ózdi iparvidék társadalma, minthogy itt nem egy gyárról és néhány faluról, hanem egész tájegységekről van szó. E tájak egészen a bányászat, illetve az iparosodás hatása alá kerültek. Hogy ez mint változtatott a tájon és mint alakította a társadalmat, az élesen megvilágítja az iparosodás hatását a társadalomra, szűkebben egy táj parasztságára.

A *táj* képét ez iparosodás és bányászat sokkal észrevehetőbben alakította át, mint a *társadalom* képét. E völgyekben szemmel láthatóan észrevehető a tájkép civilizálódása, a technika vívmányainak bőkezűbb felhasználása és a tájrendezésnek a szempontja, mely ott fordul elő, ahol a földet már nem mint termőterületet nézik, hanem mint környezetet, melyet a lakója ízlése szerint átalakít. Ha másutt többnyire a termelési célszerűség nyomja rá bélyegét a falvakra, e vidék falvain már egészen más tájszemlélet nyomai látszanak. Ha a paraszti mentalitás a tájból a földek termőerejét és a hasznosságot veszi észre, az ittlakók a tájból már a tájképet és hangulatot, a szépet veszik észre. A bányatelepeken sokszor éppúgy szépítik a tájat, ahogyan Buda villanegyedeiben. Nógrád vagy Borsod ipari és mezőgazdasági tájai között elsősorban ez a lényegi különbség. E különbség azonnal érződik, ha paraszti vidékekről utazik az ember Salgótarján felé, vagy Ózd felé. A parasztház és munkásház közti különbség élesen látszik és az egyes vállalati telepek sajátos jelenségek e tájban.

E vállalati telepeket nagyon jellemző és nagyon találó szóval: »kolóniáknak« nevezik, »bányakolóniáknak« vagy »gyári kolóniáknak«. E névben rögtön benne is van e táj iparosodásának első jellemzője. Az, hogy ez iparosodás tulajdonképpen - gyarmatosítás volt. Bármelyik oldalról vizsgáljuk is e vidék képét és társadalmát, szembetűnő az iparosodás gyarmatosító jellege.

A munkások telepi házai élesen elkülönülnek a bennszülöttek falvaitól. Minden ilyen kapitalista gyarmat külön test feudális jellegű vidéken. Külön test település szerint, külön test a települők osztálya és szelleme szerint. S végül: külön test a települők fajtája szerint.

Ugyanis: a munkásság nem itt fejlődött - hanem: ide érkezett. A kapitalista gyarmatosítók toborozták ide a gyarmatosokat az ország, illetve az egykori Monarchia legkülönbözőbb tájairól. E gyarmatosok az első évtizedben még abban is elkülönültek az őslakóktól, hogy más

nyelvet beszéltek. Faji, nyelvi és osztálykülönbségek álltak útjába a bennszülöttek és a jövevények keveredésének és krajnai németek, vagy liptói szlovákok ide ugyanúgy gyarmati lehetőségekre gyűltek, mint hollandok Jávába, vagy németek a magyar középosztályba. Az idők folyamán a nyelvi különbség a jövevények elmagyarosodásával eltűnt, de megmaradt a kapitalista gyarmat és a feudális vidék közti különbség, megmaradt az idegeneredetű, osztálytudatos munkásság és a tájhoz ősök sírjaival kötött parasztszemléletű őslakosság közötti különbség. Mindez ma is fennáll és e telepeket továbbra is teljesen gyarmati elkülönültségében tartja meg. A következmény: a bányászatnak és az iparosodásnak a tájra gyakorolt hatása nem volt gyökeres, az iparosodás nem a meglévő társadalmat alakította, hanem: föléje telepített.

A táj bennszülött parasztságát az ideérkezett munkásságtól ma is lényeges ellentétek választják el s táj társadalma két nagy részből áll: a gyarmatosító ipari és bányai lakosságból és az őslakó paraszti lakosságból. Az iparosodás nem a parasztságból formált egy másik réteget, hanem a parasztság mellé hozott egy másik réteget. Mindez azokon a tájakon látszik a legjobban, ahol a gyarmatosítás a legnagyobb apparátussal, a legnagyobb területen és a leghatalmasabb gyarmatosítók által történt. Tehát a salgótarjáni és az ózdi medencékben, ahol a gyarmatosító bányászat, illetve ipar egész külön birodalmat szervezett a meglévő táj és társadalom mellé, illetve fölé. Ott, ahol e gyarmatosítást nem egy nagy, hanem több kisebb vállalat végezte, mint például a Sajóvölgyben, már sokkal kevésbé jellemző e folyamat, a társadalom képe, sokkal kevésbé egyöntetű s e területeken szinte több a látható kivétel, mint a levonható szabály.

A két nagy ipari táj viszont szinte kristályos tisztaságban mutatja mindazokat a tüneteket, melyek az egész magyar kapitalista fejlődésre jellemzőek. A táj legalsó rétege, a föld ezeréves lehetőségeit kihasználó parasztság a társadalom legalján, a legnehezebb helyzetben: színmagyar. Fölötte a tájnak az utolsó évszázadban felfedezett kapitalista lehetőségeit kihasználó munkásosztály, többségében eredete szerint nem magyar. És végül az ipari gyarmatot kormányzó középosztály eredete szerint szintén nem magyar. Mindazt a lehetőséget, ami a magyar kapitalista fejlődés korában alakult ki, nem a magyar parasztság, hanem az asszimilánsok használták föl, akik a gyarmatosításhoz jórészt nem magyar eredetű elemeket alkalmaztak. Mindennek természetesen nem valami határozott idegen invázió volt a célja, hanem egyszerűen az volt az oka, hogy magyar bányamunkás vagy szakmunkás a tájon nem volt, tehát idegenből kellett hozatni.

Hiba csak ott történt, hogy a kor politikusai legfeljebb a termeléssel gondolván, a társadalommal soha nem intézkedtek affelől, hogy a *táj* társadalma alakuljon át az új lehetőségek szerint, ne csak föléje helyezkedjenek gyarmatosítók. Mindezt természetesen nem azért mondom, hogy az iparvállalatok tisztviselőinek, vagy méginkább munkásságának magyar szellemét a nem magyar eredet miatt kétségbe vonjam. Hiszen elmagyarosodásuk volt olyan mély, mint a középosztályba beszivárgott németeké. Csupán annak illusztrálására említem e tényt, hogy bizonyítsam: mennyire hiányzott e téren is a parasztságról való gondoskodás, a társadalommal és társadalmi fejlődéssel gondoló szemlélet s hogy ez iparosodásnak mennyire nem volt célja az is, hogy a táj népét lássa el az új és gazdagabb lehetőségekkel.

Mindennek következtében e vidékeken palóc, itteni eredetű munkásosztályról nem beszélhetünk. A palócság beszivárgása a munkásságba nagyon későn indult meg, akkor is igen tétován és éppen a munkásság legalsóbb, tehát legkevésbé munkásszemléletű rétegébe, a szezonmunkások közé. Ebben maga a palócság is részes, hiszen nem akart a bányába menni. A gyarmatosítók legfeljebb ott követtek el hibát, - s akkor is csak társadalompolitikai szempontból -

hogy ez őslakosságnak az új munkalehetőségek iránti ellenszenvébe nyugodtan beletörődtek s míg a palócok mentek Amerikába, ahol aztán minden ipar jó volt nekik, ide hozták a krajnaiakat és szlovákokat, mert azok szívesen jöttek. Ennek kettős a következménye:

Először az, hogy a parasztság, mikor sorsa a parasztságon belül túrhetatlenné vált, itt nem ipari lehetőségeket, hanem egy már zárt és a maga embereivel telített ipari gyarmatot talált, melybe igazán bejutnia lehetetlen volt és ott legfeljebb alkalmi munkát kapott. Azt se mindig s lett az idegenből jöttek unokáinak segédmunkása. Holott ahhoz, hogy e táj lehetőségeinek kihasználásából valami neki is jusson, mint bennszülöttnek, őslakónak, palócnak és magyarnak, egyformán joga lett volna.

A másik következmény az, hogy ezáltal a parasztelelet lehetőségeiből lassan kiszoruló parasztság ellátatlanjainak, kicsöppenvén az emberhez méltó parasztelelet lehetőségeiből, itt se volt módjukban emberhez méltó munkáséletre találniok. Így a vidék népe - annak ellenére, hogy szén húzódik földjei alatt és dombjai mögött kohók füstölnek - éppolyan kevésbé juthat bele egy egészséges fejlődési folyamatba, mint más vidékeké. Tehát e szomorú tétel, hogy nincs hely számukra a falu határán belül, s nincs hely számukra azon kívül, ha szelídebb és szociálisan nem is olyan súlyos formában, de itt is áll s a táj társadalmi struktúrájának e súlyos hibájával szemben csak bizonyos civilizációs külszín és jobb anyagi helyzet áll.

A »SALGÓTARJÁNI« BIRODALOM

Petőfi, mikor errefele járt a Mátra mögött, a Karancs és s a Salgó vidékein még romantikus, különös tájat láthatott. Romok ültek a hegyeken, a Karancs hányivetin dobta tompa csúcsait az ég fele, északon Somoskő tornyaiból úgy néztek ki az üres ablakrések, mint koponyából a szemüreg. A táj különösen sötétedéskor mesékkel telt meg. A várromok zordon hősokról beszéltek, kik zörgő páncélban és nehéz kardokkal jártak a kongó köveken, időnkint kincset vagy asszonyt raboltak, - saját koruk szokása szerint inkább kincset, a kései költők képzelete szerint inkább nőt. A táj »Két szomszédvár«-ak romantikáját, véres bosszúit meséli meg-békélten és lejtői kínálkoznak arra, hogy nehézfegyverzetű és robogó lovasokat képzeljen rájuk az ember. Petőfi ilyennek is láthatta. Komornak és emlékekkel telítettnek, romantikus vidéknek, hol a romló kövek között fehér nagyasszonyok lelke bolyong s a szellem-hősök levágott fejüket hónuk alatt cipelve járkálnak lépcsőkön s tornyokon. A Salgó csúcsáról így beszél: »e hegytetői kősziklára ül borús napokban a pihenni vágyó terhes felhőknek vándor serege« és Salgóvár óriás, »ki az egekre nyújtja vakmerő kezét, hogy onnan csillagot raboljon«.

A mult század közepéig e vidék csakugyan ilyen romantikus táj volt, hősi és patinás színekkel. Várak állottak benne málló kövekkel, őrizték elmúlt idők, elmúlt urak, végvári kapitányok és páncélos vitézek emlékeit. Alattuk csak kicsi falvak éltek, meghúzódva és jelentéktelenül. A táj képe csak Petőfi után, a mult század második felében változott meg és ha van magyar vidék, melyet a hozzánk már felemásan érkező kapitalizmus átalakított, akkor Nógrád e része ilyen. A szén, mely békésen pihent sokáig a regényes hegyek alatt, csak néha adván babonás parasztoknak rejtélyes jeleket, beleszól a tájkép átalakulásába. A romantikus, elhagyott, romokkal koronázott vidék hetven esztendő alatt teljesen megváltozott és ipari tájjá vált. A falvak közé bányatelepek épültek, elébb szürkeszín barakkokkal, aztán pirostetejű házikókkal, az utakat kövezni kezdték s a táj »csinosodása« az ország kevés más vidékén jutott olyan messzire, mint éppen itt. A patakokat néhol épített mederbe szorították, a fákat felsorakoztatták a domboldalon, vagy a házak között, - elrendezték a természetet az ember kedvére és kényelme és ízlése szerint. A legújabb időben símvonalú, szélesablakos házak épültek egyes gyárok mellé és éjszaka ontják a fényt. Villanytelep mellé mesterséges tó készült, salakhányók újabb púpokat raktak a hegyekre, s a csinált dombokon, szép lassan gyökeret ereszt az akác. Ma e táj még felszínében is más, mint száz évvel ezelőtt volt, vörös halmok magasodnak ki belőle, melyeken gyéren nő a fű, a lágyvonalú dombok közé merev kémények ékelődnek és füst száll a mezők fölött. Kertekben nyírt gyeget találhatsz, a természet mintha szabályosabb lett volna mérnökök keze nyomán, tele van egyenes vonalakkal, egyenes uccákkal, egymásnak támaszkodó házakkal és ültetett fasorokkal. Dél felé a Mátra magas és komor, északra, közel az országhatárhoz, egy békésen húzódó gerincről messzire láthatsz a Felvidékre. A gerincre időnkint éles és hideg szél jön észak felől. Kárpáti szél.

Azzal, hogy a szénbányászat Nógrád ez északkeleti részében megkezdődött, a salgótarjáni szénmedence« geológiai fogalomból táji fogalommá vált. Bányászat és ipar kezdődött a vidéken, gyárok épültek s a gyárok meghatározták a vidék életét. A táj központjai ezentúl már nem a falvak és az ember életének központjai nem a földek. Telepek, igazgatósági épületek és munkásházak emelkedtek mindenütt és a vállalat ország lett az országban, külön házakkal, külön iskolákkal, külön körökkel. Külön birodalom alakult erre. Ez a birodalom messzire nyúlik le, külön iparvasútjai vannak és külön villanyszolgáltatása, az emberek benne más-jellegű hatalomtól függenek, mint a szomszéd vidékek emberei. Mindezt a szén tette.

E szenet egy pesti polgár és kádármester, bizonyos Matussek Vencel már 1766 körül felfedezte. Nógrádban járván, egy állandóan füstölgő hegyre talált, megvizsgálta és megállapította, hogy a hegy szenet tartalmaz. Fölfedezésével a pesti tanács által kitűzött 50 arany díjat kívánta elnyerni. A városi tanács, megvizsgáltatta az ügyet, és nem adta ki a jutalmat. Egyrészt, mert - mint mondták - a hegy messze van Pesttől, másrészt, mert rossz szenet tartalmaz. Így aztán Matussek pesti polgárnak és kádármesternek a magyar felfedezők sorsa jutott és felfedezése közel egy századig nem hajtott hasznot az országnak.

Ugyanebben az időben (1767) a Pressburger Zeitung tudósítást közölt arról, hogy Nógrádban, a Salgó hegyen ég a föld. E különös jelenséget később Tanárky Mihály »Magyarország természeti ritkaságai« (1814) című művében »Meggyulladt hegyek Nógrád Vármegyébe« címmel így írja le: »Igen különös és ritka természeti tűnemény az, melly Nógrád Vármegyébe a Salgó hegyén a mult esztendőbe adta elő magát. Ezt a hegyet egy rohanó sebes patak két részre osztja. A föld itt kemény és kövér bűdöskő gőzökkel van terhelődve. A mult nyárba ez a hegy magától meggyulladt és sűrű füstölgések között egész két holnapig égett. Az imittamott kiütött lángoknál a mezei munkások ebédjeiket is megfőzhették. Az elégett föld négy ölnyi hosszúságra, két lábnyi szélességre és ugyanolyan mélységre egészen föld szénné változott, melly ha tűzbe vettetett, világos lánggal és bűdöskő szaggal égett«.

Az 1840-es esztendőig mindössze ilyen csodálatos eseményekről vannak tudósításaink, melyeket több kevesebb bámulattal emlegetnek az egykoriak. Csak a 40-es években kezdi bizonyos Moosbrugger Jeromos, bécsi vállalkozó a rendszeres szénbányászatot Inaszón és Zagyván, de ez a vállalkozás elvesztvén legnagyobb fogyasztóját, a Dunagőzhajózási Társaságot, csődöt mond. A szénmedencében a bányászat akkor kap újra életre, mikor 1861-ben megalakul a Szent István Kőszénbánya Társulat. Később ez a Társulat is megbukik és 1868-ban megalakul a »Salgótarjáni Kőszénbánya Rt.«, mely ma is ura és munkaadója e vidéknek. Időközben magába szippantotta a környék többi szénbányáit, többek közt az Északmagyarországi Egyesített Kőszénbánya és Iparvállalat Rt.-ét, s ezzel annak baglyasaljai, etesi és mizserfai üzemeit. Ma 114 kilométer földalatti iparvasúthálózata van, rengeteg munkáslakása, iskolája és kaszinója. A vidék élete csaknem teljesen a bányavállalattól való függésben telik el és a bányavállalat hatásaként a táj társadalmi képe ma meglehetősen egységes. A nép állapota jó tanulságot mutat arra, hogy az iparosodásnak lehetnek-e és milyen eredményei lehetnek egy táj parasztsága számára.

A BÁNYÁSZOK

A palóc régebben, ha elment a bányabejárat előtt, undorral nézett a sötét lyukba és sietve továbbment, esetleg kiköpött. A »bányász« csúf névnek számított közöttük, föld alatt turkáló, piszkos embert láttak benne és többnyire idegent. A bányászok legnagyobb része jött-ment volt s a vidék népe sokáig nem is vett részt a bányák kiaknázásában. Liptay Pál az 1868. évi salgótarjáni kőszéntermelésről írt tanulmányában így ír a bányászokról: »Legtöbb köztük a tót, kik a felső megyékből nagy számmal jönnek le; de van német, cseh, tiroli és krajnai munkás is elég. Legkevesebb itt is, - mint mindenütt - a magyar. Nem igen szereti a magyar a bányamunkát, legyen az arany sárga, vagy fekete, melyet kiaknáznak. Napi bérük 70-120 kr-ig változik «

Ezidőtájt főleg a felvidéki szlovákok vándoroltak erre lefelé telenkint. Lakásukról Liptay így ír: »Érdekes itt látni azon lakásokat, melyeket néhány szál deszkából a hegy oldalába építenek. Egy ablak, egy ajtó és egy ágy minden, ami az ilyen viskóban elfér; teteje földdel van behintve, amelyen buján tenyészik a fű és a burján, az oldalakat szintén földdel töltik fel, hogy télen meleget, nyáron pedig hideget tartson.« A liptóiak ugyanúgy jártak le ide a bányákba télen, ahogyan a Felvidék más tájairól aratni mentek az Alföldre nyáron. Afféle fél-kivándorlás volt ez számukra, megjöttek, barakkokban laktak és kevés ételen éltek, hogy minél többet hazavihessenek. A bányatárspénztár egy régi kimutatása szerint a magyar - szűkebben környéki - születésű munkások teljesen jelentéktelen hányadát tették az összes munkásságnak. A liptóiakon kívül elég nagy számban voltak külföldi születésűek. 1868-ban például fölvetetett 3 magyar, 261 külföldi és 626 »lipták« (liptói). 1872-ben még mindig alig szivárog a környező falvak lakossága, a fölvételi arányszám ebben az évben is így fest, magyar: 26, külföldi: 400, lipták: 548. A bánya tehát a Monarchiának csaknem minden tájéka felől szívta a népet, csak éppen a környező salgótarjáni medencéből nem. Egészen a legutóbbi időkig, főként a felvidéki szlovákság munkahelye volt csak, és még a háború után is igen sokan jöttek le Liptóból. Később már a bánya kénytelen volt a salgótarjáni medencéből toborozni a munkásságot, a palócok pedig helyzetük súlyosodásával kénytelenek voltak addigi csöndes ellenállásukkal felhagyni és bevonulni a tárnákba. De ma se teszik kedvvel.

Elődeik, a liptákok roppant igénytelenül éltek. Ott fenn, hegyes hazájukban nem annyira szerződötték, mint inkább toborozták őket, pálinkával, ökörsütéssel, borral, zenekarral. A háború alatt katonákkal fogdostatták össze őket, mert kellett a szén s kevés volt a munkás. A krajnaiak a szelíd szlovákoknál vadabb nép voltak, bérosztás után szombatonkint a kocsmá mögött mindig történt egy-két késeles, rendesen halálos eredménnyel. Akkor még a bányában időnkint megjelent az embereknek a bányarém, félarcával vigyorogva, félarcával kegyetlenül és zordonan nézve. A vitéz krajnaiak erősen gyűlölték az urakat, a tisztviselők csak félve járták a telepet a faluval összekötő néptelen részeken, feltúrt gallérban, fogvacogva és füttyörészve. Rendesen fiatalabbakkal kísértették magukat, mert a kránerek nem voltak veszélytelenek. Ma már csak németnevű utódaik élnek, rendesen továbbra is a bánya szolgálatában, s mint az országban általában: e bevándorlottak utódainak jobb a helyzetük, mint a környék palócainak. Egyrészt azért, mert már bányásznak nevelkedtek, a telepen nőttek fel és így ők adják a munkásság elitjét. Másrészt pedig azért, mert elsősorban és csak bányászok, míg a történetesen bányába járó palócokról ezt alig lehet elmondani.

E palócság, ha lassankint rá is kényszerült arra, hogy lemenjen a bányába, ott csákánnyal törje a szenet és izmainak megfeszítésével tartsa vagy tolja a csillét, voltaképpen bányásszá mindaddig nem vált. A bányából él, de nem bányász. Úgy él a bányamunkából, mint valami

furcsa száműzetésben, mintha a földfölötti állapotok ideiglenesen a föld alá kényszerítették volna és ha lenne rá módja, észvesztetten menekülne a nyirkos mélységekből, ahol nyakába csurog a víz, pislogva ég a karbidlámpa és néhol légpangásos helyeken eláll a lélegzete. De menekülésre se mód, se lehetőség. Számukra kényszerű bémunka ez, lélekben továbbra is a föld szerelmesének és parasztnak maradnak meg. Mégis, különösen ott, ahol régebben folyik a bányászat, már egész magatartásukon és gondolkozásmódjukban érezhető, hogy iparvidéken élnek. A terület falvainak ez az eliparosodása ma már odáig haladt, hogy némelyik faluban a lakosságnak több mint 50 százaléka bányász. A bánya hatásterülete különösen konjunkturális időkben egyre messzebbre terjed ki. Ilyenkor ugyanis a bánya egyre távolabbi falvakból szívja magához a népfelesleget, vagyis azt a nógrádi szegényparasztságot, amelynek nincs elég földje ahhoz, hogy a saját lábán megéljen.

A bányászat hatását a társadalomra a szén kitermeléséből folyó két üzemi tulajdonság határozza meg. Az egyik az, hogy a bánya nem állandó üzem, hanem fluktuáló. Ez annyit jelent, hogy egyes helyeken idővel kimerül a szénréteg és ilyenkor a bányatelep más vidékekre költözik át. A másik üzemi tulajdonság: a bánya periodikus üzem - vagyis minden év egyes hónapjaiban megnő, más hónapokban lecsökken a termelés. Ezért tél előtt, az őszi hónapokban a bánya sokkal több munkást alkalmaz, mint a tavaszi és nyári hónapokban.

Az üzem fluktuálásának hatása a bányászatnak a tájra gyakorolt hatásában mutatkozik meg. Az üzem periodikus volta a bányamunkásság tagolásában.

A bánya fluktuáló üzem lévén, a vidék társadalma az üzem hatása alatt szintén bizonyos fluktuáló képet mutat. Mindig azokban a falvakban több a bányász, illetve azokból a falvakból vesznek fel több embert, amelyek közelebb vannak a termelőhelyhez. Minthogy ezek a termelőhelyek a salgótarjáni szénmedencében kimerülnek és mindig új tárnákat vájnak, a szénmedence egyes falvai közül hol ebben, hol amabban több a bányamunkás. Így aztán az évtizedenkénti statisztikai kimutatásokban jelentékeny eltolódások vannak egy-egy falu bányásznépességének arányszámában. Van hely, ahol hirtelen megnő a bányászok száma, van falu, ahol hirtelen lecsökken. Aszerint, hogy hol fejeződött be a kitermelés, illetve hol nyitottak új bányát. E fluktuáló munka, amely az embereket hol ide, hol oda dobálja, a medencében bizonyos belső vándorlást idéz elő. Ugyancsak emiatt a salgótarjáni szénmedence társadalomrajzi szempontból egy közösségnek tekinthető, mert a bányamunkás nemcsak egy faluban van otthon, hanem az egész szénmedencében. A bányamunkások a kitermelés helyváltoztatásai miatt össze-vissza helyeztetvén, rendszeren nem a saját falujukból vagy telepükről házasodnak. Így egy-egy családban a feleség legtöbbször a bányavidék egészen más falujába való, mint a férj és apjuk ismét egy harmadik faluban született. Az üzem, mint rendelkező hatalom, egységesíti azt a területet, amelynek munkát ad. E tájon ugyanez okból szó sincs a falvaknak olyan éles elkülönüléséről, mint akár a legközelebbi szomszéd járásokban. Ugyancsak az üzem fluktuáló természete miatt egyes bányatelepek kihalásra vannak ítélve. Viszont vannak egészen újonnan épült friss telepek is, amelyek most kezdenek hatást gyakorolni a vidék népére.

A bányának, ugyancsak fluktuáló természete miatt, a parasztság életére nincs olyan állandó hatása, mint az ipartelepeknek, gyáraknak, szóval a munkásokat állandóan foglalkoztató üzemeknek. Egy-egy bánya a szénréteg kitermelésére épülvén, a szénréteg kimerülése után a tárnák és a telepek, a munkáslakások és az igazgatósági épületek hiábavalókká válnak, a vállalat számára feleslegessé. Ilyenkor a munkáslakásokba fáradt, öreg nyugbéréseket helyeznek el s ezekre a telepekre lassú romlás vár. Jó, ha nem rombolják le őket, mint például

Inaszón, ahol villanyvilágítás volt, lakások és tennispályák. Mikor kimerült a szénréteg, a villanyt elvitték, az épületeket lehordták és most csak a deszkákból álló barakktelep mészlik magában addig, amíg újonnan szenet nem találnak és megint oda nem vezetik a villanyt és fel nem építik a tennispályákat a vezetőség leányai számára. A bánya munkaadó szerepét a falvak számára e fluktuálás természetesen teljesen bizonytalanná teszi. Ez az egyik legfőbb oka annak, hogy a szénmedence társadalma teljes egészében nem alakult át munkástársadalommá. Ma csupán olyan társadalom ez, melynek alakításába időnként és helyenkint erősebben, vagy gyöngébben beleszól a bányák közelsége és az, hogy az egész területen egy úr van: a salgótarjáni bányaigazgatóság.

A bányaüzem periodikus volta azáltal, hogy télen több, nyáron kevesebb munkásra van szükség, a bányamunkásságot két élesen elhatárolt rétegre tagolja. Hogy ez a tagolás milyen mértékű, arra jó bizonyíték a bányavállalat egy-egy esztendejének munkásfoglalkoztatási statisztikája. Az 1937-es esztendő egyes hónapjaiban a bánya által foglalkoztatott munkásság létszáma így alakult: januárban 6676, februárban 5976, márciusban 5431, áprilisban 5456, májusban 5482, júniusban 5567, júliusban 5624, augusztusban 6116, szeptemberben 6821, októberben 7132, novemberben 7256, decemberben 7364, vagyis a munkásfoglalkoztatás mélypontja március, a legtöbb munkást foglalkoztató hónap pedig december. Márciustól decemberig fokozatosan nő a felvett munkások száma, decembertől márciusig a munkásságnak körülbelül egynegyedét »szanalják«. Októberben, novemberben és decemberben a munkáslétszám egynegyedével több, mint a tavaszi hónapokban. Ez a munkástöbblet a környező falvak parasztságából kerül ki. Viszont az a munkáslétszám, melyet az üzem állandóan foglalkoztat, részint a bányavállalat tulajdonában levő lakásokban élő telepített munkásságból és a falvakból felvett állandóan foglalkoztatott munkásságból áll.

A bányamunkásság két szélső és egymástól élesen különböző rétege: a telepített munkásság és a falvakból a téli hónapokra felvett időszaki munkásság. A két réteg között óriási osztálykülönbségek vannak. A következő ellentétpárok állítják szembe őket: az egyik réteg állandó munkás, a másik időszaki; az egyik réteg társulati munkáslakásban él, a másik saját parasztházában lakik; az egyik ittmaradt bevándoroltak, rendszeren németek ivadéka, a másik palóc. Az egyik már második vagy harmadik bányamunkás-nemzedék, a másik maga került először a bányába, apja még földműves volt. Az egyik életének alapja a bányamunka, a másik csak esztendejének egy részét tölti a bányában s így életének alapja továbbra is a föld. E két réteg egymással a bányán kívül alig érintkezve él, különféle életformákban, különböző vágyak és célok ígézetében. Minderről legtisztábban a telepek és a falvak közötti különbség beszél.

A falvak e bánya vidéken is ugyanolyanok, mint másutt az országban. Paraszti célok szerint és paraszti igények kiszolgálására épültek. Kucsmatetejű és kisablakú palócházak állanak bennük a falakat élénk színű cseréptányérok díszítik, az ágyakon a párnák paraszti módra tornyozódnak, s a bútorok a paraszti élet hagyományai szerint rendeztetnek el a szobákban. E falvaknak a telepekkel szemben való különállását az is erősíti, hogy a vidéken sok a régi, hagyományos népi életnek a maradványa, sok az olyan ház, melyekben nem is olyan régen még ősi parasztlelet folyt, színes viseletben, megszabott rendben, függésben az időjárástól, a terméstől és az ég viharaitól.

A telepek ezzel szemben a bányavállalat szempontjai szerint egy kapitalista nagyüzem céljai szerint épültek. Zártabb közösségek és másként célszerű települések. E bányatelepek akár mennyire is beleépültek a tájba, mégis csak csináltabbak és mesterségesebbek. Bennük a bányában betöltött szerep és rang hierarchiájában, nem a paraszti élet hagyományai, hanem a bányai fegyelem parancsai szerint élnek a munkások. A telepre befogadottak rendszeren a jobb és ügynevezett »megbízható munkások«, akik már ritkán sokgyerekesek, legtöbbször »iparosok« és azok, akik altiszti sorba jutottak.

E két rétegnek és a két életformának egyetlen egy érintkező pontja van: a bányában végzett munka. Ez viszont nem hozza közel egymáshoz a parasztmunkás- és bányamunkás-réteget és köztük az osztálykülönbségeket nem tünteti el. A szezonmunkás parasztság voltaképpen annak ellenére, hogy esztendejének egy részében bányamunkás, sokkal közelebb áll a szegényparasztsághoz, mint a tulajdonképpeni bányamunkássághoz. A telepiek számára a falusi munkás afféle lenézett és silányabb emberfajta, bizonyos mértékig ügyetlen »buta paraszt«, nem meggyökeresedett és nem egészen a bányához tartozó nép.

A falusi munkás ezzel szemben a telepít nézi le, mert ő sokszor mégis a maga házában lakik, esetleg van egy kis, rendesen nadrágszíjfüldekre bomlott »birtoka« a határban. A paraszti gondolkodás maradványai még dolgoznak benne és némileg lenézi a bérmunkát, melybe nem szándék, hanem kényszerűség hajtotta. Rendesen még bizonytalan félparaszt-félmunkás életét sem akarná felcserélni az állandó bányamunkás életével. Viszont nagyon szívesen felcserélné bármikor az olyan gazda életével, akinek van annyi földje, hogy meg tud élni belőle.

Azt a területet, amely a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. uralma alatt nagyjából azonos életfeltételek és életformák között él, mint egyetlen társadalmi egységet foghatjuk fel, azaz mint olyan egységet, amelyben az osztályalakulás és az életszínvonal hullámzása nagyjában azonos feltételeknek és okoknak a következménye. E területet, ha társadalmát vizsgáljuk, két nagyobb részre oszthatjuk. A tájnak a felosztás szerinti két részét területileg nem lehet élesen elkülöníteni egymástól. Ugyanis az egyik rész: az összes telepek, a másik rész: az összes falvak. Az egyik részben a házak a bányavállalat tulajdonai, a másik részben a házak a lakók tulajdonai. Az egyik részben állandó munkások laknak, a másik részből időnként szezonmunkásokat vesz fel a bánya. Az egyik rész fölött a vállalat uralma teljes, a másik részre a vállalatnak csak munkaadói befolyása van.

A belső kolonizált részt úgy foghatjuk fel, mint a bányászat központjainak összességét. A külső rész csak egy szélesebb területű öv, melyre a bányákban adódó munkaalkalom átalakító hatással van. A belső rész társadalmi struktúrája azt mutatja, hogy milyen társadalmat *létesít* a bánya. A külső rész struktúrája azt, hogy milyen *hatással van* a bányavállalat a vidék társadalmára. A belső öv kolóniája körülbelül egy tömzsi téglalap alakú területen helyezkedik el. E téglalap csúcsai: Etes, Mátránovák, Kisterenye és Zagyvaróna. A bányászat másodlagos hatása alatt élő falvak részint a terület belsejében, részint e kolonizált központi öv körül vannak és a belső öv egy-egy üzeme felé mint központ felé gravitálnak. A különbség a téglalapon belül és kívül fekvő falvak között annyi, hogy a belső rész falvaiban nagyobb a bányamunkásság arányszáma és több az állandóan foglalkoztatott bányamunkás. A külső öv falvaiban kisebb a bányamunkások arányszáma és e falvak lakói jórészt csak mint szezonmunkások mennek be a bányába.

A bányamunkásság gerincének, a tulajdonképpeni telepi munkásságnak életfeltételeit részint a kereset mennyisége szabja meg, részint az a szociális biztosítottság, melyet a bányamunkásság élvez. A bányamunkások gyereke attól kezdve, hogy munkáját mint kiegészítő még rendesen a bányán kívül megkezdí, azon át, hogy mint csillás lejut a bányába és idővel vājár lesz belőle, egyre fokozódó, de alig állandó és ritkán kielégítő keresethez jut. Ugyanis a szénkitermelés nemcsak azt határozza meg, hogy a bánya hány munkást alkalmaz, hanem azt is, hogy egy-egy bányamunkás hány műszakot végezhet. A bányamunkásság a Salgótarjáni üzemeiben akkordba dolgozik, melyet ők ugyanúgy, mint a mezőgazdaságban »szakmánynak« neveznek. Keresetük nagysága függ attól is, milyen a szénréteg minősége és vastagsága és mennyit tudnak kitermelni belőle. Mindezek miatt még a telepített munkásság is meglehetősen létbizonytalanságban él. Keresetük részint a műszakok számától, részint a termelt szén mennyiségétől

függően széles határok között változik. Egy-egy vājár havi keresete jobb hónapokban 100-120 pengő, de van olyan idő, hogy alig éri el az 50-60 pengőt. A hónap közepén a bányamunkás rendszeren még körülbelül sem tudja, hogy mekkora összeget kap a hónap végén. Mindez a munkásság keresetét bizonytalanná, életmódját ingadozóvá és a mindenképpen szegénységen belül nagyobb csapásokkal is fenyegetetté teszi. Ami a keresethez jár: a csaknem ingyen adott lakás és világítás, a minden 24 műszak után járó egy csille szén alig stabilizálja a vājárok és csillések életmódját. Előfordult az elmúlt évben, hogy rossz helyen egy-egy vājár mindössze 1-80 P-t keresett műszakonként, naponta.

Hogy a bányamunkásság jobb helyzetben van, mint a környék szegényparasztsága, annak a jobb béreken felül a szociális biztosítottság is oka. Munkaidejüket 8 órában maximálták, gyerekeiknek iskoláztatása a vállalat iskolái révén, valamivel jobb, mint a parasztyerekeké. Felfelé jutásuk lehetősége lényegesen nagyobb, mint az eldugott falvak parasztjaié, akik alig-alig tudnak menekülni attól a sorstól, amelybe beleszülettek. Mindamelllett még a bányamunkásság viszonylagosan jobb szociális biztosítottsága sem mondható kielégítőnek. Példának okáért az a családi pótlék, melyet sokat és szívesen hangoztatnak, alig-alig jelent könnyítést a nagycsaládú bányászok számára. E családi pótlék nagyon sokat veszít szépségéből, ha tudjuk, hogy a családi pótlék egy gyerek után összesen havi 79 fillér, és 7 gyerek után se több 5 pengőnél. Egészségügyi és szociális biztosítottságuk sem haladt az idővel. A bányászatban 1854 óta van társadalombiztosítás, az úgynevezett társpénztárak (régiben Bruderladen) által. E társpénztárak a bányamunkásság önbiztosítási szervei voltak a múlt század közepétől kezdve. Gondoskodtak baleset és megbetegedés esetére a munkásról, halál esetén az özvegyéről. A salgótarjáni társpénztár 1867 óta működik. A bányamunkás belépéskor 1 forint belépési díjat fizetett, tagsági könyvet kapott. Az 1877-ben kiadott első alapszabály a kor szociális színvonalához mérten igen kedvezően intézkedik a bányászok biztosításáról. De a szociális biztosítás az úgynevezett haladás századában úglátszik úgy ment visszafelé, ahogy az évek előre. Mert: míg 1867-ben minden 50 éven alul szolgálatbalépő állandóan alkalmazott bányamunkás tagja lehetett a társpénztárnak, az 1900-as szabályozás már csak a 18-ik és 40-ik életéve között munkábalépő bányászt biztosítja betegség, keresetképtelenség és halál esetére. Annakidején a 40 évet töltött bányamunkásnak 32.40 forint nyugbér dukált. Ma ugyanennyi időt töltött bányamunkás nyugbére 62.- pengő, ami számszerűleg valamivel, vásárlóértékben sokkal kevesebb, mint a régi összeg. A legutóbbi időben az, hogy a társpénztár az OTI kezelésébe került, még csak rosszabbította a helyzetet. E központosítás több nehézséget eredményezett a kezelésben és kevesebb segítséget a valóságban. S szociális intézményeink tökéletlenségére és inkább parádézó, mint valóban segítő voltára jó példa a munkanélkül maradó bányamunkások nyugbérenek kérdése. Ezek számára a biztosítást úgy »oldották« meg, hogy a bányász az alatt az idő alatt, amíg nem dolgozik, aszerint, hogy csillés-e vagy vājár, a folytonosság fenntartásáért 40-60 fillért fizet havonként. Ha nem fizet, elveszti azokat az éveket, amiket addig a bányavállalat kötelékében töltött és ezek az esztendőök nyugbérebe nem számítottak be. Tehát a munkanélkül maradó bányásznak, hogy ne veszítse el azokat a jogokat, melyeket évek munkájával szerzett, fizetnie kell. Akkor, amikor nincs keresete. Az egyetlen, ami teljesen kielégítőnek mondható, a munkásságról való egészségügyi gondoskodás, melyet részint a vállalat kórházai, részint a minden bányatelepen létesített rendelők igen jól látnak el. Ez egészségügyi gondozás eredménye, hogy a bányamunkásságnál sokkal kisebb a tbc.- és a gyermekhalandóság, mint a környék szezonmunkásságánál és parasztságánál. Persze ez az egészségügyi gondoskodás nem a vidék egész népének, hanem csak a bányavállalat alkalmazottainak szól. Így mérhetetlen lesz a különbség a salgótarjáni szénmedence munkásságának és a salgótarjáni szénmedence parasztságának ellátottsága között. Például: az a parasztember, akinek éppen csak háza van és ezért, noha a legnagyobb szegénységben él, szegénységi bizonyítványt és így ingyenes orvosi kezelést nem kap, ellátottsága szerint nem is

mérhető a bányavállalat bármelyik alkalmazottjához. A bányavállalat iskolái is kizárólag a bányamunkások gyerekeinek szólnak. A tanyai cselédek parasztyerekei telenként behúzott fejjel és pirosodó füllel, gémberedett tagokkal és hidegtől hajtva mennek tovább a társulati iskolák mellett, a sokszor kilométerekkel messzebbre levő falusi iskolákba, mivel a bányavállalat iskoláiba őket nem veszik fel.

A körülbelül azonos kereseti viszonyok és körülbelül azonos biztosítottság mellett élő telepi munkásság - annak ellenére, hogy egy hatalom rendelkezik velük, egy életformának a részesei és egyforma nyugbér vár rájuk - nem egységes réteg. Ami elválasztja őket, nem ellentét, csak életformakülönbség. Ezt az életformakülönbséget a bányai fizetés- és rangfokozatokon túl, azok a munkáslakások határozzák meg, amelyekbe a bánya rendelte őket.

A Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. munkáslakásait háromféle típus szerint lehet csoportosítani. A legszebbek az újonnan épített kolóniák házai. Ezek a csaknem villaszerű különálló épületek, melyekben jórészt altisztek és bányánál alkalmazott iparosok, azonfelül kevés nagyobbcsaládú és megbízható bányamunkás lakik, bizonyos mértékig polgárosítják lakóikat. - Az átlagos munkásház, mely külsejében szomorú és belsejében a városok perifériáinak lakásaira emlékeztet, fogadja magába a munkásság törzsét, azt a munkásságot, mely munkásöntudatát leginkább megtartotta. - A harmadik háztípus: a barakk, mely alig különbözik a bányászat megkezdésekor épített primitív és ideiglenes putriktól, a bányamunkásság legproletárabb és legnagyobb létbizonytalanságban élő, legelkeseredettebb és leginkább romlás szélére taszított részének »otthona«. Összefoglalva: a villaszerű telepek munkássága lassan kispolgárrá válik, az átlagmunkásházak lakói munkások maradnak a szó közhasználatú értelmében, a barakki proletárság senyved, gyöngébb egyedeiben züllik, erősebb egyedeiben felkerül a jobb munkáslakásokba.

AZ IDYLL ÉS A KISPOLGÁR

Kisterenyére a Mátra néz. Meredek oldalai nappal zöldek, mint az erdő, de estefelé kékek lesznek és ilyenkor szemlátomást megnőnek a hegyek. Ezek a hegyek, ha lenéznek Kisterenyére, civilizált falut látnak. Járdá fut végig az út mellett s az épületeknek piros a tetejük. Messzebb egy csoport ház áll, rendezetten és szabályos terv szerint, nagy térséget fogva közre. E téren vasárnaponként vígan repül a labda az ég felé és harcias kiáltásokat hallatnak trikós fiatalemberek. A házak előtt szalviák virítanak pirosan meg más virágok csoportban, mintha egy ügyes színkeverő kicsi szőnyeget, afféle ágyelő-méretű szőnyeget akart volna szőni belőlük a ház elé. A házak ablakai délnek fordulnak, mint a napraforgók és a telep szélén villák állanak, széles terrasszal, apró piroskavicsos és kanyargó utakkal, melyek inkább sétára csábítanak, mint sietésre. A nagy tojásdad térség egyik oldalán félrevetve és mintegy gondatlanul odahullatva gőzsütöde, egy fillérért sütik benne a kenyeret a kiváltságosoknak, akik itt laknak a szép táj keretében, fehér függönyök mögött. Az egész telep fölött, melyet Chorintelepnek hívnak, végleges és elhatározott rend érződik, valami művésznek a keze, aki idejött egykor, esztendőkkel ezelőtt és attól kezdve: alkotott. Alkotott úgy, ahogy egy jó pap templomot épít és templomába minden mintát maga választ ki, minden szobrot maga helyez el, s minden gyertyatartóban ott van valami az ő ihletéből. Valami ilyen értő kéz nyomai érződnek ezen a képen is, mely békés, egyszerű és megnyugtató. A cserkészotthonban élénkpiros bútorok vannak, az otthon raktárában gumipadlós sátrak. Egy szekrényben tűzijáték-patronok. A munkáscserkészek csinálták őket. Időnkint, ünnepi estéken robbantanak az éjszakában. Színes csillagokat és zuhogó tüzesöket röpítenek fel a levegőbe, forgó kerekek szórják magukból a fényt és a járatlan falusi nép kijár ilyenkor a telep szélére és báméskodik, a gyerekek sivalkodnak és a kalapjukat magasra dobják. 107 család (kb. 300 lélek) egyszobakonyhás, kamrás lakásban lakik itt, 26-an, a mesterek és nagycsaládúak kétszobásban; 5-en, altisztek háromszobásban. Az orvosi rendelőben ragyognak a nikkelszípek és ollók, üveg alatt pólyák és kötözőszerek, egy kötözőszék, fehér a függöny és meleg a fény az ablakon át. A kaszinó mögött betonkuglizóban kuglizhatik, akinek erre van kedve. Jó messze innen és közel a bányához, nagyablakos kőbarakkokban szezonmunkás falusiak élnek, akik vasárnaponként hazamennek asszonyaikhoz s gyerekeikhez. A táj fölött csend van, a bánya épített nyílásán át csillék szaladnak a hosszú síneken és a brikettező gyéren ereszti a füstöt. Az ablakok előtt buzgón nyílik a kötelező virág és kis kirakottköves járdák vezetnek a házak belsejébe. Egy házban két család lakik elkülönítve és csak akkor szomszédai egymásnak, hogyha akarják. Néhol drótvázra lugas fut fel és lehet, hogy hátul, valahol a házak mögött méhes van, ahová öregkorukban kiülnek az emberek pipázva és el-elmélázva az életen, meg a lombok ingásán. A térdükön valószínűleg apró unokák játszanak s az ablakokból vidám muskátlik integetnek a hegyek felé

Az idill, melyet az újabb építésű bányatelepek mutatnak, nem marad nyom nélkül a bennük lakó munkásság szemléletének alakulására. E telepek házait a vállalat szándékkal építi úgy, hogy különálló lakásrészek legyenek bennük. Az itt lakó altisztnak, szakmunkásnak vagy bányásznak tulajdonképpen nem is lakása, hanem házrésze van. Szobájából saját elkülönített kertjébe lép, ablakából sóderes utakra láthat, tiszta és fehérablakos lakása predesztinálja arra, hogy megkívánja azt a kispolgári életformát, melyet e lakásban elérni nem lehetetlen. Az itt lakó bányász bútorait már kispolgári módon választja meg. Felesége polgári ízlésű terítővel díszíti az asztalokat, a házrész elkülönültsége, a család polgári értelmű elkülönülését is eredményezi. Ki-ki a maga portáján él, nem a proletárház közös és egyszínű szürkeségében. E

házak lakói már úgy látják, hogy inkább tudnak előrehaladni, ha a felüllevők felé engedelmesebbek és emellett jó munkások, mintha az alullevőkkel szolidárisak és emellett jó munkások. Magatartásuk inkább egyéni, mint közösségi és ők a legmegbízhatóbb munkaerők. Közülük, az ő gyermekeik közül kerülnek fel a legtöbben az intelligenciába. Ők tudják legjobban iskoláztatni a fiaikat, ők olvassák a legpolgárabb újságokat és az ő lakásaikban szól a legtöbb rádió. Ebben a házban beleélhetik magukat a kispolgári és jobb élet illúzióiba és reménykedhetnek abban, hogy valamikor életük szerint is feljuthatnak arra a színvonalra, amelyet lakásuk képvisel.

A MUNKÁSHÁZ ÉS A MUNKÁS

A házak Zagyvapálfalván állnak két domb között. Az egyik dombot a felhányt salak púpozta magasra. A házak komoran állnak, sorban egymás mögött, egymásnak támaszkodva, mintha elszánt emberek védekező csoportja lennének, támadásra készen. Oldaluk szürke, tetejük szürke és szürkék előttük a fák. Kormos utcára néző ablakaikon át, amelyekben sápadt és gyúrtarcú asszonyok könyökölnek esténként, homályos lámpafény szűrődik ki a szobákból. A vállalat azt is szabályozza itt, hogy a munkás az ingyenáramot milyen erősségű körtékkel fogyaszthatja. Így aztán sápadt, szomorú és beteg világításban állanak a szobák esténként, míg az utcákra hull a korom. Pálfalván 10 ilyen ház sorakozik egymás mögött, mindenikben 20 lakás van, szobakonyhás. A házak mögött disznólak és reterátok sorakoznak, düledező szálkás deszkáikat füst festette meg. A lakásokban nagy családok élnek egymás hegyén-hátán. A közelben ezeknek az emeletes házaknak földszintes testvérei lapulnak. Esténként emberek nyüzsögnek az ajtók előtt, néha széparcú, néha ráncos öreg bányászokat lehet látni, másutt asszonyokat, akik elhíztak, vagy elszáradtak idő előtt. A völgyben megül a köd, meg a füst és mindenütt feketebarnán fénylik a szénpor. Az egyik házban 8 egyszobás lakás van. Egyikben hatan, kettőben öten, háromban hárman laknak. Egyben ketten, nyugbéresek. A nyolcadikban tízen alszanak és van egy kétszobás lakás, amely 15 embernek otthona. »Fiatál házasok is vannak köztük« - jegyzi meg keserűen a bányász, akivel beszélek. Az a lakás, amelyben tízen laknak, szomorú bútorokkal; repedezett szekrényekkel van berendezve. Három székük van tízüknek. Egy öregasszony, bányász fia, ennek felesége és hét gyerekük él itt. A falon Krisztus-kép barna rámában. Jézus feje körül fénykoszorú, szíve lángol és a Megváltó ujjával a lángoló szívre mutat. Itt élnek. Az öregasszony 14 gyermeket szült. Ebből 12 halt meg, legtöbbje fiatalkorban. A nénike feketehimlőről motyog, meg agyvelőgyulladásról, meg vízi-betegségről. A lakás, amennyire lehet, tiszta, de megáll és fülledt lesz benne a levegő. A sok nedvesség és emberi pára nehezen lepi el a szobát. Az ember, a bányász, hét éve dolgozik a tárnában és hat éve lakik itt anyjával, feleségével és a hat év alatt elszaporodott gyerekeivel. Jó hónapokban mint segédvájár 100 pengőt is megkeres, de nyáron rendszeren sokkal kevesebbet. Néha csak hatvanat. Ebből élnek tízen egy szobában. Ahogy benn ülök közöttük és nézelődök a gyöngye villanylámpa gyér fényétől világított bútorok között, az ember előzékenyen érdeklődik, hogy talán keresek valamit? Mondom neki, hogy csak azt vizsgálom, hogyan alszanak itt tízen. Készségesen ajánlkozik, hogy megmutatja, melyik gyerek hol alszik a padlón leterített pokrócokon. A szülők ágyában kettejükön kívül még egy ötéves kisfiú és egy hatéves kislány alszik, a nagymama ágyában egy hétéves unoka, a hetvenéves öregasszonnyal együtt s a szobákban éjszaka több a gyerek, mint a levegő.

Ugyanaz a munkás, aki az újabb és nagy mügonddal épített szép telepeken lassan kispolgárrá válik, a régi, szürke és zsúfolt munkáskaszárnyákban megmarad munkásöntudatában. A két telep hatása közötti különbséget a bánya egyik vezetője így fejezte ki: »minél rosszabb a munkásház, annál több a szocialista«. E némileg elfogult megjegyzés úgy fordítható át, hogy ezekben a régibb, elhervadtabb és zsúfoltabb telepeken nagyobb a külső nyomás, tehát nagyobb a hajlam is arra, hogy a munkásság ellenszegüljön és szervezetbe álljon. E munkáslakások népe egymás mellé szorul, egy nyomorult udvaron beszél meg este az eseményeket, egymás szavaitól lázadnak és egymás keserűségével vigasztalódnak. A munkaadó és a munkás közötti ellentét lényegesen világosabb számukra, mint a villaszerű házak lakói számára, ezért nagyobb a közösségi tudat és nagyobb lenne bennük a készség a harcra, ha ennek a harcnak lennének kilátásai és reményei. Még a bérek hullámzását, a műszakok esését, a rosszabb

munkahelyeket, a csurgós tárnákat, a vizes folyosókat és a sok palával keveredett szén elleni harc nehézséget is jobban érzi az a munkás, aki ezekben a házakban lakik. Ők végeredményképpen annyival kisebb bért kapnak, amennyivel rosszabb lakásban élnek. Szűk szobáikban eggyel több gyerek már roppant bonyodalmakat okoz. A rótszürke falak között súlyosabb a munkásélet és közelebb van a proletársorshoz. Velük szemben a vállalat is »idegesebb«, mint a mintatelepek válogatott és polgárosodó lakóival szemben. Közöttük nagyobb visszhangot vernek az igazságtalanságok és atrocitások, az olyan esetek, mint a Rau-aknai. Ott a nyáron másfélszáz bűnöst kerestek egy bűn számára. És mert dinamitpatront találtak az egyik tárna végén, elbocsátották mindazokat a munkásokat, akik hangosabbak voltak és nem hallgattak, hanem szóltak, ha nekikeseredtek. Erről és más ilyen esetekről másképpen folyik a szó ezekben a lakásokban, mint a Chorin-telepen vagy a Horthy-telepen. Itt az élet zsúfoltabb, keményebb és reménytelenebb, itt a munkás nem lehet polgár, számukra kevésbé nyitott a felemelkedés útja. Több újságot olvasnak és jobban megértik a híreket.

A BARAKK ÉS A PROLETÁR

A barakkok szintén Zagyvapálfalván vannak, de vannak Salgótarjánban is, másutt is. Alapjában csak annyiban különböznek azoktól a faházikóktól, melyeket Liptay hét évtizeddel ezelőtt írt le, hogy ma már nem takarják őket földdel és a deszkafalak azon meztelenül állnak a dombtetőkön, a »Saktán«. Egyiken 8 ház van. Minden házban négy szoba van és minden szobában egy család. Ilyenformán ezen a tetőn összesen harminckét család él és ennek a harminckét családnak van nyolc reterátja, azaz négy családnak egy. Sok faházban benn a padlónak, azaz a földnek buckái és völgyei vannak. Olyanformán, ahogy a tájnak vannak völgyei és hegyei. A buckákat és gödröket zsákból készült szőnyegutánzatok takarják és deszkákra kent mész igyekszik fal látszatával áltatni a lakókat, addig, amíg nem jön szél vagy eső. Mert az eső betör a hasadékon és átcsap a tetőn, ilyenkor a háziasszony szalad a mosdóval, felfogja a vizet és az ajtó elé lötytenti. A szobák négyszer-öt métereseek. Egyik felük a konyha. Itt áll a tűzhely, az eszközök tartására szolgáló polc és a gyerek számára ülőhelyül szolgáló zsámoly. A másik felük lakószoba. Itt állnak az ágyak és a szekrények. A szobának délelőtt krumplileves szaga, délután mosogatóvíz szaga van, estétől reggelig emberi kipárolgás szaga, télen szénfüst szaga. Az utcáról vagyis a házelőtti sárból, közvetlenül a szobába jut az ember és az asszonyok panaszkodnak, hogy teljesen lehetetlen a barakk tisztántartása. Erről beszélnek legelőbb, ez fáj leginkább. Az, hogy a szürke, szétszórt zsákdarabokon, melyek mindenképpen igyekszenek szőnyegnek látszani és eltakarni a mostoha földet, mindig szénporos lábak nyoma látszik. Az, hogy bútorait nem tudják jól elhelyezni, az, hogy nem tudnak becsületesen szellőztetni. Az már, hogy a barakk nyáron forró, télen jéghideg s alig átfűthető, csak a második panaszuk. Az, hogy messzire kell járni vízért, a domb alá és sároscsúszós időben félórába is beletart, míg fölérnek, már a kevésbé fájdalmas bajok közé tartozik. A fiatalok, akik egy ilyen szobában laknak, nem azt panaszolják, hogy kevés a kerestetük, vagy hogy ide kivettelve élnek, hanem azt, hogy nem tudnak otthont teremteni a barakkból, azt, hogy a telepen idegesítő, szomorú és izgatott az élet. Fiatalok laknak itt, akik még nem kerültek jobb tetők alá, öregek, akik már kicsöppentek a jobb életből. A Sakta képe lehangoló és reménytelen, a deszkákon a nedvesség zöldfoltjai, a háztetők kopárak, a szénporos salakon hamar szürkére válik a fű is, mely nőni próbál. Ha a falusi szegénység színes, ez a szegénység félelmes és kirívó, mert szürke és korommal szennyezett. A telep uccáján megviselt asszonyok állnak, rossz pongyolában, gyerekek kék szalaggal a hajukban ténferegnek és penészgombák tenyésznek a falak alatt.

A réteg, amelyet a barakktelepek, a döngöltpadlójú és csurgótetejű faházak magukba fogadnak, tulajdonképpen nem más réteg, mint a munkásházaké. A barakklakók és a házlakók között a különbség sokkal kisebb, mint a munkásházak népe és az új telepek lakói között. Csak annyi, hogy míg a munkásházakban a proletársors még valamivel elviselhetőbb s nem demoralizáló, e barakkok népét nyomorult állapota már sokszor a lumpenproletariátus szemlélete felé taszítja. Lényeg szerint ezek nem sokkal inkább proletárok, mint a munkásházak lakói, de forma szerint sokkal inkább azok. Ez az a világ, ahol nem az ember építi a házat, hanem a ház építi az ember lelkiületét. E proletárbarakkok, amelyek olyanok, mint Pest periferiáin a társadalom szélére csúszottak nyomorult menedékei, átadtak az embereknek és az emberek olyanok lesznek, amilyenek ilyen barakkokban lenniük kell. Amíg fiatalon, frissen élnek bennük, még igyekeznek valamennyire itt is megteremteni az emberi életszínvonalat. Később letörnek. Ezekben a nyomorult telepeken a ház, a barakk mindig erősebb, mint az ember. Lakóit legyőzi a mosakodás nehézsége, az emberi élet lehetetlensége s végül kopot-

tak, pálottak és gondozatlanok lesznek, mint maga a ház. E lakások részegeseket teremnek, ivóvá és könnyelművé teszik az embert, magát elhanyagolóvá az asszonyt és beteggé a gyereket. Lefaragják a munkás tanulmányát, elfárasztják a becsvágyát és visszafejlesztik életigényeit. A barakklakók közül járnak a legkevesebben az olvasókörbe. Ha a bányavállalat statisztikát csinálna arról, hogy melyik réteg munkája legrosszabb, kiderülne, hogy a falusiak után ezeké. Külön szigeten élnek ők, ahova nem érdek hiánya miatt, hanem valamely véletlen balsors, lakáshiány, fiatalság vagy öregkor miatt jutottak. A többi munkástól is elkülönülnek. Három dolog választja el őket. Az egyik a sár, amely gátat emel közéjük és a kőházak közé. A másik a szájalom, amely a jobb lakáshoz jutott munkásokat választja el a kutasítottaktól. A harmadik a házlakók félelme attól, hogy öregkorukra feljuthatnak oda a Saktára, mint magatehetetlen nyugbérések; nem szeretik látni a példáit annak, hogy milyen életre juthatnak ők is. Mert megtörténik, hogy aki odalenn élt, idefenn hal meg. Nemrég szállítottak fel egy öreg embert a kőházak telepéről a magasba, a faházak közé, az egyik földes barakkba. Járnai már nem tudott. Beleszorították egy csillébe. A csillét felhúzták a munkások a dombra, csakúgy mintha szén volna benne. Ott helyezték el az öreget egy barakkban, a föld és a nagy esők idején átázó mennyezet közé.

A bányamunkásságnak e háromféle rétege elkülönül, de nem áll szemben egymással. Ugyanannak a sorsnak és ugyanannak az életnek csak háromféle színét képviselik s e hármas rétegeződés legfőképpen azért érdekes, mert bemutatja, hogy a vállalat szociális gondoskodása mint alakítja a munkásság egyes csoportjainak szemléletét. A különbségek, amik elválasztják őket, két okból nem juthatnak odáig, hogy ellentétekké váljanak. Egyrészt azért, mert mindnyájan ugyanazon hatalomtól függnék, másrészt azért, mert a telepített munkásság egyes típusai a területen egymástól távol találhatók meg. A kispolgári telepek és polgárosodó munkásságuk a medence egész más részén találhatók fel, mint a munkásházak népe, vagy a barakklakók. E három réteg, ha a telepes munkásságot önmagában vizsgáljuk, jelentékenyen különbözik, de rögtön egységesnek látszik, ha a másik nagy munkásréteggel, a falusi szezonmunkásokkal hasonlítjuk össze őket. Ugyanis, míg e három réteg mindegyike munkásokat foglal magába, akik már nem is tudnak más életet elképzelni a maguk számára, mint a bányász, vagy az ipari munkás életét, »vidéki« bányamunkásság jórésze még nem távolodott el a parasztságtól. Noha a parasztelelet csődje, a parasztsors kilátástalansága volt az, ami a bányába sodorta. Hogy e két nagy csoportja a bányamunkásságnak mennyire elválik egymástól, arra jó példák a vállalat olvasókörei. Ezekben az olvasókörökben vasárnapok délelőttjein kizárólag a telepi munkásokat lehet megtalálni. Ők azok, akik itt olvassák el az újságokat, már azokat az újságokat, melyeket a vállalat járat számukra, innen kölcsönöznek könyvet, itt beszélgetnek és itt mondanak véleményt a világ dolgairól. A vidéki munkásság ezeknek a munkásolvasóköröknek nem tagja, s amint beavatottak mondják, nem is igen akarna tagja lenni. Nem tagja pedig egyszerűen azért, mert ezek a körök *munkás* olvasókörök, ők pedig parasztok még, akiket a munkásság jórészt parasztként is kezel, nem rosszindulatúan, de kissé lefelé. A parasztmunkásságnak a telepi munkássághoz való viszonya aztán csak aszerint váltakozik, a hogy telepi munkásság, amelynek szomszédságában a szezonmunkás él és dolgozik, a három típus melyikéhez tartozik. Természet szerint a kispolgár és a szezonmunkás között lényegesen nagyobb a szakadék, mint a falusi munkás és a barakklakó között. Mindamelllett a két réteg a maga egészében is a legélesebben elkülönül. A telepi munkások gyakran kerülnek feljebb a társadalmi ranglétrán, e telepi munkásság sokszor tudja iskoláztatni a fiait, a szezonmunkás-falusiak a legritkább esetben. A telepiek olvasottabbak, járatosabbak a világ és bánya dolgaiban, másként is dolgoznak a bányában, mely számukra pálya, mint azok a falusiak, akiknek nem több a bánya, mint kenyérkereseti lehetőség. Ha falujuk szomszédságában követ lehetne törni, követ törnének, ha utat lehetne építeni, utat építenének, de minthogy szemet lehet fejteni,

tehát szenet fejtenek. Nem meggyőződéses bányászok, hanem kényszerű munkások, tehát nem igazán munkások. Viszont már bányában dolgoznak, tehát nem is igazán parasztok. E felemás réteg két életforma: a parasztélet és a bányászélet között vetődik ide-oda, mint egy labda két ütő között és voltaképpen sehol sem tud megállapodni. A kényszerűség hajtotta őket a bányába, a szegényparasztság életének egyre súlyosabbá váló nyomorúsága és nem szándék. Van közöttük olyan, aki nappal a földjén dolgozik, éjjel a tárnák végében vágja ki a földből a szenet. A bányamunka az ő számukra nem más, mint menekülés, kiút a nyomorúságból, elkerülhetetlen rossz és egyetlen lehetőség, melyben jó, ha évenként 7-800 pengőt megkeresnek.

FÉLBÁNYÁSZOK

A szezonmunkás számára a bánya nem más, mint más vidékek népe számára a summás-munka. Ez is ugyanúgy időszaki munka, ugyanúgy nem jelenthet számukra tartós javulást, csak éppen évről évre való segítséget a legigénytelenebb életfenntartáshoz. A salgótarjáni szénmedence parasztságából pontosan az a réteg jár bányamunkába, amely máshonnan summás-munkába járna. Szemléletük is ugyanolyan, vagy még valamivel inkább kétlaki és bizonytalan, mint a summásoké. Ezzel szemben keresetük valamivel több, de ugyanolyan bizonytalan proletársorsban élnek, ugyanúgy nincs nyitva számukra a fejlődés, gazdagodás és előrehaladás lehetősége, ahogyan nincs nyitva a summások számára. Reménytelen, álló és vegetáló élet ez, amely meghozza az embernek mindazt, amivel meg tud élni, de nem hoz semmit, amiért érdemes élni. Még e parasztmunkásréteg életének beosztása is körülbelül ugyanolyan, mint a summásoké. Ahogy a szegényparasztszaládban az apa műveli a kicsiny saját földet és a fiú jár a nagybirtokra, itt is az apa marad a föld mellett és a fiú indul el a bányászcsapatokkal, melyeket naponta elnyel a bányabejárat. Itt a szegényparaszt ugyanúgy keresztülmegy életének egy bizonyos idejében a bányamunkán, ahogy keresztülmegy másutt a summásmunkán. Életének végére itt is ugyanúgy visszakerül az apró földek mellé, ahogy másutt, mert olyankor már a fia váltotta le a bányamunkában. Nem más és csak valamivel jobb sors ez, mint a summásoké és a szezonmunkásréteg élete, jövője, sorsa nem sokkal kevésbé bizonytalan, mint azoké a zselléréké, akik életük felét idegenben, másik felét falujukban töltik, körülbelül egyforma nélkülözések között.

A földtelen zsellérek és kistöldű parasztek mezei hadai őszönként jelennek meg a bányatelepeken, mikor a nagyobb munka indul. A telepi munkások némi lenézéssel és enyhe számalommal beszélnek róluk és legfőljebb azt fogadják be közülük maguk közé, aki jól futballozik és a vasárnapdélutáni viadalokon hasznára lehet a csapatnak. A telepiek szerint mindig ők okozzák a baleseteket, minden bajt ők csinálnak, körülbelül ugyanúgy mindenki szolgálja és mindennek okai ők, mint a napszámosok az építkezéseknél. Mert falusiak, csak falusiak, parasztek és azok is szeretnének lenni. Álmuk a föld alatt is a nagyobb földdarab és nem a több nyugbér, vagy kényelmesebb élet. Mivelhogy ők nem átmennek a parasztságból a bányamunkásságba, hanem csak elvándorolnak, a földtől a föld alá. A nép beszorult és nem bement a bányába, a földföldtől viszonyok taszították a földalatti munkahelyre és a bányát végső fokon és önvizsgáló óráikban csak száműzetésük és keserű menekülésük helyének tartják, szükséges rossznak. Ettől, hacsak valami csoda, velük gondoló politika az országban, vagy más ilyesmi nem jön, nincs menekülés. A bányamunkás, az igazi és vérbeli bányamunkás természetesen nem így nézi a bányát és lakóhelyen, képzettségi fokon, magatartáson és minden másra túl ez a legfőbb különbség köztük. Két világ ez s e két világ nagyon messzire esik egymástól lélekben, bármilyen közel is vannak a tájban. Az egyik bányatelep igazgatója nem emlékszik rá, hogy másfél évtized alatt lett volna egyetlen eset is, hogy parasztmunkás telepi lányt vett volna feleségül vagy fordítva. Roppantul rangon aluli házasság lett volna az ilyen telepi lány számára és könnyelmű lépés a parasztleánytól, aki nem munkás-, hanem parasztszemponatok szerint kell, hogy asszonyt válasszon magának.

E kétlaki réteg, mely félig a föld kérgéből él, félig a föld belsejéből, legtisztábban Kazáron mutatja meg, hogy mennyire nem távolodott el a paraszti élet külső színeitől és belső alapjaitól. Kazár közel Salgótarjánhoz, párás, hosszú dombok között fekszik, főuccája végén szép major, temploma magasan és fehéren dombon áll és sok lépcső visz hozzá. Az idegenek, akik Kazárra jönnek és látják az asszonyok pirosban tobzódó ruháit, nem is gondolnak arra, hogy ebben a faluban a kereső férfiak 39 százaléka bányász. A falu színei a népviseletes

nógrádi nép színei, a telep a falun kívül és tőle messze fekszik drótból való kerítéseivel és nagyablakos házaival. Kazáron még áll néhány régi palóház s az ucca széles. Lomhajárású ökörcsordák, nem biciklis bányászok számára hagyatott ilyen szélesnek. Az asszonyok törökös főkötőikkel, ruhájuk fekete-piros pompájában olyanok, mintha valami elzárt faluban élnének távol a villanyvilágítástól és közel a primitív élethez. Ez a falu, melyben a férfiak bányászok és az asszonyok népi viseletben járnak, kitűnő példa arra, hogy ez időszaki bányamunkásság mennyire közelmaradt a parasztélet színeihez, azaz, hogy mennyire nem távolodott el a parasztélettől. A kazári viselet meggyőző erején keveset ront az, hogy a népviseletet nem megőrizték, hanem újra bevezették. Ugyanis a főispán, akinek itt birtoka van, hosszan küzdött azért, hogy a kazári asszonyok öltözzenek vissza a régi viseletbe. Megtették nemcsak a gazdalányok, hanem a bányászfeleségek is, csak a férfiak nem voltak hajlandók az új-régi divatot elfogadni. De az asszonyokon eltűrték a cifra ruhát és az, hogy egy bányászfalunak ma ilyen népviseletes színe lehet, bizonyítja, mint más tünetek is: a bánya munkát ad, de új mentalitást nem, a paraszt, aki bányába ment, nem osztályt cserélt, hanem csak kenyeret. A bánya még annyira se hat rájuk, hogy eltanulnák a munkásnép fejlettebb és észszerűbb gondolkodásmódját. E bányászfalvak asszonyai ugyanúgy egyenként hordják a telepieknek a tojásokat eladni, ahogyan az eldugott falvak asszonyai viszik egyenként a piacra a maguk kicsiny áruit. Néha, ha vágyak lepik meg őket és csodálatos óráikban, mikor kívánni mernek, ekét látnak maguk előtt és földet annyit, amelyből megél az ember és családja és lova.

A párás nógrádi tájban, ahol régen várromok álltak és szép botokat faragtak a pásztorok, ma síma modern házak épülnek és az utolsó félszázadban egymásután nyíltak meg a hegyek. Naponta kétszer hosszú libasorban vonuló munkáscsapatokat nyelnek el, fakószürke bányászruhában, zordon sapkákban vonulnak az emberek befelé és karbidlámpa ing a kezükben. Az országutakon biciklis csoportjaikat láthatod délutánoként, ilyenkor vonulnak hazafelé a falvakba. Az arcuk sápadt, mert ritkán süti nap. A házak lassanként polgári formákat öltenek, kémények füstjéből szalagok szállnak a dombok fölött és iparvasutak zörögnek fénylő síneken. A táj, amelyben valamikor a parasztház szemérmes szegénysége és ildomos jómódja jelezte a nép életét, most szélsőségekkel van tele. Villák vannak benne és barakkok, virágoskertek és kopott fűszálakkal teli körülkerített nyomorult föld. A falusi szegénység fehérjét a városi szegénység tompaszürkéje váltotta fel. Öreg, élettől, naptól és kapától elgyötört paraszt-asszonyok száraz és sokráncú arca helyett sápadt proletárasszonyokat láthatsz, lógó, nyomorult pongyolákban, szétmálló testtel és elszürkült arccal. A szegényparasztok asszonyai elszáradnak, mint a fű, a proletárok asszonyai elszürkülnek és széthullanak, mint a nedves helyen tartott kenyér. A gazdagság pompázóbb lett ezen a tájon, modernebb, símavonalúbb és több fényvel telített. A szegénység szomorúbb, rikoltóbb és lehangolóbb. Ha megállsz az új telepek sétányain, valami kispolgári Rózsadombon érzed magad, ha a barakkok között jársz, valami hatványozottan reménytelen, színtelen és kopott periférián, ahol szürke minden, a ház, az ember, a pocsolya, a sár és a levél. A romló falvak legfeljebb megrázóak, de ez ólakban romló emberek elkésérítenek, lehangolnak és reménytelenségbe süllyesztenek. Az élet itt vontatott és rosszízű, mint egy romlott étel. A Saktán, ahol a fabarakkok és gyér füvek között piszkos zsíropapírok hevertek, éreztem ezt az örömeiben is fakó életet. Ketten tartották akkor a lakzójukat és kivonult a városi fényképész, állvánnyal és fekete kendővel. A fehérruhás menyasszony, uszályban és gyöngyvirágokkal kijött a ház elé és a vőlegény szmokingot próbált formálni fekete ruhájából. Így álltak ketten. Mögöttük a barakkjuk deszkafalának repedéseit lehetett látni, előttük szemét virított és körülöttük asszonyok álltak, az arcuk ádáz és pletykára kész. Emberek nem álltak ott, csak rozzant öregek csodálkozó arccal és nyámogó szájjal. Ilyenek lesznek - gondoltam. Balfelől öt liba meg egy kislány nézte báméskodva a látványt. A kislány haja ötletesen át volt kötve aranyspárgával, olyannal, amivel jobb

üzletekben szokták körülfonti az árut. A Mátra feltündökölt, mint ilyen délutáni órákban mindig. Talán örömet akart szerezni a fiataloknak, akik feketén és fehérén álltak mereven és megigézetten az elhányt papírok, sápkóros füvek és kiütéses falak között.

A RIMAMURÁNYI BIRODALOM

A Bükk mögött élő táj fejlődéstörténete körülbelül ugyanolyan, mint a mátramögöttié. A Bükk szelíd erdői alól a gerincek úgy nyúlnak lefelé, mint síkon elfeküdt tevék, több gömbölyű púpot vetnek, aztán lassú eséssel behullanak a síkságba. Az utolsó púpon rendesen várrom emelkedik. A falvak jórészt itt voltak már a tatárjárás előtt s a várak is állottak a tatárjárás óta. Nagyvisnyón, Dédesen, Nekézsenyben tiszta palóc fajta található és régi szokások gyér maradványai. Később, ahogy északabbra megy az ember, egyre kisebbek a dombok, alakul a táj. A lomboserdős vidéket kopasz halmok váltják fel, egyik oldalukon felfutnak a földek, a másikon leszaladnak. Az ózd-borsodnádasi vasút mellett már alig érik el ezek a dombok egy nagyravágyóbb kémény magasságát. Később a határon túl, újra emelkedni kezdenek és beszaladnak az Érhegység első lankáiba. E táj régi időben pontosan ugyanazt az életet élte, mint a Salgótarjáni medence. Ugyanúgy a Felvidéknek várakkal erősített előőrse volt, ugyanúgy éltek benne a palócok, ugyanúgy indultak szlovák vándorlások erre lefelé. A palóc-övben ugyanúgy elmagyarosodott a szlovákság, mint nyugatabbra, de akik túljutottak az övön, a Bükk zugaiban éppúgy megőrizték anyanyelvüket, mint a Mátrában. A nagy változást itt is a múlt század hozta, csak ez a változás talán még sokkal gyökeresebb lett, mint Salgótarján környékén. Azért, mert a Karancs és a Mátra közötti táj csak szén vidék. Ez a táj pedig iparvidék.

E borsodi iparvidék, melynek némi nagyzórással szívesen adják a helybeliek a »magyar Ruhr« nevet, formája és hatósugara szerint körülbelül egy ellipsziszalakú tájdarabot foglal magába. Ennek az ellipszisnek két fókusza Ózd és Borsodnádasi, tengelye az ózd-arló-borsodnádasi országút, illetve iparvasút. E tengely körül és e két fókusz felé gravitálva élnek a falvak a két nagy gyár (ózd vasgyár, borsodnádasi lemezgyár), az ózdi kohó, és a néhány (Farkaslyuk, Somsály, Vajács) bánya körül, mint lepkék a fények körül. A bánya munkásfelvevő körzetének határa északon az országhatár. Délen a tájhatár; a Bükk, keleten körülbelül a bánréve-miskolci vasútvonal és nyugaton Tarnalelesz környéke. A népet elemi erők húzzák egyrészt a két fókusz, a két gyár, másrészt a tengely körül elhelyezkedő bányák felé. A táj a Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt. országa, amelyen a részvénytársaság csaknem abszolutisztikus hatalommal uralkodik.

A jobb gazdákon kívül nincs ember a vidéken, aki ne függne valamilyen módon a részvénytársaságtól. A szegényparasztságot csaknem száz százalékban a bányák és a gyárak foglalkoztatják, a telepített munkásság még magánéletében is függvénye a vállalatnak. Az intelligencia, mely mindenütt vazallus, itt a vállalat vazallusa; a községi előljáróságok, sőt bizonyos tekintetben a járás is, a legnagyobb adófizető készséges szolgái. A vállalat kezében vannak az összes magyar álkormányos hatalmak, a hatóságok működése mögött ő a tulajdonképpeni irányító és a vidéket az országgyűlésben természetesen az elnökgazgató képviseli. A falvak a vállalat üzempolitikai elvei szerint fejlődnek vagy sorvadnak és még a patakok is engedelmessé válnak neki. A kicsiny patak, mely a borsodnádasi gyártelepen épített mederben fut át, ősönként vagy tavaszoként mindig csak lejjebb önt ki. A gyár alatt, a falubeli parasztok földjein. A völgyben a közlekedést a vállalat tartja a kezében, mert övé az iparvasút Ózd és Nádasi között és csak az közlekedhet rajta, akinek a vállalat engedélyezi. Ő a vallásos élet segítője, a kulturális élet támogatója, a közigazgatás nehézségeinek elsimítója, a falvak megsegítője, az utak építője, az emberek kenyéradója, a templomok emelője, a patakok szabályozója, a válások megakadályozója, a gyermekek iskoláztatója, a fürdők építője, a táj ura és a

nép parancsolója. Hatalma - ha nincs is különösebb jogi alapja - gazdasági alapjain korlátlan. Mindenki a vállalat alkalmazottja itt, az is, aki nem kap fizetést a gyárak vagy a bányák pénztárából. Ez a hatalom csaknem olyan tökéletes, mint egy birtokos hatalma a maga területén, a maga cselédei fölött. A táj külseje a vállalat igazgatóinak ízlését tükrözi és a táj társadalmi képének teljes oka a vállalat társadalompolitikája. Mert a Rimamurányinak, vagy ahogy mindenki nevezi, a Rimának - van társadalompolitikája.

A környék parasztságának jellemző téveszméje, hogy a csendőrséggel a gyárigazgató rendelkezik s a hatóságot lelkük mélyén és egymás közötti beszélgetéseikben vállalati szervenek gondolják. Ha nadrágos emberrel találkoznak, föltétlenül a Rimával kapcsolatos dolgokat kérnek tőle. Mert errefelé el se tudnak képzelni olyan úriembert, aki nem a Rimamurányi alkalmazottja. A vállalati uralom tökéletes. A régi rimaiak, a részvénytársaság nagy generációja okos emberek voltak. Tudták, hogy egy üzem nemcsak gépekből áll és anyagokkal dolgozik, hanem emberekből is áll és emberekkel is dolgozik. Tehát ha egy vállalat igazán biztos akar lenni a dolgában, nemcsak a nyersanyagot kell biztosítani magának, nemcsak tárnákat kell ásatnia a szénrétegekig, nemcsak saját villanytelepet és saját vasútvonalakat kell építenie. Hanem saját társadalmat, tulajdonában levő néprétegeket is ki kell alakítani és azokról gondoskodnia is kell. Mert csak így van a termeléshez múlhatatlanul szükséges mindhárom tényezőnek: az anyagnak, a gépnek és az embernek birtokában annyira, hogy az emberi számítás határain belül ne érhessek meglepetések. Egy kapitalista nagyvállalat vezetőségének szemszögéből nézve, a Rimamurányi-birodalom a legtökéletesebben megszervezett, ellátott és irányított egység. Hogy ez a szervezés ennyire sikerült, az a szervezők okosságán, szociális engedményektől vissza nem riadó előrelátásán kívül még valaminek köszönhető. Annak, hogy még azt is tökéletesen értették, mint lehet még a magyar társadalom legsúlyosabb hibáit is a nagyüzemi termelés hasznára fordítani.

Ózd feltétlenül a magyarországi nagytőke egyik leghatalmasabb és egyben legtanulságosabb alkotása. Két szempontból tanulságos: egyrészt azért, mert példája annak, hogy még az úgynevezett »mai viszonyok« között is jelentős szociális gondoskodás lehetséges, másrészt azért, mert megmutatja, hogy a mai magyar társadalmi struktúra mellett milyen félszeg még egy szociálisan ennyire ellátott táj társadalma is.

A táj tömpe tar dombjai között, melyek olyanok, mint egy iparvezér sok gondolkodástól megkopaszodott homloka, állandóan száll a pernye és a füst. Reggelenként megülnek a füstből lett ködök a völgyek fenekén és Ózd uccáin szürkésfehér átláthatatlan közegeg törnek át a munkába induló emberek. A kémények, a lomha gyárépületeknek e karcsú őrizői, katonásan sorakoznak, nyolcan-tízen egymás mellett és a levegő állandóan remeg, mintha óriási egyenletes lökések ráznák. Néha kürtök bödülnek el és az uccákra fény vetődik, ha kinyitják a Martin-kemencék ajtaját. Az ajtók előtt fekete árnyékok ágálnak, hosszú lapátokkal. Este hatalmasan kigyúl a táj. Lámpák fénylenek föl és kanyargó lámpasorok futnak a dombtetők felé. Ilyenkor pirosan világított párak mint embercsinálta és kéménypipálta felhők lebegnek a táj fölött lomhán, súlyos nyugalommal. Időnkint vörös lesz az ég a kohók tüzétől és az ömlő izzóvas fényeitől, a salakköntön félórakig lángol a tűz. Öntés közben szikrákat vet a vas, mint valami különös csillagszóró, mellyel pirománikus óriások játszanak éjszakánként. Csak Pest némely részein és Diósgyőrött ül ilyen sűrű korom az uccákon és a házak falán, de a fények sehol sem ilyen gögösek és fölényesek s az emberek sehol sem ilyen kicsinyek a roppant kemencék ajtai előtt. Traverzek közt ugrálnak, és ha megvilágítja őket a kiömlő vas, vagy a kinyíló kemenceajtó, pirosak mint az ördögök. Éjszakákon át csikorognak a láncok és sikoltanak a sínek az üzemben, óriás darukon emberek ülnek és roppant géperejű fogók ragadnak ki a tűzből hosszú, hatalmas vasrudakat. Gőzkalapácsok pofozzák őket egyre vékonyabbra és

hengerrészek bebugyolált lábbal állnak a kígyóként kiszaladó izzó vasszalag mellett, fogóval megragadják és gyors mozdulattal átvetik a fejük felett, mintha különös játékot játszanának. Futóhengerek hordják magukon a zömök vastömböket és roppant szerkezeteket egy-egy ember kormányoz üvegkalitkából rövid, határozott mozdulatokkal. Esténként néha hördül egyet a kohó, csöndes izgalom fut át a tájon a száradtűvű dombok között. Sávós fények vetődnek előre, aztán vörös lesz az ég, mintha éppen roppant tűzvész pusztítaná az emberiséget. Éppen öntenek ilyenkor: a vasból szögesdrót lesz, talán kerítésnek, talán másra, az égen pirosabbak lesznek a felhők és halványabbak a csillagok. Félóráig kisebb a zúgás, aztán megint össze-vissza zajok, a géptermekek hörögnek, mint valami vajúdó óriás, messze egy hegy szögletében tompapirosan lángol fel a salak és az embereknek kormos lesz a gallérja a füsttől. Szakadatlanul dolgozik az üzem, a munkások turnusokban jönnek és váltják egymást, a tájnak pillanatnyi nyugalma nincs és Ózd fényei messzire vöröslenek a megyében. Ideges, súlyos ritmusa van a gyárnak, emberek hajlonganak fenn emeletmagasan a hatalmas hengerek között, hosszú fogókkal, sötét szemvédőkkel és az olvasztókban roppant iramban rohannak a lángok. A kohó, a gyár, a kémények és kemencék, a gépházak és műhelyek betöltik a dombok közét, iparvasutak sípolva szaladgálnak föl-alá és hosszú vagon sorokat húznak; az uccák világosak, mintha nem lenne éjszakájuk. Az üzem roppant terjedelmével, tűzvörös fényeivel és tompa hangjaival uralkodik, mintha nem is lenne más a világon, csak ő és az emberek az ő szolgálatára.

Körülbelül így is van. Ózd az a helység, amelynek gyár a belvárosa. A völgy közepén megül a gyár és a kohó, az emberek jórésze kiszorult a tulajdonképpeni ózdi völgyből a dombok mellékvölgyeibe. A völgy közepén az üzem megtelepedett, terjeszkedett és egyre kijebb nyomta az embereket. Terjeszkedésében eljutott a szomszéd falvakig. Ma három község ragad a gyártelephez: a tulajdonképpeni Ózd község, mely már rég nem középpontja az ózdiaknak. Bolyokvasvár és Sajóvárkony. Ezek mind a gyártelep felé fejlődnek, üzleteik szinte rátapadnak a telep falára. A telep maga külön világ, az autóbusz nem jár be a kapuján, az utak mellett magas fák fulladoznak, minden út kövezett, a patakok salaktéglás mederben folynak, a házak kis kertben állnak, vagy fegyelmezetten sorakoznak egymás mellé. A faluban egy-két lámpa ég, a telepen minden tobzódik a fényben. Az uccákon éles kivilágítás, a házak minden ablakában lámpa. A járda síma, minden megmért és kidolgozott. Ez a gyártelep belenőtt három falu közé és a három falut magához rántotta, mint egy mágnes. Olyan a gyár a tájban, mint valami roppant állat, mely egykor idetfeküdt s mire fölébredt, annyira megnőtt, hogy beszorult a szomszéd dombok közé.

A sorompó, mely az országutat elválasztja a telepi úttól, a sarat választja el az aszfalttól, a szegényességet a gazdagságtól, a vármegyei útszakaszt a rimamurányi útszakasztól. A telepen kívüli világ és a telep kerítésén belüli világ két külön ország, bár itt is munkások vannak, ott is. A vármegye Ózdja, a járás székhelye és a Rimamurányi Ózdja, a vasgyártás székhelye között a különbség mérhetetlen. Annyi, hogy a községnek a vállalat csak az adóját fizeti (de azt annyit, hogy Ózd időnkint, ha jónak látja, kölcsönt is adhat a megyének). A telepet viszont a vállalat alkotta. A falu a vállalat kitarthatja, de a telep a vállalat maga. Tökéletesen és plasztikusan megtestesíti a Társaság társadalompolitikájának lényegét, minden jó és rossz oldalát.

A Rimamurányi birodalom, csakúgy, mint a Salgótarjáni két nagy részre osztható, településileg is, társadalmilag is. Az egyik a külső rész: a falvak. Erre a Vállalat hatása csak közvetve érvényesült. A másik, a vállalathoz szorosabban kötött rész: a kolóniák, vagyis az ózdi vas és acélgyár kolóniái, az ózdi kohó kolóniái, a borsodnádasi lemezgyár kolóniái és a három bánya telepei. A munkásság e két településtípusnak megfelelően bomlik környéki

munkásságra és telepi munkásságra. E két réteg között a különbség óriási. Mindkettőn vizsgálható a vállalat hatása és az, hogy mint változtat meg az ipar egy vidéket. A változtatás kétféle: a környéki falvak társadalmát a Rima csak átalakította, de a telepek társadalmát maga a Rima teremtette. Ha tehát annak példáját keressük, hogy milyen társadalmat létesít egy ilyen magánvállalat a vidéken, elsősorban a kolóniákat és a kolonizált munkásság lelki alkatát kell vizsgálnunk. E kolóniák Ózdon sokkal részletesebben és világosabban vallanak, mint Borsodnádason, vagy a bányáknál, tehát elsősorban ezt az ózdi telepet vesszük vizsgálat alá.

E telepek munkáslakásai a gyár nagy négyszögének falai mellett helyezkednek el, a gyár három oldalán, a további települések pedig a szétágazó mellékvölgyekbe futnak fel. A Vas- és Acélgárnak Ózdon van 244 egyszobás, 207 kétszobás és 155 háromszobás munkáslakása. Ezek között két feltűnően különböző típus található: az egyik a régi munkáslakás, mely nem egészségtelen, de nem is szép. Rendesen szobakonyhás, lapos, hosszú, külsejére szomorú ház, a házzal szemben ólak vannak. A másik, az úgynevezett Velence a gyár egy másik oldalán, már egészen modern, olyan, mint a német Siedlungok házai, formája is erősen németes. Házai emeletesek, alul van egy nagy szoba és konyha, felül egy kisebb hálószoba. E típusnak legnagyobb előnye, hogy egy szoba lévén a földszinten és egy az emeleten, a család elkülönülhet. Tehát például az a munkás, akinek éjjeli műszakja van, nappal is zavartalanul aludhat a felső szobában, mert az alsó szobában és a konyhában motozó családja nem zavarja. A harmadik háztípus, mely legjobban megvilágítja a vállalat bölcs társadalompolitikáját: a saját ház. Ugyanis a jobb és a gyár szempontjából megbízható munkások, ha házat akarnak építeni, vállalati kölcsönt kapnak. Továbbá kedvezményes áron kapnak meg minden építkezési anyagot. Az utóbbi időben egymásután sorakoztak fel a sajátépítésű munkásházak Ózd mellékvölgyeiben, kispolgári villákból egész új uccák épültek. E házak apró kertek mögül nagy ablakokkal nézik az épülő uccát, két-, három-, sőt - ha tulajdonosuk főmester, vagy altiszt - négyszobásak. Ilyen telepek vannak Ózd Istenmező nevű részében (91 ház), továbbá Kisfaludon és Kőalján (40 ház). Bennük az idáig feljutott munkásság már teljesen kispolgári életet él. Bútorai a bizonytalan magyar polgári ízlésnek megfelelőek, szobáikban rádió szól, igen gyakran képeket vásárolnak. Egy ilyen háztulajdonos-szerelő, például meglátta valahol Szinnyei-Merse Pacsirtájának fényképét, megtetszett neki és vett egy másolatot a képügynöktől. Ma ott lóg polgári bútorokkal zsúfolt szalonja falán. Ugyanő felesége számára külön szabóműhelyt épített a ház mellé és a műhely és lakás közé házitelefőnt szerelt. Szobáikban tágöblű fotelek várják a látogatót, asztalaikat kézimunkaterítők fedik és padlójukat szőnyeg takarja. E saját háztelepek sokkal távolabb lévén az üzemtől, mint a munkásházak, nagyon szép negyedeket alkotnak Ózdon, följük már nem száll annyi korom és piros tetejük fölött nem áll meg a füst. A vállalat nem számított rosszul e kölcsönökkel és nem is kockáztatott sokat. Nagyon ritkán fordult elő, hogy valamelyikük is nehezebben fizette volna vissza a kölcsönt s e polgárosult munkásság, életmódja sokszor lényegesen jobb, mint a kisebb tisztviselőké.

Ha már a salgótarjáni szénmedencében is láttuk, hogy a munkásházak jó mértéket adnak annak megállapítására, mint tagolódik a munkásság, e tétel a Rimamurányi Birodalomban fokozottan áll. Mert amíg ott a különféle típusok egy nagy terület különféle helyein találhatók meg, itt egymáshoz közelebb vannak és élesen tagolják a munkásságot. Ezt a tagolást a vállalat határozottan elősegíti. Valószínűen azzal a meg gondolással, hogy minél inkább elkülönül és rétegződik a munkásság, annál kevésbé fog egységesen fellépni. A vállalat ezzel a szociálpolitikával olyan munkásrétegeket nevel, melyekre minden körülmények között biztosan számíthat. De egyben úgy tagolja a munkásságot, hogy az osztály helyett atomizált társadalommá válik.

A vállalatnak a vidék társadalmát alakító politikája két szempontnak az eredője. Az egyik szempont az okosan szociális kapitalista szempont, mely szerint minél jobban él a munkás, annál jobb és hívebb munkaerő. Ez alapelvűl folynak mindazok az intézkedések, amelyekkel a vállalat a rendelkezése alatt álló társadalom anyagi állapotát igyekezett javítani.

E szociálisan kapitalista szempont mellé járul egy feudális szempont is. Ennek eredménye a munkásság és tisztviselőkar társadalmi elhelyezkedése és szellemi beállítottsága. A két szempont közös eredménye kettős. Egyrészt: Ózd, ami az anyagi kultúrát és civilizációs vívmányokat, szociális helyzetet és kereseti viszonyokat illeti, magyar viszonyokhoz mérten kitűnő állapotokat mutat. Másrészt: ami a társadalom rétegződését, az egyes rétegek magatartását illeti, nagyon kevésbé vonzó állapotokat, merev, tagolt és feudálisan kasztrendszerű társadalmat.

A szociálisan kapitalista kormányzási szempont következményei közé tartozik az, hogy a Rimamurányi Rt. munkásait is, tisztviselőit is lényegesen jobban fizeti, mint a vidéken székelő magyar iparvállalatok általában. A munkásság átlagkeresete, ha minden alkalmazottat, tehát inast, kisegítőmunkást is beleveszünk az átlagszámításba: fejenként 120 pengő körül mozog. Természetesen a felnőtt munkásra eső valóságos átlag ennél sokkal több. A legnehezebb munkát végző, különben iskolázatlan hengerészek havi keresete igen gyakran felmegy 320 pengőre is. A vállalat a maga tanítóit lényegesen jobban fizeti, mint az állam a maga tanítóit. Mérnökeinek szintén tetemes fizetése mellé olyan lakást ad, amelyhez másutt talán sohase jutnának és így tovább. E mellett Ózdon a munkásságnak 50 esztendeje van uszodája, a munkásság olvasóköre hatalmas épület roppant színházteremmel, báltermekkel, nagy és nívós könyvtárral. Az olvasókör számára a legjobb művészeket szokták lehozni Pestről. A munkásság szociális biztosítottasága is kitűnően volt megoldva, de a munkásság legnagyobb sajnálatára, most az OTI hatáskörébe került. A vállalati építkezési kölcsönök hatása a munkásság és a vállalat viszonyában szinte felmérhetetlen. Az üzemek 1937 januárjától kezdődően fizetési szabadságot adnak a munkásaiknak, 4-10 napot a szolgálatban eltöltött idő szerint. A munkások eddig el se tudták képzelni, mint lehet az, hogy fizetést kapnak szabadságidejük alatt s a vállalat és az alkalmazottak közti béke érdekében roppant sokat jelentett e fizetési szabadságidők bevezetése. A munkások gyerekei nyolcosztályú elemi járnak a vállalat iskolájában, mint cserkészek a vállalat támogatásával igen gyakran tesznek külföldi utakat. A gyárigazgatók templomokat építenek és a telepeken út nem marad sokáig kövezetlenül. Általában az anyagi civilizáció minden eszközét felhasználják a táj szépítésére és arra, hogy a munkás érezze a vállalat gondviselését, melyért az csupán jó munkát és fiú engedelmisséget követel. Mindennek következtében a Rimamurányi birodalmában a munkásságnak legalább egy része jól ellátott és dekoratív kedvezményekkel elhalmozott. Az anyagi helyzet, különösen olyan konjunkturális időkben, mint az 1937-es év volt, csaknem hogy kielégítőnek mondható.

Azonban a szociális gondoskodás kifejlesztésének szempontja mellé járul egy másik szempont is. A haladottabban és nem koncepciótlanul kapitalista és európai elv, mely az anyagiakban érvényesül, kiegészül egy feudális elvvel. A vállalat, mely a társadalomról való gondoskodást így oldotta meg, a társadalom struktúráját megtartotta elmaradottnak s e téren készségesen alkalmazkodott a magyar vidék feudális hagyományaihoz. Így történt, hogy ma az Ózd-borsodnádasi völgy társadalmá roppant furcsa képletet mutat, melyben különös egyvelegben találkozunk a szociális helyzet viszonylagos jósága és a társadalmi struktúra lehetetlensége. A vállalat ugyanis a jobb helyzet mellett egy szigorú függőségi rendszert is kiépített, munkásait jól megfizeti, de a munkásainak szabadságát jelentékenyen korlátozza. Emberhez méltó magánéletre ad módot a munkásnak, de bele is szól ebbe a magánéletbe. A háború előtt, ha

egy munkáscsaládban valamelyik lánynak törvénytelen gyereke született, az egész családnak mennie kellett és még ma is beleszól a vezetőség a munkások házassági terveibe, a gyermekek nevelésébe. A telepek igazgatói szinte természetfölötti hatalmakként székelnék szobáikban és ugyanúgy építenek, - meg kell hagyni nagyon ízléses és nagyon szép templomokat - mint a régi barokk főurak. A tisztviselői kar élesen elkülönül egymástól a társas érintkezésben is rang és fizetési nagyság szerint. A művezető, akinek fizetése sokszor eléri az 5-600 pengőt és nem ritkán ötszobás lakása van a vállalatnál, csak azért, mert magacsinálta ember és nincsenek meg a megkívánt iskolái, nem mindig lehet tagja az úri alkalmazottak gyűjtőhelyének: a kaszinónak. Fürdőszobás lakás csak a főmestertől fölfelé jár az alkalmazottnak, az altisztnek nem jár fürdőszoba. Nemcsak azért, mert nincs elég ilyen lakás, hanem azért is, hogy megtartassék a rangsor. Ugyanígy a főmesternek már tehénistálló is dukál a lakás mellé, az altisztnek csak nagyobb disznóól, aztán ha lejjebb megyünk rangsorban, azól is egyre kisebbedik. A telepített munkásság tagja az olvasókörmek, de a vidéki munkásság, a bejáró környékiek nem, csak a forradalmak alatt vették be őket átmenetileg, később ezt visszacsinálták. A munkásság és a tisztikar csillagászati távolságban él egymástól, ez a távolság minden adódó módon kifejezettek. Például a pompás színházteremben elől négy vagy öt sor van, ahová csak a tisztikar tagjai ülhetnek le. Még nem volt rá példa, hogy munkás vagy általában nem érettségizett ember odamerészkedett volna, a vállalat tanítói lejjebb állnak a rangsorban, mint a többi tisztviselő, és az igazgatók csak igazgatókkal érintkeznek. E különbségek a mindennapi életben unos-untalan megmutatkoznak. Egy alkalommal erdei majálist rendeztek. Az ügybuzgó rendező az ünnepség helyét a kasztrendszernek megfelelően így készítette elő: legalul volt egy nagyobb tisztás, itt mulattak a munkások. Följebb kerestek egy kisebb tisztást, az alsó tisztás és e tisztás közé lépcsőt építettek. Itt helyezték el a tisztikart. Legfelül egészen apró tisztás volt, ehhez újabb lépcső vitt fel. Itt helyezték el az igazgatót és a főmérnököt, akik a munkásság sorfala között vonultak idáig és itt fogadták az ünneplő küldöttségeket. Az egész jelenet ijesztően emlékeztet az aratóünnepekre, ahol a nép a kastély terraszánál, az urak a kastély terraszán mulatnak és a néhány lépcső, ami közben van, egész világot jelent. Természetesen a mezalliansz ebben a struktúrában végérvényesen tiltva van és roppant bonyodalmak származnának abból, hogyha az élesen elkülönülő rétegek egymással összeházasodnának. A rangban különböző intelligencia egymás közötti érintkezése kimért és még a nadrágos embernek a nemesi fraternitásból átörökölt tegeződő stílusát is előlte a kasztrendszer.

A vállalat erre a tájra kapitalizmust vitt és itt feudalizmust tanult. De olyan alaposan megtanulta a magyar vidék mentalitását, hogy a tanítvány túlszárnyalta a mesterét. A vidéki társadalom a középosztály szemszögéből nézve ugyanis rendesen két osztályra bomlik: úriemberekre és emberekre. A Rimamurányi birodalomban a társadalom rétegződése ennél sokkal bonyolultabb és csaknem annyiféle réteg van, ahányféle állás. Ezen az atomizált, részeire bontott, mesterségesen elkülönített és egymástól a kasztrendszer kínai falaival elválasztott társadalmon aztán könnyen úr az igazgatóság és ezt a társadalmat könnyű úgy kormányozni, hogy lehetőleg semmi bajt ne okozhasson a vállalatnak. A kapitalista okosság, a feudális elkülönülés és a neobarokk tekintélytisztelet egyessége csaknem mindenben megmagyarázza, hogy mint tudta a vállalat ezt a munkaadónak és a pénznek hatalmán is túlmenő oligarchikus uralmat megszervezni a táj fölött.

Ezen a ponton a Rimamurányi-birodalom, mely külszínre vidám és szociálisan az ország legrendezettebb, legjobban élő tájai közé tartozik, mégis csak szomorú jelenség. Mert arra mutat, hogy még a jó szociális helyzet mellett is csak ilyen lehet a társadalom. Vagyis: ha eltűnnének a nyomorúság zavaró tünetei, az éhezés, a tbc és a többiek: a magyar társadalom még mindig nem lenne egészséges. Az egyén jobban élne, de az egyének összessége továbbra is beteg és kóros képet mutatna. Ha a nyomor és szegénység képei eltűnnének, a társadalom

bajai továbbra is megmaradnának és az európai színvonalú szociális rendelkezések is feudális és oligarchikus szellemben hajtathatók végre. Mert ez történik itt. A vállalat lehet munkáspolitikájában szociális, de módszerében autokrata s ezen a ponton válik a legtokéletesebb munkásház is tökéletlenné. Mert a gondolkodásmód a munkással szemben ilyen: megkapsz mindent, de ne kívánj semmit, építhetsz házat, de nem követelhetsz semmit, urad és parancsolód, a gyár, megad neked mindent. De nem azért, mert jogod van hozzá, hanem azért, mert jó gazdád az igazgatóság. Ez a fajta gondviselés nem más, mint gondoskodás az egyik termelőeszközzel, ugyanígy gondoskodik a jó gazda állatairól és ekéiről. A munkásság e kormányzó mentalitás alatt, bármilyen jól, bármilyen szép házban és bármilyen polgári bútorok között is él, dermedt függőségben van, roppant tekintélyek és hatalmak súlya alatt. Az a fölszabadság és emberméltóság, mely a nyugati és északi államok munkásainak sajátja, nincs meg bennük, ezt már nem adta meg nekik a felettes hatalom, mivelhogy nem ezt akarta megadni.

Az ózdi példa azt mutatja, hogy egészséges társadalomhoz egyáltalában nem elég a társadalom anyagi jóléte, nem elég a padlós szoba és jó kereset, ennél valamivel több kell, ezt a többletet talán lehetne demokratikus szellemnek nevezni. Ez hiányzik és az ózd-borsodnádasi birodalom társadalma ezért nem egyéb, mint a magyar társadalomnak egy jobb anyagi körülmények között élő, de ugyanazon rétegződési hibákban szenvedő szélső példája. A táj az iparvállalat burkolt diktatúrája alatt él, a társadalmat itt hatalmas intelligenciával és előrelátással alakítják felülről, de ez a társadalom, mint minden felülről épített szerkezet: merevségében végül mégis ingatag, bizonytalan, hibákkal teli.

Mégis: bármennyire igába tört, függőségben élő és korlátlan hatalom alá rendelt társadalom ez, ha a pécsi bányamunkásokra, vagy akár a salgótarjáni barakkokra gondol az ember, vigasztaló és megnyugtató. Bármennyire nincs is a parádés házak, utak és kertek mögött egészséges társadalom, a bányatelepeken mégis csak strandfürdő fogadja a munkásokat, ha kijönnek a bányából és olyan mészárszékekben mérik számukra a húst, melynél szebb Budapest belvárosában is kevés van. Farkaslyukon a kolonizált bányamunkások nyaranként előkelő uraknak adják bérbe szépen berendezett szobáikat és olyanok a bányászlakások, hogy a középosztály legfinnyásabbjai is otthonosan nyaralhatnak bennük. Minden rendezett és tiszta, egy-egy bányaigazgató jóvoltából virágok díszítik az ablakokat, sártalanok az utak, jegenyék karcsún húzódnak a magasba a telepek útjain és ősszel aranyárgán pihennek a munkások háza előtt a fák levelei. Persze a szegény falusiaknak mindebből kevés jut és ők egészen távol vannak a jólkereső és immár teljesen polgári életet élő munkáselittől, de mégis: a tájon idilli képek fogadják az embert, a vállalat értelmisége művelt és gondolkodik; mindenütt érződik, hogy itt fejlődés van, alkotás és igyekezet. Farkaslyuk idilli képei és a borsodnádasi lemezgyár klinikai tisztasága, a parkozott utak és gondozott házak, mind olyan életről beszélnek, ami munkásnak, még a legjobb munkásnak is ritkán jut osztályrészül más vidéken. Farkaslyukon az igazgató legényotthont létesített a nőtlen munkások számára. Fehér ágyak vannak benne és a fiatal munkások asztalán könyv, az orvosi rendelők ragyognak a tisztaságtól. Ha a külszín alatt a mélyebb rétegeket keressük, akkor is vigasztalóbb jelenségekre találunk, mint akár Salgótarján környékén, akár másutt. A táj számára a gyárak nemcsak annyit jelentenek, mint más tájak számára a bányák. Bizonyos lassú, de gyökeres ipari átalakulás kezdődött el s a népnek sokkal szélesebb rétege jut fel itt a kispolgári életformába, mint másutt. A gyár mint óriás moloch fészkel Ózd dombjai között. A táj ellátottságát, nyugalalmát és kasztrendszerét Pestről okos tőkésék vigyázzák.

A SAJÓVÖLGY

A táj harmadik bányavidéke, a Sajómellék, körülbelül ugyanazokat a jegyeket mutatja, mint a salgótarjáni birodalom. Azzal a különbséggel, hogy a tájon nem egy hatalmas, hanem több kisebb bányavállalat dolgozik s így e vidék kevésbé tiszta képlet, mint a salgótarjáni medence. A bányászat itt is, mint másutt, csupán kereseti alkalmak szaporításával folyik bele a táj életébe és a völgy társadalmá számos bányá ellenére is agrárjellegű. Ha a táj egyik tipikusnak tekinthető községét, Sajókazincot vesszük vizsgálat alá, akkor e sajóvidéki falvak társadalmának rétegződését körülbelül a következő nagyobb vonalakban rajzolhatjuk meg:

A gazdasági cselédség elhelyezkedése, élete és szemléletvilága körülbelül egyezik más nagybirtokok cselédségének életével és világával, közepes járandóságuk évenként 16 köből szemestermény, 16 kg szalonna, 16 kiló só, 40 pengő készpénz, 1200 négyszögöl föld, 20 mázsa szén, 4 szekér fa és legjobb esetben egy szobakonyhás lakás. Sajókazincon körülbelül a lakosság tíz százalékát teszik.

A napszámos-zsellér réteg életviszonyai körülbelül egyeznek e réteg általános életviszonyaival. Afféle fél-létbizonytalanságban élnek, házuk és kertjük rendesen van, néha valami kis földjük is, melyből magából meg nem élhetnek. A tájon annyival jobb a helyzetük, mint másutt, hogy valamivel több a munkaalkalom. E réteg lehetőleg földművesmunkával keresi kenyerét és itt is, mint Salgótarján körül csak akkor megy szezonmunkásnak, ha másutt munkája nem akad. Sajókazincon a lakoságnak körülbelül 17 százalékát teszik.

A bányamunkásság itt is több rétegre oszlik. Az állandó bányamunkások csaknem százszázalékban a kilencvenes évek bevándoroltjainak leszármazottai s a telepi munkásság csaknem egészében ilyen bevándorolt elemekből kerül ki. E szakmunkás rétegen kívüli bányászok itt sem bányászok a szónak mélyebb életformát és munkásosztályt jelentő értelmében. Ezeket nagyrészt kényszerűség hajtja a bányába és a bányamunka csak egy a mellékfoglalkozásaik közül. Kisbirtokosok gyermekei, iparossegédek vannak közöttük nagyobb számban és rendszeren télen át dolgoznak a bányában. Ha bármilyen más munkájuk akad, akkor otthagyják a bányamunkát és van olyan is köztük, aki a bányai nyolcórás műszak végeztével végzi a maga rendes munkáját a földeken vagy a maga iparában. E táj falvainak jórészeben, azokban, melyek bányatelephez vannak közel, e bányamunkásság adja a legszélesebb réteget. Sajókazincon a lakosság 30 százaléka.

Mínt hogy sok a munkás és aránylag élénk a kereskedelem, nagyobb mértékben forog a pénz s e falvakban jelentékenyebb a kisiparosréteg, mint másutt (Sajókazincon az összes keresők 10 százaléka iparos).

Minde rétegek közül, ha egyes falvakban a bányamunkásság is a legszélesebb réteg, a vezető osztály mégis a kisbirtokosság. Részint függetlensége miatt, részint pedig azért, mert e táj birtokeloszlása aránylag kedvezőbb és az önmagában életképes kisbirtokok az egyes községek területén a szokottnál nagyobb számban fordulnak elő. Így Sajókazincon a 206 két holdon aluli törpebirtokkal szemben az öt holdon felüli birtokok száma 93, ami már szokatlanul jó arányt mutat. A független kisbirtokosréteg vezető szerepe akár a községi politikában, akár a falvak társadalmi életében, mindenképpen biztosított. Elsősorban ezért a bányai szakmunkásság különálló réteg, a többi bányamunkás álma pedig még mindig nem a jobb állás a bányában, hanem a több föld a határban. Így a falvakban sokkal nagyobb tiszteletnek örvend egy saját birtokán gazdálkodó birtokos, mint bármely bányai altiszt. Ugyanez okból a bányászatnak és a bányamunkásságnak a falvak parasztságának életére gyakorolt hatása aránylag

kicsiny és nem a társadalmat alakító, legfeljebb munkaalkalmakkal szolgáló. Az agrárvidékbe a bányák csak mint különálló testek illeszkedtek bele s a táj korántsem annyira iparvidék, mint mondjuk a salgótarjáni birodalom, vagy az ózd-borsodnádasi völgy. A házak csaknem mind földesek és vályogból épültek, lakóik a padlót, hogy jobb legyen, vízben szétázott marhaganéjjal kenik be, amint ők mondják, »föleresztik a ház földjét.« E szabályszerűen egyforma építkezés alól csak a bányatelepi épületek kivételek téglafalaikkal és deszkapadlójukkal. Sajó-kazincon 48 épületnek van szilárd alapja, de ebben benne vannak a középületek, a helybeli értelmiség, a kereskedők és némely nagyobb gazdák lakóházai. Ezzel szemben a sárból vályogból vert falu és döngölt padlóju épületek száma 173. A falvak társadalma sokfelé tagolódott, közösségi életük az alkalom a helyiség és sok tekintetben a szabadság hiánya miatt, alig van. Politikai pártok csak választások idején igyekeznek működni valamennyire és választások után rendszeren elvesztik azt a csekély aktivitásukat is, melybe a választások belesodorták őket. A vidék, bár közel Miskolc és számos bánya dolgozik benne, Barcikán pedig villanytelep, ha anyagiakban valamivel jobban is él, mint más tájak a hegyek alján, kevés sajátos jegyet mutat. Az élet még mindig hagyományos medrében, régtől fogva kijárt útjain folyik, a földet művelik az apák szokása szerint és a szép lágyvonalú tájban a dombok oldalán nyúlnak a régi temetők. Halottak napján, mikor ott voltam egyszer, egymásután gyúltak ki a sírok a Sajó két oldalán a dombokon, mert erre mindenfelé dombokra temetkeznek az emberek, a meredekre, olyan földekre, mely már nem alkalmas szántónak, csak temetőnek. A ferde oldalakon természetellenesen hosszúak a sírok és bokrok alatt pihennek a halottak. Külön a katolikusok és külön a kálvinisták. Halottak napján a sírokat gyertyával rakják körül és sápadt fényük úgy villog körül a hegyeken, mint egy diadém. A katolikusok ilyenkor tomlomból vonulnak fel a dombtetőre a magasan nyugvó halottakhoz, kezükben gyertyával, mely kimélyíti arcukon a barázdákat és megsötétíti az árnyékokat. Hogy közel a bánya és közel a szén, azt onnan is látni, hogy parasztasszonyok ilyenkor pislán égő karbidlámpákat lógnak kezükben, bányai lámpákat, melyekben lassan és imbolyogva ég a láng.

Láttunk parasztokat, kik zöld hegyek közt élnek és ritkán járt utak között, bezárva szűk határaik közé, mint kagylóba a gyöngy. Láttuk az agrárproletárok tétova seregét, kik elindulnak minden úton, mely másfelé vezet és próbálnak kijutni jövőtlen sorsuk igája alól. Láttuk Kövesdnek pompás nyomorát s a barlanglakók hivalkodó szegénységét a Bükk alatt s láttuk a Pest felé futókat és elcsüggedt rabjait saját életüknek s a tájnak. Láttuk, hogy bármi jött is, mindig nekik - kik törzsökösök voltak és palócok - jutott a legkisebb haszon. Nem nekik adta kincseit a táj s nem élnek jobban ma se, mint ötven év előtt. Templomaik alapfalát az Árpádok korában rakta le értő építők keze, s családjuk vén, mint a magyar történelem. Ha jobb jövőt kerestek Amerikában keresték, mikor még lehetett. Ma nemigen keresnek. Ők kimentek és bejöttek mások, másoknak használt minden alkalom. Nem ők lettek a munkások az iparvidéken s nem ők ülnek hűs hivatalokban a vidéki értelmiség posztjain.

AZ ÉRTELMISÉG

Van egy híres magyar novella Krisztusról, aki feltámadván, visszatér az emberek közé és találkozik mindazokkal, akik Pilátus háza előtt Barabbást kiáltottak. Ahogy beszél velük, egyenként mindnek megnyílnak a szemei és látnak. Látják a jót, amit elmulasztottak és a rosszat, amit elkövettek. Mikor pedig Krisztust újra Pilátus elé állítják, mindnyájan odasereglenek a csarnok elé és hogy Pilátus fölteszi a kérdést, melynél fontosabbat nem tett föl senki a történelemben, mindnyájan lelkesen Krisztusért kiáltanak. De kiáltásuk *együttesen*, a tömeg kiáltása, az összesereglettek kiáltása, mégis *Barabbásnak* hangzik.

A vidéki magyar értelmiség olyan, mint ebben a novellában a tömeg. Egyenként és személyenként mindenki Krisztust kiált és kívánja a jót. Az egész réteg szava mégis úgy hangzik, mintha Barabbást kiáltottak volna s teszi a rosszat.

Ki látta őket? Aki kóborol az országban szél alatt nyögő jegenyék és engedelmes búzaföldek között, s betér hozzájuk ismerősen vagy ismeretlenül, aki ismeri hosszú estéiket, mikor vastag falak közt tépik a maguk sorsát, mint fájdalomtól félőrült betegek sajgó sebeikről a jótékony kötéseket, aki kémlelve nézi felhevült és szétoldódó arcukat italos estéken a borpecsés asztalok mögött, csodálkozva vizsgálja őket, inkább szánva és szeretve, mint ítélkezően. Különös réteg ez, izgatott, bizonytalan, ideges és fáradt, nagy szélsőségek és indulatok között vergődő. Olyan, mint az alföldi éghajlat, melyben tikkasztó a nyár és zordon hideg a tél. Milyen otthontalanok ők a magyar glóbuson, hol szét vannak szórva bizalmatlan és nehézlépésű parasztok közé, mint zsidók idegen népek közé, vagy gyarmati angolok hallgató hinduk közé.

Ez a réteg az, mely hazafias, de alig tud hazafi lenni ennek a szónak egészen magyar, egészen keserű és egészen alázatos jelentése szerint. Ez a réteg az, melyben mindenkinek más a politikai véleménye és mindenkinek egy a szavazata, ez a réteg az, mely egyéneiben néha látja a hibákat, de egészében inkább elmélyítésüket szolgálja, mint orvoslásukat. Ez a réteg az, melyben a magyar élet felszínén a sebek fáznak, de nem gyógyíttatnak, ez a réteg az, mely néha kesereg hullásunkon, de ritkán tesz ellene valamit. Hullók és dekadensek legtöbben és sokuknak van egy-egy csodálatos menedéke, mely fantasztikus, ijesztő és különös, mint orosz regényekben a dúltlelkű hősök szokásai. Micsoda figurák élnek közöttük! Láttam olyant, aki jobban gyűlölte a zsidót, mint ahogy a szentek félték a sátán hatalmától, de kicsiny falujának zsidóiról még azt se tudta, hogy mennyi földet foglalnak a parasztok elől. Láttam olyant, aki szenvedélyes volt és labanc és láttam heves kurucokat. Láttam hórihorgas orvost, vékonyat és betegeset, aki nagy karlendülettel hevesen magyarázta, hogy mint pofozta orvosi minőségben a parasztot és láttam főbíró, akinek szava olyan keményen pattant a megyeház vaskos falaira a parasztok ellen, mint kocsis ostora a más lovának síma, szép nyakán. Láttam mérnököt, aki idegesen esküdözött, hogy a szegény szelíd palócok felerészben képzett kommunisták és láttam szegény urat, aki úgy regnált két szobája és kilenc kutyája fölött, mint tágas birodalmon, mely búzát terem s táplál nagytestű barmokat. Láttam elszédülteket, akik rossz statisztikákból mint félrebillent apostolok mondtak jó jövődölést, láttam urat, akit megszálltak a babonák és hollószárnyakkal ültek vállain. Láttam olyant közülük, aki tenyérből jósolt, mint cigányok vénei és olyant, aki csillagokba figyelt és régi asztrológusok latinját betűzgette a kék palóc ég alatt. Láttam olyant, aki mindent megfagyasztott maga körül és olyant, aki mindent lángragyujtott. De olyant nagyon keveset láttam, aki szépen egyenletesen, teremtőn és áldásosan melegített volna, mint a napfény vagy a tűzhely.

Életük nyirkos hidegét és fülledt melegét nagyon kevesen mutatták meg s távoli rokonaik az Oblomovok és Csicsikov áldozatait az egykori Oroszország sík városaiban éltek harag és ellágyulás, szesz és bánat között. E réteg furcsa mélabúját talán legjobban Kosztolányi fejezte ki, hiszen: mindnyájan a »boros Bus lomha Bácska« rokontáinak élnek, hervadt kisvárosokban, ahol por ül az akácokon mozdulatlan és fülledt és izgató vasárnapdélutánokon, júliusban. Az élet és érzés szélső végei közt hanyódnak, mint föl- s levert, hajó. Osztályuk, ha lehet egyáltalán osztálynak nevezni, bizonytalan és tétova és összevissza, mint egy lázas nagybeteg gondolatai s ahogy e tétova, különös rétegre nézek, az őseikre kell gondolnom. Mert néha osztályok ugyanúgy átöröklék a tulajdonságokat az őstől, mint ember az apától.

A magyar társadalom e különös és bizonytalan rétege nem kialakult, hanem: összejött és számos csatornából ömlött beléje az ember. Sohasem volt olyan, mint egy önálló osztály, melyet életre hívott és szerepre szólított a történelem. Hanem olyan volt mindig, mint valami menedék. Menedéke a felülről érkezőknek, akik nem tudtak felül maradni. Menedéke a lentől jövőknek, akik nem bírták az alatti sorsot és tudtak kiemelkedni. S nem utolsó sorban menedéke a beérkezőknek, a jövevényeknek, a másfajúaknak és betelepülteknek. Most egy rétegben élnek mindannyian: a felülről leszivárgottak, az alulról felszivárgottak és a kívülről beszivárgottak.

Nem úgy élnek ez értelmiségben, mint egy várban, ahol mindenkinek megvan a helye az érdek parancsa és a múlt szokásai szerint. Hanem csak úgy, mint egy szállodában, mely befogadja az érkezőket és szobát ad nekik, ahol ellehetnek egymás mellett, de nem közösségben. Nyugaton a városiasodás hívta életre a polgárságot s az lassan fejlődött, alakult egy különös életformájú réteggé. Nyugaton már jóideje örökletes dolog polgárnak születni, itt a »középosztályba«, le-, vagy felkerülni életformaváltás volt. Ott a fiukat apáktól kapott hagyomány csatolja a polgársághoz, itt a fiúkat az apák könnyelműsége, vagy előretörése taszította vagy nyomta felülről vagy alulról az értelmiségbe. Ha a polgári életformába és szerepbe másutt beleszülettek az emberek, itt a »középosztályi életformába« belemenekültek. Ha felülről jöttek kissé fanyar szájjal, a kofferben az ősök magabiztos arcainak festményeivel s a lélekben hatalmas vidéki úrélet soha el nem múló emlékeivel. Ha alulról - hálásan a lehetőségekért és állandóan fizetve érték az árat: az engedelmes szolgálatot.

Mi volt erősebb? A kialakulatlan és hagyománytalan valami, az úgynevezett középosztály, amely befogadta őket, vagy az egykori közösség, amely elküldte őket?

A jelek ezt mutatják: a múlt erősebb volt, mint a jelen, az emlékek erősebbek voltak, mint a befogadók. Nem ők lettek olyanok, amilyen a középosztály, hiszen ez nem volt igazi osztály. Hanem a középosztály lett olyan, amilyenek ők voltak. Hogy milyen az a réteg, ahova jöttek, azt legjobban azok a rétegek mutatják, ahonnan jöttek.

CIMERESEK

Ha utazol Nógrád tompaélű és kerek dombjai közt, pár kilométerenként dúslombú fák sötét csoportja ugrik elő. Százados fák ezek, dús koronával, pazarló fák, melyek rengeteg árnyékot vetnek a földre s alattuk nem terem semmi hasznos, csak fű meg virág. A fák körül a kőfal beillenék várfalnak is, közöttük tágas kényelmes épület nyugszik. Olyan méltóságosan és magabiztosan nyugszik a tájban, ahogyan egy táblabíró ül régi karszékében, mely testének idomaihoz domborodott engedelmesen. E házak úri göggel nevetik a parasztkunyhók csoportjainak földspóroló zsugoriságát, falaik vastagok, mintha faltörő kosok ellen épültek volna. Ablakaik aránya olyan nemesen békés, mint egy hűvös délután a barátságos és mégis büszke parkban jó borok mellett. A bejáratnál rendszeren néhány neoklasszikus oszlop örökődik, fölöttük kicsiny tympanon, jelezvén, hogy az egykori építetők nem vetették meg a klasszikus műveltséget, Cicero orációit és Horác nyugodt, méltóságos énekeit, a földközelen folytatott életről. E kúriák félelmesen megalapozva nyugszanak a nógrádi földben, úgy mintha soha senki nem mozdíthatná el őket és lakóikat. Ők őrzik annak a nemességnek a nyomát, mely azóta csak egy töredékében regnál még régi házaiban s nagy részében már az úgynevezett középosztályban húzódott meg.

Egykor mindnyájan a falvak közepén éltek elkerített kúriáikban, keményen uralkodtak birtokaikon, s ez a foglalkozás illet személyükhöz, mint úrnak kezébe a pálca. A kor nyugatra szemlélődő írói állandóan dörögve ostromozták vadkergető, rusztikus tizenharmadik századi őseiket a Kármán József, róluk beszélvén, így kesereg: »sivatag üresség uralkodik az ily fejekben. A gondolatok kiapadnak az ily koponyákban, melyeket az aszály megcsapott, vagy stagnálnak, mint mocsárban a poshadt víz. Nem rázza meg kemény fibrájukat semmi egyéb a jégeső félelménél, mely lábon álló gabonájukat fenyegeti«. Kazinczy is panaszkodik a hét-száz éves szűklátókörű és kevés gondolatú nemeséről, kik okos a maga háznépe közt s együgyű béreseket ügyesen izgatván »azt véli, hogy Montesquieu és Calonne hozzá csak árnyékok«. Édes Gergely így siránkozik: »Mert kinek írunk?... az uraknak, nemeseknek ízes a sertés, agár kopó, kanca, paszomány, tehetetlenség, álom, káromkodás, harag, embermarás, csizmavonók meséjek, hízelkedők, iszomságok sat., azonban nem érzik, miben álljon a valódi gyönyörűség...«

A tengődő és fáradt század után, a tizenkilencedik század nyugatról betörő szellői már itt-ott hódítanak körükben, különösen a felsővidéki nemesurak között. Szép könyvtárak kezdődnek el az úri kúriák egyes szobáiban és szépen gyarapodnak. Nagy Iván nógrádi múzeum alapításán gondolkodik és tízezer kötetet ajándékoz annak, Madách ezen a tájon kezdi írni a Tragédiát és a szűkebb családi körben, lelkesült urak izgatottan hallgatják felolvasásait. Mindez azonban inkább kivétel, mint szabály, mert e vidék egyik legkiterjedtebb nemescsaládjának egyik fia Mocsáry Lajos még 1858-ban is így ostromozza osztályát: »Mi valóságos tormába esett féreg voltunk. Untalan rágódtunk a magunk dolgán, egyebet nem ismertünk. Szabadok voltunk kicsinyben, de rabok nagyban, szabadon száguldoztunk korlátolt körben. Nem vontunk jármot, nem nyögtünk béklyókban, de nem volt jobb állásunk, mint a vadé. Ez büszkén hordozza a vadaskertben ágasbogas szarvát, de nem léphet túl a kert korlátain.«

Saját vallomásaik szerint is ilyenek voltak, s ha van bizonyíték rá, hogy a réteg és a fajta nem volt értéktelen, itt a legnagyobb bizonyíték. Az, hogy voltak közülük kevés jobbak, akik ostorral fordultak saját osztályuk hibái ellen. Mégis erős és magyar réteg voltak, bárha Grünwald Béla meg is vádolja őket, hogy csak ott maradtak magyarok, ahol a nép magyar volt

s állítja, hogy »a nemességet legnagyobb részben a nép tartotta meg magyarnak, mert tényleg mindenütt megszűnt magyarul beszélni, ahol magyar paraszt nem volt«. Műveltségük általában csakugyan vagy nem volt, vagy nem volt magyar s másfél századdal ezelőtt kevesen akadtak közülük, akik a hízók mellett a magyar művelődéssel is bajlódtek. Mindamelllett kiváltságaikban hatalmasok voltak s az utolsó pillanatig helyt álltak, ha nem is a nyomorult adózó népért, hanem magukért. Jogaikat és kiváltságaikat keményül védelmezvén, véletlenül megakadályozták közben a nemzet pusztulását is, ha romlását nem is tartották fel. Utódaik, akik átvették a fogyó birtokot, vagy kivetődtek ország szolgáinak és úr-altisztjének államhoz, megyébe, nem sok hagyományt örököltek tőlük. Azonkívül, hogy magától értetődőnek vették és veszik, hogy urak mindenütt, ahová jutnak.

Ha volt a királyságnak kora, melyben a hatalom alapja a földbirtok volt és volt kora, melyben a hatalom alapjává az uralom vált, akkor e nemesség életében is láthatunk két korszakot. Az első és évszázados korszak a patrimoniális kor volt. Ebben hatalmának alapja a birtok. A másik a bomlás kora már. Ebben hatalmának alapja: a hatóság.

A két kor között a váltás nem hozott a dzsentrikben szemléletváltást. Csupán az úriság alapjának a fölcserélését jelentette s nem áttérést az úriságból egy másik életformába. A hivatalba és közigazgatásba mint urak mentek be és urakként maradtak benne, a hivatal életüknek nem értelme lett, hanem csak kerete. A »középosztályhoz« való tartozás csak annyit jelentett, hogy oda soroztattak, de nem annyit, hogy oda tartoznak. A nemesből »középosztályivá« való deklasszálódás csak azoknál teljes, akiknél nemcsak a hatalom alapja cserélődött ki, hanem az egész életforma. Azoknál, akik nemcsak a birtokon alapuló hatalmat cserélték fel közjogon alapuló hatalommal, hanem minden hatalomból kihullottak. Ezek azok, akik mérnökök és tanárok lettek közülök s olyan foglalkozásban élnek, melyben a szolgálatot nem takarja jótékony előkelősítő fátyollal a parancsolás.

Igy az egykori »una eademque nobilitas« mai leszármazottjai kissé önkényes, de talán jellemző általánosítással három csoportban található meg e felső rétegekben. A felső csoport a maga kúriáján és a maga földjén élő földbirtokos. Ők az egyenes utódok, kiknél a predikátum néha még mindig lakóhelyet is jelöl, nemcsak származás helyét. Ezek közelebb állanak az arisztokráciához, mint az úgynevezett »középosztályhoz« és egyenes utódai az ősöknek, a tájon fajta, méltóság, életforma és sokszor maradiság szerint.

A második réteg, a hatósági dzsentri, már eltávolodott az ősök létalapjától, de az ősök életformájának külszínét és méltóságát a kölcsönvett állami hatalom képviselőjeként még valahogy meg tudja tartani. A különbség a kettő között az, hogy míg az előbbieket életének csak tartozéka volt a nemesek rokoni kapcsolata, ezeknek életében ugyanez létalap lett, ürügy és alkalom hivatalhoz. E réteg valódi élete szerint hivatalnok, tehát »középosztály«. Magatartása szerint úr, tehát nemes. Szemléletük, modoruk és csorbíthatlan biztosságuk a mult emlékeiből és nem a jelen eredményeiből táplálkozik.

A harmadik csoport: a kihullottak. Ezek szintén állást kaptak, de hatalom és kormányzás nélkül. Náluk elveszett a nemesség megtartó ereje, az érezhető társadalmi kiváltság és hatalom s ők már valóban inkább »lateinerek«, mint predikátumos, előneves urak. Már nemcsak osztályozás, hanem magatartás szerint is inkább a »középosztályhoz« tartoznak, mint a nemességhez.

E felsővidéken mindhárom csoport megtalálható sokban világosabb és tisztább társadalmi képletekben, mint az ország más tájain. A nemesi középbirtok Nógrádban szépen megmaradt, benne még él a kuriális dzsentri. A felsővidéki megyék közigazgatási állásait az egykori nemesség fiai és birtokból kicsöppent utódai nagy számban foglalják el. A gömöri és felvidéki dzsentri pedig a vidéket az alkalmazott és középosztályivá hanyatlott nemesek seregével is elárasztotta.

JÖVEVÉNYEK

Vonaton érkeztek bizonytalan ízlésű bútorokkal, melyek sivarak és szemléletnélküliek, mint az osztály maga, mely használja őket. Házaik a stílusbizonytalanság bélyegét hordják és őket a tájhoz nem ősök sora, hanem csak állás, fizetés köti. Ők laknak fáradt kisvárosok poros utcáiban, üveggömbbel díszített kertek és angyalokkal ékített függönyök mögött, nagy szobákban, melyekben kevés a fény. Kissé otthontalanok mindig, de ezt sehogyan se akarják bevallani. Olyan bevándorlók ők, akik már nem az ősökkel tartanak kapcsolatot, hanem a befogadókkal remélik a teljes egyetértést és megértést. Ők laknak a bányatelepek inkább tágas, mint barátságos tisztviselőlakásaiban és ők beszélnek keveset apáikról és nagyapáikról. Ők felejtik el legszívesebben honnan jöttek s házaik hagyomány és mondanivaló nélkül ügyetlenül pompáskodnak utcákon és tereken.

Jellemző területük e tájon az iparvidék. Tétovázók és felhevülők, érzékenyek, szívesen mámorosak és sokféle vigyázók. Lelkük mélyén, mint nyakán az öngyilkos a követ, egy nagy gátlást hordoznak. Azt, hogy németből vagy szlovákból jöttek.

Ha a nemesek társadalmi hanyatlásának egyes stációi voltak: 1. a birtok, 2. a megyeház, 3. a középosztályi állás, az ő stációik: 1. a német vagy szlovák család, 2. »lateiner« állás valamely vállalatnál, 3. köztisztviselői állás a városházán. Vagyis a hatósági hivatal, a közszolgálat, mely a dzsentri számára süllyedés, az ő számukra a legmagasabb álom. Ők oda indulnak, ahova azok érkeztek. Ők azok, akiknek állomáshelyük van, ellentétben a címeresekkel, akiknek pátriájuk van. Ők azok, akik nem a vidékhez tartoznak, hanem csak a vidékből élnek.

A magyar vidékre a kapitalizmus gyors kifejlődésével tulajdonképpen egy gyarmatosító hullám érkezett. Ennek gyarmatosítói lettek a jövevények, kik más tájról, rendszeresen nemzetiségi vidékekről szivárogtak be az értelmiségbe. Mindnyájan »lehetőségekre« jöttek. Ha a beszivárgó zsidóság gazdasági és kereskedelmi lehetőségekre jött az országba, ők álláslehetőségekre jöttek a tájra. Csapatban és rohamszerűen, úgy ahogy a liberalizmus és kapitalizmus érkezett a magyar földre hatvanhét után. Már a kapitalizmus eszközével jöttek: vonattal s nem a feudalizmuséval: a hintóval. Már a városházba igyekeztek s nem a megyeházba. Bármilyen magyarok is érzés szerint, sokszor olyanoknak látszanak e magyar vidékeken, mint Amerikában a második nemzedékek, melyek már igyekeznek letagadni, hogy apjuk, mely népből és mely országból jött a befogadó vidékre, de öröklött vérmérsékletük még megvan. Olyan bevándorlók ők, - bevándorlás alatt az egyik országrészből a másikba való vándorlást is értve - akik el akarják felejtetni az elküldő fajtát céljaik szerint és lépten-nyomon megérik rajtuk az elküldő fajta szemléletük szerint.

Mondottuk: e »vidéki értelmiség« névvel jelölt réteg voltaképpen menedékként, Amerikaként szolgált a magyar társadalom mozgó elemei számára s kialakulása bevándorlás útján történt. A jövevények bevándorlása a középosztályba három síkon folyt le. Egyrészt fajtában: kisebbségből a többségbe, másrészt térben: szülőhelyről az állomáshelyre, harmadrészt a társadalomban: az alsóbb rétegekből a középosztályba. Ezek a súlyos elküldő adottságok szabják meg elhelyezkedésüket abban a rétegben, melyet vidéki értelmiségnek nevezünk.

A NÉP FIAI

Ők azok, akik a kócostetejű, sebhelyesfalú, tányéros, szuszékos és tornácos palóházakból indultak s tanítói lakásokba, az alantas tisztviselők kopott irodáiba, vagy az altisztek bizonytalan rétegébe érkeztek. Ők azok, akiknek arcán még megtalálhatók az öröklött palóc vonások és bajuszuk nehezen bírja az úri formát. Körülbelül ennyi fűzi még őket a magyar parasztsághoz.

Ennek a parasztságnak a parasztságon belül nem nyílt emelkedésre mód. Két lehetősége maradt. Ha szegény volt, ő maga elment Amerikába, ha gazdagabb: fiát »úrnak« küldte a »középosztályba«. A komolyabb érvényesülés feltétele mindkét esetben egyforma volt számukra és utódaik számára. Amerikában az volt, hogy fel kellett olvadniok a »nagy kohóban« és ha messzibbre akartak jutni, el kellett felejteniök, hogy magyarok voltak. A »középosztályban« az volt, hogy át kellett venniök e réteg nézeteit, világszemléletét s el kellett felejteniök, hogy parasztok voltak. A feljutásnak nagy ára volt a visszaütés s a paraszt, ha elindult a parasztságból, nadrágosan már csak úgy térhetett vissza a falujába, ha bebizonyította: tud fegyelmezni és rendet tartani e szó vidéki értelmiségi jelentése szerint. Bár fajilag magyarok és származásilag e megyék szülöttei, mint a címeresek: ők vannak legkevesebben. Ez kettőt bizonyít: egyrészt azt, hogy a magyar vidék értelmiséggel való ellátása mennyire gyarmatosítás módjára folyt. Másrészt azt, hogy a középosztály kialakulásának idejében könnyebb volt kívülről bevándorolni e rétegbe, mint alulról feljutni. Talán azért, mert a fegyelmezők nem mindig voltak biztosak benne, hogy jó pandúr lehet-e a »zsiványból«.

Legtöbbnyire ők jutottak legkevesebbé előre a középosztályi ranglétrán. Bármely város, bármely közigazgatási szerv és bármely vállalat tisztikarát nézzük is, ez látszik. Legtöbbnyire megrekedtek első generációban az altiszti karban, második generációban a segédhivatali karban. Az alsóbb származás terhe, sokkal jobban nyomja őket, mint a jövevényeket. Éppen azért, mert közelebről jöttek. Mert palócok és mert rokonaik még ezeken a tájakon kapálják a földet, mert eredetüket mindenki tudja.

Alsóbb származásuk inkább szembetűnő és számuk sokkal kisebb, mint a jövevényeké. E két adottság két következménnyel járt. Az egyik az, hogy a vidéki értelmiség spektrumához adott színek közül az övék a leghomályosabb. A másik ez: nem magukkal hozott tulajdonságaikkal gyarapíthatták a »középosztályi« szemléletvilágot, hanem e tulajdonságokat le kellett vetniök. Minthogy ők szivárogtak fel legkésőbb, már félig-meddig kialakult réteget találtak, melybe beleilleszkedniök kellett s melyet nem lehetett nekik formálniok. Célirányos volt átvenniök a dzsentimentalitásból azt, amit rangjuk megengedett (asszimiláció egy feudalisztikus szemlélethez) és hasznos volt a többségben lévő jövevények gondolkodásához idomulni (kontra-asszimiláció a beszivárgókhoz). Természetesen nem az számított, hogy ők vannak többen a hazában, hanem az, hogy a jövevények vannak többen az osztályban. Teljesen gyarmati jelenség szerint nem az ideérkezők alakultak a néphez, hanem a népből felkerülteknek kellett alakulni a beérkező gyarmatosokhoz. E különös folyamat pontosan mutatja azt a különös szakadékot, mely a nép és e réteg között szükségképpen van. Végző eredményében pedig azt mondja, hogy az említett csoportok közül az értelmiség arcának kialakításában éppen a palóc-paraszt elemeknek volt legkisebb szerepük.

A réteg, mely e sokféle elemből összeállott, nem vált vegyületté, nem olvadt eggyé, keverék maradt, tarka, mindig széthullásra kész egyveleg, melynek egyes részei nem tapadnak egymáshoz, csak úgy vannak egymás mellett, mint víz színén a kávészemek. E társadalmi képződmény, hasonló egy deltához, melybe sok ágból sokféle és el nem vegyülő vizek ömlenek,

vagy lerakódóhelyhez, mely sok mindent fogad magába, de nem olvaszt fel semmit. E réteg egyik szokásos neve a »középosztály« nagyon jellemző név és találó szó egy fogalomra, melyről csak azt lehet mondani, hogy nem a lent és nem a fent, hanem valami a kettő között. Nem életformát jelöl meg, mint a »paraszt«, »polgár«, vagy a »munkás« elnevezés, hanem egyszerűen egy elhelyezkedést. Éppen ezért találó, mert középosztálynak lenni nem életformát jelent, csak elhelyezkedést egy társadalmi hierarchiában. Közép - mondja ez a szó és semmi egyebet nem tesz, mint egy helyet határoz meg, azt is elég bizonytalanul, mintha e réteg tagjai csak inognának a lentiek és fentiek között. E név minden viszonylagosságával, minden bizonytalanságával, minden hasonlító és máshoz mérő tendenciájával nagyon találó szó egy olyan forgalomra, melynek jelentése nem határozott, hanem viszonylagos. Milyen lehet az a réteg, melynek jelölésére csak ilyen gyöngye és színtelen szót talált a legbölcsebb szociológus, a nyelv? Ha eddig azt vizsgáltuk: honnan jöttek, lássuk, hogy mikor jöttek?

EGY SZÁZAD GYERMEKEI

A kor, melyben e réteg összeállott, Magyarországon a nagy anyagi lehetőségek kora volt és szemléletvilága szerint: *a nemzeti önbiztatás korának* kellene neveznünk. A merev feudalizmus felszámolása után a tizenkilencedik század úgy érkezett hozzánk, mint egy szél, mely számos vitorlába kínálkozott hajtóerőnek s mindazok a társadalmi lehullások és fölemelkedések, átszivárgások és beszivárgások, melyeknek eredményeképpen a középréteg előállott, ebben az időben zajlottak le. Felületesen, roppant rövid idő alatt, mondhatni inkább forradalmi hirtelenséggel, mint evolutív megfontoltsággal. Az új állami és gazdasági helyzetben új alkalmak adódtak s az új feladatok betöltésére szükség volt egy rétegre és nem volt osztály, melyből e réteg kifejlődjék.

A hozzánk érkező kapitalizmus és liberalizmus nem talált osztályt, mely hordozója legyen, tehát az osztályt meg kellett teremteni. Ez - ma már látjuk - lehetetlen feladat volt. Viszont a kor hatalmasai féktelen optimizmusukban úgy akarták megalkotni ez osztályt, mint valamilyen pártot, melyben minden szavazót szívesen látnak. E társadalomszemléletben roppant iskolázatlan kor gyermekei azt hitték, hogy magyaros vendégszeretettel meg lehet alkotni a középosztályt. E siváran felületes szempont szerint úgy képzelték, hogy ha az ország asszimilálódásra hajlamos németjeit és a zsidókat szívesen fogadják a középosztályi állásokra, létrehozzák azt, amihez századok lettek volna szükségesek: a réteget, amely a hiányzó polgárságot pótolhatná. Azt hitték, hogy a társadalmi fejlődést is meg lehet oldani úgy, mint a hazai vasútvonalak kiépítését. Látták az angol és francia példát, de véletlenül sem akarták észrevenni a magyar adottságokat. A magyar rétegeket úgy akarták a nyugatibb, tehát liberálisabb világ rétegeihez hasonlóbba tenni, hogy a nemességet angol szóval dzsentrinek nevezték és azt hitték, hogy a polgári ruha, melyet egyre többen vettek fel, egyben megszülte a polgárságot is. Pedig ha csak kicsit mélyebben vizsgálták volna a század jobb szellemeinek írásait, többet láttak volna.

Egy Kölcsey még a század elején így írt: »A városokban lelem a magot, honnan a nemzeti szorgalom és műveltség kifejlendő léssen, lelem az alapot, melyen... polgári alkotmányt emelhetünk, lelem a lépcsőt, melyen nemességünk a milliőkből álló néppel kapcsolatba jöhet.« Egy Berzeviczy Gergely pedig így nyilatkozott: »A tiers état az embereknek azon figyelemreméltó és kiváló osztályát jelenti, mely a városokban lakván, onnan ered s urbanitás által tűnik ki.« E mondatok mélyére nézvé, legalább is kételkedniök kellett volna optimista reményeikben. Mert hol voltak a magyar városok, melyben ez osztály megnőhetett volna és legfőképpen hol volt az »urbanitás«, mely által kitűnhetett volna?

A sorrend éppen fordított lett. Nem tudván egy urbanitásban felnőtt osztályt találni, mert nem volt, de felismervén az urbanitást, mint igényt; megpróbálták ehhez az igényhez egészen felületi eszközökkel osztályt teremteni. Hogy milyen hibásan, milyen ügyetlenül és mennyire felületesen, ezt nem a múlt mutatta meg, hanem a jövő fogja megmutatni, melyben ez összetákolt és nem összeforrott réteg egy történelmi pillanatban széteshet és végzetes romlásba döntheti a magyarságot.

Ha negyvennyolc után a kor politikusainak gondolkodása számolt volna nemcsak a kormányzati szükséglettel, hanem a társadalmi szükséglettel is, igyekeztek volna a polgárságot szervesen kialakítani a parasztság fölemelésével. Azonban e társadalmi szükségességet nem vették észre és csupán politikai háttérrel igyekeztek teremteni a változott idők koráramai számára. Ráadásul annak a magyar nemesi világnak szellemében, mely a nemesi országot őrizte szemléletében - annak formális felszámolása után is. És - ha a nemesi ország volt

politikai nemzettest egykor: ilyen politikai nemzettestet akartak teremteni a középosztályban. Az igyekezet ez volt: az előjogos nemesi osztály helyébe, ha forma szerint nem is kiváltságos, de gyakorlatilag szintén előjogos középosztályt teremteni. A magyar társadalomban azonban nem volt tartalék, a nép pedig - mint nép - nem vétetett igénybe, nagybirtokszempontok miatt. A nemesi gondolkodás nem volt képes elképzelni, hogy egy ország sorsát minden polgárának közreműködésével is lehet intézni s ekkép az új idők szellemének való behódolást csak úgy képzelte, hogy a főszereplő osztályhoz való tartozást nem köti származáshoz és nem köti - fajhoz sem, de köti magatartáshoz és politikaszemlélethez. A nemzetfenntartó nemesi osztály fogalma ekképpen a nemzetfenntartó középosztály fogalmában élt tovább. Azzal a különbséggel, hogy míg az előd valóban osztály volt és bizonyos ideig ellátta a nemzet védelmét, az utód valójában nem osztály és bizonytalan: képes-e erre a védelemre.

Láttuk: az elemek, melyből e rétegek összerakódtak, nagyon különbözők voltak s e réteg nem úgy született, ahogyan osztály megszülethetik. Tudjuk: a kor, melyben ezek az elemek egymás mellé kerültek, gyöngye volt, felemás, semmiben nem következetes és szellemiekben lendület nélkül való. Talán ha e kor valóban s megalkuvás nélkül demokratikus lett volna, az új és ismeretlen világ forróságában összeolvadtak volna a különmű elemek. De minthogy nem volt az, maradtak egymás mellett laza halmazként. A két legfőbb tényező: a születési adottságok és a gyermekévek egyáltalán nem biztosították e hirtelennőtt réteg számára azt, hogy osztállyá válhasson és Concha az új század elején már teljes joggal láthatja e réteg bizonytalanságát és keserűn állapíthatja meg: »Nálunk a középosztály szó is egy használatban levő, dívó, hamis frázis, mert fájdalom, alighogy létezik... Aki odavaló, nem számítja magát oda...«

AZ ÉRTELMISÉG A TÁJBAN

Ha az ország valamelyik vidéke, akkor a palócföld mutatja tisztán a középosztály tagolódását. A táj helyzete alkalmat ad erre, hiszen ez a vidék aránylag eldarabolt, sok típust mutat és a mult században kezdődött kapitalista fejlődésből is kivette részét. Ez átmenő tájon megvolt mindaz, ami lehetőségeket kínált a szükségessé vált középosztály számára.

A dzsentrivé vált nemesség szerepe e tájon minden században nagyobb volt, száma is nagyobb, mint másutt. A török határ itt húzódott végig és az elmenekült nemeseknek viszonylag nem került nagyobb fáradságába birtokjogaikat fenntartani és a török visszavonulása után újra egészében érvényesíteni. A nógrádi, borsodi, hevesi, gömöri középnemesség aránylag kevesebb veszteséggel állotta ki a törökidőket, mint a délvidéki és visszatérően e középnemes réteg, újra visszaszerezte teljes befolyását és hatalmát. Száma nagy volt, a táji körülmények is kedveztek gyarapodásának, szelleme is erőteljesebb és jellegzetesebb volt, mint más tájakon. A nógrádi vagy gömöri dzsentri külön fogalom volt mindig, külön jellemvonásokkal.

A középosztályi lehetőségekre érkező nemzetiségi eredetű jövevények számára szintén jó hivatalokkal és lehetőségekkel kínálkozott e táj, különösen azok a része, melyeken az iparosodás megkezdődött. A táj átmeneti, közvetítő jellege nemcsak a paraszti vándorlásoknak, hanem az értelmiségi vándorlásoknak és a nem-paraszt elemek szivárgásának is kedvezett. Ha a paraszti vándorlások észak-dél irányban folytak és szereplői palócok és szlovákok voltak, a parasztság fölötti elemek vándorlása többirányú volt. A táj beleesett a zsidóság bejövételének útjába, a zsidóság erre jött át és bizonyos részeiben itt maradt meg. A Felvidékhez való közelsége és városok kifejlődésére alkalmat adó jellege húzta az idegen fajtákból asszimilált középosztályba törekvőket, a németeket nyugatról, a szlovákeredetőket északról. Az iparosodás Nógrádban, Borsodban németeknek és szlovákoknak kínált jó területeket, s a bányászság némelyikük számára lépcső volt a bányahivatali állásokra, a középosztályba.

Bizonyos mértékig e táj a parasztság fiainak is több alkalmat nyújtott a fölemelkedésre, mint más vidékek. Elsősorban azért, mert a palócság szelídebb nép, hajlékonyabb és sokban megalkuvóbb, mint a konokabb tiszántúli parasztság, tehát jobban meg tudott felelni annak a követelménynek, hogy elfelejtsen és kiirtson magából mindent, ami régi osztályos társaihoz köti. Másrészt e táj valamivel inkább szolgált azokkal a közvetítő lehetőségekkel, melyek a harmadik generációban már esetleg eljuttatják a középosztályba a paraszt származású embert. Sokan jutottak fel közülük Eger segítségével papoknak a hatalmas egyházmegyébe s itt-ott, bár nagyon kis mértékben, az iparosodás is segített. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a parasztságnak, mint rétegnek itt ilyenfajta osztálycserére bőséges alkalma nyílt. Csupán pontosan azt, hogy sok lévén a lehetőség, a jövevények közé időnként az evidéki palócságból is be tudtak sodródni némelyek.

A lehetőségek és e réteg részecskéit mágnesekként összerántó alkalmak e tájban szépen elkülönülve jelentkeztek. Nógrádban található meg legtisztább típusaiban a középbirtokos, kúriáján ülő dzsentri és a hatósági dzsentri e nemesi eredetű és öntudatú honorácior-osztály. Balassagyarmat társadalmi szerkezetén pedig világosan látszik, hogy az ilyen származású csoportok társadalmi túlsúlya miképpen nyomja rá bélyegét egy kisváros egész értelmiségére.

A Mátra és Bükk háta mögött az ipari vidékeken telepedett meg legtisztábban a magyarországi kapitalizmus, tehát errefelé indult meg legerősebben a jövevény, idegeneredetű értelmiség. E középosztályibb típus képét legtisztábban az iparváros Salgótarján rajzolja ki.

A magyar eredetű, szorosabban palóc eredetű értelmiségieknek nincs ilyen kristályosan tiszta megjelenésű helyük. Legfőként azért, mert e réteg csak nehezebben mozdulhatott, úgyhogy egyénenként és elszórva jutott csak föl néhány fiában a táj minden részein. Éppen ezért akár öröklött tulajdonságai, akár szemlélete nagyon kevésbé érvényesültek s nincs táj, nincs város a vidéken, melynek értelmiségére az ő arcuk és jellemvonásaik nyomnák a bélyeget.

A városiasabb jellegű értelmiség a táj két városában jelentkezik és fejeződik ki. Egerben, ez értelmisége szerint egyházi és tanári városban, a »lateiner« keresztény középosztály fogalma szerint, Miskolcon pedig a szabadfoglalkozású középosztály értelme szerint. Eger és Miskolc speciális szerkezetű társadalmat mutat. E városi társadalmak Egerben az érsekség körül, Miskolcon a kereskedelem körül alakultak ki. Eger városiasodása a szó legteljesebb értelmében hagyományokban gyökerező, Miskolc jellegzetesen hagyománytalan jelenség, mint a kereskedelem által megduzzasztott magyar városok.

»ÚRI KÖZÉPOSZTÁLY«

Ha ez értelmiségi réteg anyagát a felsorolt csoportok adják, színeit a rétegek, ahonnan jöttek, jellegét a kor, amelyben jöttek, ízét és formáját az »úriság« igénye, illetve az »úriság« vágya adja. Ebben az értelemben ez a réteg maga előtt sem úgy tűnik fel, mint erős társadalmi osztály, hanem mint egy jó társaság, melybe bejuthat az, aki »társadalmi állás és modor« szerint megfelelő. E réteg többnyire nem is úgy viselkedik, mint osztály, hanem úgy, mint egy társaság. Vizsgálói elsősorban ezt a jellemvonást veszik észre és a még futólagosan szemlélődő külföldinek is ez az »úriemberség« a legfeltűnőbb. Ez úriember elnevezés csak olyan jellemző, mint a »középosztály« szó, jelentése meglehetősen bizonytalan és tág és felszínes, hiszen e kategória nálunk alig jelent teljes állásfoglalást, vagy világnézetet. Ha sértés esetén nagyon szigorú szabályokat ír is elő, például a paraszttal való bánásmódra egyáltalában nem ír elő erkölcsöt. A szót csak ilyen üres definíciókkal lehet megközelíteni: vidéki magyar értelemben úriember az, akivel kezdetföggvén tegezödnék a többi úriemberek a vármegyeházán. S a vidéki értelmiségen belüli rangsort pontosan az állapítja meg, hogy ez vagy amaz értelmiségi foglalkozásával mennyire szívesen, illetve magátólértétdően tegezödnék.

E jelenséget általában inkább vidáman, mint mélyen szokás megítélni, holott egész súlyával csak akkor vagyunk tisztában, ha megfontoljuk: minek a helyén van ez az úriemberségi gondolkodásmód és tagolódás. Ha a középosztály a nemlétező magyar polgárság pótlására készült, akkor e középosztályi társasági »úriszemlélet« a polgári társadalmi-szemlélet helyére érkezett.

A vidéki értelmiség legfeltűnőbb tulajdonsága: széttagoltsága. Tagolódik elsősorban az egyesek származása szerint, láthatóan az apák osztálya és láthatatlanul az apák fajtája szerint. Tagolódik a származási adottságokból adódó szemléleti különbségek szerint, a társasági-úriemberi megítélés kasztrendszerű különböztetései szerint és ezenfelül, mint honoráciorosztály, a hivatal rangja szerint. Mert a hivatalnak nálunk ugyanúgy van előkelősége, ahogyan a családnak. Teszem azt: a vármegyeház e szempontból sokkal magasabbrendű hivatal, mint a városház, a jegyzői iroda magasabbrendű, mint egy iskola igazgatói szobája és mind magasabbrendű egy magánvállalat irodaszobáinál. A középosztályban a hivatalok és állások sem fontosság vagy nemzeti szerep szerint ítéltetnek meg, hanem a hatalom mérve szerint és aszerint, hogy a hatalom jellegben mennyire van közel a régi nemesi hatalomhoz. Ezért alacsonyabbrendű például a polgárságon, iparosságon és munkásságon is nyugvó városi hivatal, mint az inkább csak birtokosokon és vidéki értelmiségen nyugvó megyei hivatal. Alacsonyabbrendű az a szerepkör, mely a parasztságnak gondozására rendeltetett, mint az, amelyik igazgatására, ésígytovább. Minél közelebb van egy szerepkör a régi nemesi-úrimegyei hatalomhoz, annál méltóságosabb. A tanítók ebben a megegyezéseken, konvenciókon és előítéleteken alapuló társasági rendben majdnemhogyan olyan alacsonyan vannak, mint az ókori társadalomban. A tanár, bár ugyanannyi egyetemi esztendőt végzett, mint a jogász, a vidéki értelmiség gondolkodása szerint korántsem olyan magasan álló férfiú, mint amaz. Minthogy a jogászműveltség régi nemesi hagyományokban gyökerezik, viszont a kultúra terjesztése nagyon kevésbé gyökerezik ily hagyományokban.

E néhány példa is mutatja, hogy e réteg fiainak bizonyos hivataloktól való idegenkedése és másokhoz való vonzódása igen mély szemléleti alapokon épül s minde különbségek véres, életet mérgező valóságok a vidéki értelmiség világában. E kaszt szemlélet tulajdonképpen a régi nemesi szemléletet kívánja pótolni s ez előítéletek vidéken ma is élnek. Mint valami kísérteties gravámen, melyet a régi nemesség kiáltott, adoptált, tétova és parvenü utódainak száján keresztül az idő múlása ellen.

Sokfelől jöttek sokféle igyekezettel. Apáik sokáig uralkodtak, sokáig voltak idegenek, vagy sokáig voltak mellőzöttek ebben az országban. A lenrőljöttek óvatosságot tanulhattak tőlük és azt, hogy némán kell élni, kicsiny parányként, ahogy lehet; szűk ablakok mögött kevés zajjal, szent örületek s a szellem fényűzése nélkül. Előttük jó, biztos hivatal, kényelmes élet és szűkös nyugdíj állott s az ár nem is volt nagy. Csak az önállóság feladása, s az apák rétegének elárulása. Nem kívántak mást tőlük, mint bizonyos közönyt, bizonyos felületi gondolkodást és bizonyos optimizmust, melyet oly könnyű megszerezni, ha bő az ebéd, ha jó a bor és kész a kártyaparti. Szelíd és zajtalan e megalkuvás, nem követel jellemtelenséget, csak éppen jellemeknek nem való, de valahogy élni kell mégis és jobb élni vakcin, mint sehogyan. A befogadó, a réteg szíves volt, ó hogyne lett volna szíves, bizonyos pontig és bizonyos határokig s aki bölcs volt és tudta meddig mehet, nem ütötte meg magát és nem üti meg ma sem. Csak ismernie kell a befolyásosak gyöngéit s ügyesen élnie velük, a gerinc úgyis szívesebben hajol, mint törik. Hogy származásukból egy ósdi előítéletet vagy súlyos gátlásokat hoztak magukkal, hogy a kor, mely középosztályivá tette őket, üres volt és hiú dicsekvő, hogy közben sokminden elveszett és ők sokmindenhez nem jutottak: erről könnyű volt elfeledkezni. S ha néha magukba sülyedt pillanataikban talán láttak valamit abból, hogy honnan jöttek, hogyan vannak, hová mennek, mindig ott volt a testi jókkal gazdag vidéki élet s oly víg volt a feledkezés a nehéz pillanat után. Ihattak alaposan, keményen, rendületlenül, vörösödő nyakkal, s néha-néha vastag hangon nótát bömbölve arról, hogy »piros borral, piros borral itatott az alispán«. Mindig voltak írók és darabírók, akik szívesen mutatták őket olyanoknak, amilyenek lenni szerettek volna s dicsérték piros arcukat és üresnek mutatták, mint a bábuké. Elmondták nekik, hogy ők az úri hagyományok fenntartói, a nemes konzervativizmus őrizői, a szeplőtelen erkölcs és a gutaütésig érintetlen egészség. Elmondták nekik, hogy csupa jó jön az országra és rájuk, ezt mondták nekik háborúban és ezt mondták Trianon után. Ők hittek, elhittek mindent. Elmondották, hogy milyen férfiasan isznak, milyen bátor vidámsággal és aranyos derűvel ürítik a poharat és verik a kártyát, ha elvégezték hosszú munkájukat a savanykásillatú hivatalszobákban. Dehogy beszéltek arról, amit ők is titkolni szerettek. Arról, hogy ivásuk keserű feledkezés, olyan mint Omaré, a sátorlakóé, aki ivott, »mert az élet értelmetlen, mint egy bűgőcsiga«. Ó, dehogy szóltak a rossz, lapos vidéki életről, arról, hogy bizalmatlan parasztokat kellett fegyelmeznőik a felsőbbség parancsa szerint. Dehogy szóltak az ezerfelé vigyázásról, a mérges intrikák szűk és keserű világáról, arról, hogy ivásukon el lehet gondolkozni s ilyenkor eszébe jut az embernek, hogy az idegenbe vetődött gyarmatosok a trópuson elkeseredetten és sokat és dühösen isznak. Ki beszélt arról, hogy egy önmagát meg nem talált rétegnek a részei ők, hogy nem urak és nem polgárok, nem egészen műveletlenek és nem egészen műveltek, s legtöbbjük nem »középen« van, mint osztályuk neve mondja, hanem félúton. Ki beszélt arról, hogy minden előmlő dühükben, parasztszidásukban és mások ócsárlásában, minden pletykájukban és nézeteikben egy magára nem talált réteg kiált és mámoraikban a boros Hunnia lefojtott bánatai s a maguk tétovázó és kiegyensúlyozatlan rétegének gondjai ágálnak. És mégis: csak annyiban felelősek magukért, amennyiben nem voltak jobbak a kornál, mely nevelte őket s a lehetőségeknél, melyeket elfoglaltak.

Vannak, akik minden jó forrásának, minden nemzetfenntartás oszlopának látják őket és vannak mások, akik minden bűn elkövetőjének, és minden hibák okozójának. Holott csak eszközök ők, tettek, hibák, mulasztások eszközei s a hibákat konzerváló kezében is engedelmes, lágy, konzerváló anyagok. Ha van bűnük, az ennyi: nem lettek mások, mint amilyenek akarták őket. Leromlott vagy mellőzött osztályokból jöttek s bizonytalan rétegbe jutottak, adottságaik, elküldőik, kenyéradóik és adoptálóik parancsolóan írták elő nekik, hogy olyanok legyenek, amilyenek. S ha nem akarnak látni s kétségbeesni, tagadniok kell és erővel elfelejteni, »egészséges és problémátlan« életet élni s őrizni valamit, amiről ők azt hiszik, hogy az

ország nyugalma, pedig nem biztos, hogy nem csak egy süket, halálos csend-e! És nem mindig tudják: a parasztság kormányzására csak fölötteseik rendelték őket, de szolgálatára maga a történelem.

A FÜGGŐSÉG

Említettem már, hogy e réteg társadalomnak nevezi ugyan magát, de sokkal inkább illik rá a társaság szó. Ez a társaság annál egységesebbnek és annál egyetértőbbnek látszik, minél gazdagabb és erősebb a házigazda. De teljes szétbomlottsága rögtön feltűnővé válik, ha a házigazda meggyöngül, vagy elszegényedik. Nem jellemző-e például, hogy a háborúelőtti időkben, mikor az állam gazdag volt és bőkezű vendéglátó, még az élesebb szemű társadalomvizsgálók se vették észre a középosztály atomizált, töredékes és szétágazó voltát. Egyszerűen azért, mert ez abban az időben nem volt feltűnő, hiszen a gazdag házigazda asztalánál illedelmesen forogtak a vendégek. De e rétegek szétdaraboltsága, heterogén volta és belső válságai, szakadécai azonnal szembetűnővé váltak, ha nehéz idők jöttek az államra, így a háború alatt, a forradalmak alatt, vagy a háborúutáni ideiglenes és nem mélyreható úgynevezett »konszolidáció«-ba vetett illúziók mai szétfoslásakor.

Ezekben a pillanatokban e réteg azonnal elkezdett részeire bomlani, a mágnes nem volt elég erős: a részecskék kezdtek széthullani és a vendégek másfelé szimatolni. Ha egykor politikai szempontból annyira hozzákapcsolták e vidéki értelmiséget az államszervezethez, ezzel nemcsak azt érték el, hogy engedelmesek voltak a jó időkben. Hanem azt is, hogy éppen a szoros összeköttetés folytán rögtön megérezték a rossz időket is és idejekorán igyekeztek orientálódni. E középosztály éppen azért veszedelme az állami rendnek nehéz időben, amiért támasza jó időben. Csak azért volt mindig ennyire kihasználható, mert lényegénél fogva nem volt osztálytudata, csak hivataltudata. És éppen azért gyöngy bástya nehéz időben, mert nincs osztálytudata, csak hivataltudata, vagyis látóköre ritka esetben terjed túl azon, hogy ki lehet a legközelebbi hivatalfőnök. E szemlélet teljesen egyénekhez fűződő, és érvényesülést egyéni utakon és rendszeren másik középosztályi rovására keres. Éppen ezért fennáll az a veszély, hogy a középosztály a jelenségeket éppen a legnehezebb időben nem a szerint fogja megítélni, hogy mit kell tennie, hanem a szerint, hogy kihez kell alkalmazkodnia. E réteg létrehozásánál az illetékesek éppen abban hibáztak - a rend szempontjából is - amiben legokosabbnak hitték magukat. Abban, hogy a hivatali kötöttség ezer fonalával fűzték magukhoz e középosztályt. S abban, hogy azt képzelték: bűnhődés nélkül el lehet sikkasztani a valódi magyar demokrácia létrehozását, hiszen ez álpolgárságra nyugodtan támaszkodhatnak az áldemokratikus rendszerek. Az igazi polgárság, melynek kifejlődése egy igazi demokráciában esetleg megindult volna, létrehozóinak talán nem lett volna olyan biztos támasza a rendszer biztos napjaiban, de föltétlenül biztosabb támasz lett volna bizonytalan napjaiban. Hogy ez összevissza rétegnél ez mennyire nincs így, arra az 1938-as év társadalmi jelenségei és középosztályi bomlási tünetei a legélesebb és sajnos a magyarság nehéz helyzete miatt a legveszélyesebb példát mutatják. A hatalmasok unokái most bűnhődnek a nagyapák bűneiért és rövidlátásáért és a büntetés eszköze éppen e leghívebbnek gondolt középréteg, mely kezdi fölmondani a hűséget jelenlegi gazdáinak, mert már erősen tájékozódik azok felé, akikről úgy gondolja, hogy a jövőben gazdái lehetnek. Mindennek legvégső oka pedig az, hogy e rétegnek jórészt nincs semmilyen polgári öntudata, csupán hivatali és előrehaladási érdektudata és az udvaronc szimatával élteti a véleménye szerinti trónöröklést már akkor is, mikor még nem halt meg a király. Kritikus pillanatokban pedig országok védelmét csak erős és egészséges osztályok tudják ellátni. S hogy e réteg mennyire nem erős, mennyire nem egészséges és mennyire nem osztály, az a jelek szerint a jövőben félelmes világossággal fog megmutatkozni. Ugyanolyan félelmes világosságban, ahogy az ország érdekét önérdekétől látni nem tudó nemesség védelemre való képtelensége mutatkozott meg Mohács előtt.

Ha mélyebben akarjuk vizsgálni ez úri-középosztályi-értelmiségi konglomerátum lényegét, szerepét és hazában való állását, legjobb, ha szemléletét vesszük vizsgálat alá. Mikor magát a réteget vizsgáltuk, meg kellett állapítanunk, hogy középosztály mint osztály nincs. Csupán különféle nem is egymáshoz tapadó, csak egymáshoz mellé sorakozó elemek vannak e fölülről adott név burkában. Mikor középosztályi szemléletről beszélünk, előre kell bocsátanunk, hogy egységes ilyen szemlélet alig van. Csupán egy sereg ettől vagy amattól az elemtől származó uralkodó felfogás van és ezek ugyanúgy indokolhatók a származás tényeivel, a szülő-század jellegével, a szoros hivatali függőség következményeivel, mint maga a réteg atomizáltsága, széttagoltsága.

AZ ÉRTELMISÉG ÖNSZEMLÉLETE

E réteg kedvenc kifejezése a »középosztály« szó mellé a »nemzetfenntartó« jelző. Hogy e jelző mennyire jogosult és mennyire nem, azon alig lehet vita. Egy bizonyos: az államot sohasem azok tartják fenn, akik igazgatják és akik ügyeit intézik. Van e szóban valami felszínes képzelgés, mintha az, aki az államból él, azt hinné: az állam azért állam, mert ő belőle él.

Kétségen kívül: a középosztályi ember sokkal többet használja ezt a szót: nemzet, mint a paraszt. De ebből nem következik, hogy inkább tartja fenn, mint az, aki fajtájában megőrzi, továbbviszi s az ország földjét termővé teszi. Kissé olyan ez a vélemény, mint az, hogy az állam rendjét a közbiztonság szervei tartják fenn. Holott: az állam rendjét a társadalom egyensúlya tartja fenn, s ehhez a közbiztonság szervei csak segédkeznek. Ugyanígy: a nemzetet a nép tartja fenn s ehhez a fenntartáshoz a szavakat és az idegmunkát szolgáltatja e középréteg. Nem többet és nem kevesebbet. Egy nemzetnek azonnal vége lenne, ha csak középosztálya lenne, különösen, ha olyan lenne, olyan hivatali és annyira a mások életének az igazgatásából élő, mint a miénk. Erre az utóbbi két évtizedben súlyos és tanulságos példákat adott Erdély és a Felvidék, ahol a középosztály szépen részeire bomlik, nem lévén magyar államhatalom, mely összetartsa.

E szóban »nemzetfenntartás« roppant önbizalom tükröződik, s mint középosztályunkban minden, ez az önbizalom sem polgári eredetű. Gyökerei a nemességbe nyúlnak vissza, mely komolyan és a középosztálynál sokkal jogosultabban hitte, hogy egyedül ő tartja fenn a nemzetet és nem is ismert más országot, mint a maga nemesi országát. E nemesség nemcsak azt érezhette egykor, hogy övé az ország, hanem azt is érezte, hogy ő az ország. A középréteg pedig, mely a polgárság pótlójául tervezetett, de valójában kezdettől fogva a nemességre figyelt, átvette ezt az öntudatot is, mely úgy áll némely tagjain, mint svábon a zsinóros mente. A nemzetfenntartási tudat e változatában sokkal parvenűbb, sokkal felületesebb, mint a régi nemesi tudat volt. A nemességnél ez önhitséget nagy hagyományok táplálták, de e hagyomány a vidéki értelmiség jórésznél nincs meg és hagyományokat sem heves asszimiláló hajlam, sem becsvágy nem pótolhat. E nemzetfenntartó szerepnek túlságos és állandó üres hangoztatása végtelenül káros volt e réteg belső fejlődésére. Unos-untalanul saját tökéletességéről és pótolhatatlan nemzetépítő szerepéről hallván azt hitte: minden rendben van, úgy ahogy van. E rétegek nem kovácsolódtak jobban eggyé, mert hitették velük, hogy együtt vannak. Nem fejlődtek, mert hitették velük, hogy ők a fejlődés teteje. Nem mélyültek, hiszen úgylát csak dicséretekkel traktálták őket, ahogyan voltak. Hogy annyira megmaradtak a maguk színvonalán, annyira nem változtattak nézeteiken és annyira beletörődtek abba, hogy maradtak ahol vannak, az sokban ez öndícsérő önáltatásnak is köszönhető.

A nemesi örökség átvételének sóvár igyekezete mellett, e bizonytalan eredetű és erejű réteg önbizalma és öndícsérő magaszemlélése sokban származásának gátlásaiból és szerkezetének bizonytalanságából eredt. Német és szláv eredetű tagjainak szükséges mákony és kívánatos bátorító szer volt e nagyszerű szerep, folytonos hangoztatása. Jelentékeny önbátorítás volt mindig és van ma is a középrétegek ez önmagukról táplált nézetében. Ez a vakki és önáltató szemlélet adta e rétegnek egy nemzetfenntartó osztályszerep illúzióját már megalakulásának első évtizedeiben. Megelégedett önmagával, önvizsgálat és fejlődés helyett a megállapodást választotta.

EURÓPASZEMLELETÜK

E rétegek belső gátlásoktól táplált passzivitása egyik legkárosabb formájában abban nyilvánult, hogy jórésze teljesen elfeledkezett arról, hogy Európában él. A nemesi hagyományok közül nem a nyugatra kóborló és mohón tanuló úrfiak, nem a deákok és nem a protestáns papok hagyományát vette át, hanem a »mezei emberekét«, akiknek típusát Kármán így rajzolta meg: »Nem tudja, mi történik faluján kívül s azt hiszi, hogy megyéjének határdombjain túl már ott kezdődik a Fekete-tenger. Minden figyelmessége az egy ujjnyi perifériába szorult, amelyen született, amelyen él. Minden törekedése itt határozódik... Sokaknak szólásformájukat, ha megmagyaráztatnák velük, az alatt: az egész világ, meg fogják látni, hogy nem értenek egyebet, hanem legfeljebb a vármegyét, amelyben élnek...« Valóban, a vidéki lehetőségekre gyűlt értelmiség ez egykori rusztikus és szűkhorizontú urak méltó és buzgó örököse lett. Nem utazott és nem érdeklődött, pedig talán lett volna rá módja, jórészt nem az európai országokat, hanem csupán a vármegyei családokat és a közigazgatás szövevényeit tanulta ki. A Monarchia messzibb országai már nem érdekelték s Csehország pontosan olyan ismeretlen maradt e réteg számára, mint Zambézi vidéke. Érdemes lenne statisztikát összeállítani arról, hogy ez értelmiség tagjai közül eszébe jutott-e valakinek, hogy tanulmányi szándékból megnézzék például Prágát, vagy Krakkót, s jó eset volt, ha nyaralni messzebbre utazott. Habozás nélkül megelégedett azzal, amit a német kultúrából az iskolában kapott és a francia vagy angol még sokkal kevésbé érdekelte, mint nemeseink régi jobbait. Európába nem nézett ki, a Monarchia határain túl s a Monarchiában nem nézett körül. Valóban túlságos ügybuzgalommal örökölte át azt az elvet, mely szerint nincs élet Hungárián kívül s ha van is, nem olyan, mint a hazai... Teljesen lefoglalták a maga kicsiny, belső problémái s elmulasztott tájékozódni, pedig ha valamely rétegnek ebben az országban kötelessége lett volna ez, nekik lett volna. A rusztikus lustaság és szűklátókörűség roppant mértékben tobzódott ebben a rétegben s ennek következményei mérhetetlenek. Ok: talán a jóra való restség, talán a semmihez sem hasonlító külön magyar viszonyok s talán az, hogy e réteg annyira el volt foglalva azzal az igyekezettel, hogy minél úribb legyen, hogy e mellett valóban kevés ideje juthatott arra, hogy minél európaibb legyen. Pedig egyedül ő lehetett volna európaibb, hiszen a kiutazó arisztokratáktól sem Európa nem ismerte meg a magyart, sem a magyar Európát. Egyedül e rétegnek lett volna módja arra, hogy kitanulja a földrészt. Ezt elmulasztotta és a következményeket ma is érezzük a közvélemény szörnyű külpolitikai iskolázatlanságában és szemellenzős Európaszemleletében. Összes naiv reményei és külpolitikai ábrándjai mind abból folynak, hogy csak Hevesben éltek és elmulasztották észrevenni, hogy a falusi jegyzői lak csakúgy Európában van, mint Budapest. Ma e külpolitikai iskolázatlanság, a világrész népeinek dolgai közt való járatlanság odáig juttatta e réteget, hogy különféle maszlagok ígézetében már a legelemibb népi igyekvések szembenállását sem képes észrevenni s a magyarság külpolitikai érdekeiről semmiféle komoly és megalapozott fogalma, a magyarság európai helyzetéről semmiféle gondolata nincsen, s e téren ki-ki olyan ostobaságot hitethet el vele, amilyent akar.

Ez röviden annyit jelent, hogy a magyarságban nincs réteg, melynek külpolitikai ítélete csak és elsősorban magyar szempontok szerint alakulna. Egyszerűen azért, mert a közvéleményként egyedül számbajöhető középosztálynak nincs fogalma arról, hogy milyen külső esemény jó a magyarság számára és milyen rossz. Hogy ez döntő pillanatokban, mikor világosítású értelmiségre szükség lehet, mit jelenthet, azt fölösleges részletezni. Az ok az említett lustaságon kívül valószínűleg e rétegek függőségében és hivatali minőségében rejlik. Abban, ami a hivatalnok legfőbb erénye: nem beleszólni abba, ami nem őt illeti. Valóban nem szóltak bele és nem alkottak véleményt Európáról, mert ez túlhaladta volna hatáskörüket és a témakör

hivatali gondolkodás szerint: csak a külügyminisztériumot illette. Trianon és a saját külügyminisztérium e téren nem hozott változást. E réteg továbbra is régi tájékozatlanságában és elfogultságában maradt. Minden külső természetű ügyünkből is a hiú illúziókat emelte ki és tette sajátjává, kritika nélkül. Üres léggömböket eregetett fel s arra sem neszelt, ha e léggömbök szétpukkantak. Ma már ott tart, hogy azt se veszi észre: már ábrándokkal sem magyar érdek, hanem idegen étvágy szerint látja el magát.

Szemlélete a szűkebb haza népeiről is mindig fölületes, önáltatón optimista és a valóságos helyzetről tudomást nem szerző volt. A »gyarmatos-világkép« e téren is érvényesült. Csak azt tudták meglátni, ami a saját különélő rétegük keretein belül történt. A »békeidő« súlyos nemzetiségi mozgalmak korántsem izgatták annyira, mint egy tisztújítás. E nemzetiségeket tipikusan felülről lefelé való szemlélet szerint egyszerűen parasztnak nézte s nem látta a háború előtt már évtizedek óta működő népi erőket s amint ezt már számos szakértő sokszor fölemlítette: az erdélyi közigazgatás urai a legkevésbé sem gondoltak arra, hogy a román nyelvet bármilyen kis mértékben is elsajátítsák. Hogyan vehették volna észre a népi erőket, ha nem ismerték a nép nyelvét? E rétegek alig neszeltek fel azokra a nemzetiségi birtokvásárlásokra, melyek közvetlenül a szemé előtt folytak és gyarmatosmódra képtelen volt észrevenni a parasztnak a román. S ha azt hinnők, hogy a háború végének megrázó példája mélyebb látásra tanította, gondoljunk arra, hogy mennyire nem neszel fel, most a dunántúli sváb előretörésre és mennyire nem igyekszik tenni vele szemben semmit. A népek dolgait sem Európában, sem a hazában nem tudta igazi súlyukban értékelni sohase és káros optimizmussal mindig inkább eltakarni kívánta a bajokat, mint észrevenni. A hivatalnok gondolkodása szerint, aki főnökei elől elrejtje a mulasztást, nehogy azok jelentésével magának és fölötteseinek kellemetlen pillanatot szerezzen. Hogy e szemlélet mennyire káros a nemzet egészére, arra a legjobb példa az, amit említettem: hogy a trianoni eredmény egyik összetevőjét adó nemzetiségi mozgalmak évtizedeken keresztül úgy fejlődtek naggyá, hogy igazi súlyukat, igazi jelentőségüket e rétegek nem vették észre. Ma is vannak hasonló tünetek a mai hazában és ezeket ma se veszik észre...

MAGYARSÁGSZEMLÉLETÜK

Magyarságszemléletükben a jövevények gondolkodásmódjának jegyei uralkodnak. E jövevények, akik svábból és szlovákból kerültek a magyarságba, nagyon rövid idő alatt asszimilálódtak. Nem vonom kétségbe e szándék őszinteségét és pillanatig se képzelem, hogy ez asszimilálódás valami titkos szláv vagy német honfoglalás határozott szándékával történt s hogy nem kívántak igazán magyarok lenni. De e széles réteg asszimilálódása alig néhány évtized alatt folyt le, rövid idő alatt jutottak vezető szerephez. Ez idő alatt - jórészt Eötvös óta állandóan felületes kultúrpolitikánk folytán - egyszerűen képtelenek voltak a magyarság igazi, népi lényegét felismerni és magyarosodásukat aszerint igazítani. Magyarosodásuk nem a népi-magyar nemzeti-igény, hanem az értelmiségi osztályigény szerint zajlott le, egészen felületesen. Ők maguk azonban e magyarosodást - minthogy középosztályi pozíciókra teljesen alkalmassá tette őket - éppen megfelelőnek hitték. Végül e téren sikerült oda jutnunk, - mint ennek számtalanszor voltam tanuja - hogy e jövevény réteg egyes magabízó tagjai, fehérszta mellett, a jó hazai bortól öblös hangon hirdetik, hogy e hazában az igazi jó magyarok csupán a svábból jött magyarok. S hogy e téren vidéken mi folyik, arról átlagos városi magyarnak fogalma sincs, pedig lehetne egy-két jellemző tünetet elmesélni. Egyet itt főlemlíték. Területünk egyik városában történt. Szlovák származású középosztálybeli úriember kérte névmagyarosításkor az egyik magyar fejedelmi család nevét, a fejedelmi prédikátummal. A nevet megkapta, a prédikátumot nem. A kis vidéki városban persze az egész történet nem maradt titokban és széltében beszéltek. De az illető urat ez egyáltalában nem akadályozta abban, hogy három héttel az engedélyező okirat kézhezvétele után megjelenjen a helyi múzeumban: fölszólítani a múzeumőrt, hogy nézzen utána a családjára - mármint a fejedelmi családra - vonatkozó okleveleknek. E történet, mely az asszimiláns-vakmerőség tipikus példája, meggyőzőn mutatja a réteg némely tagjaiban a »magyarosodás« mikéntjét.

Az expresszasszimiláltak közül egyeseknek szerénytelensége és illetéktelen nagyhangúsága némely magyar ügyekben természetesen nem ismer határt, ugyanúgy, ahogy a születési hibában szenvedő ember előkelősködése sokszor határtalan. Belőlük kerül ki az a dzsentroid típus, mely dzsentribb a dzsentrinél, az a honfitípus, aki hazafiasabb minden ősmagyarnál, belőlük kerül ki a fajmagyarság jogainak minden olyan türelmetlen hirdetője, akinek a fajmagyarsághoz faji alapon pontosan ugyanaz a kapcsolata, mint a fajzsidónak. Faji hiányait úgy akarják eltüntetni, hogy fajmagyarabbak akarnak lenni a parasztszármazékoknál, előkelőségi hiányait úgy, hogy dzsentribbek a valódi nemesnél. Minthogy őseikben nincs magyar vér, szüntelen harsogják a magyarkodó frázisokat. Olyan vendégek ők, akik megrészegedvén a vendéglátók szívességétől, teleszájjal hirdetik, hogy itt tulajdonképpen ők a gazdák és ők merik »félteni« a magyar fajtát például a fajmagyar parasztság választójogától.

A középosztály magyarságszemléletén és különösképpen a vidéki értelmiség magyarságszemléletén kiütőközön és rikitón húzódik végig e gyorsanmagyarult rétegek felületi magyarságszemléletének hatása. Ha végignézünk a hatvanhétől kezdődő korszakon, e rétegnek a magyarságról fennen hangoztatott nézetei mögött csaknem mindig megtaláljuk ez elemek belső gátlásokat túlmohó magyarkodással takaró hangos, de tartalmatlan frázisait. E furcsán liberális korszak kezdőidejének optimizmusa azirányban, hogy a magyarság minden idejövőt automatikusan magyarrá tesz, részben tőlük származott és egészben az ő céljait szolgálta. Az illetékesek középosztálycsináló vendégszeretetükben mindenkit jónak tartottak, akár honnan érkezett is, ha az ő politikai nézeteiknek nem volt ellensége. Így csúszott be a »horror vacui« alapján a kereskedelmi lehetőségekre a zsidóság, a hivatali lehetőségekre a svábság. A kor urai föltétlenül magyarabbnak tartották a frissenmagyarosodott, de készségesen szolgáló

középosztálybelit, mint az ellenzéki, bár fajmagyar parasztot. A »magyar imperializmus« németizű fogalmazása és a »harmincmillió magyar« elképzelése jövevények befogadása által ugyanakkor, mikor százezrek indultak Amerikába, szintén e felületi magyarságszemlélet következménye. A nemzetiségeket magyarító törekvések, a nemzetiségek megbékítésére irányuló törekvések helyett ugyanez elemek felületi gondolkodásmódját mutatják. Azt hitték: a parasztok ugyanúgy magyarosodnak majd, noha semmit sem ígértek nekik, ahogyan ők magyarosodtak, mert mindent megkaptak. A felületes úgynevezett »névmagyarosítási« mozgalmak is pontosan ez elemek üres szemléletét jelzik. Hiszen ha a magyarosodást mélyebbé akarták volna tenni, annak módja a magyar kultúrában és a magyar népi értékekbe való alámerülés lett volna. Ezzel szemben a kérdést egyszerű névváltoztatási ügygé, afféle reprezentatív bizonykodássá fokozták le. Ez végső fokon csupán kifelé takarta, hogy ezek eredetük szerint németek, de lélekben nem tette őket alkalmasabbá a magyar értékek befogadására, a magyar vérmérséklet és világkép elsajátítására. A háborúutáni frázisirredenta is pontosan ez elemek kezenyomát viseli magán. Hiszen nekik még itt is elsőben ez volt fontos: minél hangosabban bizonygatni, hogy rendkívül jó magyarok! Erre az üzletiesen előgörgetett frázislavina és iparszerűen üzött illúziógyártás csakugyan remek alkalom volt. Viszont, mint az illúziók általában egyáltalában nem járult hozzá ahhoz, hogy a magyarság belsőleg megerősödjék.

A jövevény értelmiségi elem befolyása tehát a magyarságtudat és magyarságszemlélet fejlődésére mondhatjuk katasztrofális volt és különösképpen katasztrofális lehet a jövőben. Hiszen a magyarságszemlélet fenntartása és elmélyítése valóban az értelmiség feladata lett volna a magyar társadalomban. S hogy ez értelmiség szerkezetében, eredetében, jellegében és nivójában mennyire nem a kívánatosnak megfelelő, azt éppen az mutatja, hogy a magyarságtudatot inkább visszafejlesztette, mint fejlesztette. Éppen az ő szerepük miatt mutatnak a magyarságról vallott nézetek a reformkortól kezdve szinte állandó és fokozatos szegényedést és éppen miattuk válik a magyarságtudat egyre bizonytalanabbá és egyre felületesebbé. Kezdetben csak az volt a hiba, hogy mondták, »magyar, aki magyarnak vallja magát és magyarul érez«, de nem tettek lépéseket abban az irányban, hogy milyen az a magyarságfogalom, mely szerint érezni kell. Az a középosztálynézet, mely újabban már azt tartja magyarnak, aki nem zsidó, vagy messzebbre, aki antiszemita, vagy még messzebbre, aki az ő politikai fogalma szerint jobboldali és németbarát - már teljesen menthetetlen. Ha e nézetek általánossá válnak, az egyszerűen azt fogja bizonyítani: ez értelmiségi elemek képtelenek voltak megérteni a magyarság lényegét. Tehát bárhogy hirdessék is hangos hazafiságukat, vagy újabban nacionalizmusukat, a szó komoly értelmében nézeteik természete, magatartásuk mikéntje és vérmérsékletük reakciói szerint éppen annyira nem magyarok, mint azok a pozsonyi német iparoslegények, akik az egész magyar szabadságharcból azt vették észre, hogy a helybeli zsidó boltosok ablakait a zavarban beverhetik. Ha a magyarság fogalmát ez »értelmiségből« kihangzó vélemények továbbra is ilyen felületi, külsőleges és fogalmazásukban sem magyar fogalmakhoz kötik, akkor - ki kell mondani - maguk mondták ki magukra az ítéletet. Akkor maguk bizonyították be, hogy a magyar sors intézésére nemhogy joguk, hanem még jogcímük sincs és magyarság fajilag érintetlen, érdektudatában fertőzetlen, legtöbbit szenvedett és legszélesebb rétege: a parasztság mentheti meg egyedül e nemzetet.

NÉPSZEMLELETÜK

Ugyanazok a jegyek, melyek ez értelmiségi réteg önszemléletét, Európa- és magyarságszemléletét meghatározták, fokozottabban érvényesülnek népszemléletükben, parasztságról való nézeteikben. Viszonyuk a néphez sohasem lehetett igazán bensőséges, hiszen pályájuk szerint tulajdonképpen a nép szolgálatára rendeltettek volna, de fölötteseik a nép kormányzását kívánták tőlük. S ha nézzük, hogyan álltak a magyar társadalomban a parasztsággal szemben, ezt kell látnunk: a parasztság alul volt, kevés politikai joggal, de fajmagyaron, ősi életformáiba zárkózottan, de mindig mint osztály, mely különösen felülről egységesnek látszik. Ők velük szemben látszólag felül voltak, a politikának nemcsak jogosítottjai, hanem végrehajtói is, jelentékeny hatalommal, nagyobb részben nem fajmagyarként, egy alkalmoszerűen összetapasztott rétegben, egyáltalában nem mint osztály. Ha nem a hatalmi, hanem a belső erőtevézőket nézzük, akkor föltétlenül mindenkor a nép volt az erősebb és ők voltak a gyöngébbek. Aki látni tudott közülük, az látta ezt és a népről táplált esetleg nem éppen hízelgő véleményének szülője rendszeren sokkal inkább az alacsonyabbrendűség érzéséből folyó nagyhangúság, az erőtlenséget takaró kemény hang volt, mint egy valóságos osztálynak valóságos biztonság alapján öntudatos hangja. Értelmesebbjeik nagyon jól látták mindig, hogy irányító és kormányzó működésük alapját nem lényegi, hanem helyzeti energiájából adták s ebből bizonyos bizonytalanságérzésük származott mindig. Sohase szóltak nyíltan a parasztok ellen, mert megvolt bennük ez az érzés és sohase mertek egész testtel a nép mellé kiállni - ugyanezért. Mindig szerették a népet, mert tudták erejét és mindig egy bizonyos határig ugyancsak azért, mert tudták erejét. Hogy szívesen kötöttek ki minden olyan alkalomnál, mely bizonyos felületes népszerűtet mutogatására módot ad, az ennek az alapvető bizonytalanságuknak köszönhető. És hogy a »népszerűtetben« sohase mentek el a végső határig, annak okát is könnyű látni. Ha népszemléletüket elmélyítették volna és ennek minden következtetését levonták volna, akkor elveszett volna mesterséges biztonságuk a népigazgatásban. Elveszett volna az a mentalitás, melytől sokszor állásuk is függ, elveszett volna a maguk csinált értelmiségi tudata. S ha ez elveszett volna, aminthogy némely estéiken az igazmondásra készítő bor mellett egy-két órára már elvész, akkor egész létalapjuk illuzórikussá vált volna, bizonytalanná. Többek között ezért is kellett keresniök azt a népszemléletet, mely felületes, bizonyos határon túl semmiképpen nem őszinte és a dolgok végső következtetésének levonásától a szakadék partjára érő paripa riadalmával hőköl vissza.

Valahányszor beszéltem velük erről, hallgató magyar tájak közt, elnyúló éjszakákon, mindig előtört ez a visszahőkölés és megridás. Olyanfélék voltak, mint egy hallgató, aki bólogat a premisszáknál és elismeri az az azokban levő igazságot. De hallgat, magába húzódik és hitetlen lesz, ha az ember a premisszákból szükségszerűen és logikusan eredő konklúziót levonja előttük. »Szegény a nép, gyöngül a magyarság« - mondja nekik az ember és bólogatnak piros arccal és szomorún a haza sorsán. »Önállóvá kell tenni őket és megadni nekik a részt, ami az országból jár nekik« - folytatja tovább az ember s ők elsápadnak dermedten és megmerevedve s a percnyi döbbenet után ömlik belőlük a szó. Arról, hogy a nép nem érett a politikai jogokra, csak a magáét nézi, hogy a hazáról való fogalma primitív, hogy nem hagyja magát vezetni, hogy maradi és ellenáll a legészszerűbb terveknek, hogy nem akar az ő vezetésük alatt szövetkezetet csinálni, hogy irtózik a modern eszközök használatától, hogy a házába bevezeteti a villanyt, de továbbra is petróleummal világít, hogy nem szívesen fizeti az adót, hogy mindennel szemben bizalmatlan, hogy nem törődik semmi közüggyel és a választásokon csak azt nézi, hogy mi hasznot facsarhat ki pillanatnyilag a jelöltből, ésígytovább... Ha aztán megint bizonykodik az ember, hogy mind e bizalmatlanságnak sommás okai vannak, »haj-haj« -

mondják magukba esve és megint bólogatnak, de ha újra levonod a konklúziót és azt mondd, hogy: tehát nem vezetni kell a népet, hanem utat engedni neki, hogy fejlődjék a maga erejéből... - újra megdermednek, mint némely bogarak, ha veszélyt sejtene. Ez így mehet órákon át, a kezdet mindig helyeslés, a vég mindig elhallgatás s eredmény olyanformán, hogy tetteik is változzanak, soha nincsen. E téren fokozottan érvényes rájuk a tétel: hajlandók látni a jót, de nem hajlandók eszerint cselekedni. Saját lelki kényelmük és biztonság védelmében egy felületi népszemléletet fogadnak el és tesznek, mint azelőtt. Népszemléletük két szóban összefoglalva ez: fegyelmezve szeretni. Ez alapelv méltó párja annak a politikai gondolatnak, melyet a habozva haladás fogalmában jelölhetünk meg.

A fegyelmezés rendszeren a hivatali életben, a szeretet a magánéletben jelenik meg és a vidéki úriember, aki valóban rendszeren nehéz helyzetben van szerepe és esetleges érzéseinek parancsa között, ezzel a kettéválasztással köt békét e két sokszor egymással ellentétbe kerülő fogalom között. Ha a fegyelmezés a középosztálybeli rétegek szerepéből és feladataiból folyik, a szeretet egyéni lelkiállapotból. A táj értelmiségének eredeti és szemléleti bizonytalansága tulajdonképpen népszerűségük milyenségében mutatkozik meg. Mert ha fegyelmezni körülbelül egyformán fegyelmeznék bizonyos határok között, mint egy adott szerepre összegyűjtött társadalmi réteg, szeretni már különféleképpen szeretnek. Fegyelmező tevékenységük többé-kevésbé aszerint alakul, hogy milyen buzgón, vagy milyen túlbuzgón tesznek eleget hivataluknak. Viszont népszerűségükben szóhoz jut a magánember, e középrétegek embere, minden szemléleti bizonytalanságával és minden felületi véleményével.

E népszerűségi életben állandóan érvényesül az, hogy e réteg példaképének magabiztosabb elődjét, a nemest látja s népszerűségében ugyanúgy kevesli a dzsentristilust, mint viseletében a disznósörtével ékített vadászkalapot. E dzsentrihez asszimiláló, dzsentroid népszemlélet a patriarchalitás bizonyos igényével lép fel, akár ha azt nézzük, hogy a vidéki értelmiségiek közül, az, aki ad magára valamit, feltétlenül tegezi a szegényebb parasztot korra való tekintet nélkül. Ehhez csatlakozik bizonyos csinált biztonság a paraszttal való érintkezésben s legtöbbször úgy lépnek fel velük szemben, ahogyan azt századok óta maguk birtokán ülő földesuraktól látták. A hatósági-közjogi hatalom, vagy egyszerűen a nadrágos ember felülállásának a tudata itt stílusban önkéntelen is a birtokos úr biztosabb és öntudatosabb patrimoniális alapokon nyugvó hatalmának stílusát igyekszik elsajátítani és alkalmazni. Ahogyan átvették a nemesi élet minden külső jellemzőjét, ugyanúgy átvették a néppel való bánásmód külső jellemzőit is, minél lejjebbről jöttek, annál keményebben és annál inkább belső bizonytalanságuk eltakarására. Mintegy állandóan ad oculos demonstrálva, hogy már nem oda tartoznak, ahonnan jöttek, hanem oda, ahová menni szeretnének.

A jövevényszellem az igazi népi érték középosztályi pótlékainak heves élvezetében merül ki. E téren tömegtelen példát lehet felhozni. Kezdve a kevésbé jellegzeteseken: a vidéki úriasszony többnyire szereti, különösebben az utóbbi időben a népiesen magyarosat. Ezt azonban legritkább esetben veszi párnáira a közvetlen szomszédságában élő parasztok népművészeti termékeiről. Viszont roppant szívesen veszi hangsúlyozottan úriasszonyok számára készülő pesti divat és társasági lapok álnépi mintáiról. Egyrészt azért, mert ezek Pestről jönnek, úriasszonyoknak szóló címmel, másrészt azért, mert ezek már bizonyos álnépi-szentimentális ízlés szerint forgatják ki és állítják újra össze a népi díszítményelemeket. Vagyis az eredeti magyart ügyesen alkalmazzák a bizonytalan és sokban német hatások alatt álló középosztályi ízléshez. Ugyanez sokkal mélyebben és sokkal jelentősebben jelentkezik az úgynevezett népdalok kultuszában és a »magyar nóta« szeretében, mellyel e jövevény réteg oly buzgón foglalkozik, mintha állandóan alibit akarna bizonyítani származását illetően. Holott éppen e magatartásával mutatja be, hogy asszimilációja nem terjedt odáig, hogy az igazán magyart és igazán népit megértse. E magyar nóta címke alatt forgalombakerülő dalművek ugyanis

rendesen a népies-magyaros szavakat foglalják németesen szentimentális mondatokba és olyan távol vannak a valódi népitől, mint a pesti sváb kocsmák díszítményei a hollókői parasztháztól. Az ez értelemben vett »magyar nóta« népszerűsége tulajdonképpen szociológiai tünet, melynek igénylője a németvérmérsékletű értelmiségi ember, eszköze a cigány és áldozata a valódi népdal. Nyilvánvaló, hogy e gyorsanasszimilált középosztályi elemeknek e területen is szükségük volt valamire, amivel magyarságukat bizonyíthatták. E valamihez, minthogy a magyar kultúrában mélyre leásni képesek nem voltak, eszközül szolgáltak a dal-szállítóik. Ezek két példát állítottak maguk elé: a magyar úrízenét és a német szentimentalizmust. Mindkettő rokonszenves kellett, hogy legyen e rétegnek. A magyar úrízene azért, mert ez úrivilág lebegett szemük előtt mint példa. A németes-szentimentalizmus, mert ezt hordta vérében és neveltségében, mint hajlamot. A kettő egyesítéséből létrejött az, amit »magyar dalnak«, vagy »népdalnak« neveztek és ami annyira elhatalmasodott rajtuk, hogy már semmit sem tudnak megérteni sem a régi népi énekekből, sem Bartók vagy Kodály zenéjéből. E zenét ők nem értik - tehát e zene nem magyar - így fogalmazzák a tételt, holott a tételt voltaképpen úgy kellene fogalmazni: e zenét nem értik, mert ők nem az igazi magyar értékekhez asszimilálódtak. Ez ízléshez, szemlélethez, mely minden ízében jövevényízlés, ez értelmiség fajilag magyar születésű elemei jól felfogott érdekükben kontraasszimilálódtak. Két okból. Egyrészt mert a magyar népi értékek az ő neveltetésükben sem kaptak igazi szerepet (például a népballadák aránylag kevésbé szerepelnek az irodalomtanításban, rendesen, mint adalékok Arany balladáihoz), másrészt azért, mert azt a bizonyos úri elemet, mely számukra ugyanolyan vonzóerő, mint a jövevények számára, ők is felismerték ez álnépi, németes, csinált és e réteg ízléséhez készült termékekben.

Ha e jellemző tünetek szükségszerűen folynak a középrétegek, származási és neveltetési adottságaiból, más tünetek szükségképpen következnek ez értelmiségieknek faluban és megyében vitt szerepéből, abból, hogy a parasztság fölé rendeltettek és kormányzati feladataikból.

Bármennyire vakmerő állításnak látszik is a vidéki értelmiség népviseletkedvelése és az az öröm, mellyel a gyakorlatilag rengeteg gondot okozó bokréta kultuszt fogadták, - erre mutat. E réteg értelmesebbjeiben bizonyos idő óta általános az a fölismerés, hogy a népviseletnek bizonyos rendfenntartó és szelídítő szerepe van. Közigazgatási tisztviselők például gyakran hangoztatják, hogy szívesen mennek olyan falvakba, ahol népviselet van. És pedig azért, mert tapasztalat szerint a népviseletes nép szelídebb, jobban kezelhető, engedelmesebb és a többiekénél nagyobb tisztelettel viseltetik nadrágos vezetői iránt. Talán nem tévedek, ha a szép és tarka kedvelése mellett ezt is egyik okául állítom a vidéki értelmiség népviseletszeretetének. E réteg rengeteg gondja baja és az elfojtott indulatoktól való állandó félelmei közt él, előretolt posztján, ahol a nép szemében olyan hibákért is ő felelős, melyeket nem ő követett el. Természetesen jobban szeret egy népviseletes, ízesbeszédű, paraszti magatartású népet látni maga alatt, mint egy polgárosodott viseletű munkás- vagy proletárszemléletű, harcosabb népet, melynek már nehezen mozdul fején a kalap, ha nadrágos ember jön szembe az úton. Kétségtelen, hogy míg a népviseletes falvak parasztjai roppant buzgalommal és előre köszönnek az úrnak, a kivetkőzöttek ezt már kevésbé teszik ésígytovább... A vidéki értelmiség ösztönösen érzi azt a mély társadalmi igazságot, hogy a népviselet olyan ruha, mely valamennyire benntartja viselőjét az úrtisztelő, békés, természeti, társadalmi rendbe beletörődő szemléletben. És ugyancsak érzi, hogy a munkás és polgári jellegű ruha olyan viselet, mely már harcosabb indulatokat jelez.

E rétegek minden téren érvényesülő illuzionizmusa természetesen népszemléletükben is megjelenik. Hogy csak néhány tünetet említsünk: a népszínmű fölvirágzásának ideje pontosan

egybeesik e réteg kialakulásának és szereprejutásának idejével. Nem akarom az irodalomtörténeti jelenséget e társadalmi folyamattal magyarázni, de bizonyos, hogy az irodalmi divat és a társadalmi réteg találkoztak s az irodalmi divatot e befogadó réteggel való találkozása növelte nagygyá. A népszínmű valóban sok igényét is elégítette ki e rétegeknek. Táplálta illúzióizmusát, melyre föltétlenül szüksége van egy vékony, felüllevő és bizonytalan rétegeknek egy hatalmas, alullelvő és maga formái közt élő réteg fölött. Kielégítette németes érzelmességét, ellátta álnépi és a németes zenei iskolának megfelelő »magyar nótákkal« stb. stb. E réteg az irodalomból máig is változatlanul azokat a műveket fogadja be, melyek ez igényeinek megfelelnek, az érzelmesebb, németesebb Gárdonyit lényegesen nagyobb készséggel fogadta be, mint a bár ízesebb, de realisabb Tömörkényt. Számos irodalomszociológiai példát lehetne idézni arról, hogy mindig azokat a népies írókat veszi szívesen, akik a népit az ő nyelvére lefordították. Nem pedig azokat, akik adták. Illúzióik táplálásával többször tízezres példányszámú lapok foglalkoznak s e lapok minden egyes írójának meghagyja a szerkesztő, hogy a nekik írt novellában nyomor, vagy ilyesmi nem szerepelhet, mert akkor háborog a közönség, mely a vidéki értelmiségből kerül ki. Az ízlés valóban őszintén vall emberről és rétegről, e vékony képződmény a magyar parasztság hullámozó rétegei fölött fél minden szótól, ami a szomszédságában élő parasztról mesterségesen fenntartott illúzióit a valóság ábrázolásával szétrontja. Menekül pedig azért, mert a valóság és a valóságirodalom tönkretenné azt a hitét, hogy szerepét igazán teljesíti és hogy az a szerkezet, mely őt eltartja, mindenben egészen jól működik. Ezért nem akarja észrevenni a szegénységet, mely mindennap megmutogatja neki tépett rongyait, ezért keres népszínművet, ezért irtózik a népballadától és ezért is szereti a »kendő, kendő, csipkészlű drága kicsi kendő« jellegű »nép«dalszövegeket. Ezért tiltakozik, ha valaki azt állítja, hogy gyengül a parasztság és szegényedik a nép, bár ennek nem ő az oka. Ha struccpolitikáját nem őrizné ily hevesen, ha felfakadnának benne a nemzet sebei, olyan meghasonlásba kényszerülne, melyből kiutat alig találna áldozat nélkül. Tehát választja az eltakarást és az ábrándokat.

Mindebből, amit itt felsoroltunk, az tűnik ki, hogy bármilyen felületi és felületességében bármilyen káros szemlélet is ez - nem osztályszemlélet. Nem egy felüllevő osztálynak a szemlélete egy alullelvő osztállyal szemben, csak egy hivatalnokréteg szemlélete a hatáskörébe rendeltelkekkel szemben, akiket voltaképpen szeretnie kell s ennek a szeretetnek legtöbbször inkább a szerepe áll útjában, mint a személye. Bizonyos: ez a réteg - jobbára belső egyensúlytalanságánál fogva és mert alapjában nem is osztály - nem viselkedik szembenálló osztály gyanánt a parasztsággal szemben. De szerepe olyan, mely alulról ezt az osztályviséletet sejteti a parasztokkal, s ők valóban egységes és némileg ellenséges osztályt látnak bennük, a nadrágosoknak ellenük irányuló egységét. De erről nem a jegyző tehet, hanem az, aki egyszerre rendelte őt a falu végrehajtójának és közben azt várja, hogy a falu apja legyen. S nem a munkával túlhalmozott falusi értelmiség bármely rétege, nem a rosszulfizetett tanítók és nem a nehéz utakkal küszködő orvosok, hanem azok a kormányzatok, melyek félszázadon át úgy adtak nekik valamit, hogy közben a népnek nem adtak semmit, növelték a szakadékokat kettejük között és őket is inkább az állam vámszedőinek rendelték, mint a sebek gyógyítóinak.

POLITIKASZEMLÉLETÜK

A magyar áldemokráciának, mely a nemesek születési előjogon alapuló egymásközi »demokráciáját«, a középosztálybeliek nem születési jogon alapuló, de szintén egymásközi »demokráciájával« vélte fölcserélhetőnek, egyik legnagyobb bűne az, hogy a vidéki értelmiségnek a kormánypolitika szolgálatát hivatali kötelességévé tette. Ezzel e réteg politikai erkölcstudatát teljesen szétbontotta és politikai kétlakiságra kényszerítette. Politikai gondolkodásának függetlenségét nem kötötték meg, mert nem köthették meg. De politikai viselkedését megkötötték. Ez a politikai erkölcs hijján való helyzet teljesen demoralizáló hatással volt, megakadályozta bennük a politikai műveltség kifejlődését. Ezenfelül: a falusi értelmiséget a parasztság szemében pártpolitika kortesévé alacsonyította s ezzel a hatósággal szemben amúgyis meglévő ellenszenv mellé egy politikai jellegű gyűlöletet szabadított ellenük. Közben kényszerítette őket arra, hogy mást valljanak és mást hirdessenek, - választásközi időkre úgy ahogy meghagyta politikai szabadságukat, de a választások idejére a kormánypárt járszalagjára vette őket. Ennek következtében ez értelmiség megszokta, hogy politikában külön van nézete és külön van kötelessége.

Ebből következik: a politikai műveltség megszerzésére nem volt érdemes munkát fordítania, mert úgyse használhatta. Hiszen nem azt tehette, amit felismervén belátott, hanem csak azt, amit számára előírtak. Ezért a vidéki értelmiség ma sincs tisztában a politikai irányok alapelveivel és a legképtelenebb hazugságokat is elfogadja, ha olyan helyről jönnek, melyeket ő rangjuknál fogva tisztelni köteles.

Az elmúlt rendszerek bűnei közül a parasztság szándékos politikai tudatlanságban és falakon kívül tartása mögött ez a legnagyobb. Az, hogy azt a réteget, melyre saját szavai szerint alapozta a nemzeti életet, politikai képzetlenségben tartotta és sok tekintetben politikailag immorálissá tette. Mert azt csak nem lehet erkölcsös állapotnak nevezni, amit egy kis vidéki városban láttam, hol mindenki legitimista volt, vagy kereszténypárti, vagy kiscgazdapárti és -mindenki a kormánypártnak korteskedett.

E kétlaki szerep nyomán a felfogás, ami a politikáról e rétegben kialakult, a lehető legnagyobb mértékben felületes, vétkesen optimista, bűnösen könnyelmű. A politikát sokan közülük bizonyos alkalmi szövetkezésnek látják, melyhez nem meggyőződés és nem elvek kellenek, csak támogatási készség. E réteg számtalan nyílt választásban vett részt s látta mindig: a politika intézése szűk körök monopóliuma. Ilyen körülmények közt kellett, hogy megrokkanjon bennük a politikai erkölcstudat és ki kellett fejlődnie ama nézetüknek, hogy a politika zavaros víz, melyben aki ügyes: halat fog, aki becsületes: elmerül. Természetesen nem így beszélnek róla, de lelkük mélyén így látják és eszerint cselekszenek. Az irányadó nem elv és nem igazság, hanem kizárólag a szükség és lehetőség, ami a politikai idealizmus teljes megsemmisüléséhez, a politikai szemlélet és gondolkodásmód teljes széthullásához és vég-elemzéseképpen egy fontos szerepet betöltő társadalmi réteg politikai megbízhatatlanságához vezet. Csak politikai elzúllásnak lehet nevezni azt a politikaszemléletet, mely e rétegek egyes részeiben lábra kapott s csak két politikai célt lát maga előtt: szolgálni a jelenlegi urat, de egyben szolgálni azt is, aki a jövőben ura lehet. Bennük e rendszer már elérte azt, hogy tökéletes udvaroncpolitika folyik, mint Bizáncban az utolsó időkben. E csak személyekre figyelő politikaszemlélet vidéken minden elvi politika számára közönyös világot teremt, melyen minden hang áthatol, de egy se ver visszhangot. Hogy az országra nézve mifajta politika lenne jó, arról köztük nem igen esik szó. Hiszen: másfajta politikát szolgálni, mint amely a jelenben

és a legközelebbi jövőben a kormányra juthat, már sokuk számára nem tartozik a reális lehetőségek közé. Ebből következik e réteg huszonnégyórás politikai szemlélete, mely mindig csak a legközelebbi jövőt nézi s abban is inkább az uralmi viszonyokat, mint a tervbevett programokat. S ebből folyik szolgálai opportunizmusa is, aminthogy nem is folyhat más. Mert akinek már mindenképpen szolgálnia kell, úgy fogja ezt az egyértelmű szolgálatot ellátni, hogy ebből legalább neki legyen valami haszna személy szerint. A magyar tervek ezért hangzanak el légüres térben és ha valaki elkiáltja a bajt, az egész értelmiség másik oldalára fordul, mert eszébe se jut, hogy a politika arravaló, hogy a bajokat orvosolja. Erről az európai balhiedelemről, ha valamikor megvolt benne, ügyesen leszoktatták azok a rendszerek, melyeknek bűnét egy talán még a trianoni csapásnál is nagyobb katasztrófán fogják lemérni a jövő történetírói. Ebből következik az, hogy mindenki, aki ennek a középosztálynak beszél, légüres térben beszél, mert náluk nem asszociálódik a betegséghez a gyógyítás szüksége. A politika - mert a parasztság igazán nem vesz részt benne s e rétegek csak szolgálnak benne - szinte néhány ezer ember taktikai játékvá silányult, elvált élettől és társadalomtól. Ekkép azt a gyanút ébreszti minden politikán aluli rétegben, hogy csak az tisztességes ember, aki ebben a politikában nem vesz részt, hanem új eszközökkel jön.

Ennek a demoralizálódási folyamatnak, ennek a huszonnégyórás szemléletnek, ennek a nemzeti érdektudattól elvált politikai cinkosságnak következményei az alkotmányos értelmű politikával szembeni bizalmatlanság megnövekedésében és a politikai műveletlenség és felelőtlenség érvényesülésének meg nem akadályozásával mérhetetlen veszélyt hozhatnak az országra. Hacsak ez értelmiség a végveszély előtt meg nem tántorodik és észre nem veszi egy halálos rémület pillanatában, hogy mit tett és hová indult. Ország és politika, nép és politika, magyar sors és politika e réteg tudatában talán még találkoznak. A tetteiket már semmiképpen sem hatja át az a felelősségérzet, melynek tudata nélkül kis országban politikát csinálni, végveszélyt jelenthet. S ha Menenius Agrippa egyszer mondott egy mesét a szenthegyre vonuló durcás római plebsnek az emberről, kinek tagjai fellázadtak a gyomor ellen, el lehet mondani ezeknek a rétegeknek is egy mesét. Arról, hogy ezekben az években a magyarság testének a tagjai, keze és lába, törzse és mozgását szabályozó idegközpontja valami ostoba lázadásba törtek ki és elhatárolták, hogy nem engedelmessékednek a szem tanácsainak. És a szem láthatott viharokat jönni és riadhatott, a szem láthatott vad seregeket jönni és kiálthatott. Az idegközpont csak az anyagcsere pártos elosztásán fáradozott, azzal, hogy a jobb kéz kisujjába jusson-e több vér, vagy balba? S a szem láthatott roppant szakadékot az úton arra, amerre ment a test és sikoltva küldhette üzeneteit, de a lábak csak mentek tovább és rendületlenül a szakadék felé, s mikor a szakadék partján voltak, az idegközpont elunta a szem hiábavaló kiáltozásait és elküldte az öklöt, hogy kinyomja a szemet, mely fölöslegesen nyugtalanítja a szépen emésztő gyomrot, a jóízűn csámcsogó nyelvet, a lassan ereszkedő tüdőt és a szakadékba roppant nyugalommal belépő lábakat.

Mindazt, amit e réteg szemléletvilágáról mondtam még számtalan adattal kellene kiegészíteni, hogy a kép ne csak jellemző, hanem teljes is legyen. Lehetne beszélni faluszemléletükről, mely szintén gyarmatos jegyeket visel, hiszen legtöbben szűkebb hazájukat nem a faluban találják, amelyben élnek, hanem abban a szétszórt rétegben, amelynek tagjai. Lakóhelyük parasztságához részint szemléletük gátlásai, részint szerepük akadályai miatt nem állt módjukban mélyebben közeledni; inkább csak fölöttük élnek, mint köztük és a falut nem közösségnek érzik, mely őket befogadta, hanem őrhelynek, ahová őket kirendelték. Ugyanúgy beszélhetnénk történelemszemléletükről, mely üresen idealizáló és a dolgok mélyére nem néző s beszélhetnénk társadalomszemléletükről, ami tulajdonképpen nincs s ez talán minden hibák

gyökere. Nagyjából akárhogy szaporítanánk az adatokat és tüneteket, az eddig kapott kép nem sokban változna. Még ha azt a területet vesszük, ahol az őt függőségben tartó hatalom legkevésbé kötötte meg őket, zsidószemléletüket, akkor is hasonló tüneteket állapíthatunk meg.

ZSIDÓSZEMLELETÜK

E réteg antiszemitizmusa éppoly jellemző, mint a népszemlélete. Ezt az antiszemitizmust ritkán támogatják tapasztalati tényekkel, bár többnyire nem hiányzanak e tények. A zsidókérdés lényegét és velejét: azt, hogy tulajdonképpen társadalmi kérdés, melyet éppen a magyar középosztály bizonytalansága és a magyar polgárság hiánya fokoz súlyossá, a legkevesebben látják. A társadalmi szemlélet hiánya e téren is szembetűnő: nem veszik észre, hogy a zsidóság szerepe a mai magyar társadalomban azért kirívó, mert ez a társadalom egészségtelenül tagolt. Kevesen látják, hogy ha e társadalomban az erőviszonyok egészségesen oszlanának meg egyes rétegek között, a zsidóság a maga helyére szorulna vissza. Éspedig nem egy felületes politikai mozgalom kétséges eredményeként, hanem egy alapos társadalmi átalakulás következményeként. De - az antiszemitizmust tulajdonképpen a zsidókérdés komoly megismerése helyett választották, nem a kérdés megoldása, hanem indulataik kifuttatása érdekében.

Alapjában e zsidószemlélet mögött pontosan ugyanúgy megtalálhatók e réteg kialakulásának, függőségének és adottságainak jegyei, mint más téren. Mondottuk többször: a réteg legerősebb és legnagyobb tekintélyű csoportja a dzsentriből lesüllyedt elem, mely birtokról jutott hatóságba. E lesüllyedésnél, s eladósodások folyamatában, többnyire ott volt a zsidó, ha nem is mint ok, de mint eszköz. Nyilvánvaló, hogy a süllyedés eszközét nem nagy szeretettel nézi a lesüllyedt réteg s egyszerűen e természetes ellenszenvet kellett átvinnie foglalkozásról fajra, hogy antiszemita legyen. S ahogy e csoport magatartásának más oldala sem maradt hatás nélkül, az őket példaképnek látó asszimilánsokra, ez sem maradt hatás nélkül.

Mondottuk, ez értelmiségi rétegek inkább társaság, mint osztály jegyeit viselik magukon. Társasági szemléletük természet szerint e területen is megvan s antiszemitizmusuk sokáig ennyi volt: zsidókat általában nem engedtek be a vidéki úri társaságba. Elsősorban foglalkozásuk, másodsorban fajtájuk és harmadsorban vallásuk miatt. Azonban e téren is voltak kivételek, ahogy társasági szemlélet szerint mindenkor és mindenben vannak. Például azokat a zsidókat, akik birtokosok, tehát azokat, akik úri jellegű hatalom tulajdonában élnek, többnyire beengedték. Az intellektuális zsidóság modorban asszimilált elemeit szintén beengedték. Viszont a legritkábban engedték be a zsidófoglalkozású zsidóságot, tehát a kereskedelem, pénzgazdaság stb. embereit, és semmiképpen sem engedtek be mondjuk egy ügynököt, vagy egy kereskedőt, különösképpen pedig egy orthodox zsidót. E sajátosan magyar zsidószemlélet alapjában a munkák rangjának feudális jellegű megkülönböztetésén alapul és inkább társasági, úri, mint elvi-faji ellenszenv jegyeit viseli. Ezt az is jelzi, hogy egyáltalában nem könyörtelen, ismer kivételeket és brutális eszközöktől visszariad. E felfogásban mindig volt bizonyos előkelőség, akár a lényegét nézzük, akár a stílust. Nem fájában vetette meg az embert, hanem foglalkozásában, ami a megvetett számára sokkal elviselhetőbb és nem állított fel soha kategorikus szabályokat.

Osztályindulat jellegű ellenszenv csak a vidéki értelmiség alsóbb csoportjaiban fejlődött ki a birtokhoz jutott zsidósággal szemben. Itt voltaképpen szociális indulat változott faj elleni indulattá. Annál is könnyebben, mert az alsóbb rétegek érezték: a nemzsidó birtokosság ritkán vállal közösséget a zsidó birtokosokkal, tehát e téren szabadra ereszthetik indulataikat, következmény nélkül, s közben általános megítélés szerint nem földbirtokosok ellen törnek, hanem zsidók ellen. Ezzel magyarázható, hogy nem veszik észre mondjuk egy zsidó birtokos

birtokán uralkodó állapotokat, hiszen ezekről esetleg kimutatható, hogy nem zsidó, hanem birtokos-hibák. Ugyancsak ez óvatosság miatt hiányzik ez értelmiség zsidószemléletéből a szociális elem s a hajlam arra, hogy észrevegyék a zsidóság egyes rétegei között a társadalmi különbségeket és különböztessenek zsidó birtokos és szatócs között. Ugyancsak e szempont érthetővé teszi, hogy a »zsidó kizsákmányolás« fogalmát soha nem gondolják végig pontosabban, mert akkor rá kellene jönniök, hogy óriási különbségek vannak a zsidó bérlő és a zsidó szatócs szociális magatartása között.

Végül: a zsidószemlélet legújabbán megjelent formája: a germánjellegű elvi-faji antiszemitizmus. Ennek hódítása csak az utóbbi évekre tehető és benyomulása a többi zsidószemléleti formák helyére pontosan a nemzeti szocializmus sikerei szerint fokozódik. Ebben a tényben benne is van az effajta antiszemitizmusról egyedül lehetséges magyar ítélet. E forma terjedését sokaknál egyrészt az idegen eredet, másrészt egy inkább magyarkodó, mint fajmagyar kultúrához való asszimiláció tette ennyire lehetővé.

Azok az érvek, melyeket az újmódi antiszemita állásfoglalásuk magyar volta mellett fel szoktak hozni, nem állnak helyt. Az egyik szokásos érv az, hogy a magyar értelmiség antiszemitizmusa nem mai keletű. Ez igaz, de az is igaz, hogy az *ilyen* antiszemitizmus mai keletű. S egyáltalában a magyar antiszemitizmus mindig különbözött a némettől, amit egyszerűen megvilágíthatunk a következőkkel. Németországban régebben is polgári volt az antiszemitizmus s benne konkurenciával szembeni ellenszenv is helyet foglalt. A német polgár ellenszenv azzal a zsidóval szemben, aki végeredményképpen olyan hasznot fölözött le, melyet neki is kedve volt lefölözni. Ezzel szemben a magyar antiszemitizmus úri antiszemitizmus volt, ellenszenv egy úrhoz méltatlan foglalkozású, idegeneredetű és másvallású népcsoporttal szemben. Ez antiszemitizmus mozgó rugója éppen nem pozícióírigység volt, hanem foglalkozás iránti megvetés, hiszen a zsidóság éppen a horror vacui alapján jött a nemlétező magyar kereskedő polgárság helyére. E kereskedő-polgárság pedig nem volt magyar, mert a középosztály kialakulása idején a még feudalisztikus szemléletű magyar világ minden rétege megvetette e foglalkozást. A foglalkozás iránti megvetését természetesen átvitette a zsidóságra is. Ha franciák vagy örmények, vagy levantinusok tódultak volna e lehetőségekre, helyzetük a magyar társadalomban csak annyival lett volna jobb, hogy az ellenük való mozgalmakat nem támogatta volna idegen áramlatok hatása.

Az időnkint ismétlődő magyar antiszemita hullámoknak okai mindig felületibbek és aktuálisabbak voltak, mint a németeké és többnyire csak politikai jellegű okaik voltak. Ma is így van. Az okok ma is felületiek és tisztázatlanok és a módszerek ma sem a magyar társadalmi struktúra ismeretében folynak. Mert: a német antiszemitizmus - mint ezt német nemzeti szocialisták is gyakran hangoztatják - alkalom volt a háború előtti birodalmi imperialista öntudatnak árja-germán-népi misztikus öntudattal való helyettesítésére és ez öntudat arra, hogy a német népet hódító lendületbe hozza. S e célirányos antiszemitizmus a német népet valóban történelmi tettekre lendítette. Viszont ugyanez az antiszemitizmus nálunk a magyar társadalmat egy eddig példátlan történelmi lefekvésre ingerli. Hogy megint német igazságra hivatkozzak, egyik legőszintébb tételük, hogy a nemzeti szocializmus nem exportcikk. Valóban nem az. Minden néplélektanilag ügyesen elgondolt eszközük kizárólag a német nép lendületbe hozása érdekében találtatott ki s éppen ez az erejük. Olyan szolgák ezek az eszközök, melyek mindenütt a német népet szolgálják, nálunk is. Nem is lenne igazán német az árja-antiszemitizmus, ha nem így lenne. S ezért a forma lényegesen veszélyesebb a magyarság számára, mint nép számára, mint a zsidóság számára, mint nép számára. Mert: a zsidókat csak elkülöníti, de a magyarságba egy árja-germán tudatot plántál. Lássunk tisztán: a magyarságot olyan eszközökkel akarták öntudatra ébreszteni, melyek hangsúlyozottan és kizárólag a német faj hódító lendületének érdekében fogalmaztattak meg. Aki tudja a magyar

és német nép földrajzi elhelyezkedéséből folyó, szerződésektől teljesen független és ezer év óta változatlan viszonyát Európában, az előtt tökéletesen világos, hogy a német öntudat ez eszközünek magyarországi terjedése nem a magyar öntudatraébredést, hanem az új német hatalmi szellem magyarországi gyarmatosítását szolgálja. A nemzeti szocialista fogalmazású antiszemitizmus Németországban is, Magyarországon is az árja faj érdekét és nekilendítését szolgálja. Csak az a különbség, hogy Németországban az árja faj a nemzet. Nálunk nem.

A különbség ez: a németek hirdetik az árja faj dicsőségét és a zsidó faj alávalóságát, hogy ez új hitében történelmi tettekre lendüljön a nép. Nálunk pedig cinkos szemvillanással hajolnak össze urak a vidéken, mondván: »inkább a németek uralkodjanak rajtunk, mint a zsidók.« Hogy a magyar történelemnek e legöngyilkosabb mondata micsoda ostobaságot takar és mit jelent, arról kár beszélni. Mert azt aligha hiszi a legostobább is, hogy a zsidók »uralkodnak« a magyarságon s attól alig kell félnünk, hogy Galicia felől makkabeus hadtestek jelennek meg, hogy a magyarországi rend biztosítása érdekében a hazai zsidók ujjongása közt bevonulnak. A zsidóság gazdasági szerepe miatt áruba bocsátani a nemzet függetlenségét, valóban rosszabb csere, mint Ézsaué, ki egy tál lencséért eladta jogait. És - a mondat második felénél és tónusánál gazabb maszlag még nem mérgezte a magyart a riadtan sikoltó Zrinyi, a másfél százéves török és a négyszázéves Ausztria idejében sem. Ez öngyilkos »medve esz meg, farkas esz meg« alternatíva mindennél jobb példán bizonyítja: az árja-antiszemitizmus valóban nem exportcikk. Vagy ha az, Németországot exportálja idegen népek területeire.

Mindezt, bár nem minden kitételében tartozik a palóctáj társadalmáról írott könyvbe, el kellett mondanom. Mert: e szellem a magyarság számára sokkal szomorúbb, mint a zsidóság számára. Mert e szemlélet már nem egy antiszemitizmus mikéntjét jelenti, hanem azt, hogy e rétegek egyes elemeinek fogalmuk sincs arról, hogy mi a magyarság, mi volt a történelmünk és mi a helyzetünk Európa népei között. Ezek fölött nyomtalanul tűntek el az összes történelemórák, ezek nem értettek meg egyetlen magyar népdalt, ezek vakok, ha térképet tesznek elébük és süketek, ha fölolvassák nekik egy tragikus nép tragikus irodalmát. Ezek a szakadék szélén se veszik észre, hogy a halál partjára rohantak. Ezek nem hőkölnék vissza, hanem buzgón ugornak fejest abban a reményben, hogy jó puha szalmát készítettek nekik a sírba, melyben nemzet süllyed el. Olyan korokban, mikor zöld fénnel lángolt a magyar öntudat, úgy mentek volna el a magyarok az ilyenek mellett, mint bélpoklosok mellett a keletiek s egy Petőfi alighanem azt mondta volna róluk, hogy veszett kutyák jobban érdemlik a koncot, mint ők a kenyeret. Mert azok nem a maguk hibájából vesztek meg. Ez a galád alternatíva, mely már meg sem említi azt, hogy itt esetleg magyarok is uralkodhatnának, a magyarság létének és európai szerepének tudatát bomlasztja szét s ha hirdetői céljukat érnék, akkor a jövő történetírója még azt se mondhatná mentségül rólunk, hogy idegenek voltak a gyilkosaink. S jó elgondolkozni azon: milyen bizonytalanoknak, milyen ingatagnak, milyen talajtalannak kell lennie annak a szemléletvilágnak, melyből egyesek ide süllyedhettek.

Zsidószemléletük különben egyik formájában sem tekinti úgy a zsidóságot, mint a vidék értelmiségi réteg tagját. A zsidóság e szűken vett vidéki értelmiségben valóban kis mértékben szerepel, az ortodox zsidóság, mely e felsővidéki tájon elég sok helyen feltalálható, még természet szerint különálló népcsoport, vallás, faj, hagyományok és életforma szerint. A falusi szatócs, ha nem is ortodox vallása, szintén nem tartozik a falusi intelligenciához és a falvak értelmiségében zsidó a legritkábban található. Legfeljebb járasszékhelyeken, egy-két ügyvéd. Mindez természetes. A zsidóság csak asszimilálódás útján juthatott fel a középrétegekbe, úgy is nehezen. Nagyobb tömegekben csak a szó kereskedelmi és pénzforgalmi értelmében városias városokban asszimilált egészen. Ilyen a tájon: Miskolc. A miskolci zsidóság azonban sehogy se tartozik a vidéki középosztályi rétegekhez, azért mert nem vidéki, hanem városi réteg. Gyöngyösön, bár kisebb számban, ugyancsak körülbelül a miskolci képlet található.

Egerben kevesebb a zsidóság és ez egyházi és hatósági jellegű városban kevésbé sikerült feljutnia. Salgótarján jelentékeny zsidóságának jórésze ortodox és kiskereskedő, a város középosztályában aránylag kevés a zsidó. A vállalatok e téren megfelelnek a szokásos középosztályi kívánalmaknak és a vidéki posztra rendszeren keresztényt ültetnek. Sőt zsidó vállalatok értelmiségi alkalmazottainál is észlelhető bizonyos antiszemitizmus s ezt a vállalat mint a vidéki élet szükségszerű és hasznos járulékát jóindulatúan tűri. A munkások »urak dolgá«-nak nézik az antiszemitizmust, egy paraszti vélemény szerint pedig: antiszemita az, aki a kelletténél jobban gyűlöli a zsidót... Balassagyarmat zsidósága körülbelül megfelel a falusi zsidóságnak, nagyobb méretekben. A gettó utcáiban saját életük fülledt melegében élnek az ortodoxok és csak néhány került fel az úri társaságba, ügyesen alkalmazkodván a társaság kívánalmaihoz. Van a vidék egyik városában egy kitűnő üzleti érzékű úr, aki tipikus példáját mutatja, hogyan juthatott be zsidószármazású ember a vidéki értelmiségbe. Csak pénz kellett hozzá és ötlet. Nagy estélyeket rendezett s az elsőre még kevesen jöttek, de hamar híre ment a jó vacsorának és annak, hogy a házigazda úgy iszik, mintha kúriában ringatták volna. A második alkalommal a vendégek külföldről hozatott vadászkalapot kaptak, a harmadik alkalommal már megjelentek a város legfőbb urai is. Azzal a kikötéssel, hogy lesz vadászkalap nekik is, vacsora mellé. Ma már teljes jogú tag az úri társaságban, mert tudta: csak úrisághoz, modorhoz kell asszimilálódni s amellet bőkezűnek lenni, mint egy igazi úr, aki legalább ezer holdat kártyázott már el és megy minden símán az antiszemitékkel. Ez az aránylag kevés zsidó, akit nemcsak a törvény vett be, hanem az úri társaság is, nagyjából ugyanazoknak a követelményeknek kellett, hogy megfeleljen, mint az elébb tárgyalt idegeneredetű beszivárgók. A szombatnapot ünneplő apró szatócsokat az urak lenézik mint zsidókat, a parasztok viszont nem igen gyűlölik őket, hiszen náluk ez a szó: zsidó, még inkább kereskedőfajtát, mint sémifajt jelent. Legfeljebb azt veszik zokon, hogy nézetük szerint ők is többnyire az urakkal tartanak és javukra azt írják, hogy ellentétben a Hangyával: ők hiteleznek.

A nadrágosak többnyire antiszemiték voltak, inkább hevesen, mint szelíden s ha kérdeztem, mi bűnt találnak bennük, legtöbbször ezzel válaszoltak: azt, hogy zsidók és hogy profitéhesek. Addig már nem jutottak el, hogy megállapítsák, embernek és fajtának, ha zsidó, ha más egyformán maga felé jár a keze és ez valamennyire természetes. Viszont az nem természetes, hogy a magyar parasztnak kevéssé engedélyeztetett, hogy a maga helyére álljon és ezzel biztosítsa az egészséges társadalmi egyensúlyt, parasztság, munkásság és középosztály között. Az ilyen értelmű: vagyis egyedül megalapozott fajvédelem persze mindig kicsit szociális szagú volt s ezért alapjában népszerűtlen. Ma is az. Különben: az úgynevezett »zsidó hatások és bűnök« kinn vidéken alig érvényesülnek s ha valami, akkor a zsidó bérlők nagyon magas arányszáma kirívó. Ezt a vidéki úriember így állapítja meg: zsidó bérlő kezén a föld és ez a hiba. Viszont a gyökeresebb megfogalmazás ez lenne: nem magyar paraszt kezén van a föld és ez a hiba. Mert ennek az országnak a jövője nem azon dül el, hogy ki veszi el a javakat, hanem azon, hogy ki nyeri el.

Láttuk: a réteg, mely vidéken él, falvakba elszórt úrilakokban, különös produktuma a magyar életnek, szerencsétlen történelmünknek, hirtelenjött és rosszul használt lehetőségeinknek és mulasztásainknak, melyeknek - sokszor kell látnunk - inkább vakság, mint rosszindulat volt az édesanyja. A szülőhely, ahonnan jöttek, nem mindig volt magyar s ez nem lett volna még baj, hiszen e tájon egymás melletti életre rendeltettek kicsiny népek a Kárpátok kebelében. A baj velük akkor kezdődik, mikor nem egymással élnek, mert ennek hatalmas harmadik látja csak a hasznát. A születésük bizonytalan volt, s a bajt tetézte, hogy bizonytalan volt a nevelésük is. A kialakulás korának magyar társadalmá nem adott szilárd támpontot a fejlődésnek, csak egy

romlandó és idejétmúlt példát adott, a nemesi életet és úri modort. S a beszivárgóknak osztályhoz kellett asszimilálódniok, nem a néphez.

Ez volt a baj. Az, hogy szerepükhöz idomultak, nem a magyar értékekhez és hagyományokhoz hasonultak. A kultúra, amivel az asszimiláció végrehajtatott, sokszor csak nyelvében volt magyar, de stílusában, ritmusában, rejtett ütemeiben úgy zengett csak, mint magyar szavak a német dallamon. Mindamellet ők magyarnak érezhették magukat, azok is voltak és azok ma is. Lelkiismeretlen az, aki kitagadja őket, kik lélekkel szavalták a Talpra magyart ünnepélyeken. Nem a magyarságuk létéről van szó, hanem csak a formájáról, s ez felületes volt, mint egy hirtelen tanult lecke rossz tankönyvből. Nem voltak elég mélyen magyarok és nem jutottak el addig, hogy az ősi tartalék, mégis csak a nép az ősi földön s nem az a fiktív középosztály, mely nekik állást adott ugyan, de igazán mély öntudatot alig. Így áldozatul eshettek mindennek, ami üres, mindennek, ami álmagyar s bizonygathatták a fogadott fiú igyekezetével mélyen érzett magyarságukat.

Aki mélyebben nézi e réteget, látja a sebeket, szemléletük ürességét és jóindulatú illúzióit. Valóban bármiről legyen is szó, ezeket az illúziókat keresték meg és ezeket növelték nagyra. Ez az illuzionizmus a fátyol minden nézetük elől és sohase merték igazán látni a dolgokat. Kellettek ezek az illúziók, hiszen bizonytalan volt mögöttük, bennük és előttük minden. Bizonytalan volt a múlt, amelyből jöttek, bizonytalan volt a réteg, amelybe mentek és bizonytalan volt a jövő, amifelé indultak. Sohase tudhatták egészen biztosan, milyen talajon állnak, s hová tartoznak, a nép fölött voltak, de a nagyurak alatt és a polgárság helyén, ennek reménye nélkül, hogy majdan polgárok lehetnek, ilyen vágyak nélkül. Középen vannak - gondolták magukról, de voltaképpen nem voltak középen, előre húzta őket az úriság és visszahúzta őket a származás, a kevés fizetés, a nehéz élet, a lefelé úri, fölfelé szolgálai szerep. Lépcsőn álltak mindig, ahonnan lehet felkapaszzkodni és lehet letaszíttatni, de megállni nehezen, sokféle erő vonzása és taszítása alatt éltek, a magánosan, mint a katonák az őrhelyen. Próbáltak volna lenni mások, mint amik lehettek! Azonnal ellenük fordult volna mindenki, aki jótévőjük volt. Ilyennek kellett maradniok, ha meg akartak maradni, s nem lehettek osztály saját elv, saját szemlélet, saját cél szerint.

Ezért tagoltan élnek, egység nélkül s ha nehéz idő jön, bomlásnak indul e réteg. Egyes elemei szétváltnak, fajta és származás szerint. Pedig: mégiscsak ők kötik az állam alapját a tetőhöz s mi lesz, ha egyszer ezek a gerendák megremegnek. Most az utóbbi években súlyos széthullás indult, az egyes részek kezdtek nézet és származás, fajta és szerep, vérmérséklet és szemlélet szerint egymástól eltávolodni. A nemzet csak akkor maradhat ép e bomlás idején, ha az alapot, a parasztságot megerősítik és nem támadnak erősen külső veszélyek. Akkor talán egy erős szó, minthogy függők mindannyian, megállíthatja a bomlást. De a bomlás csak e függőség miatt fog megállni, nem mélyebb okokból, nem mert e réteg mélyebb öntudatra ébredt, nem mert fölismerte szerepét, mely a nemzet megtartására szorítja gyöngye részeit kemény időkben. S elég alap e széthullás megakadályozására a szervilizmus, elég alap e mélyebb öntudat helyett? Aligha. Illuzionista népszemléletük nem engedte, hogy lássák a belső veszélyeket, illuzionista magyarság szemléletük, nem engedte, hogy lássák a külsőket. Ha e kettőre egyszerre kellene a szemüknek fölnyílnia, rettenetes lehet e föleszmélés.

Ki bűnös ebben? Ők maguk: a vidéki középosztály, alig. Sose a maguk útján jártak, hanem mindig azon, amit eléjük rajzolt a vezetők keze. Kötelességüket, amit eléjük adtak, híven teljesítették. Ha mélyebb kötelességeket adtak volna eléjük, azt is híven teljesítették volna. S minthogy munkája neveli az embert, ma egy lelkiismeretesebb és tisztábban látó réteget talál-nánk helyükön. Nem lettek eléggé igazán magyarok? Ők megtanulták azt, amit mutattak nekik, de miért nem mutattak többet, realisabbat, igazabbat? Kissé kultúrpolitikánk bűne az

egész. E kultúrpolitika nagyon régóta felületes volt, nem bányászott eléggé mélyen magyar értékekben, s nem volt füle hozzá, hogy meghallja azoknak a dallamoknak a szépségét, amiket lenn zümmög a nép. Urak akartak lenni? - ezt a példát látták maguk előtt. Ha láttak volna polgárt, talán azok akartak volna lenni, vagy ha kaptak volna eszmét, talán vitték volna, ahogy vitték a zászlót idegenek is a szabadságharcban. Ha vizsgáljuk őket, indulat és félelem nélkül, rosszindulatot ritkán találunk bennük! Nem konok és zord osztálytudat a szemléletük, csak éppen kissé híg, ellenállás és erő nélküli. Nem olyanok, mint a kő, hanem olyanok, mint a viasz, mely engedelmesen formálódott az alkotók keze alatt. A bűnösök tulajdonképpen ez alkotók, ezek sem annyira abban, amit tettek, hanem inkább abban, amit mulasztottak. Könnyen vették a dolgokat, koruk derűs optimizmusával, a millénium görögtüzeiben veszélytelennek látták az ország életét. Nagy álmokat tápláltak és nagy szavakat harsogtak magunk meggyőzésére, magunk felé. Meg is győzték a réteget arról, hogy semmi baj. Annyira meggyőzték, hogy ma is alig eszmél. Pedig közben végigéltünk pár nagy tragédiát és Ady hiába rikoltotta feléjük, hogy »nekünk Mohács kell«. Mohács még akkor se volt elég, ma se. Keressük, hogy hol vétették el a dolgot azok, akiktől e függő rétegek függtek, ott-e, ahol a közjogi szemlélet elavulása után egy üres illuzionista szemléletet adtak, egy reális szociális szemlélet helyett! Vagy ott, hogy a közoktatás nem volt elég mély, vagy ott, hogy az elmúlt idők nem bővelkedtek igazán nagy emberekben, vagy hogy erősebbek voltak az előjogok, mint a nemzet sorsán érzett aggodalom. A jövőben, ha lesz, fölmérik majd a bűnöket a jövő történészei. Ma az író csak megpróbálja rögzíteni a mulandó képet, amit lát. Nem mintha gőgösen hinné, hogy neki kell igazságot szolgáltatni, hanem csak mert döbbenet állt meg egy kép előtt. S mert szorongást érez, amit el kell kiáltani. Amíg lehet és ahogy lehet...

VÁROSOK

BALASSAGYARMAT

Nálunk van főváros, mezőváros és hivatalváros. Balassagyarmat hivatalváros. Szelíd nógrádi halmok, fák közé bujt kastélyok között jut ide az ember, kanyargó sínen futó mellékvonalakon, vagy autóbuszon Pestről. Áldott, mesékben, színekben és szegénységben gazdag táj veszi körül a várost, palócország fővárosát, állomásépületén unalom ül, csend és korom. Ide járnak ki a gyarmatiak közül a ráérőbbek esténként, az esti vonatokhoz, mintha várnának valakit, vagy indulnának valahová, de alig-alig jön, amit várnak és alig-alig indulnak oda, ahova vágyakoznak. Az állomástól széles út visz a palócváros belseje felé, aszfaltos út és a járda szürkességében kis kerek földszigetektől csenevész fák nőnek ki, kókadtak már a nyár közepén. Az uccán nyugtalan vonalú házak kísérik az utast, szeszélyes kiszögellések, tornyot utánczó csúcsok és ablakok, melyek nagyoknak látszanak, de nem engednek be sok fényt a szobákba. Ezekben a szobákban jobbra avult, idejét mult és ügyetlen bútorok ácsorognak otromba csillárok alatt, festett csendéletek lógnak a falakon és némely lakók unalmukban estefelé az uccára könyökölve cigarettáznak. Balassagyarmat fakó város. Kissé gondozatlan és elhanyagolt. Nem feltűnően az, hanem magátólértetődően, mint az olyan városok, melyek nem tudják: tulajdonképpen miért is városok, mi a szerepük, mi a feladatuk, mi a céljuk? A tompa, súlyos és felhős nyári meleg illik hozzá, mikor aki teheti, behúzódik a szobákba, hogy ne kelljen éreznie a nehéz eget, mely ilyenkor bezárja a látóhatárt, nyomasztóan közel és szürkén. Szürkék itt Gyarmaton a házak is mind, amolyan halványszürkék, nem a gyárak korma, a munka és az élet füstje festette őket ilyenekre, csak az idő, mely elmegy fölötté tétlenül. Gyarmaton alighanem kevesen mondják, ha nem tettek aznap valamit, hogy »elvesztettem a napot, barátaim«. A város képében a »jóra való restséget« mondja minden: az ízlés és szeretet nélkül épült házak, melyeken több a cikornya, mint a szépség, az apró fák, melyek nyílnak ugyan, de ebben több a kényszeredettség, mint az öröm és az ucca, a hosszú ucca, mely a város közepébe visz.

A város közepe a vármegyeház, ennek szalad neki az állomásról vezető út és aztán nincs tovább. A vármegyeház keresztbe áll, mint egy hatalmas, szép neoklasszikus tilalomfa és a homlokán komoly betűk hirdetik: NÓGRÁD A KÖZÜGYÉRT. Lehet, hogy ezen az uton járt egyszer Prohászka, így érkezett meg ide és erre a megérkezésre, erre a szép, nagyon nyugodt, nagyon magabiztos és nagyon úri vármegyeházra gondolt, mikor leírta ezt a mondatot: »Milyen áldott jó magyar nép ez, milyen vallásos, derék, buzgó nép, csak ez a nógrádi vármegyeház ne volna.«

Pedig ez a vármegyeház van, sőt legfőképpen ez van Gyarmaton. Ez a város értelme, díszé és dicsősége, hatalmának jele, a vármegyeház minden. Amíg ez nem volt, Balassagyarmat kicsiny volt és jelentéktelen, Balassák birtoka, várhely, civódó urak fészke, akik időnkint összevesztek és megostromolták egymást s ilyenkor az ország akkori közállapotai szerint vagy megjött, vagy elmaradt a büntetés. Nógrád székhelye csak 1791 óta Balassagyarmat, addig Szügy, ez a mostanra már közönséges falusorba hervadt kis község volt a megyeszékhely. A palócok piaca, ahová bejártak, Szécsényben volt, a megye akkori természetes középpontjában. A gyarmatiakról csak egy-két dicső tettet jegyez fel a történelem, annyit, hogy egy török nagyúr esküvőre induló lányát elfogták az országúton, minden kincsével, aranyával, hozományával beszállították Gyarmatra és aztán keményen védekeztek a bosszuló török ellen, s a nők is követték az egri nők példáját. A megyeházhoz véletlenül jutottak. Az urak Szécsényt akarták, de ott keményen és zsarnokul ült kastélyában az akkori főispán és főbirtokos Pongrácz gróf és nem akarván más urakat megtérni maga mellett Szécsényben, Gyarmatra utasította a vár-

megyét. A megye ide is jött és 1843-ban megépült a szép vármegyeház, a kor divatja szerint klasszicizáló stílusban, a tizenkilencedik század nyugalmas és harmonikus modorában szélesen terülve el telkén, hosszú egyenletes ablaksorokkal, cifraság nélkül, de nem pompa híján.

Azok a megyei úri családok, melyek hozzájárultak az építés költségeihez, egyben szobát is kaptak a megyeházban. Így az nemcsak a vármegyeháza, hanem a vármegye urainak közös kastélya, vára is lett. Ma, bár ezeket a szobákat régen megváltották, még mindig az. Régi nógrádi családok fiai járnak a kapualj szép boltíve alatt, melyet kissé ferde oszlopok tartanak és a pirosszőnyeges lépcső végén Ferenc József üvegre festett alakja díszel, ezzel a felírással: »A királylátó Nógrád hódolata jeléül«. A helyiségekben ma is jórészt ugyanazoknak a családoknak a fiai ülnek, akik régebben is szolgálatot teljesítettek, szolgálván a hazát: az országot, a szűkebb hazát: Nógrádot és a legszűkebb hazát: a dzsentrit.

A vármegyeház jobbán a törvényszék nagy és nemrég épült háza áll, háta mögött a börtön, mely régi, testes és magas, balján a városháza. Ez a városháza mostohagyereknek látszik, parvenűnek és szegény rokonnak a vármegyeház patinás, szép öreg épülete mellett, melyben nehezen lehet másnak lenni, mint hagyományhűnek, a régi nemesi levegő őrzőjének. A két épület egymás mellett nagyszerűen szemlélteti, hogy itt Gyarmaton a vármegye fontosabb, mint a város, a dzsentri mindezideig fontosabb, mint a polgárság, mely nem igen van, s ami van: gyülevész, jöttment és címertelen. A városi hivatalba, vagy a városházi urak társaságába könnyebb is bejutni közönséges embernek, mint a megyeházba, ezek az urak a könnyebb tarokkot játsszák, nem a most előkelőbb és arisztokratikusabb bridzset és vadásztársaságuk sem olyan exkluzív, mint a megyeieké. A megyeiek társaságába tartoznak azok az urak is, akik közülük kerültek fel az országos politikába és ott nem kis szerepet visznek. A vármegyeház hivatal is, de amellet társaság, zárt kör. Családok valamikor nagyon szigorú, most már valamivel lazább közössége. A városház inkább csak hivatal. A vármegye házát virágok futják körül, elől piros muskátlik, oldalt sokszínű, lila-piros és rózsaszín virágok és szemben a kaszinó áll. Öreges, mohos, szürke előkelő villa, szép erkéllyel, kényelmes bőrfotellekkel, zöldposztós asztalokkal, kicsi könyvtárral. A város házát nem környékezi virág, csak négy oszlop tartja nehézkesen az erkélyét. És szemben vele nincs kertés úri kúria, hanem vén házak vannak és új házak, melyek idejüket múlták már akkor, amikor felépültek. És bizonytalanok. Ízlés, szemlélet, saját gondolkodásmód nélkül valók, mint az a magyar középréteg, mely felépítette őket.

Ez a középréteg mindig bízott abban, hogy bejuthat a másik világba, a szebbe, előkelőbbbe. A városházáról a vármegyeházba, a hivatalnokok közül az urak közé, a maga stílustalan házából az úri stílusú kaszinóba. És nem kívánt polgár lenni, vagy várost építeni arra a rövid időre.

A társadalomra Gyarmaton ez az átmenetiség, ideiglenesség jellemző és az, hogy kevés az alkotás, kevés a tett és kevés az eredmény. Az emberek nem azzal törődnek, hogy a maguk rétegének keretén belül alkossanak, hanem azzal, hogy a fölöttük levő rétegbe eljussanak. Balassagyarmat nem mint város, mint közösség akar érvényesülni kifelé, hanem a gyarmatiak előbbre akarnak menni a gyarmati társadalomban benn. Gyarmaton mindenki más akar lenni, mint ami. A dzsentri arisztokrata akar lenni, a dzsentroid magyar nemes, a zsidó minél inkább dzsentri, az iparos középosztálybeli, a paraszt pedig altiszt vagy iparos. A társadalom egy lépcsőhöz hasonlít, melynek egyik fokáról a másikra feljutni nehéz, de nem lehetetlen. Az, hogy nem lehetetlen, annyit jelent, hogy senki sem szoríttatik mereven saját rétegébe és ezáltal senki sem kényszerül arra, hogy kényszerűen bár, de mégis e keretén belül akarjon lenni és tenni. Az, hogy nehéz, azt jelenti, hogy a társadalmi capillaritás kihasználásának becsvágya

lefoglal minden erőt, fölemészt minden szándékot. Gyarmat úgy él, mint középosztályunk általában: mindenkinek szeme fölfelé néz, keze lefelé taszít. A dzsentri jórésze néhány arisztokrata példája után királypárti. Nem azért, mert valamely megfontolás után arra jutott, hogy e megoldás problémákat rendezne. Hanem kizárólag azért, mert néhány arisztokrata az és így előkelő. A dzsentroid elemekben található legmegbízhatóbb lenézői osztályuknak, vagy fajtájuknak, a legturánibb németből jött magyarok, a legantiszemitább kitértek. Iparosokból lesznek a legszolgább hivatalnokok és az alsó szociális rétegekből a legantiszociálisabb emberek. E kapaszkodás nemcsak annyit jelent, hogy mindenki fölfelé akar jutni, hanem, hogy mindenki tele van gátlásokkal. Senki sem mer az lenni, ami, mindenkinek van letagadni, vagy eltüntetni valója, kicsiny belső titka, melyről tudja, hogy a többiek is tudják. Legfeljebb addig, amíg készséges szolga és engedelmes követő, jóindulatúan nem vesznek tudomást róla. Hisztérikus társadalom ez, különösen a felsőbb rétegekben, tele takargatni, titkolni valókkal, félelmekkel, rettegésekkel és vágyakkal. Ilyen bizonytalan, ingadozó, öntudat és önbizalom nélküli társadalmon, ilyen városiatlan, összevissza, stílusára és saját életformájára nem talált városon könnyen lehet teljhatalmú úr egy szép, nyugodt, tisztastílusú, mértékletes, de gőgös-pompájú vármegyeház és az a szellem, amelyet megtestesít.

A *nógrádi úrnép* e jórészt középirtokos dzsentri, mely kicsit a saját gyarmati kúriájának is építette a vármegyeházat, valamikor nem volt érték nélkül való. Szép kastélyaikban a festői dombok között még ma is sok helyütt gazdag könyvtárak pihennek régi polcokon, tanúsítván, hogy az egykori urak nemcsak erdei vadak húásával és gravámmal éltek, hanem kultúrával is. Nagy Iván közel 10.000 kötetes könyvtárat adományozott a Nógrád vármegyei Múzeumnak, melynek alapját ő vetette meg, és az utóbbi időkben is kerültek ki szép gyűjtemények úriházakból. Madách itt ismerkedett meg a gyarmati megyebálon Fráter Erzsikével, itt szolgálta a közügyet és ma már a vármegye büszke rá, hogy írt is. Ezt tábla tanúsítja, mely a vármegyeházon ékeskedik és szövege elmondja, hogy a vármegye ezzel »az emléktáblával örökíti meg azt a tényt«, hogy az Ember Tragédiája halhatatlan szerzője, Madách Imre itt hivatalnokoskodott. Ugyanilyen tábla tanúskodik arról, hogy Mikszáth, a Jó palócok írója is ette rövid ideig a vármegye kenyerét.

Madách kora óta ez a szent hevület erősen alábbhagyott Nógrádban és a kaszinóban sokkal fontosabb bútordarab a kártyaasztal, mint a könyvszekrény. A könyvtár bizony gyöngé. Szép csak a múzeum könyvtára, de az halott. A vármegye egyik vezető tisztviselője, mikor javaslatot terjesztettek eléje, hogy e könyvanyagot cseréljék be olyan könyvekre, melyeket olvasnának is a gyarmatiak, lemondón legyintett. »Ugyan, minek«, - volt a válasza - »hiszen a kaszinó könyvtárát sem olvassa senki.« Ezzel aztán meg is szűnt a tusakodás azért, hogy Gyarmatnak jó és olvasott könyvtára legyen. A kultúra itt erősen mellékes ügy manapság és ami kevés van belőle, az is ötven évvel jár a kor mögött. A könyvkereskedések főként levélpapír és iskolai füzet árusításából élnek és csak karácsonykor adnak el többkötetes történelmi regényeket. Egy ilyen bolt kölcsönkönyvtárában nagy a csend: a tulajdonos szerint az emberek Gyarmaton harminc éves korukon felül nem olvasnak, csak ha megbetegednek. Addig a férfiak nyolcvan százalékban detektívregényt, a nők hatvan százalékban Courths-Mahler-műfajt, a fiatalok százszázalékban pikáns könyveket olvasnak. Bármilyen kis falu népkönyvtárának olvasási statisztikája vigasztalóbb, mint e gyarmati kölcsönkönyvtaré. A kultúrára kevesen szomjaznak a városban, mert az olvasottság nem képesít semmire. Nem képesít fölfeléjutásra, nem képesít a rosszabb vadásztársaságból a jobb vadásztársaságba való bejutásra. Még az asszimilánsabb zsidóság is inkább bridzsen ügyesen veszíteni tanul, semmint műveltségre törekszik. Mert ezáltal inkább juthat közel a dzsentrihez és jobban eltüntetheti ez eredendő különbségeket.

A középső rétegek végtelen sokféleségben és végtelenül atomizálódva, klikkekbe oszolva élnek, többé-kevésbé polgári módon, különféle városrészekben. Míg a részben dzsentrihez tartozó, részben annak közelébe feljutott tisztviselőréteg a Kaszinó mögötti negyedben él, a középosztály szegényebb része, afféle a budapesti tisztviselőtelepnek megfelelő, de sokkal egyszerűbb villaszerű házakban húzódik meg a város szegélyén. A zsidóság, e húsz százalékot kitevő külön sziget, zsinagógája mögött él egy hosszú uccason és a város főuccáján, ahol a boltok vannak. A sorvadó kisiparosság a város különböző külsőbb részein, szétszórva és tengődve a csempészek működése miatt. A középosztály rang, hivatal és hajlam szerint kisebb-nagyobb csoportokra tagolódik. A házaik beszélnek róluk. Jellegtelenek ezek a házak, tiszták, de nem kényelmesek, avultak, de nem régiek, értelmetlen kiugrókkal és néha németes formákkal »Palócország fővárosában«. A kertek előttük tarkák, sok díszvirággal, de ezek a díszvirágok különösebben ízléses összeállítás nélkül tengenek egymás mellett s mázolt törpék, meg színes üveggömbök vigyorognak a füvek zöldje és virágok tarkája között. A gyarmati városkép jellegtelen szomorúságát, átlagos szürkeségét, unalmas nyomottságát és egyhangú kis szenzációit ezek a házak adják. Csak itt-ott derül fel a sétáló azon, hogy némely helyen az Ipoly felé a házak előtti árkot teleültették elkerítetlen virágokkal és esténként öntözik őket. Pedig ezek az uccák kívül a középponton, az aszfaltos főút mellett már cserepekkel és szeméttel teliszórtak, árkaikból szennyvíz szalad az Ipolyba és az úttesten vagy por van, vagy sár. Lehangelő vallomások ezek az uccák, arról beszélnek, hogy ez a tizenkétezer lakójú településhely képtelen igazi várossá válni. A hiba valahol nagyon mélyen van, az ösztönök, szándékok és célok, a mult és a társadalom mélységeiben.

A *palócok* Gyarmaton, Palócország fővárosában már eléggé kevesen vannak, akkor is a város szegélyére szorulva, közel a földekhez és távol a vármegyeháztól. Az utcákon néha hallani kissé selypítő, nyújtott beszédjüket, amint leginkább helyett »letinkábbat« mondanak és látni őket cifra viseletükben. Egyébként egyre fogyatkoznak, jelentős szerepük a város életében alig van. Ők a 13% östermelő és a 3% napszámos egy részét teszik csak, több náluk a közalkalmazott és szabadfoglalkozású (14%) és csaknem eléri a földből élők számát a nyugdíjból élők száma (11%). A palóc élet leginkább a múzeumban szerepel, ahol az aulában a nógrádi nemesi családok címerei fogadják a látogatót és beljebb, szépen elrendezett fülkékben, mint múzeális tárgyak szerepelnek a palóc élet használati eszközei. Piros szőttés párnák tornyozódnak a régi mintákkal festett ágyakon, üveg alatt fából faragott ivóedények pihennek, melyekre Ádám és Éva figuráit véste a művészkedők keze, vagy a kétfejű sast, mely kedvelt motívuma volt ennek a népnek. A falak mentén faragott padok állnak, vadász veszi célba rajtuk a vadat, indák fognak körül egy harangszoknyájú karcsú menyecskét, vagy katonák vonulnak és az egyikén régimódi nagykerékű velocipéden halad egy férfi, bizonyítván, hogy a palócok nem idegenkedtek attól, hogy az egykori »modern idő« figuráit padjaikba vessék. Színes ruhákba öltözött viaszbabák ácsorognak üveg alatt és a falakon képek, fényképek a palócélet sokféle változatáról, az Ipolyban halászókról, akik bokrok alá szorítják a hálót, megzurbolják a pihenő halak rejtekét és kiemelik a hálóba akadt macskatestű, rosszképű csukákat és lusta pontyokat.

Ebben a Múzeumban inkább a régi Nógrád mutatkozik meg, mint a mai Balassagyarmat. A városban, ahol mindenki fölfelé és más rétegbe kívánczik, a parasztság sem igen maradt ment ettől az igyekezettől. A paraszt itt már nem marad paraszt, a szegényebbjének nem a birtok a célja, hanem az, hogy fiát iparosnak, vagy altisztnek, vármegye szolgájának és nyugdíjas alkalmazottnak nevelhesse. Ez a szándék nemcsak a város levegőjéből, a kevés megmaradt földművelő szavaiból érződik, hanem a földárak eséséből is. Minthogy a föld árát nemcsak a minőség szabályozza, hanem a kereslet is, Gyarmaton félannyiba kerül a föld

holdja, mint a szomszédos Szügyben, Órhalomban. E szépviseletű palóc faluban négyszerese a föld ára a gyarmati föld árának. A felsorolást lehetne folytatni, de minden adathból egy derül ki, Gyarmaton a földművelés még van, de nem lesz. A város nem akar parasztváros lenni, nem törekszik arra, hogy speciális termékkel lássa el az országot, sem ha a föld gyümölcséről, sem ha egyébről van szó. Gyarmat ma a környéknek közigazgatási centruma és az új határ miatt nem lévén hátttere, aligha is lesz más. Az iparosodás sem jelentékeny, csak éppen ennek a szegény vidéknek a fogyasztását látja el az az ezerpárszáz ipari munkával foglalkozó gyarmati, kik az összes keresőknek 27%-át teszik ki. Ők azok, akik *fölkerültek* a parasztságból.

Akik lesüllyedtek, azok a városon kívül található pár hold bérelt föld közepén, az úgynevezett »földi házakban«. E földi házak néhány lépcső mélységű téglalakú gödrök a gyarmati határban, följük rakják a háztetőt és beljük kis előrészt vezet. Itt laknak azok, akiknek feje fölül az adósság elvitte a falusi házat, a talpa alól a földet. Most Gyarmat határában kerteszkednek, rendszeren 10 holdon az uraság földjén. A kevésbé vállalkozó természetűek csak dinnyét termelnek, a vállalkozóbbak mindenféle kerti holmit, zöldséget, kalarábét. Házuk ott áll a bérelt föld közepén, ideiglenes fedél ez, alig készebb és alig masszívabb, mint a nomádok sátra. Ha a bérlet lejár, hurcolkodhatnak odébb, ha akarnak más határba, más földiházba, melynek felépítése összesen nyolcvan pengőbe kerül.

A földiház belülről nem barátságos. Az ágyak a gödör oldalához állítva nyúlnak el és rajtuk nem ritkán kézimunkás terítő. Az egyik sarokban a tyúkok kotlanak, a másikon a tűzhely áll. A két kicsiny ablak gyatrán ereszti be a fényt és a ház lakói, e cifraságot és díszet szerető nép a legnagyobb bajban azzal van, hogy hová akassza képeit. Mert fal nincs ebben a házban, csak tető, és a háztetőt »tapétázzák« belülről. Csomagolópapírral. Ez azért jó, mert ha netán a tető beázna valahol, a csomagolópapír elfogja a cseppeket és levezeti a padló felé, ahol aztán vödörrel vagy egyéb edénnyel felfogható. E dinnyések, kertészkedők, saját hibájukon kívül alulra kerültek, akik elsősorban a föld bérét keresik meg a földből és csak másodsorban a maguk szükségletét, jórészt szégyellik is a házat. Azt állítják, hogy nem mindegyik nedves és különösen nyáron nem egészségtelen, télen pedig, ha körülbástyázza őket a hó, sokszor még melegebbek is, e házak, mint a szabadon állók, melyeket átfűteni nehéz és tüzelőbe kerül. Ha beszélgetni kezd velük az ember, szívesen kezdik azzal, hogy mijük volt azelőtt, milyen adósság miatt jutottak ide és hogy sokáig nem szeretnék ittmaradni. De arra az időre, amíg itt kell maradniok, kiszépitik a házat, régi nyomokat ragasztanak ki, melyeken Kossuth beszél a néphez, vagy rohamra indulnak a parasztok, vagy a nép fia, Petőfi »önerét mártja, s ujjal a hon nevét áldja.« A hősi képek mellett, legtöbbször szentképek csüggnek, alacsonyan, ahol még tart a földből emelt fal, vagy bonyolultan a ferde tetőre függesztve. Ezekon Krisztus fekszik kiterítve és meztelenül, lábánál pedig az egykori apostoli király látható díszes, zsinóros egyenruhában, ismert pofaszakállával külön kis keretbe foglalva.

Az időjárással és természettel való küzdelemnek ebben a földi házban végtelen sok változata és rengeteg fortélyja van. Például azokban, amelyek nedvesek, gödröt ásnak középre, hogy abban gyűljön össze a víz, a tepsik sütésen kívül vízfelfogásra is használtatnak. De emellett - a helybeli intelligencia szerint - nem élnek nyomorultul, némelyiknek tehene, disznaja is van, gyerekeik szépen nőnek, a szomszéd vágóhídon vett marhavéren. Derűsen és vidáman beszélnek a dolgaikról, mert inkább a fortélyt látják és élvezik, amellyel kibabrálnak a természettel, mint a sorsot, mely ide hozta őket. A bérelt föld megmunkálásán kívül rendszeren rengeteg másféle munkát is vállalnak, az ember elmegy részesfavágónak az erdőbe és 280 pengőt keres egy télen, az asszony, ha nincs még gyerek, vagy el lehet helyezni a gyerekeket az öregeknél, cselédnek szegődik a városba. Értékes nép ez és nem hagyja magát, a veszély sokszor nem is a természet, a kiismert és ellenséges természet részéről, hanem a város részéről éri őket. Mert

időnkint eszébe jut a városi uraknak, hogy ki kéne őket hajtani a földházból, ilyenkor végzést hoznak és e városszéli népek kétségbeesnek. Mert arról ugyan intézkednek, hogy menjenek ki, de arról nemigen, hogy hová menjenek. A városi zsúfolt, fél paraszti, fél proletár-lakóhelyek rosszabbak ennél is. Később valahogy mindig elsímul a dolog. A város inkább csak figyelmezteti őket, ritkán hajtják keresztül, amit akarnak, hogy beköltöztessék őket Gyarmatra. Persze ennek a beköltöztetési szándéknak alapoka nem az a felismerés, hogy a földháziak egészségtelenül laknak és szociális elesettségben élnek, hanem egyedül és kizárólag az, hogy: mit szólnak hozzá az idegenek, ha ilyesmit látnak az országút mellett. Az idegenek valóban Balkánt látnak ezekben a házakban, de talán még jobban elcsodálkoznának azon, ha hallanák, hogy ezeket az embereket azért akarják innen kitelepíteni, hogy ők ne lássák a házaikat. Nem pedig azért, hogy jobb házba költöztessék őket. E gondolkodás erősen jellemző arra a rétegre, melynek akkor van szeme a nép bajainak észrevezésére, ha átutazó úri vendégei meglátják. Akkor sem segíteni kíván rajtuk, hanem látható jeleket eltüntetni, mint a rossz gyerek, aki szőnyegre szórja az almacsutkát és aztán észrevevén illetlenségét, egy hirtelen rúgással a szekrény alá löki.

A városban csend ül és a gyarmatiakat nem bántják nagy lendületek, a közvélemény lusta és kialakulatlan és apró viták foglalják le, egy-egy leleplezés, egy-egy ünnepély alkalmából. Ha valaki miniszter lesz a város vagy a környék uraiból, uccát neveznek el róla, ha képviselőházi elnök, sétányt. Időnkint vlnak a város vezető szellemei, kemény disputákat rendeznek azok, akik kis meztelen bronzgyerekektől védik a katolicizmust és harsányan követelik, hogy a szobor mellékamorettjét fel kell öltöztetni. Probléma volt az is, hogy az oroszánt, melyet rossz nyelvek rézsárcánynak neveztek el, mert műkőből készült és bronzot utánzott, úgy kell állítani, hogy északra nézzen, de akkor farral fordult volna a főuccának és orral a vármegyeháznak. Rosszmájú ember azt hihette volna, hogy a megyeházára vicsorog oly hevesen és bömbölni készen, fölhúzott ínnyel és tőle védi az ország címerpajzsát. A város legvigasztalóbb pontja a kórház. Számos épülettel, szép nagy kertben áll a város szélén és ezzel a kórházzal mégiscsak áldásosan központja Gyarmat a megyének. Nem az elhanyagolt vidéki kórházak közül való, melybe rosszézzel megy be az úr és nem megy be a paraszt. Gyógyítási statisztikája nagyon jó, elsőrangú orvosai vannak, akik nem hivatalnokok, hanem emberek, orvosok a javából. A kórház hatósugara nagyon kiterjedt és hosszú munkája nyomán már elérték azt, hogy a környékbeli parasztok már nemcsak meghalni jönnek be a kórházba, hanem gyógyulni is. A kórház leküzdött néhány előítéletet, alkotott, kapcsolatot jelent a néppel és ha Gyarmat olyan nagy gazdasági erőfeszítések városa lenne, amilyen nagy egészségügyi erőfeszítések városa, ha a kultúrájának is annyira központja lenne, mint a betegápolásnak, meghatott sorokat lehetne szentelni neki.

Igy él Balassagyarmat és hogy így él, annak, ha nem is teljes, de legfőbb oka a határ, mely lehetlenné teszi fejlődését. A vezetők és tisztviselők, ha személy szerint igyekeznek is és próbálkoznak is, rendszerint kevés sikerrel teszik, a rossz rendszer megöli az egyének tehetőségét és jószándékát. Sokat közülük igaz embernek láttam, mikor beszéltem velük, nyílt-szeműnek és tárgyilagosnak, sőt sokszor népszerűtőnek is, de gondolkodásmódjuk nem látszik meg a városban. A város fakó és szomorú, a megyeháza méltóságos és elzárkózott. Hogy talán nem lesz mindig ilyen, arra egy bizonyítékot találtam. Többször, mikor fenn jártam a város bizonytalan házai és fáradt fasorai között és bementem a megyeház oszlopos kapualja alá, ott szétszedett szövőszékeket láttam. Vármegyei hajdúk babráltak velük, csomagolták őket, szekérre rakták az alkatrészeket és mindezt néhány nógrádi paraszt szemlélte és a főispán titkára irányította. A főispán ugyanis megszervezte a palóc háziipart. Szövőszékeket kapnak

az asszonyok Vadkerten és Kazáron, a főispáni hivatal rendelkezéseket vesz fel, Pekáryval csináltat szőnyegterveket és palócokkal készítteti el a szőnyeget, vásznat szállít a rendőrségnek, régimintájú szép és hamisítatlan palóc párnahajakat a nógrádi intelligenciának. Csak meghatottan lehetett látni azt, hogy a főispáni titkár szinte textilmérnökké képezte ki magát, hogy a vármegyeház egyik szobája kiállításnak van berendezve, hogy milyen ízléssel készülnek a holmik és hogy mennyi segítséget jelent egyes családoknak a szövőszék, mely ott áll Érsekvadkerten, vagy Bujákon a tiszta szobában és munkát ad nekik a munkátlan időkre. A főispáni hivatal vászonmintákkal, csillagos és kakasos párnahajakkal, üzleti számlákkal van tele, a háziipari akcióval lényegesen több dolog van, mint a hivatal teendőivel. Bizonyos, hogy a húszegynéhány szövőszék és a háziipar nem fogja megmenteni Nógrád szegényparasztságát. De ha az a középosztály, melynek mentalitásáról olyan szomorúan vall Balassagyarmat, e szellemhez alakulna a jövőben, másként lehetne szólni róla és a városról, melyben ma még csak halványan pislákol kevesek jószándéka és igyekezete.

Kívül a városon szép lankás halmok vannak, melyek úgy lapulnak, mint egy engedelmes kutya. Az egyik városszélen az Ipoly fut végig, kanyargó partok között, a mezők szélén szelíd elmebetegek legeltetik a libákat és ösztökélik a tehenet, másutt a fegyház már megszelídült gyilkosai művelik a földet. Az Ipoly szép nyugodtan folyik bonyolultvonalú medrében és kevés fürdőzőt fogad magába, mert a város fölött belefolyik a szennyvíz. Gyarmat másik szélén modern uszoda van, élénkszerű vidám kabinokkal és piszkos vízzel, mert vizét csak havonta cserélik, hiszen Gyarmaton nincsen vízvezeték. Köröskörül, közelebb, vagy távolabb szelíd hegyek kezdődnek, ritkás erdővel és oldalukra meredeken felfutó földekkel. Ott már palócok élnek, színes ruhákban pompázva, nyomorultan, vagy kevésbé nyomorultan, régi birtokok és öreg kastélyok szomszédságában, egymásmellé szorult házakban, mint nyájak, melyek félnek a viharoktól és pásztoraitól.

SALGÓTARJÁN

A vonatról először a Salgó csúcsát látja az ember a város mögött. A csúcson várrom: tompa, kis kőhalmaz, tetejére az alanti városiakok kilátót építettek. Fából való új kilátót a régi romokra. Most ezzel a négyszögletű csúcsos kilátóval olyan a meredek csúcs, mintha nevetségesen kicsi bohócsapkát ültettek volna a fejére, vagy mintha bolond zenészeknek építettek volna zenepavillont, hogy vasárnap délelőttökint »Kurmusikot« játszhasanak a hegyeknek. Mindezt csak rövid ideig látja az ember. Ahogy a vonat befut a város házai közé, eltűnik a Salgó és a rom. Ferdevonalú kisebb hegy áll elébe, gerincére kötélpálya fut fel. Egyik lejtője egyenes, mintha mérnökök vonalzója nyomán rajzolták volna s a felfutó csillék ideöntik a salakot. A Salgó és a régi rom szégyenkezve és mellékes voltának tudatában bújik el az újabbkeletű és fontosabb salakhegy mögé. Ezt látja az ember, mikor megérkezik.

E kezdő látványban van valami szimbolum. Salgótarján jelene körülbelül úgy takarja el a múltját, ahogyan a salakhegy takarja el a várromot. A város múltja olyan, mint a kisnemes családoké. Régi és patinás, de nem sok hasznát élvezik az utódok. Tarján a hét honfoglaló törzs egyikének a neve volt és Salgótarján a tatárjárás utáni esztendőkből már előfordul az oklevelekben. Különféle urai voltak a várnak és a helységnek. Ezek az urak felváltva voltak hős vitézek, hétpróbás gonosz pártoskodók, elszánt hamispénzverők, török csaszok és német grófurak. Salgótarján jelentéktelen kicsi falu volt akkor a vár alatt, a szegény adózó nép egy töredékének nyomorult menhelye. Nagyobb haditett, vagy egyéb, történelem számára nevezetes dolgot nem vittek végbe erre felé, a várban urak, a vár alatt bocskoros csimbókos parasztok váltották egymást. A környéken is mindenütt úrbéreseket, várjobbágyokat, elparasztosított ármális nemeseket és egyéb barázdát túró népeket laktak. Éppen hogy éltek s gondoskodtak arról, hogy haláluk után legyen utódjuk a robotban. Az egyetlen nemesebb épület, melyet a régi falu testált a mai városra, az öreg Jankovich-kúria, mely nagyurak hajlékából máig takarékpénztárrá fokoztatott le; öreg falai alighanem csodálkoznak azon, hogy mily zsidónak való foglalkozást üznenek köztük az új század gyermekei.

A mai Salgótarján a múlt század közepén kezd kialakulni, akkor meglepedik a még kicsiny faluban a bányavállalat őse. Később a mai acélgyár őse (1869) érkezik s végül a kilencvenes években az üveggyár és a »Hirsch«-gyár. Az egymásután letelepedő iparvállalatok aztán néhány évtized alatt teljesen megmászották a festői falu képét. Vonatok füstöltek el a halmok előtt, munkások érkeztek, kémények épültek. 1922-ben a régi sisakos-páncélos urak jelentéktelen faluja várossá alakult. Modern városházat épített magának s a homlokára odaillesztették az új város címerét. E címer méltón a századhoz, mely az új városnak életet adott, három füstölő kéményt ábrázol. A bal felső sarokban a két bányászkalapács a jobbsarokban villám. Éppen becsapni készül a három kéménybe. A pajzsot nem kardok, vagy állatbőrök, vagy sisakok fogják közre, hanem két fél fogaskerék. Jelezve ezzel, hogy a város már munkálkodásra épült, nem pedig pallóssal való uralkodásra. A kémények alighanem a három gyárüzemet jelképezik: a két kalapács a Salgótarjáni Kőszénbányát. Mindezek nem jótalanul kerültek a városháza homlokzatára. Hogy Salgótarján város, annak ők az okai. Hogy ilyen város, annak úgyszintén.

Salgótarján az a város, amely nem született, hanem készült. Készült pedig nem olyan szempontok szerint, hogy miként lehetne szebb és városibb város, hanem egyedül és kizárólag az üzemek szempontjai szerint. Ennek következtében ma négy Salgótarján van. Az egyik a rimai, a másik a bányai, a harmadik az üveggyári, a negyedik a Hirsch-gyári Salgótarján. A négy

vállalati városrész közepén, egyikhez sem tartozva és egyiknek sem fontosan kerül el a tulajdonképpeni városközpont és a vasútvonalon túl a hivatalnokok városa. Mindezek még további részekre bomlanak és Salgótarjánnak a szélein vannak a középpontjai, belvárosa pedig Budapesten; - a vállalatok központi igazgatóságainak épületeiben.

A táj, mely a városnak helyet ad szűk, a házak hosszú völgyben lapulnak; s az egykori falu délfelé nézett, síkabb tájak és művelhetőbb völgyek felé. Az ipartelepek fölfelé, északkeletnek kezdtek terjeszkedni s mikor a fővölgyet már betöltötték, lassan a mellékvölgyekbe és a meredek oldalakra szorult az ember. A város nem mint város épült. Tehát nem középen kezdődött az építkezés s nem kifelé terjedt egyre szélesebb körökben, mint a hullámgyűrűk a vízbedobott kő után. Salgótarján a szélein kezdték építeni, három-négy helyen, az üzemek céljai szerint és egyideig csak ezek az üzemek voltak meg s mellettük a falu. Lassan aztán kiépült az üzemek közötti rész is, ezzel az egyes telepek városépítészetiileg összenőttek, de társadalmilag persze egyáltalában nem. Salgótarjánon ma is négy-öt üzem igazgatóságának különféle építési alapelvei látszanak és ebben a városban az egyes városrészeknek van egyénisége, az egész városnak alig. Ezek a sajátos városképek társadalmi rétegeket is jellemeznek és még a múlt sem marad ki alakításukból. A hosszú, többkilométeres főút mellett nem is messze az iparváros közepétől, közel az üvegyár kerítéséhez egy major áll. Szabályos major, ökrökkel, ekékkel, cselédekkel, lovakkal, kényelmes elnyúlt épületekkel, melyek zömökek és fehérek; olyanok házban, mint kutyában a komondor. Az egykori várurak és a későbbi földbirtokosok jogutódja regnál itt és majorja előtt nagy darab füves rét nyúlik be a város házai és a palackgyár telepe közé. A földesúr keményen megült e majorban és e darab földön. A földje két oldalán fejlődhetik a város ahogyan akar, ő ezt a területet megtartja mezőgazdasági területnek. A major és a rét úgy nyúlik be a munkásházak és a gyárépületek közé, mint a feudalizmus a magyar kapitalizmusba.

A négy vállalat a völgyben elnyúló város két végén helyezkedik el. Az északi részen van a Rimamurányi acélgyára, a déli részen a bányai telepek, a palackgyár és a Hirsch-gyár. E vállalatok a város két végén olyanok mint két mágneses pólus. A salgótarjániak a két pólus erőterében az üzemek vonzása alatt élnek. A két pólus mintha két irányban akarná széthúzni a várost. Az egyes telepek más-más képet mutatnak. A déli rész: a bányatelep, a palackgyári telep és a Hirsch-gyár telepe szürke külvárosi képével szomorú világról beszél. Északon a Rima rendezett útjai, modern munkásházai már másféle életéről szólnak.

A sok részre bomló táj s a sokféle hatalom teljesen eldarabolt társadalmat hoz létre. E társadalom központosítására az alig tizenötéves város s a jellegtelen városközpont nem alkalmas. Ha pedig felmérjük azoknak a hatalmaknak a nagyságát, melyek a várost szélei felé húzzák, akkor megállapíthatjuk: Salgótarján, a város, mellékes lesz a jövőben is a salgótarjáni üzemek mellett.

A Salgótarjánban fészkelő ipari nagyhatalmak legöregebbje a bányavállalat. Igazgatósága a város alsó részében áll s tulajdonképpen az egész táj kormányzósági épülete. Szomszédságában tágas és csinos tisztviselőlakások vannak, zöld futónövények szaladnak a házak falára és előttük kicsiny kertekben üdén virít a gyepp. Távolabb a pompás és tágas bányakaszinó, a bányavárosrész középosztályának társasági középpontja. Köröskörül munkásházak vannak, s közöttük a szomorkás utcán iparvasút dökög naponta többször Zagyvapálfalva és Baglyasalja felé. Alacsony kocsikból áll a vasút, roppant nagyokat sipol és hosszú alagutakon megy keresztül. Hogy az emberek közötti különbség kidomborítsa: van »tishti-kocsija«, »altishti kocsija« és közönséges kocsija, munkások számára. A tisztviselőket szolgáló kocsiban a padokat pokrócok takarják, a munkások a meztelen fára ülnek. A villamos mentén vén

munkásházak hasalnak a járdaszéleken. Emeletesek, de nem sokkal magasabbak, mint egy földszintes ház. Az emeletre deszkalépcsők vezetnek fel, a vaksi kis ablakokra árnyékot vet a tető kiugrója s a kicsi üvegen át a sötét szobákba kevés fény jut. E padlásszobák nyáron melegek, mint a katlan, télen hidegek, mint a hegytetők. Az emberek zsúfoltan élnek bennük s van úgy, hogy tíz-tizenöten laknak egyben-egyben. Bányászok, akik az iparvasúton járnak innen a baglyasi és pálfalvai üzemekbe. Néhol három családnak van egy konyhája. A háború előtt egy főszolgabíró látván a tarthatatlan állapotokat, kilakoltatási végzést hozott. A végzést a belügyminiszter megsemmisítette, ezzel is bizonyítékát adván, hogy e vidéken van a főszolgabírónál nagyobb hatalom is. A házak vének és kormosak az időtől és a kályhákban égetett rossz széntől, mely kormos felhőket eredet ki a kéményeken, az utcán szénportól fekete ősszel a sár. Lámpa se sok van erre. A fények a kaszinó körül és az igazgatóság körül meg a tisztiepületek körül sűrűsödnek csak, messzire világítván az éjszakába.

A bánya többi telepei az Újakna és a Forgács, messzebb, a vasútvonalon túl, a Forgács-patak völgyében már alvilági képeket mutatnak. A kutak körül ölnyi mély a sár s a bűz, mint a köd áll meg a házak fölött. A házak nem annyira házak, mint inkább ólak. Deszkából ácsolták őket, oldalukon gyorsan hamvasszürke lesz a meszelés. Az ilyen négy méter hosszú és három méter széles ólban néha együtt van minden, konyha, szoba, kamra egy helyiségben. Az ól előtt egy-két négyzetméternyi területen még kertet is próbált teremteni a sírnivalóan hiábavaló emberi igyekezet. Csenevész kukoricák igyekeznek napot fogni a deszkák között, a deszkákon lyukak követik egymást s drótok fogják össze a kerítést, mely foltozott, mint koldusasszonyok ruhája. Ez ólak háznak olyanok, mint a madzaggal átkötött rongycsomag cipőnek. Kicsiny udvarukon külvárosi szemét áll halomban. Konzervdobozok csúcsai, csonka drótok, lyukas ujságpapír és elhullott fadarabok. A falakon fekete fekélyek a mész fehér mezőiben. Nyugbéresek és élet szélére hullottak élnek itt, egymás ellen acsarkodva, mint valami fogolytáborban. Ádáz indulatok kavarnak, gyilkos pletykák mérgezik a levegőt. Asszonyok laknak itt, akiknek férjét elvitte a tüdőgyulladás, vagy a bánya, egyikük férje 26 évet dolgozott, 21 éve halt meg. Jutalmul az özvegy kapott egy ólat. Három méter hosszú, három méter széles. Kap nyugdíjat is: havi tizenhét pengőt. Az ő helyzete még istenes, de vannak olyanok, akik havi öt pengő »kegydíjat« kapnak. Itt tengődnek sár és deszkák között, mint sírban a halott, rettegnak az esőtől, a téltől, a nyártól, a tüztől, mely még kicsi »vagyonukat« is fenyegeti nyáron e forró faalkotmányban. Esőtől, naptól csaknem annyira szenvednek, mintha fedél nélkül lennének, az eső rájuk csurog, a nyár átforrósitja viskójukat, a tél bejön a deszkák résein, áthatol foltos ruháikon, fagyottá teszi lábaikat és testüket. A bányász korai halála után idejuthat az özvegy és negyvenévi munka után idejuthat az öreg vājár. Fásultan élnek itt és vének szokása szerint gyakran hívják a halált. Naphosszat motoznak a szobában és sírnak, ha valaki kérdezi őket. Mert nem így kezdték. Itt már alulra jutottak, majdnem a legalulra, ahová Salgótarjánban jutni lehet. Penészsín falak között szöszmötölnek otthon. Olykor, ha régi igények kísértenek, próbálnak takarítani a földpadlóju és deszkateteju ólban. Hamar abbahagyják. Nincs sok értelme ennek. Ha erre fűj a szél, naphosszat esőzik rájuk a korom, innen nyargalnak be a városba a betegségek, itt gubbaszt a tüdővész és itt halnak meg a csecsemők a hideg ólakban zöld rongyok között. Az ólak két méternyiről néznek farkasszemet, öregasszonyok cipelik vödörben a vizet, lejtőkön fölfelé. Testük ilyenkorra már szétment és megaszalódott, életüknek nincs értelme és célja. A kazári bánya felé erre visz az út. Ha kocsin áthajtatnak itt a bánya tisztviselői, idegesen és rosszízűen a szájukon, igyekeznek nem látni semmit. Kényszeredetten vigasztalják magukat azzal, hogy még mindig jobb itt lakniok, mint sehelse.

A palackgyár a vasútvonal és a Tarján-patak túloldalán van. A sárban hosszú, szétlapult házak hevernek sorban, a vakolat alól elővöröslik a téglák és az ablakok mögött rokkant bútorok mállanak. Az ajtóban időnkint megjelenik egy-egy asszony mosdóedénnyel és vizet lötytyint a közös udvarra. Sokuk udvara és mindnyájuk utcája ez. A házak között gőgösen magasodik a palackgyár. Munkásai finom, metszett és festett üvegeket készítenek a külföld számára, talpas pezsgőspoharakat mulatóknak, modern üveggészleteket palotáknak, szép kelyheket hölgyeknek és karcsú vázákat virágoknak. Fa nem nő erre, még fű se igen. Csak kopasztott karók állnak ki a földből, edények száradnak rajtuk. Póznák tartják a köteleket, rajtuk szikkad a ruha. A gyár, a palackgyár maga a pokol. Dolgozik benne egy kísérteties alkotmány, az Owens-gép. Nagy félkör alakú monstrum és nem tesz egyebet, mint utánozza az üvegfúvó munkásokat. Vasból való karjai felmarkolják az izzó üveget, a gép fordul egyet, a gép tüdeje levegőt fúj az üvegbe és fordul egyet, a gép karjaival formába szorítja az üveget és fordul egyet, felüti az üveg alján a bedomborodást és fordul egyet, a gép tenyere egyenesre simítja az üveg száját és fordul egyet, a gép keze lapátra löki az elkészült árut és fordul egyet. Ez így megy szüntelenül és ijesztő gyorsan. Két vagy három ember kell hozzá. Nem hogy irányítsák a gépet, hanem hogy kiszolgálják. Az »Owens« naponta 24.000 háromnegyedliteres palackot csinál. Pontosan ugyanazokkal a mozdulatokkal, mint az emberek csinálnák. 170 embert pótol.

Az emberek távolabb találhatók. Két és fél lépés széles és 27 lépés hosszú, körgyűrű-pallón körülbelül negyvenen szoronganak. Átlagban minden négyzetméterre esik egy ember. Mögöttük az olvasztókemence tüzel, sugárzik belőle a fény és a hőség. Ők gyöngyöző arccal és folyton mozgó kézzel rohannak a kemenceajtótól a pallószélig. Hosszú rudakkal ágálnak ott, a rúd végén izzó üveg világít sárgapiros fénnel. Úgy sietnek, mintha valami rémület hajtaná őket, akkordba dolgoznak, karjuk magasba lendül a hosszú fúvócsővel, melynek végén kis olvasztott üveggomb fénylik. Pergetik, egyre pergetik a csövet és az üveget vele, majd lágy mozdulatokkal, közben állandóan forgatva megrendítik, újra felemelik. Úgy fújják a hosszú csövet, mintha ebben a pokolban valami különös feltámadásra harsonáznának. Gyerekek kétágú villával szaladgálnak, mint izzadóhomlokú ördögök inasai. Az egész üzem száz meg száz fénypont ide-odacikázása, s a hőség golfáramai hullámanak a levegőben. A munkások akrobaták ügyességével hadonásznak, gépies arccal, pillanatnyi pihenés nélkül. Szájukban szétlapult cigaretta lóg s a tüzes pontok úgy cikáznak a levegőben, mintha e szédült és ritmikus, rémült és riadt sietségnek sohase lenne vége. Egy-egy banda (hét segéd, három gyerek) egyszerű zöld üvegből hétszázat készít egy nap alatt. Távolabb, nyugodtabb üzemekben csiszolók hajolnak forgó korong fölé naphosszat s keresnek harmincöt pengőt egy héten. A fényekkel, izgalommal és hőséggel teli ideges gyárból proletártelepre mennek haza. Pizkos ruhák száradnak az ajtaik előtt. Lejjebb már a Hirsch-gyár szomorú emeletes proletárházai vannak a munkásváros legkülső periferiáján.

A rimamurányi-városrész északon már másik világ. Úgy viszonylik a déli részhez, mint Kopenhága az Angyalöldhöz. Bejáratán sorompó és felírás hirdeti, hogy az innen következő út: magánút. A vállalat magántulajdona s ha neki úgy tetszik, elzárja idegen kocsik és emberek elől. Az út szegélyén zölddel futtatott hatalmas munkásházák állnak, erkélyekkel és nagy ablakokkal, az ablakokból rádió szól és loggiákban ülnek a családok. A nyitány az úthoz: nagyon szép, hatalmas modern templom, a ferenceseknek építtette a vállalat és a munkások; egyszerű síma falai magasán nyúlnak a házak fölé. Oldalában kultúrház van, előadóteremmel és ferences rendház. Messzebb kisebb munkásházák következnek, frissen átfestve vidám színekre. Kéken, sárgán és halványpirosan virítanak a jegyesorok mögött. Ezek a házak a régi munkásházák lettek, melyeket már elavultaknak tartott a vállalat igazgatósága. Tehát: mo-

dernizáltak, az ablakokat kitágították, az ereszeket átformálták, ahol lehetett, erkélyt ragasztottak a falakra, a kapubejáratot a legmodernebb ízlés szerint átépítették, a házak elé kicsiny kerteket ültettek. A házak között az ország egyik legmodernebb és legszebb elemiiskolája áll, csempézett fürdővel, parafapadlós tornateremmel, remek műhelyekkel és otthonokkal. Az ablakok alul homályosak, hogy az ádáz külvilág ne zavarja az elemistát s az egész épületet befutja a repkény. Az üzemből hátul zajongó gépek verik a szögeket és jólöltözött, nyugodt munkások figyelik a gépeket. Hátrább a Liptai-soron és a Szent Ferenc-telepen saját házak vannak. Vállalati kölcsönből építették fel őket a jobban kereső munkások. 56 ilyen ház épült az utóbbi időben, rendszeren a legmodernebb igényeknek megfelelően, nagy ablakokkal, kert közepére.

A rimai telep 673 munkáslakásának legnagyobb része kétszobás, a lakások 9·46%-ában laknak tisztviselők, tanítók, művezetők és altisztek, 65·17%-ában aktív munkások és 25·17%-ában nyugbérések és özvegyek. A kétszobás lakásért a lakó elismerési díj fejében havi 2 pengőt fizet, kap ingyen világítást és 20 fillérért egy mázsa szenet. Egy-egy lakásra átlagban négy személy esik s a vállalat számítása szerint egy-egy családra a kolónia lakásaiban 130 léghőméter levegő jut. A munkások olvasóegyletének dísztermében színpad van és sülyesztett zenekar, a munkások gyerekeinek szórakozóhelyül az igazgatóság külön játszóteret rendelt az erdőben, távol a várostól. Fenyők között jut ide az ember, a gyerekek hintákon szállnak az ég felé, csuzdákra sikoltva zuhannak a homokra. Körül a fákon madarak s a fák alatt az asztalokon lombok árnyéka ing. A nap dús pázsitra süt a levelek közein át s az asztalok mellett békés öregek és szelíd nyugbérések kártyáznak enyhe délutánokon. A kémények füstje jó messze innen száll a táj fölé s a ligethez vezető út mellett egy tábla megható pontossággal hirdeti: »Az 1879. XXXI. t.-o. 105. §-ának második bekezdése szerint a növényzetekben kárt okozni tilos«.

A három salgótarjáni városkép tulajdonképpen nemcsak a város három arcát, hanem a magyarországi kapitalizmus három korszakát is mutatja. A bánya telepei a magyar kapitalizmus kezdőkoráról beszélnek, mely itt csak úgy mint másutt, nem igen terhelte magát fölösleges szociális aggodalommal és gondokkal. A bányai telepek ennek a multnak a nyomai s rajtuk éppúgy látszik a mult bűneinek a jegye, mint a kémények füstjének szürkéje. A mai vállalat persze annak ellenére, hogy ma már másképp építenek munkáslakásokat, nem nagyon igyekszik e nyomok eltüntetésével. Rendszerint azzal a megokolással, hogy Salgótarjában üzem már tulajdonképpen nincs, tehát nem érdemes házak átalakítására pénzt költeni. E mentalitás, mely csak a szénnel gondol, a bányásszal pedig csak másodsorban, épp annyira nem menthető szociális szempontból, amennyire hasznos kapitalista szempontból.

Az üvegyári és a Hirsch-gyári kolóniák a mai átlagkapitalista gondolkodásmódot fejezik ki városrész formájában. Közelebbről a vidéken székelő magyar kapitalizmusét, mely az ország végein még annyira se igyekszik szociális látszatokat mutatni, mint Budapesten.

A Rimamurányi-városrész annak a haladó, huszadik századi kapitalizmusnak az arcát mutatja, mely nemcsak azzal törődik, hogy a jelenben legjobban kihasználhasson anyagot és embert, hanem a jövőt is igyekszik biztosítani. A vállalat okos munkáspolitikájának két arca van: az egyik a szociális arc, a másik a feudális. Salgótarjában inkább a szociális arc látszik, az ózdi birodalomban mind a kettő. Hogy Salgótarján északi fele egészen más arcot mutat, mint a déli részek, annak részben ez a szociális üzempolitika az oka. Másrészt a vasipar különösen manapság privilegizáltabb és jobb konjunktúrákat élvező helyzete. Ha a városképben megnyilatkozó különbségek mellé vesszük a fizetési színvonalkülönbséget: egészen világossá válik, hogy életszínvonalban, tehát mentalitásban is óriási a különbség az egyes gyárak

munkássága között. Minthogy a munkabékekről statisztikailag felhasználható felvilágosítást a különben nagyon előzékeny vállalatok jórészt vonakodtak adni, az adóhivatal adatait használtam fel.

Ez adatok szerint a *Rimamurányi* acélgyárában 521 munkás havi bére 200 pengőn felül van, ebből 92 munkásé 300 pengőn felül. 994 munkás bére van 100 és 200 pengő között és alig 700 ember keresete (köztük inasoké és napszámosoké) marad havi 100 pengő alatt.

A *bánya* salgótarjáni alkalmazottai közül ugyanezen adólista szerint mindössze 3-nak a fizetése van 200 pengőn felül, 428-nak van 100 és 200 pengő között. Ebből 366 emberé 150 pengő alatt marad, 357 munkás bére pedig nem éri el a havi 100 pengőt.

Az *üveggyár* munkásai közül 37 fizet adót 200 pengőnél nagyobb jövedelem után, 369 100 és 200 pengő közötti kereset után (közülük 263-nak van 100 pengőnél nagyobb, de 150 pengőnél kisebb keresete). Körülbelül 1000 munkás keresete marad 100 pengő alatt.

A különbségek még sokkal szembeötlőbbé válnak, hogyha a 150 pengő fölötti és alatti keresetet hasonlítjuk össze. Ezt az összeget körülbelül a kispolgári életstandard küszöbének tekinthetjük akkor, ha számba vesszük, hogy e munkások jórésze lakbért alig fizet, világítást ingyen, fűtést majdnem ingyen kap. Ilyen 150 pengőn felüli keresetét a *Rimamurányi* munkásai közül 1176-nak, tehát az összes munkásság felének van és ha az inasokat, napszámosokat leszámítjuk, ez az arány még sokkal jobb lesz. Ezzel szemben a *bányai* munkások közül mindössze 65-nek van 150 pengőnél nagyobb keresete, azaz a salgótarjáni bányai alkalmazottak egytizenkettedrészének. Az *üveggyáriak* közül 123 ember keresete haladja meg a 160 pengőt, ami körülbelül szintén egytizenkettedrészét jelent. A Hirsch-gyári munkások keresete csaknem 100 százalékban 150 pengő alatt marad.

E bérvizonyok azt jelentik, hogy a rimai városrészben minden második ember, a bányai és üveggyári városrészben minden tizenkettedik jut el a kispolgári életstandardig, a Hirsch-gyári részben pedig alig valaki. E roppant kereseti és életszínvonalbeli különbséget a városrészek és munkásházak közötti különbséggel összevetve körülbelül fel is lehet becsülni, hogy micsoda roppant nagy társadalmi szakadék tátong a rimai városrész és a déli proletárrészek között.

A Rimamurányi acélgyárának munkássága éppenúgy, mint a szénmedencék bányamunkássága két erősen elkülönülő csoportra bomlik: az egyik a telepi, a másik a falusi munkásréteg. Ehhez a gyárnál járul még egy harmadik réteg a nem a gyártelepen lakó, de salgótarjáni munkásság, mely inkább a telepi munkáshoz, mint a falusi munkáshoz áll közel. Ha salgótarjáni munkásságról beszélünk, akkor tulajdonképpen csak a telepi és a városban lakó munkásnép jön számba. Mindkét rétegnek, de különösen a telepinek az a jellemzője, hogy a polgárosodás útján vannak. E furcsa munkás-polgárréteg, mely saját házat épít, öntudatos és biztos a dolgában, készpénzre vesz drága rádiót s fiait a gimnáziumban taníttatja, külön kasztot alkot Salgótarjánban. Ezt a világot a többi munkásokétól csaknem úgy különíti el polgári szemlélete, ahogyan elkülöníti a Rimamurányi út elején a sorompó az acélgyár telepét a várostól. Kettő jellemzi őket: egyik a polgári életmód, másik az, hogy ők »rimai emberek«. A »rimai ember« külön fogalom Salgótarjánban is, Ózd körül is. Közhasználatú érteleme szerint ez a szó jó munkást, a többiekénél lényegesen jobb bért takar. Ezen felül e »rimai emberek« a Rimamurányinál nemcsak munkát vállaltak, hanem: hozzátartoznak a Rimához. Azok, akikben fölismerik a rimai embert, könnyen jutnak előre a vállalatnál - persze mindig kasztjuk határain belül. Nekik lesz saját házuk öregkorukra, ők lesznek altisztek, ha megvan a kellő kép-

zettségük és ügyességük és ők nincsenek benn a szakszervezetekben. Közöttük vannak azok a munkásdinasztiák, melyekben a Rimához való tartozás ugyanúgy öröklődik, ahogyan a kék szem, vagy a zömök testalkat. Ők azok, akik iskoláztatják a gyerekeiket, de csak azért, hogy iskolázottak legyenek és aztán munkások. Sohasem azért, hogy tisztviselők legyenek másutt. Nem is igen tudnak a Rimamurányi határain kívül életet elképzelni maguk és fiaik számára. E rimai munkásság elzárkózott kaszt, mely városival vagy nemrimaival nem is igen érintkezik. És ez nincs a vállalat kedve ellenére. Valami különös céhszerű fegyelemben élnek mindnyájan, csak a céhek többé-kevésbé demokratikus alkotmánya hiányzik náluk. Tudásuk, munkaképességük, ügyességük révén tulajdonképpen példa lehetnének arra, hogy milyenek kellene lennie a magyar munkásnak. Ellátottságuk példa lehetne arra, hogy mi kell ahhoz, hogy ilyen lehessen a magyar munkás, ha... ha mindennek nem az lenne az ára, hogy kaszt-szerű elkülönültségben kell élniök s ha fegyelmük, műveltségük, munkaképességük szabad önálló fejlődés eredménye lenne. Nem pedig a vállalat sokban szociális, sokban feudális társadalompolitikájának vállalati célok szerint használt eredménye. Salgótarján munkásságának ők az arisztokratái s a palackgyári lányok úgy álmodnak a rimai férjéről, mint a polgárlányok a hercegekről. Legtöbbnyire hiába, mert a vállalat úgy szereti, hogy a rimaiak egymásközt házasodjanak.

A déli rész munkásságának házait nem választja el sorompó a fejletlen és parvenü várostól, ők jobban Salgótarjánhoz tartoznak, mint a rimaiak, aminthogy általában a periféria erősebben kapcsolódik a városhoz, mint a villa. Szétlapult telepeiken és piszkosbarna házaikban a proletársors tisztátalanságának szégyenét és bizonytalanságának rémületeit takargatják. Ők már úgy munkások, ahogyan a munkást manapság nálunk, sajnos, érteni kell. Rossz munkahelyeken dolgoznak és rossz szobákban térnek aludni, rossz napok után, keserű indulatokkal. Ha Salgótarján nem lenne vidék és erős kapitalista hatalmak korlátlan uralmának székhelye, ízig-vérig harcra kész munkásság lenne ez. Így csak elkeseredett. Az ő lakásaik azok, melyek közül a városi egészségház gondozónője mindössze 303 »jót«, viszont 692 éppenhogy »túrhető« és 908 rosszat talált. Az ő világuk az, mely szomorú, szétszórt és kiszolgáltatottság bélyegét nyomja Salgótarján városképre. Tőlük félnek a polgárok és őket ocsmányolják nemzetközieknek azok, akik sohase veszik észre, hogy: a vállalatok szállítják a szomszéd állam területén át áruikat, mert úgy olcsóbb. Ők pedig szegények nagyon magyarul sínylődnek a perifériákon. Ők azok, akik időnkint megjelennek a munkásotthonban és akkor keserűen beszélnek hatósági kalandjaikról, melyek nem múltak el nyom nélkül a testük felett. Pártolójuk alig van, pártjuk itt vidéken enervált, akcióképtelen, fáradt és némely egyéneiben, mint ez minden politikával és minden szervezettel lenni szokott, nem is egészen méltó hozzájuk. Közöttük láthatod Salgótarjánban, a betelepetteknek ebben a kicsit gyülevész városában, a legtöbb ferde szemet és lecsüngő bajuszt. Minden gazdasági csapást ők érznek meg először, ők lesznek először munkanélküliek, gondolkodásmódjuk itt vidéken kicsit hasonlít a parasztokéhoz. Nem mintha ugyanolyan távol élnének a civilizációtól, mint azok, hanem azért, mert a hatalmak fölöttük is éppen olyan irdatlan nagyok és oligarchikusak, mint az ország szomorúbb vidékein a parasztok fölött. Ez teszi, hogy ebben a munkásságban már megtalálható a parasztnyomorúság és reménytelenség jellegzetes kísérője, az apáthia, amihez ugyanolyan tökéletes bizalmatlanság járul, amilyent a paraszt érez az úrral szemben. E munkásság helyzete a zsellérségétől abban különbözik, hogy a munkásnak jobban szeme előtt van a jobb élet formája. Ezért még legapatikusabb egyénei is könnyebben mozdulnak, mint a legvirgoncabb parasztok.

A városszél proletárok, naphosszat izzadó sovány üvegfüvők, s az iparvasút munkáskocsijában bányák mélyébe járók mérhetetlenül mások, mint a rimaiak. A sorompómögötti »rimai

ember« jó ruhát visel a munkászubony alatt s lányai estélyiruhákban báloznak az olvasóegylet díszes tánctermeiben. Az ő számukra munkásnak lenni: pálya, sokszor születési előjog és jövő. E déliek számára munkásnak lenni kényszerűség. A Szent Ferenc-telep és a Forgács-telep között majdnem akkora a különbség, mint Amerikában lehetett észak és dél között, a rabszolgaháború előtt, azzal a különbséggel, hogy e városban már az Észak aligha fog megindulni a Dél felszabadítására.

Polgárság Salgótarjánban nincs, mert nem is lehet. Tarján egycsapásra vált földesurak községéből ipari vállalatok üzemévé és a közbeeső időben polgárság kifejlődésére nem volt alkalom. Annál is inkább, mert Salgótarján ekkép egyik uraság alól a másik uraság alá került, a földesúri uralom csebréből a kapitalista oligarchiák vedrébe. Közbeeső idő nem volt a város fejlődésében és az üzemek közé eső tér, ahol város és polgárság megvethette volna lábát, szintén kicsiny. Így a falumultú és ipartelep-jelenű város közepén megültek azok, akik a magyar polgárság helyére jöttek: a zsidóság. Salgótarjáni csoportjuk érdekes képlet. A bevándorlás nagy országútján a tarjáni zsidóság földrajzilag nyugatabbra van, mint a miskolci, de társadalmilag keletebbre. Kevésbé asszimilált, jórészen orthodox s nemrég még Tóraiskolát tartott fenn. Elsősorban azért nem jutottak el az asszimilációig, mert Salgótarján közszellem szerint nem igazi város és a zsidóság nagyobb tömegeiben csak ott tudott asszimilálódni, ahol városi élet volt. Salgótarján falu volt és ha levesszük a vállalatok külön területeit, ma is csak helység. Itt a zsidóság megmaradt a maga elzárkózottságában és gettó-életében. Az ipar letelepedése csak uralomcserét jelentett, nem nagyobb szabadságot, mely mellett a zsidóságban a beolvadásra való hajlam föléd. Így aztán az itteniek, akik készséggel vándoroltak ide, mert hiszen a fejlődő ipari város jó területet jelentett a kereskedők számára, megmaradtak a magukkal hozott szellemben, hatágú csillagot mintáztatnak gipszből a házuk homlokára, szobáikban péntek esténként még égnek a gyertyák és szombaton a Fő-utca egy nagyobb szakaszán 32 üzlet között csak egy van nyitva. A város közepén ez a zsidóság ül meg, szűk házakban, melyek felnyúlnak a dombok oldalába, elhanyagolt utcákban, befelé forduló házablakok mögött. Egymás között élnek középen és a városközepből, vakbélnyúlványszerűen kinyúló formális gettóban, hol szomorú házak szűk és füledt udvarain reked meg elmaradt, bizalmatlan, félelmeikkel, irtózásokkal és szertartásokkal teli életük. Polgárság mellettük, közöttük, vagy belőlük nincs sehol, a városközep, nyomott képével és főtérével, lehetne valahol Szibériában is. Körül mélabús házak állnak, némelyiken a szokott naiv és parvenű tympanon árnyékolja az ablak tetejét, mint egy nevetségesen neoklasszikus szemöldök. Másutt félmeztelen nagykeblű delnők és izmos atlaszok emelik a tetőt, azzal a gólyamesével áltatván a járatlanokat, hogy ők tartják a tetőszerkezetet, nem a falak. Egy-egy modernebb épület csodálkozva áll az áporodott házaknak ebben a birodalmában, s a főtéren nincs kövezés, mert ott nem igen járnak az autók, mint a vállalatok igazgatóságai előtt. Csak vasútállomás van ott a Monarchia egykori vasúti épületeinek elszürkült téglaszínében, már akkor elhervasztva az utas esetleges jókedvét, mikor kiszáll a vonatból. A sáros főtér szegélyén világító óra mutatja, hogy mégiscsak városban van, aki arra jár, de a világítás lényegesen gyöngébb, sápadtabb és penészesebb, mint bármelyik vállalat kaszinója előtt. Mindezekre a piszkosszürke és reménytelen, lendület, kedv, stílus és mondanivaló nélküli házakra a hegyoldalról egy dekoratív kálvária befejezetlen csonkjai néznek fehéren a zöld fák között, s az ember mindjárt tudja, hogy Salgótarjánban a város nem ott van, ahol a közepe, a főutcája és a városháza. A városi emberek szétszórva élnek különböző széleken, különböző igazgatóságok körül és az ipari gyarmat mesterséges villanegyedében az újtelepen. Nem együtt és egymás életének közelében, mint a polgárság. Hanem szétszórta, külön bungalowokban, mint a gyarmatosító középosztály.

A Salgótarjánban lakó értelmiség a szerint, hogy a három nagyhatalom (Rima, bánya, állam) közül melyiknek a kirendeltje, lényeges különbségeket mutat. Salgótarjánban a legszabadabb ember a köztisztviselő, kevésbé szabad ember a bányai tisztviselő és még kevésbé a rimai: a gyarmatosítók annál súlyosabb fegyelemben élnek, minél tökéletesebb a gyarmat. E három jelentős értelmiségi csoport külön szigetet alkot, külön városrészekben lakik, a rimaiak és a bányaiak a telepek közepén, az államiak és városiak jórészt az Újtelepen. Az egyes vállalatok köztisztviselőit jelentékeny távolságok választják el térben is, lélekben is.

A bányai értelmiségre neoklasszikus kaszinója jellemző, ez a kaszinó olyan, mint a nógrádi úriházak. Elején oszlopok állnak és az egész mintha a Nemzeti Múzeum miniatűr unokája lenne. A multszázadi nógrádi nemesség építette így a maga hajlékát s ez a kaszinó arról is vall, hogy milyen társadalmi példaképet választott magának az a középosztály, mely ez oszlopos bejáraton át megy ebédelni és mulatni. E bányai értelmiség csakugyan nem tekint minden tisztelet nélkül a vidék birtokos-kúriás őslakóira.

A rimaiak már kapitalistább, polgárabb és keményebb fegyelemben élő középosztályt alkotnak. Kaszinójuk nem alkalmazkodott a vidék stílusához, akár Pesten is lehetne s ez az értelmiség életmódjában és szemléletében közelebb áll a nagyvárosi emberhez, mint a vidéki úrhoz.

A köztisztviselő olyan itt, mint másutt vidéken, rendesen első vagy második elmagyarosodott nemzedék, roppant nagy hazafi, szereti a németes álmagyar nótát, általában azt a világot, melynek kultúralapja német, máza magyar. E réteg, mint mindenütt, itt is kedélyes és nem rossz szervező, képtelen a dolgok mélyére látni, tud megtartani, de alig tud teremteni. Nagypától kezdve mind idegenek ezen a tájon és kötelességszerűen lokálpatrióták. Tisztelik a diktatúrát, mert azt hiszik, hogy diktatúra esetében segédkönyvelő unokaöccsük Pestre kerül bankigazgatónak a megrendszabályozott tőke kormányzására. Módjával antiszemita is, de mindig figyelembe veszik Salgótarján speciális viszonyait. Különösen a város tisztviselői, akik némileg a vállalatok vazallusai és sokkal kevésbé vezetői a városnak, mint a két nagyüzem legfőbb kormányozója. E réteg részben a telepek által el nem foglalt domboldalakon lakik, részben az újtelepen. Neobarokk díszekben és vonalakban tobzódnak az épületek s a házak időszerűtlenségét és a kaszárnyák epigonbarokk díszruháját csak az enyhíti, hogy köröskörül virágokat ültettek gondos kezek és nyaranta százféle szín tarkállik a járdaszéleken. Az utcák erre és hátrább a különálló Rimamurányi város felé szépen rendezettek, a patak gyér vize mellett vaskorlátos sétány visz el. Kék deszkafalak közt strandfürdő áll sötétzöld fák alatt, ritkán cserélik vizét. Az ablakokon szép függönyök mögül finomult élet hangjai szűrődnek nyári estéken, zongoraszonáták, esetleg tompahangú gramofonok. Errefelé csend van és magános villák, kert mögött. Elöl kaszárnyák, adóhivatal és egyéb hatósági épületek őrzik hatalmasan az újtelepnek, az értelmiség e szenthegyének békéjét és házait. Hátrább a csinos egészségház áll, térképein piros pontok jelzik a gondozott tüdőbetegek lakását. Itt nyomozzák ki a prostituáltakat és nemibetegeket, egy-két orvos térkép szerint ismeri a város tüdőit. Itt tudják, hogy tavaszon a Pécskő félig földbevált oduiból indult a tífusz a város ellen és pusztított a barakkok között munkásokat és munkanélkülieket. Itt tudják, hogy a Rimamurányi szép modern telepein egyetlen tífusz eset nem volt, míg másutt kidőltek az emberek munkahelyükről s a város páni rémületben élt heteken át. Mert Salgótarján ugyan ipari város, civilizált és modern, de azért vízvezetéke nem minden városrésznek van és vannak telepek, melyeket úgy építettek, mintha építjük a bacillusok otthonául s emberek börtönéül alkotta volna. Onnan tör a város ellen a járvány, a düh és a panasz, de a város jobbszéle nem tudja, mit mivel a bal s a bőség és szűkölködés képei közt az indulatok úgy pattognak, mint ívlámpában két szén között a szikra. Az újtelepen, a neobarokk kaszárnyahomlokzatok mögött zöld hegyek képe segít a tarka virágoknak optimistává tenni jóllakott embereket.

A város fölött a salakhegyet látni ferde élével, szabályos fordulóival. Ezen a salakhegyen időnkint asszonyok jelennek meg. Roppant zsákokba bugyolált lábbal totyognak a forró salakmezőn és kézzel válogatják salakból a szenet. Lehajolnak, kicsit fölemelkednek, újra lehajolnak, újra felemelkednek, öreges mozdulatokkal és köszvénytől gyötört testtel szedik a szenet a »haldán«. Nehéz zsákkal a hátukon, félmázsa szénnel indulnak a város felé. Lábukat is zsák burkolja, hogy át ne égesse a cipőt a forró salak és ruhájuk se puhább, mint zsákok daróc szövetei. 50 fillérért adnak el egy zsák szenet, abból élnek. Lassan olyanok lesznek, mint boszorkányok a mesében. Alkalmazkodnak a foglalkozásukhoz, hátuk görbe lesz és majdnem vízszintes, szemük mindig a földön jár és testük súlypontja közelebb esik botjukhoz, mint lábukhoz. Mint Salgótarjában minden, ők is »rétegződnek«. Protekciósokra és elhagyottakra. A protekciósok azok, akiknek a csillések megengedik, hogy velük tolják a csillét. Ezek kapják a jobb helyeket a forró salakmezőn. A protekcióatlanok csak ott túrhatnak, ahol a többiek engedik őket. Számosan élnek ebből a haldán, zsáktakarta lábbal és letört derékkal a város fölött. Körül a hegyoldalak esténként goromba kéményeknek feleselnek.

EGER

Barátságos hegyek aljában ül ez a város, már nem a síkságon és még nem a hegyvidéken. Hajlottvonalú erdős magaslatok szegik a látóhatárt és a Bükk csúcsainak csenevész unokái becsúsznak a városba, elnyúltan hevernek a házak alatt s a hátukon egy-egy büszkélkedő épületet emelnek. A völgy, amely magja volt a településnek, egy apró pataknak és egy aszfaltos főutcának ad helyet. Alázatos házak változtatják egymást ideleenn és engedelmesen húzódnak meg a kevély tornyok és a vár férfias romjai alatt. A falak fülkéiben barokk kőszentek óvják az élet kiismerhetetlen veszedelmeitől a jámbor lakókat, itt Szent János, a nepomuki, önti nyakon kőkorsóból kővízzel a kőből való lángokat, amott egy ékes, koronás Mária öleli a kicsattanóképű Kisdedet. Az apró Eger-patak, mely gyér vizével még medrének köveit sem tudja betakarni, a multban időnkint legénykedni kezdett és húsz-harminc évenként megmosta az öreg kőházak lábait. Most végtelenül árván kanyarog a partja fölé emelt falak között és csodálkozik, mert a polgárok némelyike annyira megbecsülte, hogy erkélyt épített házának föléhajló oldalára. Itt-ott egy boltajtó, vaskereskedés, vagy borbélyműhely ajtaja nyílik egyenesen a patak fölé. Apró hidak szűk utcákat kötnek össze, a szűk utcákra szűk ablakok pislognak zárkózottan, nem engedvén ki a szobákból a bútorok képeit és nem engedve be a szobákba a fényt. A jámbor utazó, aki cél és szándék nélkül kóborogna ezekben az utcákban, öreg polgárokat képzelne az ablakokba, ápolt szakállal és hosszú pipával, melynek füstje kifelé kanyarog a szűk ég felé, nehogy odabenn megfesse a hímzett függönyöket. Ebben a városban akármerre néz is az utas, mindenütt templomtornyokat lát és az aranyozottan villanó keresztet a kicsiny házak fölött messzire hirdetik az Úrnak és az ő szolgálójának hatalmát. Domboldalnak lendülnek az utcák, majd lejtőnek ereszkednek, itt indokolatlanul kiszélesednek, amott meggondolatlanul összeszűkülnek. Eger leginkább a budai Vízivároshoz hasonlít és ezt a részét nem tudnám elképzelni fényképen, csak régi metszeten, melyen dámák sétálnának az utcákon, terjedelmes napernyővel. Szerepelne a metszeten a pór nép is, de az úrinéptől illő távolságban, amint éppen gyümölcsöt kínál a sétáló kisasszonyoknak.

»Urbánus város« - gondolja az, aki titkos intellektuális rajongást táplál ökrös, barmos, jobbágyos hazánkban a városi levegő iránt szíve titkos rejtekeiben és úgy véli, hogy a méteres falak dohos-hűvös szagával kultúrát is, polgári életformát is szív magába. Sopron mellett a másik városias magyar kisvárosnak képzeletben Eger, csöndesnek és harmonikusnak, ahol a polgári szorgalom meghozza a maga jutalmát: az igénytelen jólétet, a délutáni kávé és a jó olvasmány vágyát. Külsőjében és levegőjében, csöndjében és zömökfalu házaiban csakugyan városias ez a kisváros, úgy, ahogyan városiasak a német kisvárosok is. Városias a házaiban, látképében, stílusában, de nem városias az életben, melynek tempója inkább a multhoz tartozik, mint a jelenhez. Mikor először jártam Egerben Löwenbergre kellett gondolnom, nem azért, mintha bármi hasonlóság lenne közöttük, hanem ennek a sziléziai kis német városnak a története miatt. Löwenberg a középkorban jelentős kereskedőváros volt, vámoló és gazdagodó fészke a polgároknak a nyugatról keletre és keletről nyugatra vezető utak mentén. De mikor vasutat kezdtek építeni országukban, a régi jó kereskedők elkorcsosult utódai tiltakoztak, hogy főútvonal menjen át a városon, féltek attól, hogy a füst befesti házaik falát és megrontja bányász békéjüket. Most harangozó kis vicinális jár arra, és a lakók száma egyre fogy. Ezek is a multban élnek, egy elmúlt világ ízlése szerint, nyugodtan, törtetés és gazdagodás nélkül. Eger is így él. De itt az utódoknak nem kellett megtagadni az elődöket, azzal, hogy ezt a sorsot választották. A kis barokk paloták papi fejedelmei aligha kívánták volna bármikor is a nyüzsgést ebben a városban, a piaci zajgást, a pénz zűrzavaros, brutális és hangos küzdelmeit.

Egernek *kell*ett ilyenné fejlődnie, hagyományai és urainak hajlamai és földrajzi helyzete szerint is, mellékes vasútvonal mellé soktemplomú, de kiskereskedelmű városnak, mely lassan él és óvatosan. Ez a város úgy tölti az időt, mint a tanárok, vagy a nyugdíjasok, félve minden megrázkódtatástól, minden láztól, minden kis izgalomtól, őrizvén féltett kiváltságait. Vonzza is magához az öregedő urakat és tíz esztendő alatt - 1920 és 1930 között - az Egerben lakó nyugdíjasok száma 2200-ról 4100-ra nőtt. Ugyanekkor az egri őstermelők száma semmivel sem gyarapodott. A városon erősen úr ez a nyugdíjas jelleg, az utcákon többen sétálnak, mint amennyien sietnek. Nem, Eger egyáltalában nem siet, az egriek tudják, hogy még van egy darab idejük élni és igyekeznek ezt az időt minél csöndesebben és minél nyugalmasabban eltölteni, nagyratörő célok, lendületes buzgalom nélkül.

Egernek egyik arca ez a lusta és az öreges nyugalom színeivel festett kisvárosi arc. Másik arca abban az egyszerű »városföldrajzi tény«-ben nyilatkozik meg, hogy bárhová indul is az ember, templomhoz érkezik. Ez persze nem jelenti azt, hogy Egerben rövidebb az út az Istenhez, mint másutt, csak azt jelenti, hogy Eger a magyar katolicizmus egyik fővárosa. Hogy a város ilyen, az némileg már abból következik, hogy Eger az első püspökségek közé tartozott. Abból, hogy híven, sőt sokszor túlságosan híven követte azoknak a tulajdonságoknak a föl vételét, melyeket a magyar katolikusság föl vett. A város története tulajdonképpen a püspökség és a vár története. Békés időben rendszerint a püspökség volt a hatalmasabb, bizonytalan időben rendszerint a vár. A vár hőskora alatt a püspökséggel kevés gondja van a királynak is, de legtöbbször magának a püspöknek is. Verancsics Antal püspök a török idők alatt annyit gondol egyházmegyéje ügyével, hogy magának Bécsben évdíjat kér, továbbá a püspökség jövedelmeiből egy iskolamesternek, egy fiskálisnak, négy prelátus káplánnak, ezenkívül több más úrnak és egy harangozónak ellátást kíván. 1589-ben az egri püspöki székre a pápai nuncius nem talál jelentkezőt, mert ebben az időben az egri püspöknek nem lett volna miből megélnie. Ez a helyzet azóta gyökeresen megváltozott. Már a török kitakarodása után 1694-ben az egri püspök, mint földesúr érvényesíti régi jogait és ugyanakkor egy egyezmény kizárja az eretnekeket és zsidókat a polgárjogokból. Ebben az időben a városnak 1400 lakosa van és ennek egyötöde »újkeresztény«, vagyis keresztény hitre tért török.

Azóta nagyjából a béke és a püspökség volt az úr Egerben és a város az utolsó kétszázötven év alatt alakult ki és alakult olyanná amilyen ma. Az előző századok emlékeit már nem a város, hanem a múzeumok, a vár hosszú katakombái őrzik és az iskolakönyvek történetei Dobó kapitány hősiességéről és az egri nőkről. E heroikus korszak emlékeihez ellátogatnak az idegenek és az egri iskolásgyermek, a katakombákban időnkint meglátogatják a fülkét, melyben piros fény alatt a hősök csontjait csoportosították katonás rendbe kegyeletes kezek. Alul a lábszárcsontok fehér lennek, fölöttük a koponyák üres szemgödrökkel és irtózatos lékekkel, melyeket török fegyverek ütöttek. A csontok körül koszorúk hervadt illata árad, a csontokon beszédes forradások és lyukak szólnak az akkori haditechnikáról, a vár földalatti folyosói pedig a fortélyos várvédelemről beszélnek. Eger középkorának elsüllyedt emlékeit most tárják föl szakértő tanári kezek, küszködve szegénységgel, kicsiny költségvetéssel és ha ez a munka is befejeződik, Eger multja, régebbi multja is látható lesz. A közelebbi mult emlékei még nem ennyire emlékek, benn állanak a városban, a többi házak között, nem muzeálisan, hanem szervesen díszítik a várost. Sőt még él a városban az a szellem is, mely alkotta őket: él a barokk neobarokká hitványulva, korszerűtlenül és idegenül.

E kétszázötven békés esztendő nagy püspökeiről az egri kalauzok rendszeresen azt mondják, hogy pompaszeretőek voltak. E gróf Barkóczy, Batthyány, Eszterházy családokból való nagyurakra ez a keresetlen jelző jobban illik, mint bármilyen jellemzés. E papi fejedelmek pompaszeretete erősen produktív volt, eredményei a mai Egert is szépítik és az ő érdemük, hogy

ebben a városban találhatjuk az ország legszebb barokk épületeit. Úgy építették a várost, mint az uralkodók székhelyüket és a város közepének arca, a városon uralkodó hatalom arca, az ő munkájuk nyomán alakult ki. A Lyceum hűvös és szépen hajlott vonalú folyosói az ő emléküket őrzik, erről az egyházi-barokk szellemről szól a gyönyörű könyvtár mennyezetén Kracker János Lukács freskója, a trienti zsinatról. Sokszínű ornátusok fénylenek itt a képen és az egyik sarokban a villám éppen készül arra, hogy belecsapjon az eretnek könyvekbe, az istennyila szomszédságában pedig nyugodtan ülnek a bíborosok, tudván, hogy őket nem érheti baj. E kor terméke a vármegyeháza, nagyszerűen kovácsolt két rokokó-oldalkapujával, a kanonoksor apró palotái, a minoriták temploma. Benn a templomokban elcsavart testű barokk-angyalok és félszegtartású szentek imádkoznak. Ugyanaz a gondolkodás görbítette őket hajló mozdulatokba, amely elcsavarta az egyes oszlopokat is. A régi jezsuita iskola kapuján duzzadt és barokk formák hirdetik a kor hivalkodó bőségét, a homlokzaton három szent örködik és a katakombák bejáratánál a derék Dobó István síremléke hever. Az egykori püspök erőszakkal, éjnek idején hozatta el a síremléket a kapitány szülőfalujából, ekkép tanúsítván, hogy semmitől sem riad vissza, ha Eger díszéről van szó.

E régi egyházfejedelmek alkotása úr lett a városon és a néhány nagyszerű, eredeti barokk épület alatt barokk maradt a gondolkodás is. Ha Szekfű Gyula »neobarokk társadalmára« tiszta példát keresnénk, nem utolsó sorban kellene Egerre mutatnunk. A barokk kor elmúlt, de íme a korszerűtlen szelleme ma is él Egerben. A lényeg elveszett, de a forma megmaradt, a tekintély megcsappant, de a hajlongást őrzik. A barokk életnek vége, de a barokk épületek egyre-másra épülnek Egerben és a járatlan idegen boldogan szokta észrevenni, mennyire harmonikusan barokk ez a város. Ezzel szemben az történt csak, hogy egy magasállású, a püspöki körökhöz közelálló úr, teli jóakarattal, céljaul tűzte, hogy folytatja a barokk-püspökök munkáját és egészen barokk várost csinál Egerből. Módszere ez volt: ha valamelyik úriember Egerben házát alakítani, vagy javítani akarta, elment hozzá, s szívesen rábeszélte, hogy ha már javít vagy alakít, tegye úgy, hogy azáltal a szeretett város szépsége is növekedjék és csináltasson barokk homlokzatot, így aztán egyre több ház kapott Egerben neobarokk külszint, az állami építkezések modora természetesen szintén a neobarokk volt és Egert elárasztotta az úgynevezett »Wälder-féle iparbarokk«.

Harmadik arcát a város nem mutatja a látogató idegennek. Ez az arc kifelé néz, a tág és párás rétek és a közeli hegyek felé, a réten legelő állatok és a tavasszal lassan serkenő füvek felé. Ez az arc megvan minden vidéki magyar városban, sőt a legtöbb vidéki magyar városnak ez az igazi arca: *a falu*. Apró házak, ősszel és tavasszal szinte járhatatlan sár, gyér füst a kéményekből. Eger falurésze körülöleli a városi részt, magába szorítja a templomokat és a kanonoksor kecses palotáit, a Belváros öreg házait, a lyceumot és az iskoláival. Szoros és kemény ez az ölelés, lehet, hogy valamikor szorítás lesz belőle, már a Maklár-hóstyá gazdalegényei között az a mondás járja, hogy »szúrd meg Berci, nadrágos«. Egerben kevés a közvetítő, tehát eléggé éles az ellentét a parasztváros és az úri város között. A város paraszti része, ez az őstermelő-öv alig egy-két kilométernyire van a város közepétől, de ha a távolságot a szociális helyzet tényeiben mérjük, szörnyű nagy lesz a messzeség a pompakedvelő nagyurak városa és a külső nyomoruság között. A Szalaparton pincékben élnek az emberek, a napszám kicsinységéről panaszkodnak és arról, hogy egyre jobban drágul a fa. A lankás dombhátak itt már közvetlenül a szántóföldekbe futnak bele és e dombhátak alja háztetőben végződik. A domb lábát a szalapartiak cseréppel, szalmával, zsindellyel fedték be, anyagi állapotuk szerint, és ha ezeken a halmokon sétál az ember, itt-ott kéménybe ütközik. Ezek a kémények, mint szegénység-adta különlegesség merednek ki a rétből, törekvő füvek és száradó giz-gaz közül, alattuk emberek laknak. »Lakható domb« - gondolom fanyarul, ahogy járok a dombtetőn, mely a napszamosok

házának teteje is egyben, meg a szomszéd cigányoké. Mert cigányok és magyarok egymás mellett és egyformán a föld alatt laknak itt. A különbség csak annyi, hogy a magyarok építenek maguknak mellékhelyiséget, a cigányok az udvart használják mellékhelyiségnek. Annyi, hogy a magyarok befoltozzák deszkadarabbal, konzervdobozhulladékkal a tetőt, ha kilyukad, a cigányok hagyják a lyukat lyuknak. És még annyi, hogy a magyarok napsugárdísz faragnak a kapukra, régi hagyomány szerint, de lehet, hogy kárpótlásul azért, mert házukba sohase süt be a nap és csak ez a faragott napsugár vidámíthatja életüket. A szobáik mélyen vannak, az utca szintje alatt félméterrel, vagy még mélyebben és bizonyos, hogy eső idején inkább alkalmasak az utcai vizek levezetésére ciszternának, mint lakásul az embernek. A pincelakók azt tartják, hogy öregek, nagyon öregek ezek a pinceházak, a török elől menekülő magyarok vájták maguknak, hogy megbújjanak az ellenség elől. A török azóta nagyon régen eltakarodott, de a magyarok még mindig nem jöhettek fel a pinceházakból. Valamilyen ellenség mindig odaszorította őket és odaszorítja ma is. Hogy ki ez az ellenség, arra az a három parasztyerek adott választ, aki aggodalommal figyelte, mint rajzolom a házak alaprajzát a dombtetőről. Mikor hívtam őket magamhoz, azt válaszolták, hogy nem mernek jönni, mert félnek, hogy letaszítom őket a domboldalról. Lehet, hogy csak évődés volt a szavukban, de lehet, hogy ebben az évődésben a nadrágos embertől való irtózás fejeződött ki, fojtott félelem és félelemben bujt harag. Később megbékültek velem és együtt nézegettem velük a háztető-domboldalról a gödörudvarokat, bevittek egy-két házba. A pincelakás egészében barátságos volt, pirosvirágú tányérok hivalkodtak a falon és előtte talmi tornác fehér oszlopai őrizték a bejáratot. Ezek itt már életükben alulról szagolják a virágokat - gondoltam magamban búsan, mikor kiléptünk a sáros utcára. Ez a sár pontos mércéje Egerben a szegénységnek; ahogyan nő a sár az aszfaltos középponttól kifelé, a sárbasüllyedt kis utcákig, úgy nő a szegénység is. Ezt a szegénységet szép, hangulatos kerettel veszi körül a táj, a párolgó pocsolyáknak jó tavaszi szaga van és a Bükk szomszéd hegyei, meg Eger barokk tornyai biztonságosan öröködnék a vidék szegényes békéje és csendje fölött.

E három arc - a halódó kisváros, a barokk és epigonja, meg a falu - nemcsak a városképben nyilatkozik meg, hanem a városlakókban is. Nemcsak Egerben a városban, hanem az egri társadalomban is. A város egyes részei szinte pontos határvonalakkal elkülöníthetők egymástól, e három jellemző városkép szerint az egri társadalomnak is három arca van.

A halódó kisváros a város közepében helyezkedik el, azon a kis területen, melyet Egerben a templomok és egyházi épületek, az iskolák és középületek a város középpontjából a kereskedelem és az ipar számára átengedtek. E városrész lakói az aránylag kevés kereskedő, a kisiparosok jobbmódú, polgáribb része és a szerényebb körülmények között élő értelmiségiek, azok, akik közelebb vannak a kispolgárhoz, mint az úrhoz.

A barokk képviselője a néhány szép régi templom és egyházi épület, a barokk epigonjának képviselői az összes középületek, továbbá azok a magánházak, ahol az egri »úri társadalom« tagjai laknak. Ezek legnagyobb részét a város középpontjában helyezkednek el, szorosan egymás mellett a főutcán és kissé szétszórtabban a Belváros egész területén. Ezenkívül azokon a városszéli részeken, ahol a jobb nyugdíjasok laknak a kis dombokon, esetleg saját, rendszerint neobarokk jellegű házakban, távol a világ zajától és még attól a kis zajtól is, mely a világ zajából Egerbe eljut. E stílus szellemi képviselőit két csoportra lehet osztani. Az egyik csoport az egyháziaké, ez részint az érsekség, részint a káptalan köré csoportosul egy-egy naprendszerben. A másik a világiaké. Ezeknek egy része öreg barokk megyeháza körül kereng, mint olyan bolygó, melynek kapcsolatát a maga napjához nem a nehézkedési erők, hanem a társadalmi hibák teszik. További kisebb ilyen szigetek a törvényszék, a tisztikar és a pénzügyigazgatóság. Általában a barokk-neobarokk szellemiség jelzője alá csoportosíthatjuk Egerben

mindazokat, akiknek vágyálmuk az egyházi és világi méltóság, vagy úriság. Egyszerűbben azt a felső réteget, mely saját szava szerint a nemzetet fenntartja és így tartja fenn. Ezenkívül azt a középosztályt, mely a nemzet és sokszor a nemzeti hibák fenntartásának Egerben is készséges támasza.

A falu-öv Eger körül nem egységes, aminthogy a magyar parasztság is számtalan külön színű és igyekvésű rétegre bomlik. E parasztságon belüli rétegződés e külső öv egyes részeinek elhelyeződésében is kifejezésre jut. A falu-öv egyik végén, a Maklár-hóstyában van a zsíros-parasztság területe, illetve helyesebb elnevezéssel élve a kiscgazda, szőlősgazda, kerttulajdonos módosabb parasztság székhelye. Ezzel csaknem átlósan, ellenkező irányban, a város másik végén, a Szalaparton a szegényparasztság lakik, a teljesen birtoktalan földmunkásság, a nap-számos réteg, az idecsúszott proletárság, cigányok mellett. Közül a Cifra hóstyában és el-szórta a többi városszéli negyedekben már vegyesen lakik a szegény és a valamivel módo-sabb parasztság. De a két típus, a Maklár-hóstyá és a Szalapart között alig van valami társa-dalmi érintkezés és e két városszélen lakó réteg között az osztálykülönbségek jelentékenyek és sokban áthidalhatatlanok.

E három rész és három réteg között természetesen számos más formában is rétegződik a társadalom és az uralkodó színek mellett más színárnyalatok is találhatóak. Érdekek, ellentétek és intrikák szövik át az egyes közösségeket. Egerre, a városra pedig a Szalapart és a barokk városközép közötti mérhetetlen ellentét a legjellemzőbb és az, hogy e két rész egymás szom-szédságában, jelentős középréteg átmeneteivel nem enyhítve jelenik meg. A pinceházak és a barokk városközép viszonya pedig sokban hasonlít az okozat és az ok viszonyához.

A jövőtlen kisváros kicsiny lehetőségeit már eredendően megszabja Eger fekvése. Az, hogy ez a város oda épült, ahol van, hegyek alá, inkább világi és egyházi hatalom várának, mint gazdasági központnak. Helyzeténél fogva olyan város, mely kapu ugyan, de leginkább olyan kapu, melyet pedig mindig bezártak, hol a nemzet ellenségei ellen, hol az »új idők új dalai« ellen. Ez a kapu mindig inkább visszavert, mint átengedett és sohasem volt az a célja, hogy kereskedőket, vagy árut bocsásson be, vagy küldjön ki. Eger mindig inkább vár volt, mint város és a vár itt sohasem élt szoros egymásrautaltságban a várossal, mint például a német kis-városokban. Mikor a magyarság ellenségei idáig hatoltak, a vár megvédte a magyarságot is, de mikor nem jött idáig ellenség, a vár néha a szélesebb értelemben vett magyarsággal szemben viselkedett ellenségesen. Azzal, hogy a nép védője helyett gyakran a maradiság és az elő-jogokat védő szellem bátyája lett. Sem egyik, sem másik szerepében nem volt szüksége sem túlságos kereskedelemre, sem túlságos iparra és a maradiság védelmében egyenesen kívánatos lehetett számára, hogy csak mellékes vasútvonal fusson el házai és műemlékei mellett. Hely, emberek, közszellem, minden összejátszott abban, hogy Eger városaink kifejlődése idején ne fejlődhessen várossá a szó gazdasági és forgalmi értelmében. Bár Miskolc várossá fejlődése egyáltalában nem ment rokonszenvesen, de mégis kínálkozik az összehasonlítás a között, hogy Egernek 1869-ben 19.000 lakosa volt, 1930-ban 30.000, viszont Miskolcnak 1850-ben csak 16.000, de 1930-ban már 51.000. E két számadat elég pontosan mutatja, hogy Eger fejlődésében mennyire elmaradt, részint földrajzi helyzete, részint a földrajzi helyzettel össze-játszó társadalmi okok miatt. Ugyanezekből az okokból folyik, hogy a város kereskedelme jelentéktelen, ipara kicsiny és egyre inkább visszafejlődőben van. A földművelés a város ellátására szorítkozik és csak nagyon kevéssé termel kivitelre. Ezzel kapcsolatban természe-tesen kispolgári rétege is aránylag vékony és e réteg tagjait inkább csak polgári foglalkozású egyéneknek lehet nevezni, semmint polgároknak a szó urbánus, szellemet, magatartást és életformát jelentő értelmében. Ez a réteg nem gazdagodik és nem is szaporodik, 1920 és 1930 között az országban 21 megyei város lakossága szaporodott jobban Egernél, holott az egyke itt

nem vehető komolyan számba. Hogy az egeri lakosság nem szaporodik a szokott mértékben sem, annak oka nyilvánvalóan az, hogy a városnak nincs szerepe, tehát nem is fejlődhetik. Élelmiszer-behozatal jórészt csak a közvetlen környékről van, élelmiszer kivitelükben pedig alig van néhány cikk, mint a szilva, őszibarack, zöldség. Eger szerepe inkább a hatóság, mint a piac szerepe a megyében. A piac egyre inkább Gyöngyösre helyeződik át és a vasútvonal melletti fontosabb állomásokra. Viszont a hatóság él Egerben és élteni Egert. A parasztok nem áruval a szekerükön, hanem idézéssel a zsebükben jelennek meg ebben a városban, bajos ügyeik elintézésére és az ügyvédek megsegítésére. Ez a közigazgatási, bíraskodási, pénzügyigazgatási szerep nagyon is illik ehhez a városhoz, mely vár volt mindig, ahová a tizedek és kilencedek és adók befutottak. Az illetékekből és bíraskodásból és közigazgatásból persze nem él meg a város városfejlesztő rétege, a polgárság, tehát ez a polgárság nem fejlődik - és nem fejleszt. Viszont az aszfaltos belső utcákon nyugodt hivatali urakat látni, akik úri szeretetben és összetartásban élnek, intézik az ügyeket, ügyelnek arra, hogy a gyerekek illető módon köszönjenek, de keveset törődnek azzal, hogy fejlődés is kellene és mozgás a város életébe. Eképpen Egerben minden nagyon lassan halad a maga útján és csak a nyugdíjasok szaporodnak.

A barokk stílusú épületek mellett Eger belső részében ekkép nem fejlődhetett ki a városokban fontos két réteg: a polgárság és munkásság. Így maradt Eger mai napig is urak és papok városának és e két fogalom között Egerben nagy általánosságban alig van különbség és az Eger-patak békái nyáridőn esténként Mikszáth híres és hírhedt regényének mottóját brekegik, szüntelen mondván, hogy »urak a papok«. Vannak, mint mindenütt, itt is kivételek, szociális szándékú emberek elszórva bágyadt és pompakedvelő környezetükben, de ők nem látszanak és nem is igen látszódnak ebben a városban. Előbb-utóbb belekényszerülnek abba a szellembe, amely úr a városon és befeléfordulnak, szociális célokért nem harcolva többé, fölötteseiknek is tetsző lemondásban élnek szép bordás könyvek között és csöndes estéken a breviáriumok szavait morzsolják fogaikkal. Sokan és sokszor mondták nekem Egerről a szót, hogy a »feudálcatholicizmus vára« és sokszor mentem keresni a catholicizmus többi és kevésbé anyagi arcait ebbe a városba. Meg is találtam mindig, de keresni kellett, míg a neobarokk nemcsak az oromfalakról hirdette a város lényegét, hanem hirdette mindenütt. Hirdette abban, amit meséltek itt-ott, a városról, hirdették egyes jelenetek az utcán, hirdette a bezárt ablakok mögötti főúri élet és hirdette a levegő is, az egeri levegő, melyben talán könnyebb meghajolni, mint más városok levegőjében. Láttam, ahogy a kanonok egyik házából parádéskocsi vitte misére zsinóros kevély kocsissal a bakján néhány lépésnyire a Székesegyházba a kanonokot, műgyűjtő utódját a halászó tanítványoknak. Éreztem az aulikus légkört a város középpontjában, az udvari szellemet, mely intrikákkal, kémekkel pletykákkal teli és talán jó érzéssel a gazdálkodás, de kevés érzéssel a zsellérek iránt. Láttam, hogy a székesegyház pompás miséin alig volt ott a nép, viszont zsúfolásig megtöltötte Isten szegényebb szolgálóinak, a ferenceseknek, a minoritáknak, a tanítószerzeteseknek a templomait és nehéz volt ebben nem szimbólumot éreznem. Pedig lehet, hogy ott csak kedvezőbb időben volt a mise, de ugyanígy lehet, hogy ez a távoli pompa, ez a földesúri hintóra emlékeztető parádéskocsi inkább félelmet, mint szeretetet váltott ki abból a népből, mely mégiscsak alapját teszi az Egyháznak és talaját a hitnek. A könyvet szerető ember gyönyörűségével nézhettem a Lyceum könyvtárában Mikes Kelemennek Rodostó óta fakuló kéziratát és a régi könyveket, melyért egy-egy barát élete munkáját adta talán. De kis rosszízű a számon láthattam a statisztikát e gazdag könyvtár szegény forgalmáról és arról, hogy inkább halott kincsek gyűjteménye, mint élő kultúra terjesztője. Győrben egy körülbelül ugyanekkora könyvtár forgalma a kötetek 14·1%-a volt egy esztendőben, Pápán 11·4%, Sárospatakon 7·1%, Egerben egy esztendőben a könyvek 1·4%-át olvasták. Láttam, hogy mennyi és milyen pompás vára van

Egerben a kultúrának, de tudtam azt is, hogy míg országosan az analfabéták száma átlag 9·6%, Egerben 9·3%, ami nem nagy dicsőség olyan város számára, mely a »magyar Athén« nevével szeret büszkélkedni. Bármilyen nehéz volt is levonni a következtetést, látnom kellett, hogy a »pomposzerető« nagyok alkotásai nem a nyomorult és adózó népnek szánvák és ezeket az alkotásokat nem egészítik ki más olyan alkotások, melyek hozzájuk szólnának. Láttam, hogy a szűk barokk tekintély úr ezen a városon és szorongva figyeltem, hogy úgy látszik még ma, nagy veszedelmek idején is vannak egyháziak, aki leginkább a tekintély látszatának őrzői, egy elmúlt világ, egy időszerűtlen barokk ideál makacs megtartói, akkor, amikor itt-ott a birtokok és javak miatt már a keresztek alatt is mozdulni látszik a föld. A vár vár maradt, népek fölött trónoló hatalom, védelem pajzsa és tisztelet követelője, szeretet és alázat példája helyett. Egerben minden ezt hirdeti, a barokk paloták sora, a társadalmi légkör, mely arról beszél, hogy a küzdő egyház fiai közül sokan a világi küzdelemben úgylátszik elfelejtették, vagy elmulasztják magatartásukkal hirdetni a nem világi célt.

De ez az egyházi barokk szellem, bármennyire időszerűtlen is, mégis fontos táji és történeti hagyományokból folyik Egerben, a világi neobarokk szellem sokkal inkább epigon és sokkal újabb keletű. Nagyrészt egyházi hatás alatt alakult ki, ugyanúgy, ahogy a régi néhány egyházi épület formáihoz igazodva készültek az iparbarokk stílusában a középületek és állami iskolák. E világi neobarokk szoros szövetségben jelenik meg az úgynevezett »úri magatartással«, a dzsentriszkedő gesztusokkal, holott a dzsentrinek a vármegye vezetésében már kevés szerepe van. Két-három nemesi család kivételével a megyeház urai a magyar úri társadalom dzsentroid típusához tartoznak és őseiknek kutatása a faji keresztezettség maximumára kitűnő példa lehetne. E jórészt német, szlovák, délszláv származású és a magyar úrisághoz asszimilálódott réteg természetesen urabb az úrnál. Egerben e réteg meglehetősen önálló szívet alkot, ők azok, akik barokk homlokzatot építettek a házuk elé, ők azok, akik jobban védik a nemesség örökbefogadott hibáit, mint amennyire a nemesség védené. Személyi okokból és vadásztársasági csoportok szerint több kisebb-nagyobb szívet alkotnak Eger társadalmában. A legerőteljesebb és legjellegzetesebb szívet a megyei közigazgatás tisztviselőiből alakul. Tőlük különböző és velük még vadászatban sem érintkező másik szívet az igazságszolgáltatás uraiból kerül össze. Harmadik és szintén meglehetősen önálló szívet a jelentéktelenebb pénzügyigazgatósági csoport mellett a város urainak a szívet. Az egyháziak mellett a világi hatalmat ők képviselik Egerben és a várostra vonatkozó tervek, szándékok, a városi és megyei vezetés módszerei élesen mutatják e társadalmi típus jellemét, módszereit és magatartását.

E kötelező magatartás: Eger kulturális fölényével való dicsekvés. E kulturális fölény kétségtelenül megvan, de az is kétségtelen, hogy a kultúrát nem a nép számára való tulajdonságnak tekintik, vagy legalább is másodrendű dolognak tartják a néphez közvetíteni. Mindamellett: Eger tanítóképzője az országnak szinte egész északi részét látja el tanítókkal, papnöveldeje az ország egész északi részét papokkal, iskoláiban a környező vidék gyerekei tanulnak. De ez nem annyira a város, hanem inkább az állam, az érsekség és a káptalan érdeme. Bár a káptalan kisebb mértékben vesz részt az iskolafenntartásban, mint gondolni lehetne és régi legendás gazdagsága pillanatnyilag a múlté, most ugyanis egy-egy kanonok jövedelme alig közelíti meg egy miniszter fizetését. Mikor kérdeztem, hogy mint lehet ez, hiszen a káptalan az egyik legjelentékenyebb földesúr Magyarországon, a válasz az volt, hogy a káptalan néhány vállalkozása megbukott és e miatt most hosszú ideig súlyos terhek fekszenek a birtokokon és ezek csökkentik ennyire a jövedelmet.

Az iskolákat részben az állam, részben az állam és az Egyház tartja fenn. A város annak ellenére, hogy az »Eger iskolaváros« egyik jelszava a városi politikának, kulturális kiadásokra lakosságához mért arányban aránylag kevesebbet fordít, mint Esztergom, Kaposvár,

Nagykanizsa, Pápa, Sátoraljaújhely, Gyöngyös, Nagykőrös megyei városok. Például a 32.000 lakosú Kaposvár 325.000 pengőt költ kulturális kiadásokra, a 30.000 lakosú Eger csak 112.000 pengőt, tehát alig valamivel többet, mint a kaposvári költségek egyharmada. A város urainak jórésze szembe is száll a papi köröknek azzal a felfogásával, hogy Egerből iskolavárost kell csinálni. Szempontjuk bizonyos mértékig indokolt is, mert a többféle internátus miatt az iskolák ma már nem hoznak jövedelmet a polgároknak, mint hoztak régen a kosztos diákok útján.

A városi urak kedves terve az »Eger iskolaváros« jelszóval szemben az idegenforgalmi-fürdőváros elképzelés. Ha más bizonyíték nem lenne is, ez elég ahhoz, hogy megítéljük a városok vezető rétege, az úgynevezett felső-középosztály gondolkodása mennyire egyrétű és sablonos. Viszont, hogy a városfejlesztési terv is inkább csak jelszó, mint program, arra bizonyíték, hogy Eger várostakarításra sok magyar városnál csakúgy lényegesen kevesebbet költ, mint kulturális célokra. A Fürdőváros-elképzelés magva az az uszoda, melyet egy neves úszónk édesapja, mint városi mérnök épített többek szerint azért, hogy fiának legyen hol úsznia. Ez az uszoda volt a mag és most már a helybeli vezetőség egy része úgy véli, hogy meg kell varrni a gombhoz a kabátot, vagyis fürdővárost kell csinálni Egerből és a város életét az uszodához igazítani. Ennek viszont erkölcsi okokból a papi körök vannak ellene. Mindamellet minden jel arra mutat, hogy Eger is fel fog készülni az idegenforgalomra és ez alkalommal a város karakteréhez híven, leginkább fixfizetéses hivatalnok-nyaralókat igyekeznek majd Egerbe csábítani. A harmadik városi program a bortermelés, most, hogy Eger régi svájci és lengyel piacai elvesztek, kevésbé szolgálhatja csak a város föllendülését.

Eger harmadik arcát, a falu-arcot, mint mindenütt falun a földbirtokeloszlás adatai világítják meg. A falu-Eger életéről, szociális helyzetéről már néhány számadat is eleget mond. Eger határában van 2285 holdon 2 birtok. Viszont 931 holdon van 344 2-3 holdas birtok, 1442 holdon van 1126 1-2 holdas »birtok« és 894 holdon van 1887 egy holdon aluli »birtok«. E néhány birtokeloszlási adat már önmagában elmondja, hogy az egri parasztlakosság legnagyobb része nem önálló parasztlakos, a környékbeli uradalmakban dolgozik, napszámos munkából él. A városszéli parasztlakosság ebből a legnagyobb részét agrárproletáriátusnak nevezhető rétegből áll és életviszonyaira általában a törpebirtokos parasztlakosság életviszonyainak adatai jellemzőek. A Maklár-hóstyán gazdagabb, zsíros parasztlakos sokkal kevesebben vannak, mint ez állandó létbizonytalanságban élő és a napszámber nagyságától függően kevésbé, vagy jobban nyomorgó réteg tagjai. 1936-37-ben még aránylag kedvező volt az a napszámber, mely életviszonyaikat megszabta. Tavasszal szőlőmunkáért 2 pengőt, nyáron aratásért 3 pengő és 50 fillért, ősszel szőlőmunkáért 1·20 pengőt kaptak.

Ezekre a városszéli területekre adják ki a legtöbb italmérési engedélyt, viszont ezeken a területeken lakik a legkevesebb orvos. A hasihagymáz-esetek sűrűn fordulnak elő errefelé és természetesen jelentékenyen nagyobb a tbc-halálozás, mint a Belvárosban, a pincelakások hatása tisztán megmutatkozik a csecsemőhalálozás nagyságában is. A legszegényebb parasztlakásban, a Szalaparton egy fölvetett adatgyűjtés és hozzávetőlegesen elvégzett kalóriaszámítás szerint egy felnőtt ember naponta átlagosan 1236 kalória értékű ételt vesz magához, ami lényegesen alatta marad nemcsak a kívánatos, hanem a szükséges mennyiségnek is. A pincelakások mellett itt vannak a teljesen vagy félig vályogból készült házak, a nád, zsúp-, zsindegy- és deszkatetők és itt nőnek fel azok a gyerekek, akiknek kevés hasznuk van abból, hogy a várospolitikusok büszkén hivalkodnak azzal, hogy Eger iskolaváros. A Szalapart képe és a falu-öv számadatai nem hagynak kétséget a felől, hogy Egerben a vezető, kormányzó és birtokló rétegek egyike sem teljesíti szociális kötelességeit, erejéhez mérten. Az ugyancsak jelentékeny földbirtokalapon nyugvó egri püspökség és káptalan illetékesei valószínűleg nem

is nagyon ismerik ez alvilági tájakat és az egri idegenforgalmat akaró város aligha hivatkozna ezekkel a tényekkel. A város hatalmasságainak szociális szellemére jellemző, hogy az egyik elmúlt esztendőben közélélmzésre fejenként és átlagban 3 pengőt költött Veszprém, 2-30 pengőt költött Mohács, 2 pengőt költött Sátoraljaújhely és 1-1 pengőt költött Eger. A kultúrváros szellemére jellemző, hogy a Szalaparton 16% az analfabéta és három városzéli kerületben van 10 és 15% között, ami csábít annak a következtetésnek a levonására, hogy a kultúrát az illetékes vezetők nem e városrészek irányában kívánják terjeszteni. Végeredményképpen az egri falu-öv csaknem annyira elhagyatott, társadalom szélére vetett szociális és kulturális terület, mint bármilyen más falu az országban. Az egyetlen különbség, hogy itt nem más faluba, hanem csak a belső városba kell menni orvosért, hogy pompás barokk templomokat látogathat a szalaparti egyszerű falusi templomok helyett. Meg az, hogy - ha majd a város idegenforgalmi célkitűzései eredményt érnek el - pinceháztól egy-két kilométernyire szép áramvonalas autók láthatnak vesztegelni a vendéglők előtt. Ebben pedig nem minden mucsainak van része.

Mélyebben vizsgálva Eger képét és lakosainak állapotát, ilyen keresztmetszetet mutat ez a város, mely külsejében csinos és belsejében magában hordja a magyar társadalom legjellemzőbb hibáit. Egerben kissé az ország mutatkozik meg, a város határain belül megtaláljuk a kicsiny földön tengődő nagyszámú szegényparasztságot, a gazdagabb parasztok vékonyabb rétegét, fölöttük szinte átmenet nélkül az üressé vált tekintélyelv jegyében élő neobarokk hatalmakat. A gyengülő test meg az aránytalanul nagy fej között vékony és csenevész átmenetként a »kispolgári elemeket« látjuk, melyek ebben az atmoszférában csak élni tudnak, de fejlődni nem. A városban ott emelkedik a várhegy is, mely úgy áll Eger mögött, mint a magyarság mögött a dicső történelmi múlt, mellyel inkább dicsekedni szeretünk, semmint kötelezést vállalni. A csöndes utcákon papok és tanárok sétálnak, sok az iskola, de kevés az ipartelep és a bolt, sok és gazdag a pompa, de nem kevesebb a szegénység sem, mint másutt. Az élet itt lassan múlik és Egerben csakugyan minden csendes. A békét, a meglevő állapotokat a maradiságot és a tekintélytisztelet látszatának fönntartását erős várak őrzik. Eger végvár volt régen és ma is az. Csak régen a magyarságot védte a török ellen, ma a multat védi a jelen ellen. Sokan élhetnek Egerben, akik szeretnék, ha egy nap megállanának mind az órák és tagadhatnák, amit nem szeretnek elhinni, hogy az idő múlik. Ma ez a tagadás, szembe-helyezkedés az idővel és a korrall csak abban jelentkezik, hogy nehéz sora lenne annak, aki Egerben kimondaná, hogy »mégis mozog a föld«.

Katolikusnak nehéz szorongás és szomorúság nélkül járnia Egerben, az egyháziak városában. Arra kellett gondolnom sokszor, amit egy bölcs pap mondott nekem, hogy az Egyház isteni eredete mellett az egyik legerősebb bizonyíték, hogy méltatlan képviselői sem tudták eddig tönkretenni. És arra, amit Gárdonyi egyszerű keresztjén olvastam a várhegyen, miközben az egri katolikuságra gondoltam.

»Csak a teste« - mondotta bölcsen a sírfelirat és a bágyadt nap lassan úszott a barokk paloták fölött...

MISKOLC

Fölötte az Avas örökdió s e magas dombon egy kilátótorony. A kilátótorony sarkán éjszaka lámpa világít, ősszel, mikor ott voltam, reggelenként a hegyoldalban erjedve párologtak a nedves levelek és a városszéleken a táj maradék zöldje elé arany jegenyék rajzolódtak. Az Avasról, a széljárta kilátóról alföldet látni s hegyeket. És látni a várost. Házai olyanok, mint egy pirosgyapjú nyáj, melyet pásztor a kihajt az erdők közül a síkság felé. A Bükk akkor reggelenként már megizzadt a levelek vastag takarója alatt, ködök szálltak belőle a város felé. Diósgyőrnél kohók füstjével társultak és Miskolcra már kormos-szürkén érkeztek, aztán eloszoltak az Alföld lapos síkjain. Ez a színjáték reggelenként megisméltődött és naponta végignézttem az Avason, a város fölött.

»Úgy-e szép?« - szólott valaki egy napon mellettem, szétmutatva a terjengő városon s dicsekedni kezdett. »Van, - mondta, mintha lekszikonból olvasná, vagy egy írásműből, mely a nemzeti önbiztatás idejében készült - van református püspökség, városház, vármegyeház, törvényszék, járásbíróház, pénzügyigazgatóság, pénzügyőrség, adóhivatal, tanfelügyelőség, ügyvédi kamara, kereskedelmi és iparkamara, erdőfelügyelőség, iparfelügyelőség, kultúr-mérnökség, dohánybevételefelügyelőség, MÁV üzletvezetőség, jogakadémia, református gimnázium, katolikus gimnázium, zsidópolgári, zeneiskola, színház, vakokat képző intézet. Van számos takarékpénztár, több szövetkezet és van szemétegetőtelep. Van - szólott ragyogó arccal - modern kávéház csőlámpákkal, villamos az uccán, vannak boltok, gazdag és fényes boltok roppant sajtokkal a kirakatban és márkás üvegtermékekkel a pultokon. Megkaphatni itt a legmelegebb szőrmét és a legpestibb jazzt, a legmodernebb bútort és a leganyagszerűbb lámpát, új házainkban gőzfűtés zizeg és uccáinkról nagyvárosi módon söpörjük el a szemetet. Ime, - mutatott a várostra kissé kereskedői lendülettel, mintha felkínálná, hogy vegyem meg mindazt, ami itt található - van mindene ennek a városnak, ott vannak a legnagyobb hivatalai, ott a legfényesebb boltjai, amott a legnagyobb gyárai...«

- Hol a lelke? - kérdeztem csöndesen. A vidám idegen az arcomba bámult, és legyintett. A padokon a közelgő napsütésre várakoztak a szelíd munkanélküliek.

Valóban hiába kutattam a város lelkét, a város csak sokféle képpel válaszolt. Ha lelket kérdeztem forgalommal felelt, ha szellemet, könyvkereskedéssel, ha egyéniséget az Avassal. A városképek kevés kérdésre adtak feleletet, egyvelegesen voltak, mint egy nyitány a huszadik század legelejéről. Van részlet a városban, mely a Felvidéket próbálja mintázni, az északi Bártfát, hol télen havasak a meredek uccák és halványkékek a régi házak árnyékai. A városközéphez az volt a becsvágya, hogy inkább hasonlítson a Teréz körúthoz, mint a Király uccához. A hivatali épületeknek fogalmuk se volt, hogy mihez akarnak hasonlítani. Némelyikük klasszikus akart lenni, mások barokk, harmadikuk egyszerűen »monumentális«, negyedikük méltóságos. A City leghivalkodóbb kereskedelmi háza az építész álhindú remiszenciáiról beszélt és pesti paloták kisebb, de nem kevésbé stílustalan vidéki rokonának kívánta mutatni magát. Az Avason a szép templom gót csúcsívei körül komoly, keresztetlen református sírkövek álltak feketén, lejjebb a Széchenyi tér rokonszenves és felvidéki képet mutatott s a Szinva szép hídjai alatt a patak szüntelenül perelt a kavicsokkal. Itt a patakparton romantikus lett a város, lágyhajlású hidakkal kedvezett a szerelmeseknek, félsötét uccákkal a pároknak és nyugodalmas kisvárosi környezettel a bottal-szatyorral cammogó öregasszonyoknak. A házak is nyugodtabbak erre, tisztábbak a patak fölött, az ablakok függönyösebbek, az

élet csendesebb. Kívülebbről megint más és más képeket láttam a különféle barlangok és nyomortanyák között.

A város darabokra esik szét és uccák tartják össze, nem pedig szellem. A keleti végét a nyugatihoz villamos rántja közelebb és a különféle városrészek legfeljebb ha a központ boltjaiban találkoznak. Egerben a különféle városrészek emberei templomokban találkoznak, Salgótarjánban gyárakban, Balassagyarmaton hivatalban, Miskolcon piacon és boltokban. Ez a város lényege. Ezért felel anyagiakkal, ha szellemiek után érdeklődik az ember, ezért vannak inkább javai, mint szelleme és egyénisége. Olyan ez a város, mintha kereskedelmi utazók hozták volna össze, úgyhogy mindazokból az árukból, melyeket képviselnek, ide hozták egy városra való. Hozták mindent, ami a kényelmes és jó és a városias életnek feltétele, hozták mindent, amit hordhattak, porszívógépet és zománcozott fürdőkádat, illatos szappant és finom üveget, hozták forgalmat és üzleti ügyességet, hozták jó előadásokat és sorozat könyveket. Csak éppen hagyományt nem tudtak hozni, mert az rejtélyes anyagokból tevődik össze, régi kövek emlékeiből, az élet bizonyos pillanataiban bizonyos dolgokkal szemben való bizonyos magatartásból és valami titkos cinkosságból, mely egyes pillanatokban egyforma cselekedetet parancsol egy város lakóinak. Miskolcnak nincs ilyen magosabb szellemi egysége, laza város. Házaik fölött nem lebegnek a kultúra múzsái és a századok árnyai, de uccáin a civilizáció buzgó ügynökei sűrögnek.

Ha van város, amely pontosan nyomon követte az ország fejlődését és a városalkotó középosztály alakulását, Miskolc ilyen. Ennek a városnak a szeme mindig Budapesten volt és a magyar középosztály kialakulásának egyes fázisai szépen látszanak Miskolc történetén. Pedig nem minden város történelmében látszanak meg, Eger visszamaradt a barokk igézetében, Balassagyarmat a vármegyeház igézetében. Miskolc mindig haladt a korrallal, ami annyit is jelent, hogy engedelmesen, sőt túlbuzgón fölvette mindazokat a hibákat is, amelyeket a kor magával hozott.

Kezdetben Miskolc is, mint a magyar városok jórésze, falu a vár mellett. Akkoriban Diósgyőr volt a főhely, a király, illetve királyné vára és a szomszéd erdők fáinak ősei látták Bélát menekülni a Mohi-csata után. A várból négy torony és alacsony fal maradt meg, rozsdabarnán és bölcsen szemlélődik a diósgyőri strand fürdőzőin nyarankint. Miskolc akkor még csak kicsiny falu, bár nevét nagy hírű nemzetségről veszi. Később, mint megyeszékhely fejlődni kezd, ez a fejlődés azonban csak annyit jelent, hogy itt székel a közigazgatás. Eddig még csak nemesség van és polgárság alig, itt-ott a falusias uccákon parasztiparosok varrják a gubát és szögelik a csizmát. Mindamelllett a város helyzeténél fogva valamivel nagyobb jövő elé néz, mint társai e tájon. Legalábbis ezt bizonyítja az, hogy jószimatú görögök telepednek meg benne és kereskedni kezdenek a városban. Számos utód és egy szép görög templom maradt utánuk. Mindamelllett ebben az időben Miskolc társadalma is csak olyan, mint az országé. Mozdulatlan a rendiségben és a város fejlődése akkor kezdődik, mikor a magyar középosztály kialakulása és a nyugati eszmék áramlása a hazába. Miskolcon a felvilágosodás idejében, majd azután is, a tizenkilencedik században sokkal több mozgás észlelhető, mint a táj, sőt az ország többi hasonló városaiban. Miskolcra gyűlnek az »erényes világpolgárok« szabadkőműves páholyuléseire a környék voltairánus urai, a város zempléni, borsodi, szabolcsi, abaúji alispánok, főjegyzők és nagyurak találkozóhelye. Miskolcon már 1823-ban, még a reformlendület kezdete előtt és másfél évtizeddel a pesti színház előtt áll a kőszínház. Déryné Széppataky Róza, Laborfalvy Róza és más, máig neves színészek itt aratják a legmelegebb tapsokat. A város jelentős lendülettel indul neki a tizenkilencedik századnak. Ez a lendület pontosan olyan mint az országé, dalszínházzal, buzgó nemesekkel, kultúrbarát urakkal kezdődik, szép lendületben. Aztán kiegyezés után állliberalizmussal folytatódik és azzal a

társadalomalakulással, melynek elszomorító eredménye a mai középosztály. Ha Miskolc nem is ebben a korszakban kezdett lenni, ez a korszak elmosta a fejlődés eredeti irányát, melynek ma már csak emlékei vannak a városban. Ilyen a színház, mely kívülről szép nyugodt formákkal és ucca fölé nyúló árkádokkal hirdeti a múlt század elejének nyugalmas harmóniáját és magabiztos lendületet. De a színház belsejében már üres, stílustalan és hagyománytalan pompa hirdeti a század második felének a szellemét.

Miskolc a tizenkilencedik század elején még kevéssé különbözik az átlagos magyar kisvárosoktól. Jellege szerint falu, lélekszáma szerint kisváros, szerepe szerint megyeszékhely. Nem önálló test a megyében, hanem a megye középpontja, urak találkozóhelye, parasztok lakóhelye. A lendület a század közepén indul, meglehetősen lassan, Miskolcnak 1850-ben még csak 16.000 lakosa van 1870-ben ez a szám 21.000-re növekedik, 1890-ben harmincezerre. A következő évtizedben gyarapodik a város a legrohamosabban és 1910-ben már 51.000 lakosa van. Innen megint meglássuk a fejlődés üteme, de azért az 1930-as népszámlálás Miskolcon már 61.000 lelket számlál. Ha pedig a Miskolchoz hozzáított Diósgyőr és Hejőcsaba helységek lélekszámát ehhez a számhoz adjuk, akkor Nagy-Miskolc lakossága közel 90.000 lelket tesz ki és ezzel a lélekszámmal Miskolc az ország harmadik legnagyobb vidéki városa lesz, Szeged és Debrecen után. Ha a lakosság gyarapodását százalékban fejezzük ki, akkor e gyarapodás a századforduló évtizedeiben volt a legnagyobb. Vagyis azokban az évtizedekben, melyekben a háborúval lezárult magyar korszak a leglendületesebben fejlődött. Miskolc az utolsó hetven esztendőben a mai Magyarország leggyorsabban szaporodó városa volt. Míg ugyanis Miskolc népessége 1869-1930-ig 185·8%-kal gyarapodott, Pécs és Debrecen 150%-kal. A többi törvényhatósági jogú város szaporodása pedig e hat évtizedben általában 100% alatt marad. A mai Nagy-Miskolc hatszor akkora, mint az 1850-68 esztendők megyeszékhelye és háromszor akkora, mint az 1890-es évek fejlődésnek induló városa. Ez többek között annyit is jelent, hogy Budapest mögött Miskolc az a magyar város, melyet a magyar kapitalizmus kora legjobban megdagasztott. Annyit, hogy a város mai nagyságát és mai formáját csaknem teljesen ezeknek a magyar évtizedeknek köszönheti.

Ahogy a tőke halmozódott ebben az időben Miskolcon, ahogy a forgalom nőtt és a lehetőségek szaporodtak, úgy gyarapodott a város lélekszáma is. A bevándorlók cél és szerep szerint a város különféle részeiben állapodnak meg. A nem pályákra, hanem csak általános megélhetési lehetőségre szivárgó parasztság Hejőcsabán át érkezett és egy része meg is ragadt ebben a faluban, mely tulajdonképpen Miskolc paraszti külvárosa és kapuja az Alföld felé. Hejőcsaba szaporodási százalékszámai, melyek még Miskolc százalékszámainál is nagyobbarányúak, meglehetősen pontos alapot adnak arra, hogy melyik évtizedben, milyen ütemben folyt a környék parasztságának vándorlása a város felé. A múlt század hatvanas, hetvenes éveiben ez a vándorlás Hejőcsabára még egészen gyöngye (1·8%). Részint, mert akkor még maga Miskolc fogadta be őket, részint pedig azért, mert a parasztság kisebb tömegei vándoroltak. Ez arányszám a század utolsó évtizedében, Miskolc legnagyobb fejlődése idején 37·7%-ra ugrik és azóta szinte folyamatosan ezen a színvonalon marad.

Azok, akik határozott munkára és lehetőségre jöttek, ha munkások voltak, Diósgyőrött állapodtak meg. Itt a fejlődés a múlt század utolsó és a huszadik század első évtizedében a legjelentősebb. E húsz év alatt Diósgyőr lakossága 76%-kal nőtt. A bevándorlók: munkások és tekintélyes részben nem magyar eredetűek.

A harmadik elkülönülő bevándorló réteg a zsidóság rögtön a város közepére érkezett, ugyancsak határozott kereskedelmi lehetőségekre. Miskolcon való megtelepedésének egyik oka, hogy az északkeleti bevándorlás irányában ez volt az első városiasabb jellegű város és

kapuhelyzeténél fogva ebben a városban kínálkoztak jelentékeny kereskedelmi lehetőségek. Hiszen: Miskolc fogta össze egy útba az északról és északkeletről Budapest felé futó utakat és vasutakat.

A kialakulás idejének, módjának és annak, hogy nem régi város formálódott át, hanem egy új város született legfontosabb hatása az, hogy Miskolc urbánus város, ennek a szónak anyagi értelmében. Városias város - a materiában. Ha népességét nézzük, látnunk kell, hogy az úgynevezett városi foglalkozású rétegek (iparos, kereskedő, közl. alkalmazott, köztisztviselő, magántisztviselő, házi cseléd) arányszáma az ország városai közül Budapest és Győr után Miskolcon a legmagasabb (73·54%). E téren az ország nagyobb városai is lényegesen mögötte vannak. Debrecen városi foglalkozású népe alig 60 százalék, Szegedé 46%, Kecskemété 30 százalék és hogy urbánusabb városokat is nézzünk: Soproné és Székesfehérvaré alig 60 százalék. Az írni és olvasni tudók aránya nagyobb, mint az egyetemi városokban, Szegeden, Debrecenben, vagy Pécsen s a népsűrűség Budapest után Miskolcon a legnagyobb. Tipikusan városi jelenség Miskolc társadalmának elöregedése. Például az, hogy míg 1910 és 30 között a 60 éven felüliek százalékos arányszáma 74·2%-kal nőtt, a tizenöt éven aluliaké 12·1%-kal csökkent, ami középosztályi-városi egykére mutat. Miskolc kiváló statisztikus-vizsgálója szerint »a jövő Miskolc népességének leendő törzse oly szerény, mintha egy mainál sokkal kisebb városra volna méretezve«. A zsidóság százalékszámát háromszor akkora Miskolcon mint a törvényhatósági városok átlagában s a város materiában városias voltára a házakra vonatkozó statisztikai adatok a legjellemzőbbek. Míg Miskolcon 1930-ban a házak 70%-a kő- vagy téglapépület, a vidéki törvényhatósági városokban csak 34·7 százaléka. Viszont Miskolcon a vályog- és sárépületek aránya 13·7%, míg a többi városokban 40%. Míg az alföldi városokban jórészt a lakosságnak fele, vagy harmada él külterületen, Miskolcon mindössze a lakosság huszonnyolcadrésze. Az adatok felsorolását hosszan lehetne folytatni, de nagyjából mind ugyanazt mondja. Miskolc városias város minden külső, minden anyagi, minden népességi és minden forgalmi kritérium szerint. Társadalma pontosan ugyanebben az értelemben városi társadalom.

Miskolcon a Miskolcra érkezők körülbelül ugyanabban a híg és inkább materiális, mint szellemi értelemben váltak városivá, ahogyan a középosztályba érkezők váltak középosztályivá. A lehetőség a városban nem hiányzott, de hiányzott a hagyományos városi szellem. Megvoltak a civilizáció összes tárgyi adottságai, de jórészt hiányoztak a kultúra mélyebb gyökerei. Nem hiányzott a mód a polgári életre, de hiányzott egy polgári szellemiség levegője. Ha Eger társadalmának az a hibája, hogy a város roppant hagyományaitól nem vette észre a kort, amelyben él, - Miskolc társadalmának az a jellemzője, hogy csak az a kor nyomja rá bélyegét, amelyben kialakult és amelyben él. Gazdagok lehetőségekben, de szegények szellemben, gyorsan lettek várossá és gyorsan élnek e városban. Ha azt mondják miskolci munkás, vagy miskolci kereskedő, vagy miskolci proletár, akkor a fogalom, ami a szó mögött van, világos és tiszta. De ha egyszerűen azt mondják: »miskolci«, a fogalom bizonytalan és homályos. Pontosan úgy, ahogyan a középosztályban ha azt mondom dzsentrí, vagy azt közhivatalnok, vagy azt, magántisztviselő, a szó teljesen fed valamely fogalmat. De ha azt mondom »középosztályi« tág és határozatlan valamit láthatok csak e suta szó mögött. Ha mélyebben nézzük ez a szó: Miskolc lakóhelyet jelöl s nem pátriát. E városban megvan minden, de hiányzik valami. Hiányzik a különféle rétegekben az azonos jegy, hiányzik a jel az emberek homlokáról és beszédjéből, mely határozottan jelezné, hogy miskolci, akivel szembenállunk. Mindez természetesen nem bűne s még csak nem is hibája a városnak, csak egyszerűen jellemző rá és szükségszerű következménye hirtelen növekedésének, e növekedés korának és a város nem-városi multjának. Csupán annyit jelent, hogy a város társadalmának egyes részei nem

eggyéolvadtak Miskolcban, hanem együtt vannak Miskolcon. Ettől azonban Miskolc igazi város, éppen a szónak legmodernebb értelmében. Sokkal inkább az, mint bármely másik városa a tájnak. Kereskedelmi központ, Putnoktól Abaújszántóig, Mucsonyától Dédesig ide járnak a parasztek venni és eladni. A vásározó kisiparosok, csizmadiák, tímárok, kádárok és gubások, kik a városi Miskolc alapjait a Szinva mellett megvetették, alapos munkát végeztek. Alapításuk ma a vidéknek nemcsak központja, hanem fővárosa is, nemcsak megyeszékhely, hanem üzleti központ, vasutak találkozóhelye, utak csomópontja és földjükből kicsöppent parasztek menedéke.

A kialakulás kora rányomta bélyegét az uccákra. E tétova kor, mely nem tudott saját stílust teremteni, de boldogan örült annak, hogy anyagi eszközeivel minden régi kort feltámaszthat meglátszik a városképen. Ez csak helyenkint szép és harmonikus, többhelyt zagya és zavaros. A szokásos vidéki házak állnak sorfalat az aszfaltos uccák mellett, az ablakok függönyein testes Terpsychoré táncol, vagy kövér angyalok ürítik bőségszarújukat az ablakpárkány felé. Látsz házat gót ablakívekkel és a kapu fölött csipkés bástyafokokkal, melyeken talmi lőrések védik képzelt veszedelem elöl a frissen magyarosított várurakat. Neogót bérház vált neoröneszansz villát és közben neohindu épületek cirádás pompáját váltják le modern házak színes ablakkeretekkel és silányul festett síma falakkal. Láthatod a szokott vidéki villát, melyen kövérkés kő-delnök kissé természetellenes mozdulatba merevedve lapulnak a falon, melyet a gipszkultúra ósdi remekei díszítenek. A város egyetlen igazán szép és patinás terén, az Erzsébet téren, a fürdő és néhány szép régi épület között Kossuth szónokol hallhatatlanul. Abban a pózban, melyet az utókor észrevett belőle: lelkesítve és közben kissé elmélázva komolyan. Baljával botra támaszkodik, jobbával fölfelé mutat, kerek állat szép szabályosan köríti szakálla. Hátul az Avason ódon borpincék vannak. Nyarankint idejárnak inni és kalábe-rezni a borban található igazságot kedvelő tősgyökeres miskolciak. A főuccán hosszan húz el a villamos, nagyobb sietség nélkül s nem messze a pompás városközpéptől különös uccák vannak. Ha a házak számtábláit vizsgálod, döbbenve állsz meg. Az első ház száma 2, a másodiké 32. A különös tünemény magyarázata az, hogy a házak benyúlnak mélyen, derék-szögben az uccára. Ott benn újabb és újabb házak következnek, keskeny hosszú udvarok szélén s a kétoldali épületek eresze fenn összeér, mint két összehajló öregember dús szemöldöke. Az udvar olyan, mint egy kőből épített vályu, a vályu fölött az ember, a vályuban a mosogatóvíz jut ki az uccára. Nehezen küszködő kispolgárok laknak erre sötét és mosatlan ablakok mögött, egymás közvetlen szomszédságában s esténként rozzant székeken ülnek a vályu-udvarban, a ház előtt.

A miskolci épületek között aránylag ritka a neoklasszikus és ezzel párhuzamosan, a miskolci társadalomban meglehetősen ritka a dzsentrí. E nagyváros ellene mondott a megyei életnek s a nemesek ivadékai, ha idejutottak is, itt eltűntek a lendületes város sűrűjében és nem ülnek oly hivalkodó büszke nyugalommal oszlopos homlokzatok mögött, mint a táj kisebb városaiban. A dzsentrík szerepe is kicsi a városban, legfeljebb hatásuk volt időnkint nagy. Így a háború előtt, mikor ügyes asszimilánsok: lengyelbundát öltöttek és igyekeztek ügyesen asszimilálódni üzleti érdekből és befogadtatás reményében - felfelé. Miskolc azonban kissé túlságosan nagy város és kissé erősen multszázadi értelemben vett város arra, hogy e vidékies réteg szerepe nagy legyen benne s e rétegben is több ma a bevándorolt, mint az, aki Borsodban gyökeredzik. A gömöri és abaúji dzsentrí szállingózott le errefelé a háború után, meg a menekülő hivatalnokok. Most jórészt a város közepén s a Hodobay-telep szép tisztviselővilláiban laknak. Bár elég sokan vannak a városban s a város számos hivatalában, Miskolc jellegét mégsem ők szabják meg, nem e hivatali középosztály. E réteg egyesülete polgári kaszinó, vendéglője s kávéháza a Korona volt, hol hét vármegyére híres volt a konyha. Jeleztvén, hogy annak a

rétegnek készült e helyiség, melynek mindig több érzéke volt a jó enivaló, mint a szép dekoráció iránt.

A város képére lényegesen jobban rányomja bélyegét az értelmiség másik és függetlenebb rétege, mely részben a zsidóságból kerül ki. Ez ügyvédek, orvosok és kereskedők a város legforgalmasabb részeit foglalják el s ami lüktetés, izgalom, élet és frissesség van a városban, azt ők adják. A City képe is jórészt az ő képüket viseli magán, a kivilágított üzletek és a kelleténél jobban hivalkodó néhány emeletes bérház, mind e függetlenebb polgárság-formájú csoport vagyont hirdetik. Közülük a jobbmódúak a gazdakörben élnek társaséletet. E gazdakört a köznyelv el is keresztelte zsidókaszinónak, inkább csak a pontosabb megjelölés kedvéért, semmint indulattal. E Miskolcon élő és Pest felé tekintő, életritmusában már teljesen városias és Miskolc gazdasági fejlődéséhez, pénz- és áruforgalmához hozzáértő rétegnek külön kávéháza van. Itt szemben a Korona berendezési tökéletlenségével szép csólámpák vannak, rikító modern színek.

A város legszámosabb rétegét tevő kisiparosság mindenfelé szétszórva él. Tulajdonképpen velük kezdődött a városi Miskolc és ma is ők a legszámottevőbb réteg benne. Meg az a munkásság, melyet foglalkoztatnak. Érdekes módon - és ez a város haladottabb szellemére vall, e kisiparosság és munkásaik között jó az egyetértés. Még ezerkilencszázhuszban történt például, hogy az építőipari munkaadók és munkások kollektív szerződésben szabályozták az egymás közt fölmerülő kérdéseket. A Kisiparosok és Kiskereskedők Egyesületébe járnak és a munkaadók is támogatják a szociáldemokrata pártot. Együtt a munkássággal, mely összefüggő tömbökben lakik a város nyugati felén, a Diósgyőr felé nyíló uccákban és Diósgyőrött a vasgyár szomorú szürke és füstös telepi lakásaiban. Minde rétegek és csoportok meglehetősen békében élnek egymás mellett és e téren érződik valami vidéken meglehetősen szokatlan demokratikus légkör. Ez részint a miskolci polgárosult szellemű szociáldemokrata pártnak köszönhető, melyet itt nem kezelnek ellenszenvvel a keresztény polgári rétegek sem. Másrészt pedig annak, hogy a város örökölt valamit annak a kornak liberálisabb szelleméből, amelyben kialakult. E téren is közeláll Miskolc Budapesthez s a kultúrapártolás sem áll rossz helyen, ami még a mérsékelt antiszemiták szerint is sok tekintetben a polgárosult zsidóságnak köszönhető. A városias és civilizált élet minden jele megvan e városban, a könyvkereskedéseknek forgalma nagy s Miskolc nem él a kor mögött. Néhány szociális intézmény is működik, úgy ahogy, s a zeneiskola minden egyes tanulójára 120 pengőt fizet rá a város. Néha-néha botrányok zavarják meg a köznyugalmat, nagyobbak a kórház állapota miatt és kisebbek azért, mert a népkonyhán nincs mérleg, melyen lemérjék, hogy mennyi hús jár a szegénynek. Vagy azért, mert a szegényárpolda gondnoka rossz ételt főz az ápoltaknak és egyben a moslékosvályut is a közelükbe helyezi, hogy az ételt abba öntsék. A szegények étele így aztán nem megy kárba, mert megeszik a gondnok disznai és szépen gyarapodnak tőle. Addig, amíg valaki föl nem fedi mindezt és néhány kellemetlen napot nem szerez a gondnoknak és protektorának.

Paraszság Miskolcon alig van és Miskolc ebben is különbözik átlagos vidéki városainktól. Ezeknek egyik arca mindig a falu, hol parasztok élnek, kik nem befelé figyelnek s üzletekre és gyárakra, konjunktúrákra és bérekre, hanem kifelé a földekre és arra, hogy lesz-e termés és van-e eső? Miskolc szegélyén nem ilyen magyar falu-öv van, hanem banlieu a szó legszomóribb értelmében. Ide jutnak azok, akiket magához vonz e város és aztán magából kitaszít. Egy részük gyárépületből átalakított szükséglakásokban él hónapokat nyomorult deszkafalak közt, rongyból és ujságpapírból csinált ágyakon, töméntelen gyerekkel, zúgolódva és lázadozva. E fabarakkokban elnyűtt anyákat láthat, aki eljut idáig, olyanokat is, akiknek tizennégy gyereke volt és közülük tíz meghalt. A közeli jobbmódúak szidják őket és félnek tőlük. Minden kanálra vigyáznak, mert tolvajoknak látják mind e kihullottakat és nyomorultakat, akik különben

szelíden »áldás békességgel« köszönnek és sokszor hat-hét évig laknak betört ablakok, feszület, szentkép és falaikon seregestül tanyázó legyek között. Időnkint, amint panaszozzák: »kihajigálják őket az udvarra« s ilyenkor hosszú ácsorgások következnek a városház folyosóján, míg rendbejönnek a dolgok, úgy ahogy, s nem mindig kielégítően. Sokszor hétgyerekes családokat rendelnek olyan szobába, melyben már másik család is lakik és ilyenkor hevesen marják egymást a szegények, »tetves culák népeknek« szapulva a másikat. Őszre, mikor meghidegül az idő a roppant hodályban, mely azelőtt gyárépületnek szolgált, most lakásul - meghűlnek és köhögnek mind, mert csontig megy a hideg. Elida-plakátokkal ékesítik a rossz falakat, Ottó-képpel, gyerekeik fényképével, vagy halotti koszorúk szalagjaival. Hiszen fiaik és halottaik nekik is vannak, egyebük alig.

Kijebb a Bükk békés-zöld tájai felé, különös külvárosok vannak. A Dani-telepen, cigányok és magyarok vegyesen laknak pincének már rossz odukban. Dunyhák közt fekszenek bennük asszonyok, kik évek óta betegek már és néhol hat-nyolc lépcsőt kell lemenni, míg az ember a »szobába« ér, melynek olyan a teteje, mint valami nyomorult kis cseppkőbarlangé. Jézusok és Máriák csüngnek a falon és némelyik oduból lassú mormolás hallik: lent rokkant öregember szektások áhítatával olvas vallásos könyvből, nedves szemmel, szentkép előtt. Másutt a Honfoglaló-telepen, melynek valami gonosz gúny adta ezt a nevet, azok laknak, akik a városban nem tudtak meghúzódni. Itt sárból emeltek házat sár fölé, s néha ha őszre nem tudtak elkészülni ajtótlán s ablaktalan viskókban néztek a tél elé. Három méter hosszú és három méter széles kunyhók vannak itt s a fal alá tett teknők kétszer is telefutnak vízzel eső idején. A szegénység találékonysága errefelé mérhetetlen.

A Szinva medréből összeszedik az elhányt pléheket és eldobott lyukas lavórokat, azzal fedik a viskók tetejét. Ha az orvos nehezen kijött idáig néha, előfordult, hogy a beteg hozzátartozójának hátán vitette be magát a nagy sáron át a házba. Itt élnek s építkeznek, ha elfogyott már minden remény s kilakoltatták őket a városból. Még jó, ha nem olyan helyre rakják a ház alapját, ahová nem lehet, mert ilyenkor ahogy kész a ház megjelenik a hatóság csákányos emberekkel és lebontatja. Amint mondják előfordult, hogy 5 percnyi halasztást se akartak engedni a holmik kihordására. Egyszer egy öregember épített jogtalan helyre és elvitték feje felül a tetőt. Néha az ügyesebbek ki tudnak egyezni abban, hogy három pengőt fizetnek a helyért. A »honfoglalók«, akiknek valóban hiába foglalt egyszer egy gazdagabb házat Árpád, az egykori vezér, itt élnek. Mögöttük már földek nyúlnak el lila és barna szalagokban és a távoli tájak friss szelekkel üzennek este. Ők ezt azonban soha nem érzik, mert pár lépésnyire tőlük meszelt kerítésével ott áll a dögtemető. Elhullott lovakat és birkákat hordanak ide, s a tájat eső előtt előnti a hullabűz. Volt úgy, hogy lépfnés juhokat hánytak be oda temetetlenül s pár nap múlva egy asszony légycsípéstől nagyon megdagadt. Az orvos elkergette, mint mondta: szimulál. Két nap múlva meghalt.

Beljebb, a város belsejében mindezt kevesen látják s Miskolc nem érzelmes, hanem törtető s kemény, mint általában a nagyvárosok. Üzleteiben jó a forgalom és a főuccán éjszaka is nyüzsög az élet. Hogy a városban nagy a lendület, de csekély az elmélyülés, voltaképpen kicsiny baj és szerep szerint Miskolc talán az egyetlen igazi városa a tájnak. Nagyságát forgalom és kereskedelem adja s a kereskedelem végre is városibb dolog, mint a hivatal. Miskolc, ha hatalom székhelye, kereskedelmi-gazdasági hatalom székhelye a tájban. E tájon minden út Miskolcra vezet, ide érkeznek a vasutak, innen indulnak tovább az utak, a Búza tér széles piacterén itt váltanak gazdát a föld gyümölcsei, innen indulnak útra ügynökök. A háttérben a Bükk zöld erdei pompás szállókat rejtnek s észak e soküzletű fővárosának teremnek az Alföld síkjai és a Sajó völgy földjei.

UTÓHANG

Esetleges félreértések elkerülése végett és azért, hogy e kötetben senki ne keressen mást, mint amit a könyv adni akart, meg kell említenem: a feladat nagysága és a lehetőségek e feladat megoldására nem álltak arányban. E területet minden részletproblémáját e könyv kereteiben ábrázolni: reménytelen igyekezet lett volna. Éppen ezért meg kellett elégednem azzal, hogy képet próbálok szolgáltatni azokról a társadalmi típusokról, melyekkel e táj a magyar társadalom képét színezi. Így a »Cifra nyomorúság« nem a palóctáj részletes társadalomrajzát kívánja adni, hanem csupán képet a táj társadalmának sajátos és tipikus rétegeiről és problémáiról. S éppen ezért: ott, ahol választanom kellett a részletezés és a plasztikus ábrázolás között, a plasztikus ábrázolás szempontja volt a döntő.

Ugyancsak ezért nem foglalkoztam részletesen azoknak a problémáknak palócföldi megjelenésével, melyek már a társadalomkutatás irodalmában megrajzoltattak. Ily problémák újabb megrajzolása csak szószaporítás lett volna. Az életszínvonalra, táplálkozási, egészségi stb. viszonyokra azért nem tértem ki részletesen, mert amit minderről »A tardi helyzet«-ben megírtam a táj többi faluban is nagyjából érvényes, nemcsak a magam, hanem helybeliek tapasztalata szerint is. Úgyhogy »A tardi helyzet« voltaképpen kiegészíti e könyvet részletesebb vizsgálatainak egy tipikus faluról adott jellemző adataival.

E cél ennyi volt: plasztikus képet adni a tájról, népéről, rétegeiről és problémáiról. A távolabbi cél: a társadalom sebeinek megmutatása volt. Ez, hitem szerint, nem szolgálhat mást, mint a nemzet érdekét, amint a magyar irodalom legnemesebb hagyományaiból tanulhattuk és egyre aggodóbban kellett figyelniünk a válságra, mely a magyar társadalmat bomlasztja.

E válság nemcsak szociális, hanem lelki is és nemcsak a legszélesebb és legmagyarabb réteg szegénységében, hanem a magyar társadalmi szerkezet egészségtelen formáiban is megnyilatkozik. Ezért a megoldás korántsem olyan egyszerű, hogy néhány mondatban fel lehetne vázolni. Kétségtelen: az egyetlen megoldás: a magyar társadalom szerkezetének átalakítása és egyensúlyának megteremtése. Ennek számtalan feltétele van, mind anyagiakban, mind lelkiekben. S ha ezek nem adatnak meg, akár földről van szó, akár szociálisabb bérekről, akár a parasztság közélettel szembeni egyre súlyosodó közönyének jogok juttatásával való elosztásáról, vagy az értelmiség szemléletének megtisztításáról - akkor a magyarság életének talán példátlan veszedelmei elé nézhet. Olyan jövőben, melyben külső veszélyek belső gyengeségünkkel szövetkezhetnek a nemzet rontására.

Abban az időben, mikor e kötet utolsó fejezeteit írtam, e válság egyre súlyosabb és tünetei egyre érezhetőbbek lettek. A magyar szegénység és bizonytalanság jelentősége roppant fenyegetővé nőtt és a felső rétegek szemléleti hibái a magyar öntudat szétbomlásával fenyegettek. Ha kissé sötétebben látott az ember, szinte azt érezhette: az evolúciós megoldás már elkészült és az erőszakos változtatás végzetes veszélyekkel járhat nemzeti létünkre s fennmaradásunkra. Szenttelenül látni ebben az időben már egyre nehezebbé vált és egyre több önáltatást igényelt volna. A problémák mélyülését aktuális tünetek jelezték s ha a kötet némely részében ezekre is történik utalás, ennek a következménye.

Azt hinnem, hogy e témájához képest kicsiny kötetben a táj képe megrajzoltatott úgy, ahogy szükséges volna, az írói alázat teljes hiánya lenne. Tudom a hiányokat, de tudhatja más is: e hiányok pótlására idő napjainkban nem engedélyeztetett s a »Cifra nyomorúság« vagy úgy jelenik meg, ahogyan ma van, vagy esetleg sehogyan se. Nem bizonyos, hogy a jövőben lehet-e szólni azokról a hibákról, melyek e népet oda juttatták, ahol van s nem bizonyos, hogy el lehet

majd még mondani akár csak azt is, hogy hová jutott. Ezért e könyv írását inkább félbeszakítanom kellett, mint befejeznem lehetett. De úgy éreztem: az írás vállalása ezekben a pillanatokban becsületesebb dolog, mint a megjelenés halasztása a csiszolás és bővítés igénye miatt. A jövő, mely vagy jobb lesz, vagy semilyen se, bizonytalannal elmondja ítéletét mindarról, ami ide szorított magyar írókat, kiknek nem volt más bűnük, mint hogy tudták és mondták: népében él a nemzet, és érezték: bajában elpusztulhat a beteg.

FŐBB FORRÁSMUNKÁK*

A táj történetére vonatkozó adatok, akár a TÁJ SORSA című fejezetben, akár pedig a többi fejezetben Hóman-Szekfű: Magyar történetéből valók. Ugyancsak itt kell felemlítenem néhány általánosságban felhasznált forrásmunkát, mint Bátky-Győrffy-Visky »A magyarság néprajza« c. művét, Prinz-Teleki: »Magyar Föld, Magyar faj« című művét. A statisztikai adatok a Statisztikai Hivatal kiadványaiból valók. Történeti részeknél figyelembe vettem még Borovszky megyei monográfiáit, Fényes Elek »Magyarország leírása« című alapvető művét stb., stb.

A »TÁJ ÉS NÉP« FORRÁSAI

A fentiekén kívül felhasználtam Malonyay »Palócok« című kötetét, továbbá Jerney János, Pintér Sándor, Farkas Pál és mások idevágó írásait, Horvát Istvánnak az 1834. évi Tudományos Gyűjtemény egyes számaiban folytatólagosan közölt tanulmányát, Hunfalvy és Vámbéry Ármin palócokra vonatkozó megállapításait. Fodor Ferenc »Egy palócfalu életrajza« című művét, Mikszáth Kálmán palóctárgyú írásait, Kászonyi Jánosnak »Egy különös nemzetiségi kérdés« című a Magyar Szemlében megjelent tanulmányát és a Statisztikai Hivatal kiadványait.

A »PARASZTOK« FORRÁSAI

A szociográfiai irodalom főbb munkáin kívül e fejezetben felhasználtam: Dala József Istvánnak a Magyar Életben, Sándor Istvánnak a Magyar Szemlében, Kiss Istvánnak a Magyar Kultúrában megjelent tanulmányait, Kiss István egy kéziratban levő tanulmányának adatait, Istvánffynek a matyóságra vonatkozó tanulmányait, a Zöld Kereszt lapban a borsodi barlanglakásról közölt jelentéseket, Kovács Imrének Tibolddarócról szóló tanulmányát, Boros Margitnak »Ostoros szociográfiája« című, a Magyar Szemlében megjelent tanulmányát. Gereblyés Lászlónak az építőmunkások életéről szóló tanulmányát (Válasz), Róheim: Magyar néphit és népszokások c. művének néhány tárgyi adatát, Löherer Andor (»Zebegény parasztgazdáinak monográfiája«) és Kertész János dr. (»Zebegény«) tanulmányait, továbbá »A tardi helyzet« adatait, stb. stb.

A »MUNKÁSOK« FORRÁSAI

E fejezethez figyelembe vettem dr. Dornyay Bélának a Salgótarjáni szénbányászat történetére vonatkozó tanulmányait, továbbá az egyes vállalatok által előzőeken rendezésemre bocsájtott több kisebb, részben kézirat, tanulmányt és ugyancsak a vállalatok által rendezésemre bocsájtott régebbi kimutatásokat. Ezenfelül Czövek István kéziratot tanulmányát Sajókazincről. A Sajókazincről közölt statisztikai adatok az ő saját felvételei.

* E felsorolásban csak azokat a műveket említem fel, amelyeknek adataiból átvettem, vagy amelyekből egyes részleteket idéztem.

»AZ ÉRTELMISÉG« FORRÁSAI

Alapvető forrásmunkákon kívül, mint Szekfű Gyula »Három nemzedék«, Grünwald Béla: »A régi Magyarország«, Mocsáry Lajos: »A régi magyar nemes«, Szekfű Gyula 1936. évi karácsonyi cikke a Korunk Szavában stb. felhasználtam Kármán József, Kazinczy Ferenc, Kölcsey és Berzeviczy Gergely, Concha Géza, Dékány István, Szabó Dezső és mások megállapításait. Itt meg kell említenem, hogy a vidéki értelmiség jellemző szemléleti tulajdonságaira vonatkozó megállapítások mind konkrét tünetek alapján fogalmaztattak meg, de e tünetek felemlítését - mert esetleg személyi érzékenységet sérthettem volna velük - mellőztem.

A »VÁROSOK« FORRÁSAI

A Balassagyarmat történetére vonatkozó adatok részben a Balassagyarmati Múzeum adataiból, Salgótarján és a salgótarjáni vállalatok történetére vonatkozó adatok Dornyay Béla dr. tanulmányaiból, az Egerre vonatkozó adatok egy része Málnási Ödön kéziratos gyűjtéséből, a Miskolcra vonatkozó statisztikai adatok részint a statisztikai évkönyvekből, részint dr. Schneller Károly statisztikai tanulmányaiból (»Miskolc lakossága 1930-ban« és »Nagy-Miskolc népessége«) valók. Figyelembe vettem még Nagy Tibor tanulmányát a miskolci városképről és több kisebb jelentőségű írást.